

Засновники журналу:
ЗВО «Подільський державний
університет»,
Тернопільська державна
сільськогосподарська дослідна
станція Інституту кормів та
сільського господарства Поділля
НААН

Головний редактор:

Клапків Ю.М.,
д.е.н., професор

Відповідальний секретар:

Пуцентейло П.Р.,
д.е.н., професор

Випусковий редактор:

Довгань О.М.

Редагування та коректура:

Петрушенко О.О.,
к.філол.н, доцент

Редакційна колегія:

Варченко О.М., д.е.н., проф.
Глінковська Беата, д.е.н.
Глонті Владімер, д.е.н., проф.
Грицюк П.М., д.е.н., проф.
Данкевич Роберт, д.е.н.
Климчук О.В., д.е.н., проф.
Струк О.І., к.е.н.
Лаврук В.В., д.е.н., проф.
Лискава Кшиштоф, хаб. д.е.н., проф.
Маркс-Бельська Рената, хаб. д.е.н.,
проф.
Островська-Данкевич Анна, д.е.н.
Рожелюк В.М., д.е.н., проф.
Саченко С.І., к.е.н., доц.
Свиноус І.В., д.е.н., проф.
Сидорук Б.О., д.е.н., ст. наук. співр.
Скрипчук П.М., д.е.н., проф.
Тринчук В.В., к.е.н., проф.
Федоришина Л.М., д.е.н., проф.
Цимбалюк І.О., д.е.н., проф.
Чорна Н.П., д.е.н., проф.

Рекомендовано до друку Вченою
Радою ЗВО «Подільський державний
університет»,
протокол № 8 від 26.09.2024 р.

Реєстраційне посвідчення
Серія КВ № 11715-586Р
від 08.08.2006 р.

Перереєстровано:
Реєстраційне посвідчення
Серія КВ № 19945-9745ІІР
від 28.05.2013 р.

Перереєстровано:
Реєстраційне посвідчення
Серія КВ № 25074-15014ІІР
від 10.12.2021 р.

ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВО-ВИРОБНИЧИЙ ЖУРНАЛ

3'2024 (99)

Зміст

Міжнародні економічні відносини

Ліщинський І.О., Лизун М.В. ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: КАТАЛІЗАТОР
СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....

5

Пацкан В.В. ДОСВІД АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В
КРАЇНАХ ЄС: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ
УКРАЇНИ.....

12

Живко М.А. ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ КИТАЮ:
БЕНЧМАРКІНГ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
ФРАГМЕНТАЦІЇ.....

18

Економіка та інноваційний розвиток національного господарства

Бурбело Н.О., Ковшова І.О. ОСНОВНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ FNWS-МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ
КОНСАЛТИНГОВИМИ КОМПАНІЯМИ.....

28

Жуковська А.Ю., Дяків О.П. ІНКЛЮЗИВНИЙ
МЕНЕДЖМЕНТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....

36

Крисоватий І.А. КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПАРКІВ У
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....

47

Тимошук В.В. СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА.....

55

Економіка та конкурентоспроможність підприємств

Охота В.І., Оливко О.А. МЕНЕДЖМЕНТ ТУРИСТИЧНИХ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ НА СТІЙКІ
ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН...

62

Кривоус В.Б. АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ
ПІДПРИЄМСТВА НА ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗОВНІШНІХ
РИНКАХ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ.....

69

Економічна політика регіонального розвитку і місцеве самоврядування

Баланюк І.Ф., Іваночко Б.Р. МЕХАНІЗМ
ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....

77

Шишпанова Н.О. ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ
МОТИВАЦІЇ В УПРАВЛІННІ КАДРАМИ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....

85

Маркетинг і ринкові відносини

Крупський О.П., Стасюк Ю.М., Гук О.О. ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ У КОСМЕТОЛОГІЧНИХ
ЗАКЛАДАХ.....

92

Фінансово-кредитна і грошова політика

Крупка М.І., Ткачик Ф.П. ПОДАТКОВИЙ КОМПЛАЄНС ЯК
ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....

103

Затверджено: Постановою Президії ВАК України від 14 червня 2007 р. №1-05/6 як наукове фахове видання України (економічні науки) Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 № 747 як наукове фахове видання України (економічні науки) Журнал включений до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України згідно наказу МОН України від 17.03.2020 року №409 – економічні науки; спеціальності: 051 – Економіка 071 – Облік і оподаткування 072 – Фінанси, банківська справа та страхування 073 – Менеджмент 075 – Маркетинг 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність 292 – Міжнародні економічні відносини ISSN 2309-1533 ISSN 2310-4864 (ел. вар.) DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3 Журнал «Інноваційна економіка» в наукометричних базах: Google Scholar INDEX COPERNICUS (ICV 2022: 87.67) ERIH PLUS Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) ResearchBib Polska Bibliografia Naukowa CROSSREF Directory of Research Journals Indexing (DRJ) Open-Access Journals Національна бібліотека імені В.І. Вернадського Підписано до друку 30.09.2024 р. Формат 70х108/16 Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк арк. 24.9 Тираж 100 прим. Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведеної інформації (точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів тощо) та за порушення прав інтелектуальної власності інших осіб. Висловлені авторами думки можуть не співпадати з точкою зору редакції. Передрук дозволяється лише зі згоди автора.	Валігура В.А., Валігура Т.В. ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ.....	110
	Шмигель О.Є. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ.....	119
	Гуцуляк А.І. ФІНАНСОВА ВРАЗЛИВІСТЬ DEFI- ПРОТОКОЛІВ КРЕДИТУВАННЯ БЕЗ КРЕДИТОРА ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	126
	<u>Демографія, зайнятість населення і соціально – економічна політика</u> Пшибельський В.В., Цимбалюк С.М., Солов'янчик І.В. ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	137
	Шварцовський І.В. ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ: ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ.....	147
	<u>Інформаційні технології та економічна безпека</u> Дзюбановська Н.В. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ФЕЙКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ ТРЕНДИ І МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ.....	154
	Іващук О.В., Стаханський О.О. МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ.....	161
	Купчак О.І. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВА».....	171
	<u>Статистика, облік, аналіз та аудит</u> Свиноус І.В., Туржанський В.А., Шепель Т.П., Нікітченко С.О. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	178
	Шматковська Т.О., Стеців І.І., Захарчук І.А., Гузьо М.С. СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ: БУХГАЛТЕРСЬКА СПРАВА ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	185
	Луців Б.Л., Чайковський Я.І. ВИКЛИКИ ТА ТRENДИ РОЗВИТКУ FİNTECH НА БАНКІВСЬКОМУ, СТРАХОВОМУ ТА ФОНДОВОМУ РИНКАХ.....	193
	<u>Економіка природокористування та екологізація навколишнього середовища</u> Гончаренко І.В. СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ.....	200
	Брич В.Я., Гунько С.І., Питуляк М.Р., Питуляк М.В. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ: В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВОДНОГО СЛІДУ.....	208
	Белова І.М., Ярошук О.В. РОЗВИТОК БІОЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР.....	221
	Нагірна Н.І., Демкура І.Т. КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	232
	АВТОРИ НОМЕРА.....	242

Founders of the journal: HEI “Podillia State University” Ternopil State Agricultural Experimental Station of the Institute of Feeds Research and Agriculture of Podillia of NAAS Editor-in-chief Yuriy Klapkiv Dr.Sc. (Econ.), Professor Responsible secretary Petro Putsenteilo Dr.Sc. (Econ.), Professor Managing editor Olha Dovhan Editing and proofreading: Petrushenko O.O., Cand.Sc.(Philol.), assoc. prof. Editorial Board Aleksandra Struk, Ph.D. Anna Ostrowska-Dankiewicz, Dr. Beata Glinkowska, Dr. Borys Sydoruk, Dr.Sc. (Econ.), senior research officer Iryna Tsymbaliuk, Dr.Sc. (Econ.), prof. Ivan Svytnous, Dr.Sc. (Econ.), prof. Krzysztof Łyskawa, Dr. hab., prof. Larysa Fedoryshyna, Dr.Sc. (Econ.), prof. Nelia Chorna, Dr.Sc. (Econ.), prof. Oleksandr Klymchuk, Dr.Sc. (Econ.), prof. Olha Varchenko, Dr.Sc. (Econ.), prof. Petro Hrytsiuk, Dr.Sc. (Econ.), prof. Petro Skrypchuk, Dr.Sc.(Econ.), prof. Renata Marks-Bielska, Dr. hab., prof. Robert Dankiewicz, Dr. Svitlana Sachenko, Ph.D., assoc. prof. Viktoriiia Rozheliuk, Dr.Sc.(Econ.), prof. Vitalii Lavruk, Dr.Sc. (Econ.), prof. Vladimer Glonti, Dr.Sc. (Econ.), prof. Viktor Trynchuk, Ph.D., prof. Recommended for publication by the Scientific Council of HEI “Podillia State University”, protocol № 8 from 26.09.2024 Licence of government registration of printed mass media KB № 11715-586P from 08.08.2006 Re-registered: Licence of government registration of printed mass media KB № 19945-9745ПП from 28.05.2013	<table> <tr> <th colspan="2"> INNOVATIVE ECONOMY Scientific and Production journal 3'2024(99) </th></tr> <tr> <th colspan="2">Contents</th></tr> <tr> <td><u>International economic relations</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Lishchynskyy I.O., Lyzun M.V. CIRCULAR CLUSTERS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A CATALYST FOR STIMULATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Patskan V.V. EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN EU COUNTRIES: LEGAL ANALYSIS AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....</td><td>12</td></tr> <tr> <td>Zhyvko M.A. CIRCULAR CLUSTERS OF CHINA: BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF GLOBAL ECONOMIC FRAGMENTATION.....</td><td>18</td></tr> <tr> <td><u>Economy and innovative development of the national economy</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Burbelo N.O., Kovshova I.O. THE BASIC PRINCIPLES OF FORMING FHWS MANAGEMENT MODELS BY CONSULTING COMPANIES.....</td><td>28</td></tr> <tr> <td>Zhukovska A.Yu., Dyakiv O.P. INCLUSIVE MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....</td><td>36</td></tr> <tr> <td>Krysovaty I.A. THE CONCEPT OF INNOVATION PARKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.....</td><td>47</td></tr> <tr> <td>Tymoshchuk V.V. STRUCTURAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION.....</td><td>55</td></tr> <tr> <td><u>Economy and competitiveness of the enterprises</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Okhota V.I., Olyvko O.A. MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF REORIENTATION TO SUSTAINABLE PRACTICES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE.....</td><td>62</td></tr> <tr> <td>Kryvovs V.B. ALGORITHMS FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE IMAGE ON THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS OF ECOLOGICALLY FRIENDLY PRODUCTS.....</td><td>69</td></tr> <tr> <td><u>The economic policy of regional development and local government</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Balaniuk I.F., Ivanochko B.R. MECHANISM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....</td><td>77</td></tr> <tr> <td>Shyshpanova N.O. EFFECTIVE MOTIVATION TOOLS IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SECTOR PERSONNEL AT THE REGIONAL LEVEL.....</td><td>85</td></tr> <tr> <td><u>Marketing and market relations</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Krupskiy O.P., Stasiuk Yu.M., Huk O.O. IMPROVING BUSINESS EFFICIENCY IN COSMETOLOGY INSTITUTIONS..</td><td>92</td></tr> <tr> <td><u>Financial–credit and monetary policy</u></td><td></td></tr> <tr> <td>Krupka M.I., Tkachyk F.P. TAX COMPLIANCE AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING THE FISCAL POTENTIAL OF STATE AND LOCAL BUDGETS.....</td><td>103</td></tr> </table>	INNOVATIVE ECONOMY Scientific and Production journal 3'2024(99)		Contents		<u>International economic relations</u>		Lishchynskyy I.O., Lyzun M.V. CIRCULAR CLUSTERS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A CATALYST FOR STIMULATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	5	Patskan V.V. EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN EU COUNTRIES: LEGAL ANALYSIS AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....	12	Zhyvko M.A. CIRCULAR CLUSTERS OF CHINA: BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF GLOBAL ECONOMIC FRAGMENTATION.....	18	<u>Economy and innovative development of the national economy</u>		Burbelo N.O., Kovshova I.O. THE BASIC PRINCIPLES OF FORMING FHWS MANAGEMENT MODELS BY CONSULTING COMPANIES.....	28	Zhukovska A.Yu., Dyakiv O.P. INCLUSIVE MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	36	Krysovaty I.A. THE CONCEPT OF INNOVATION PARKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.....	47	Tymoshchuk V.V. STRUCTURAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION.....	55	<u>Economy and competitiveness of the enterprises</u>		Okhota V.I., Olyvko O.A. MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF REORIENTATION TO SUSTAINABLE PRACTICES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE.....	62	Kryvovs V.B. ALGORITHMS FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE IMAGE ON THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS OF ECOLOGICALLY FRIENDLY PRODUCTS.....	69	<u>The economic policy of regional development and local government</u>		Balaniuk I.F., Ivanochko B.R. MECHANISM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....	77	Shyshpanova N.O. EFFECTIVE MOTIVATION TOOLS IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SECTOR PERSONNEL AT THE REGIONAL LEVEL.....	85	<u>Marketing and market relations</u>		Krupskiy O.P., Stasiuk Yu.M., Huk O.O. IMPROVING BUSINESS EFFICIENCY IN COSMETOLOGY INSTITUTIONS..	92	<u>Financial–credit and monetary policy</u>		Krupka M.I., Tkachyk F.P. TAX COMPLIANCE AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING THE FISCAL POTENTIAL OF STATE AND LOCAL BUDGETS.....	103
INNOVATIVE ECONOMY Scientific and Production journal 3'2024(99)																																											
Contents																																											
<u>International economic relations</u>																																											
Lishchynskyy I.O., Lyzun M.V. CIRCULAR CLUSTERS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A CATALYST FOR STIMULATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	5																																										
Patskan V.V. EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN EU COUNTRIES: LEGAL ANALYSIS AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....	12																																										
Zhyvko M.A. CIRCULAR CLUSTERS OF CHINA: BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF GLOBAL ECONOMIC FRAGMENTATION.....	18																																										
<u>Economy and innovative development of the national economy</u>																																											
Burbelo N.O., Kovshova I.O. THE BASIC PRINCIPLES OF FORMING FHWS MANAGEMENT MODELS BY CONSULTING COMPANIES.....	28																																										
Zhukovska A.Yu., Dyakiv O.P. INCLUSIVE MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	36																																										
Krysovaty I.A. THE CONCEPT OF INNOVATION PARKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.....	47																																										
Tymoshchuk V.V. STRUCTURAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION.....	55																																										
<u>Economy and competitiveness of the enterprises</u>																																											
Okhota V.I., Olyvko O.A. MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF REORIENTATION TO SUSTAINABLE PRACTICES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE.....	62																																										
Kryvovs V.B. ALGORITHMS FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE IMAGE ON THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS OF ECOLOGICALLY FRIENDLY PRODUCTS.....	69																																										
<u>The economic policy of regional development and local government</u>																																											
Balaniuk I.F., Ivanochko B.R. MECHANISM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN TERRITORIAL COMMUNITIES.....	77																																										
Shyshpanova N.O. EFFECTIVE MOTIVATION TOOLS IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SECTOR PERSONNEL AT THE REGIONAL LEVEL.....	85																																										
<u>Marketing and market relations</u>																																											
Krupskiy O.P., Stasiuk Yu.M., Huk O.O. IMPROVING BUSINESS EFFICIENCY IN COSMETOLOGY INSTITUTIONS..	92																																										
<u>Financial–credit and monetary policy</u>																																											
Krupka M.I., Tkachyk F.P. TAX COMPLIANCE AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING THE FISCAL POTENTIAL OF STATE AND LOCAL BUDGETS.....	103																																										

Licence of government registration of printed mass media KB № 25074-15014IIP from 10.12.2021 Approved: as a scientific professional editions of Ukraine (Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine: № 1-05/6; issued 14.06.2007) by the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine from 13.07.2015, No 747 as scientific professional editions of Ukraine (economic sciences) According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated March 17, 2020, the journal is included into the List of professional scientific editions of Ukraine (Category “B”). ISSN 2309-1533 (Print) ISSN 2310-4864 (Online) DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3 The journal “Innovative economy” is included in the international scientometric databases: Google Scholar INDEX COPERNICUS (ICV 2022: 87.67) ERIH PLUS Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) ResearchBib Polska Bibliografia Naukowa CROSSREF Directory of Research Journals Indexing (DRJI) Open-Access Journals Vernadsky National Library of Ukraine Signed for printing 30.09.2024 Format 70x108/16. Offset paper. Printing is offset. Con. print pages 24.9 Circulation is 100 copies. The authors of the articles are responsible for the authenticity of the information (the accuracy of the presented information in the article, quotations, statistical materials, etc.) and for violation of intellectual property rights of others. Opinions expressed by the authors may not reflect the views of the editors. Reprinting is permitted only with the consent of the author.	Valihura V.A., Valihura T.V. ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF TAX AUTHORITIES AND DIRECTIONS FOR THEIR IMPROVEMENT.....	110
	Shmyhel O.Ye. LOCAL FINANCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW: CHALLENGES AND WAYS OF OVERCOME CRISIS PHENOMENA.....	119
	Gutsuliak A.I. FINANCIAL FRAGILITY OF DEFICI LENDING PROTOCOLS WITHOUT A LENDER OF LAST RESORT.....	126
	<u>Demography, population employment and social – economic policy</u>	
	Pshybelskyi V.V., Tsymbaliuk S.M., Solovianchuk I.V. INCLUSIVE APPROACHES TO INTEGRATING SOCIAL RESPONSIBILITY INTO ORGANIZATIONAL POTENTIAL MANAGEMENT.....	137
	Shvarchovskyi I.V. ENCOURAGING INNOVATIVE INITIATIVES TO ENTERPRISE PERSONNEL: FOREIGN PRACTICES.....	147
	<u>Information technology and economic security</u>	
	Dziubanovska N.V. ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR DETECTING FAKE INFORMATION: INTERNATIONAL TRENDS AND IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES.....	154
	Ivashchuk O.V., Stakhanskyi O.O. INTERNATIONAL MEDICAL TOURISM: TRENDS IN DEVELOPMENT AND THE ROLE OF DENTAL SERVICES.....	161
	Kupchak O.I. THE ESSENCE OF CONCEPT OF “INFORMATION ENVIRONMENT OF AN ENTERPRISE”	171
	<u>Statistics, accounting, analysis and audit</u>	
	Svynous I.V., Turzhanskyi V.A., Shepel T.P., Nikitchenko S.O. THE ECONOMIC CONTENT OF PRODUCTION COSTS IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND ENTERPRISE MANAGEMENT.....	178
	Shmatkovska T.O., Stetsiv I.I., Zakharchuk I.A., Huzo M.S. PUBLIC SECTOR ENTITIES: ACCOUNTING AND APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE OPPORTUNITIES.....	185
	Lutsiv B.L., Chaikovskiy Ya.I. CHALLENGES AND TRENDS OF FINTECH DEVELOPMENT IN THE BANKING, INSURANCE AND FUND MARKETS.....	193
	<u>Environmental economics and ecologization of the environment</u>	
	Honcharenko I.V. SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN THE REGION IN THE CONTEXT OF SMART SPECIALIZATION STRATEGY IMPLEMENTATION....	200
	Brych V.Ya., Hunko S.I., Pytuliak M.R., Pytuliak M.V. IMPROVING THE EFFICIENCY OF SUSTAINABLE WATER USE IN PODILLIA REGION IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE EUROPEAN ENVIRONMENTAL WATER FOOTPRINT CONCEPT.....	208
	Belova I.M., Yaroshchuk O.V. DEVELOPMENT OF THE BIOECONOMY IN UKRAINE: ADAPTING EUROPEAN EXPERIENCE FOR INTEGRATION INTO THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE.....	221
	Nahirna N.I., Demkura I.T. CLIMATIC CHANGES AS DETERMINANTS OF THE FUNCTIONING OF GLOBAL FOOD SECURITY.....	232
	INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	242

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.9:338.1

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.1

JEL Classification: R1, Q5, F63, F64, L52, O52

Ліщинський І.О.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Лизун М.В.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
КАТАЛІЗАТОР СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Lishchynskyy I.O.,
dr.sc.(econ.), professor,
professor at the department of international economics,
Lyzun M.V.,
dr.sc.(econ.), professor,
professor at the department of international economics,
West Ukrainian National University, Ternopil

CIRCULAR CLUSTERS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE:
A CATALYST FOR STIMULATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Постановка проблеми. Концепція сталого розвитку була вперше популяризованою у т. зв. «Звіті Г. Брундтланд» у 1987 році [1] і відтоді стала центральною ідеєю глобальної екологічної політики. Сталий розвиток має на меті задовольняти потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. У цьому контексті циркулярна економіка стала критично важливим підходом для досягнення сталості, сприяючи ефективності використання ресурсів, зменшенню відходів та створенню економічних моделей, що пріоритезують повторне використання, переробку і регенерацію матеріалів [2].

Кластерна модель організації виробництва вважається такою, що сприяє економічному розвитку регіону та посиленню конкурентоспроможності його галузей. Основною її ідеєю є сприяння взаємодії пов'язаних підприємств, постачальників, дослідницьких установ та інших зацікавлених сторін в певному регіоні для посилення співпраці та інновацій. Завдяки географічній близькості та спільним інтересам учасники кластера мають змогу швидше обмінюватися знаннями та ресурсами, знижувати витрати й підвищувати продуктивність [3].

Враховуючи зростаючу потребу посилення ефективності при одночасному збереженні сталості просторових економічних систем, все частіше теоретики та практики намагаються поєднати основні ідеї моделей сталого розвитку і кластерної організації виробництва. Однією із можливих опцій такого поєднання є створення циркулярних кластерів.

Циркулярні кластери представляють інноваційний підхід до регіонального економічного розвитку, який поєднує принципи циркулярної економіки з кластерними моделями. Об'єднуючи бізнес, науково-дослідні установи та державні органи навколо спільного інтересу до циркулярності, ці кластери мають на меті створити синергію, що сприяє сталому зростанню, ефективності використання ресурсів і мінімізації відходів у локалізованій зоні. Циркулярні кластери заохочують співпрацю у сфері ініціатив «відходи – ресурс», екодизайну та замкнутих виробничих процесів, ефективно підтримуючи екосистеми, які зменшують вплив на довкілля та підвищують економічну стійкість.

Циркулярні кластери беруть за основу традиційну модель економічного кластера – де пов'язані галузі виграють від географічної близькості та спільних ресурсів – і застосовують її до цілей циркулярної економіки. За даними Фонду Еллен МакАртур [2], ці кластери сприяють переходу до циркулярних систем, заохочуючи міжгалузеву кооперацію, де відходи однієї компанії стають ресурсом для іншої. Така структура знижує екологічний слід промислової діяльності та підтримує регіональну економічну стійкість шляхом створення локальних ринків для перероблених та повторно використаних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Європі циркулярні кластери традиційно створюються в таких секторах, як промислове виробництво, сільське господарство та управління відходами. Наприклад, А. Мюррей та співавтори [4] описують успіх Kalundborg Symbiosis у Данії – одного з перших прикладів кластеру промислового симбіозу. Цей кластер об'єднує різні галузі, включаючи енергетику, хімію та біотехнології, для спільного використання ресурсів, таких як тепло і стічні води, що зменшує загальне споживання ресурсів та викиди.

Особливості локальних виробничих систем кластерного типу в Центральній та Східній Європі розглядається у працях Ж. Брада та ін. [5], В. Куриляк та ін. [6], В. Скотта [7]. Аналіз діяльності циркулярних кластерів у Східній Європі здійснюється у публікаціях Н. Дерлукевича та ін. [8], К. Барни та ін. [9], Н. Швець та ін. [10]. У Центральній та Східній Європі циркулярні кластери набирають популярності не в останню чергу завдяки ініціативам, підтримуваним ЄС. Так, Н. Скарлат та співавтори [11] досліджують, як фінансування ЄС і політичні програми, такі як План дій для циркулярної економіки, сприяли створенню таких кластерів у Польщі, Словаччині та Чехії. Ці кластери орієнтовані на інновації в управлінні відходами, переробці та сталому виробництві.

Створення циркулярних кластерів потребує подолання таких викликів, як регуляторна фрагментація, дефіцит інфраструктури та недостатня обізнаність або компетенції у практиках циркулярної економіки. А. Чанту та співавтори [12] зазначають, що малі та середні підприємства часто стикаються з фінансовими бар'єрами під час впровадження циркулярних моделей, що робить підтримку з боку уряду та стимулювання критично важливими для успіху кластерів. Однак, ще ціла низка питань і дискусійних моментів, пов'язана із особливостями створення і розвитку циркулярних кластерів Центральної та Східної Європи, вимагають прискільки уваги і дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження діяльності циркулярних кластерів у Центральній та Східній Європі як потужного інструменту сприяння сталості локальних економік в умовах обмеженості ресурсів та зовнішніх невизначеностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток став наріжним каменем глобальної економічної та екологічної політики, і Центральна та Східна Європа не є винятком. Оскільки країни регіону переживають постіндустріальний перехід і прагнуть до більшої інтеграції в глобальні ринки, ініціативи щодо сталого розвитку відіграють дедалі помітнішу роль. Ключовим елементом цього зрушення є прийняття циркулярного розвитку, який спрямований на зменшення відходів, максимізацію ефективності використання ресурсів і сприяння регенеративним економічним системам.

Модель на основі циркулярної економіки можна проілюструвати як взаємодію п'яти спіралей: промисловість (економічна система), уряд (політична система), наукові кола (система вищої освіти), громадянське суспільство і природа (рис. 1). У збалансованому режимі спіралі знаходяться найближче одна до одної, а їхні ділянки впливу настільки розмиті, що це призводить до нових організаційних механізмів і зв'язків у точці перетину (нововведення в інноваціях). Вони можуть стосуватися проєктів спільного дослідження та розробки (НДДКР) або «гібридних» форм організацій (інкубатори, венчурні капіталісти). Як наголошується в узагальнюючій доповіді ОЕСР, «циркулярна економіка є спільною відповідальністю всіх рівнів уряду та зацікавлених сторін». Перехід до економіки, яка є більш циклічною, залежить від здатності промислової спіралі рухатися до більш стійких бізнес-моделей, наприклад, шляхом використання вторинних матеріалів, переробки, спільного використання. Знання, будучи частиною академічної спіралі, сприяють посиленню науково-дослідницької діяльності, тоді як спіраль державних інституцій встановлює рамкові умови, встановлюючи стратегічне спільне бачення та забезпечуючи інвестиції та відповідні стимули для створення економічної та фінансової аргументації. Адекватне фінансування може включати гранти, субсидії, прямі та непрямі інвестиції та державно-приватні партнерства. Природне середовище при цьому не сприймається як проста спіраль. Натомість воно розглядається в центрі моделі, як рушій інновацій, що впливає та надихає інші спіралі, і більше того, як орієнтир для всіх зусиль учасників моделі, спрямованих на збереження природної екосистеми.

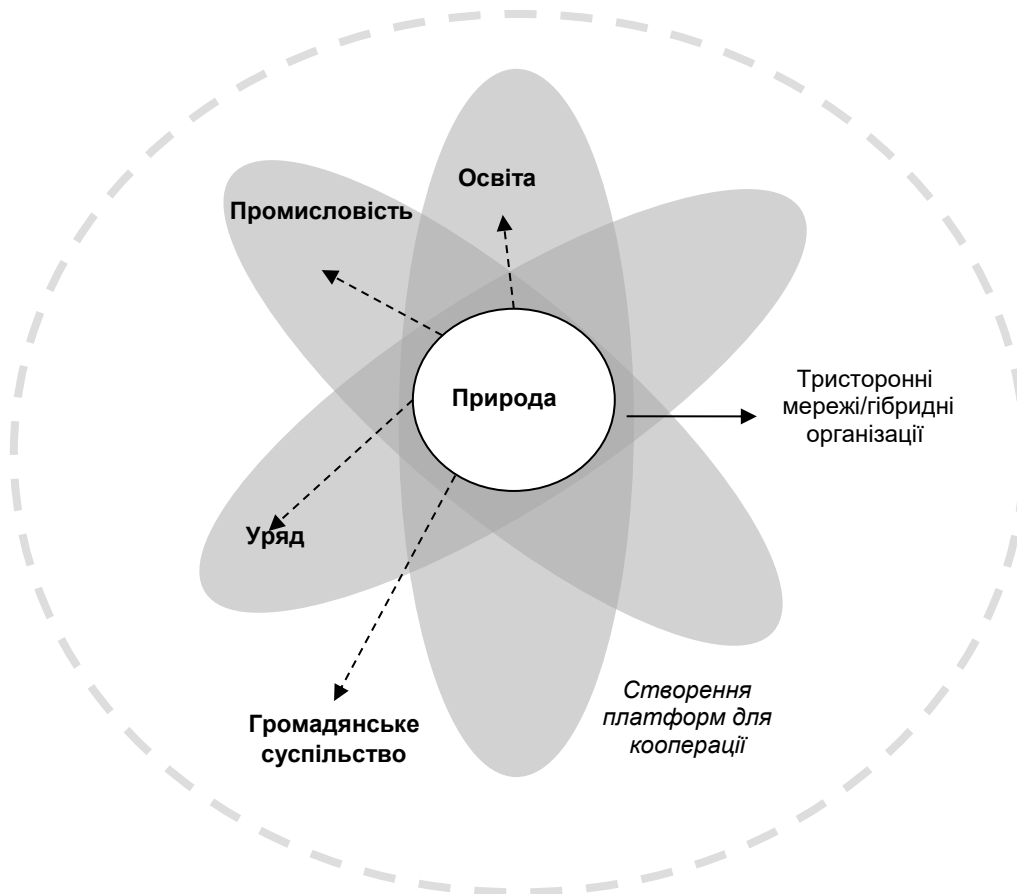

Рис. 1. Модель п'яти спіралей, орієнтована на циркулярну економіку

Джерело: [13]

Країни Центральної та Східної Європи досягли значних успіхів у вирішенні екологічних та соціально-економічних проблем, що беруть свій початок з соціалістичної епохи. Економічне зростання, інтеграція в ЄС і реформи захисту навколишнього середовища призвели до певного прогресу в екологічних практиках. Однак регіон все ще стикається з унікальними перешкодами:

- спадщина важкої промисловості: багато країн, все ще залежать від традиційних, ресурсомістких галузей, таких як гірничодобувна промисловість, виробництво сталі та сільське господарство. Ці сектори часто є неефективними та створюють значні відходи;

- деградація навколишнього середовища: вирубка лісів, забруднення повітря та води, а також питання поводження з відходами залишаються актуальними проблемами. Промислова діяльність і застаріла інфраструктура сприяли деградації екосистем, особливо в сільській місцевості;

- економічна трансформація: у міру переходу економіки від важкої промисловості до більш диверсифікованих, заснованих на знаннях систем, держави стикались з економічною диспропорцією, застарілою нормативною базою та потребою в інвестиціях у зелені технології.

Незважаючи на ці виклики, держави регіону починають робити перші кроки для досягнення відновлювальної економіки. Зелена угода Європейського Союзу та Порядок денний сталого розвитку до 2030 року забезпечили основу для екологічних та економічних реформ у всьому регіоні. Ці ініціативи спрямовані на скорочення викидів вуглекислого газу, просування відновлюваної енергії та перехід до більш стійких галузей промисловості.

Центральна та Східна Європа почала сприймати циркулярні економічні принципи, здебільшого керуючись політикою ЄС, зокрема Планом дій щодо циркулярної економіки та Рамкової директиви щодо відходів. Ці політики сприяють сталим виробничим практикам, реформам управління відходами та інноваціям у переробці та відновленні ресурсів. Згодом такі країни, як Словаччина, Польща та Чехія, прийняли національні стратегії циркулярної економіки, спрямовані на сприяння зеленим інноваціям, зменшення залежності від звалищ і заохочення стійких бізнес-моделей. Ці зусилля підтримуються національними урядами та місцевими органами влади, які працюють над переходом галузей промисловості на циклічні методи виробництва. Наприклад, основні політичні програми, пов'язані з циркулярною економікою в Словаччійській Республіці, включають два загальні рамкові документи (Стратегія сталого розвитку «Словаччина 2030» і Екологічна стратегія до 2030 р. «Зеленіша Словаччина»), одну галузеву політику щодо використання сировини, пов'язану з технічним

циклом у циркулярній економіці (Політика сировинних ресурсів Словаччини), і три політики управління відходами політики (План управління відходами 2021–2025, Програма запобігання утворенню відходів 2019–2025, План запобігання харчовим відходам).

Особливості циркулярного розвитку у ключових секторах Центральної та Східної Європи проявляються наступним чином:

– виробництво та промисловість: циркулярний розвиток був найбільш помітним у промисловості, яка інвестує в екодизайн, ефективне використання ресурсів і стійкі виробничі процеси. Наприклад, промислові кластери почали застосовувати циркулярні принципи, зосереджуючись на зменшенні відходів і повторному використанні матеріалів у таких секторах, як автомобілебудування та електроніка;

– сільське господарство: перехід до сталого сільського господарства передбачає зменшення використання хімікатів, сприяння органічному землеробству та впровадження циркулярних систем для зменшення відходів, таких як компостування та виробництво біоенергії;

– управління відходами: незважаючи на те, що багато країн у регіоні все ще борються з високим рівнем використання сміттєзвалищ, рівень переробки покращився завдяки підтримці ЄС та місцевим ініціативам, які сприяють сортуванню та утилізації відходів.

Приклади реально функціонуючих циркулярних кластерів в Центральній та Східній Європі є доволі рідкісними. У табл. 1 наведено деякі приклади таких структур чи їх прототипів.

Таблиця 1

Приклади циркулярних кластерних структур в Центральній і Східній Європі

Назва	Країна	Характеристика
INCIEN Slovakia	Словаччина	Інститут циркулярної економіки (INCIEN) у Словаччині просуває практики циркулярної економіки у різних галузях, включаючи управління відходами, сталий розвиток виробництва та освітні проекти. Він об'єднує організації, бізнеси та уряди для сприяння впровадженню сталих рішень у Словаччині та сусідніх регіонах.
Circular Change	Словенія	Circular Change у Словенії працює по всій Центральній та Східній Європі, об'єднуючи платформи та зацікавлені сторони для сприяння циркулярному симбіозу, повторному використанню ресурсів та транскордонній співпраці в регіоні.
EIT Raw Materials Hub Central	Польща	Створений Європейським інститутом інновацій та технологій хаб сприяє моделям циркулярної економіки у галузі сировинних матеріалів. Метою є підтримка сталого управління ресурсами, утилізації матеріалів та їх повторного використання у виробничих секторах.
Czech Circular Hotspot	Чехія	Czech Circular Hotspot допомагає бізнесам та муніципалітетам впроваджувати практики циркулярної економіки, зокрема у виробництві та переробці. Також кластер зосереджений на підтримці політик та обміні знаннями для стимулювання сталого розвитку.
Polish Circular Hotspot	Польща	Кластер Polish Circular Hotspot у Польщі пропагує принципи циркулярної економіки в управлінні відходами, включаючи переробку та утилізацію матеріалів. Кластер сприяє розвитку локальних циркулярних практик у співпраці з місцевими органами влади та промисловими підприємствами.

Джерело: сформовано авторами

Зазначені кластери є частиною ширшої мережі, що сприяє підвищенню циркулярності у галузях промисловості в Центральній та Східній Європі, підтримуючи місцевий сталий розвиток та забезпечуючи регіональні та транскордонні партнерства для вирішення проблем управління відходами, утилізації ресурсів та сталого виробництва. Кожен кластер слугує моделлю для впровадження циркулярної економіки через цілеспрямовані ініціативи, адаптовані до місцевих умов, за підтримки ЄС, де це доречно. Разом з тим, на сучасному етапі розвитку існуючі циркулярні кластери в Центральній та Східній Європі є радше національними альянсами односторонніх, а не традиційними спеціалізованими територіальними об'єднаннями.

В Україні розвиток циркулярних кластерів також перебуває на ембріональній стадії. У той же час Україна та UNIDO підписали Програму зеленого відновлення промисловості України на 2024–2028 роки. Розвиток зеленої економіки є серед ключових сфер діяльності Програми. За результатами комплексного діагностичного дослідження промисловості України, проведеного UNIDO на мікро-, мезо- та макрорівнях, розвиток циркулярної економіки отримає додаткове фінансування Програми (разом із енергозабезпеченням, роботизацією та штучним інтелектом). Зазначена Програма потенційно може дати стимул розвитку циркулярних кластерів в Україні.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що циркулярні кластери в Східній Європі є перспективним інструментом сталого розвитку, здатним підвищити ефективність використання ресурсів та мінімізувати відходи. Основні переваги цієї моделі включають підвищення конкурентоспроможності регіонів, розвиток міжгалузевої кооперації та впровадження інноваційних рішень, що відповідають принципам циркулярної економіки.

Зокрема, аналіз діяльності на прикладі таких країн, як Словаччина, Польща та Чехія, свідчить, що підтримка ЄС та національних урядів є ключовим фактором успішної реалізації циркулярних проєктів. Уряди цих країн активно впроваджують політики, спрямовані на заохочення циркулярних практик, підтримку інновацій та стимулювання локальних бізнесів до впровадження екологічно стійких моделей.

Загалом, створення циркулярних кластерів сприяє побудові стійкої місцевої економіки та формуванню нових ринків для перероблених і повторно використаних матеріалів. Однак для подальшого успішного розвитку циркулярних кластерів у регіоні необхідно подолати низку викликів, серед яких особливу увагу слід приділити усуненню регуляторних бар'єрів, розширенню інфраструктури для утилізації відходів та підвищенню обізнаності щодо циркулярної економіки серед малих і середніх підприємств.

Таким чином, подальше розширення циркулярних кластерів може стати потужним інструментом для посилення стійкості економіки Східної Європи, а також забезпечення конкурентних переваг у глобальному контексті.

Подяка

Ця стаття підготовлена за підтримки програми Еразмус+ Європейського Союзу (модуль Жана Моне 101048216 – REFRAG – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH «Регіональна інтеграція: європейський бенчмарк в умовах викликів глобальної фрагментації (REFRAG)»). Проте підтримка Європейською Комісією публікації цієї статті не є автоматичною підтримкою її змісту, який відображає лише погляди авторів. Комісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що наведена в статті.

Acknowledgements

This work was supported by the Erasmus+ program of the European Union (Jean Monnet Module 101048216 – REFRAG – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH “Regional integration: European benchmark under the challenges of global fragmentation, REFRAG”). The European Commission support for the publication of this article does not constitute an endorsement of the contents, which reflects the views of the authors only, and the Commission cannot be held responsible for any use, which may be made of the information contained therein.

Література

1. Brundtland G. H. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford University Press, 1987. 247 p.
2. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. 2013. URL: <https://www.greenpolicyplatform.org/research/towards-circular-economy-economic-and-business-rationale-accelerated-transition> (дата звернення: 19.08.2024).
3. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 6. С. 46-50.
4. Murray A., Skene K., Haynes K. The circular economy: an interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of Business Ethics*. 2017. № 140. P. 369-380.
5. Brada J. C., Gajewski P., Kutun A. M. Economic resiliency and recovery, lessons from the financial crisis for the COVID-19 pandemic: A regional perspective from Central and Eastern Europe. *International Review of Financial Analysis*. 2021. № 74. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101658>.
6. Kuryliak V., Lishchynskyy I., Lyzun M., Komar N. Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine. *Management & Governance*. 2017. No. 17. P. 15-28.
7. Scott W. H. Regional convergence and growth clusters in Central and Eastern Europe: An examination of sectoral-level data. *Eastern European Business and Economics Journal*. 2016. № 2(2). P. 95-110.
8. How do clusters foster sustainable development? An analysis of EU policies / Derlukiewicz N., Mempel-Śnieżyk A., Mankowska D., Dyjakon A., Minta S., Pilawka T. *Sustainability*. 2020. № 12(4). DOI: <https://doi.org/10.3390/su12041297>.
9. Barna C., Zbucnea A., Stanescu S. Circular business models in the Romanian social economy: an exploratory clustering exercise. *Strategica 2022. Sustainable Development and Strategic Growth*. 2022. P. 66-83.
10. Sustainable development of agriculture based on the smart specialisation approach: cases of the Central and Eastern European countries / Shvets N., Shevtsova H., Pidorycheva I., Prokopenko O., Maslosh O. *Agricultural and Resource Economics*. 2023. № 9(1). С. 260-282.

11. Scarlat N., Dallemand J., Monforti-Ferrario F., Nita V. The role of biomass and bioenergy in a future bioeconomy: Policies and facts. *Environmental Development*. 2015. № 31. С. 3-34.
12. Cantú A., Aguiñaga E., Scheel C. Learning from failure and success: The challenges for circular economy implementation in SMEs in an emerging economy. *Sustainability*. 2021. № 13(3). DOI: <https://doi.org/10.3390/su13031529>.
13. Implementing regional circular economy policies: A proposed living constellation of stakeholders / Arsova S., Genovese A., Ketikidis P. H., Alberich J. P., Solomon A. *Sustainability*. 2021. № 13(9). DOI: <https://doi.org/10.3390/su13094916>.

References

1. Brundtland, G.H. (1987), *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*, Oxford University Press, UK, 247 p.
2. Ellen MacArthur Foundation (2013), *Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition*, available at: <https://www.greenpolicyplatform.org/research/towards-circular-economy-economic-and-business-rationale-accelerated-transition> (access date August 19, 2024).
3. Lishchynskyy, I.O. (2018), "Conceptual mainstream of regional growth", *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, no. 6, pp. 46-50.
4. Murray, A., Skene, K. and Haynes, K. (2017), "The circular economy: An interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context", *Journal of Business Ethics*, no. 140, pp. 369-380.
5. Brada, J.C., Gajewski, P. and Kutun, A.M. (2021), "Economic resiliency and recovery, lessons from the financial crisis for the COVID-19 pandemic: A regional perspective from Central and Eastern Europe", *International Review of Financial Analysis*, no. 74, 101658, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101658>.
6. Kuryliak, V., Lishchynskyy, I., Lyzun, M. and Komar, N. (2017), "Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine", *Management & Governance*, no. 17, pp. 15-28.
7. Scott, W.H. (2016), "Regional convergence and growth clusters in Central and Eastern Europe: An examination of sectoral-level data", *Eastern European Business and Economics Journal*, no. 2(2), pp. 95-110.
8. Derlukiewicz, N., Mempel-Śnieżyk, A., Mankowska, D. et al. (2020), "How do clusters foster sustainable development? An analysis of EU policies", *Sustainability*, no. 12(4), DOI: <https://doi.org/10.3390/su12041297>.
9. Barna, C., Zbucnea, A. and Stanescu, S. (2022), "Circular business models in the Romanian social economy: An exploratory clustering exercise", *Strategica 2022. Sustainable Development and Strategic Growth*, pp. 66-83.
10. Shvets, N., Shevtsova, H., Pidorycheva, I. et al. (2023), "Sustainable development of agriculture based on the smart specialisation approach: cases of the Central and Eastern European countries", *Agricultural and Resource Economics*, no. 9(1), pp. 260-282.
11. Scarlat, N., Dallemand, J., Monforti-Ferrario, F. and Nita, V. (2015), "The role of biomass and bioenergy in a future bioeconomy: Policies and facts", *Environmental Development*, no. 31, pp. 3-34.
12. Cantú, A., Aguiñaga, E. and Scheel, C. (2021), "Learning from failure and success: The challenges for circular economy implementation in SMEs in an emerging economy", *Sustainability*, no. 13(3), DOI: <https://doi.org/10.3390/su13031529>.
13. Arsova, S., Genovese, A., Ketikidis, P.H. et al. (2021), "Implementing regional circular economy policies: A proposed living constellation of stakeholders", *Sustainability*, no. 13(9), DOI: <https://doi.org/10.3390/su13094916>.

Ліщинський І.О., Лизун М.В.

ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: КАТАЛІЗАТОР СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Мета. Дослідження діяльності циркулярних кластерів у Центральній та Східній Європі як потужного інструменту сприяння сталості локальних економік в умовах обмеженості ресурсів та зовнішніх невизначеностей.

Методика дослідження. У ході дослідження використано наступні методи: абстрактно-логічний – для узагальнення інформації з різних джерел і створення комплексного уявлення про досліджувану проблематику, формування теоретичних висновків і узагальнень стосовно парадигми сталого розвитку та ролі циркулярних кластерів; аналізу та синтезу – для характеристики діяльності циркулярних кластерів та формування рекомендацій щодо їх розвитку; графічний – для візуалізації результатів дослідження.

Результати дослідження. Встановлено, що циркулярні кластери володіють значним потенціалом у зниженні залежності від традиційних ресурсомістких галузей, таких як металургія та сільське господарство, хоча у Центральній та Східній Європі вони перебувають на ембріональному

етапі. Виявлено, що основними засадами їх діяльності стало об'єднання національних і локальних стейкхолдерів заради підвищення ефективності використання ресурсів, впровадження принципів повторного використання матеріалів та зростання співпраці між різними секторами економіки. У статті проаналізовано діяльність циркулярних кластерів у країнах Центральної та Східної Європи, які зосереджуються на управлінні відходами, переробці та екодизайні. Доведено, що на сучасному етапі розвитку існуючі циркулярні кластери в регіоні є радше національними альянсами однодумців, а не традиційними спеціалізованими територіальними об'єднаннями.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано необхідність створення і специфіку розвитку циркулярних кластерів у Центральній та Східній Європі та визначено їхню роль для зниження залежності від традиційних ресурсомістких галузей та у підвищенні економічної стійкості регіону.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження свідчать, що розвиток циркулярних кластерів у Центральній та Східній Європі має великий потенціал для сталого зростання регіону. Інтеграція цих кластерів у загальноєвропейську мережу та підтримка ЄС сприятимуть розвитку екологічно сталих моделей бізнесу та покращенню економічної стійкості. Водночас результати проведеного дослідження можуть стати підґрунтям для розв'язання питання інфраструктурного забезпечення, регуляторних бар'єрів та підвищення обізнаності населення щодо переваг циркулярної економіки, що сприятиме успішному функціонуванню циркулярних кластерів.

Ключові слова: сталий розвиток, циркулярна економіка, циркулярні кластери, євроінтеграція, інфраструктура, промисловість, управління відходами.

Lishchynskyi I.O., Lyzun M.V.

CIRCULAR CLUSTERS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: A CATALYST FOR STIMULATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Purpose. The aim of this paper is to analyse the activities of circular clusters in Central and Eastern Europe as a powerful tool for promoting the sustainability of local economies in conditions of resource scarcity and external uncertainties.

Methodology of research. The study employed the following methods: the abstract and logical method to synthesize information from various sources, develop a comprehensive understanding of the research issues, and form theoretical conclusions and generalizations related to the paradigm of sustainable development and the role of circular clusters; analysis and synthesis to describe the activities of circular clusters and develop recommendations for their advancement; and graphical methods to visualize the research findings.

Findings. Although circular cluster practices in Central and Eastern Europe are still in the early stages, they have significant potential to reduce dependence on traditional resource-intensive industries, such as metallurgy and agriculture. The study found that the primary principles driving their activity are the collaboration of national and local stakeholders to enhance resource efficiency, the implementation of material reuse principles, and increased cooperation across various economic sectors. The article analysed the activities of circular clusters in Central and Eastern European countries, focusing on waste management, recycling, and eco-design. It was demonstrated that, at the current stage, existing circular clusters in the region function more as national alliances of like-minded entities than as traditional specialized territorial associations.

Originality. The article substantiates the necessity and specifics of developing circular clusters in Central and Eastern Europe and defines their role in reducing dependency on traditional resource-intensive sectors and enhancing the region's economic resilience.

Practical value. The results of the conducted research testify that the development of circular clusters in Central and Eastern Europe holds substantial potential for the region's sustainable growth. Integrating these clusters into the pan-European network, supported by the EU, will promote the development of environmentally sustainable business models and improve economic resilience. Moreover, the results of the study could provide a basis for addressing infrastructure provision, regulatory barriers, and raising public awareness of the benefits of the circular economy, thus supporting the successful functioning of circular clusters.

Key words: sustainable development, circular economy, circular clusters, European integration, infrastructure, industry, waste management.

УДК 342.9+343.9
JEL Classification: D63, K40

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.2

Пацкан В.В.,
д-р юрид. наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права,
Ужгородський національний університет

ДОСВІД АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄС: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Patskan V.V.,
dr.sc.(law), assoc. prof., professor at the department of
administrative, financial and information law,
Uzhhorod National University

EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN EU COUNTRIES: LEGAL ANALYSIS AND PROSPECTS FOR UKRAINE

Постановка проблеми. Для ЄС як нормативної сили, яка прагне експортувати свої норми за межі своїх кордонів, верховенство права стало важливою передумовою для поглибленої співпраці з Україною, реагуючи на зростаючу амбіційність їхніх взаємин, але також посиливши видимість недоліків у здійсненні верховенства права в Україні. Системна корупція вважається однією з головних перешкод для сталого реформування в Україні.

Тому однією з ключових вимог ще на етапі зародження активної євроінтеграційної співпраці між Україною та ЄС стала вимога щодо забезпечення ефективних механізмів боротьби з корупцією та створення і впровадження відповідної законодавчої та політичної бази. Революція Гідності та початок війни на Донбасі у 2014 році призвели до руйнування усталених соціальних структур і відкрили можливості для радикальних внутрішніх змін, що посилює вплив зовнішніх факторів, зокрема ЄС, сформувати політичні та економічні реформи в Україні. У жовтні 2014 року український парламент прийняв пакет антикорупційних законів та нову Антикорупційну стратегію, які окреслили нові напрями антикорупційної політики в Україні, зокрема створення цілісної інституційної архітектури для ефективного запобігання корупції, контролю та забезпечення виконання.

Тим не менше, як комплексне явище, яке є загрозою стабільності та безпеці суспільства, корупція все ще є однією з ключових проблем, над подоланням якої працюють демократичні держави і сьогодні. Прикладом такої постійної роботи слугує антикорупційна практика Європейського Союзу, до якого Україна прагне долучитися як повноправний країна-учасник. Аналіз та засвоєння значного досвіду протидії корупції, накопиченого державами-членами та інституціями ЄС, має критичне значення для України. Це зумовлено гострою і довготривалою проблемою ефективності антикорупційної політики та необхідністю її гармонізації з європейськими стандартами в контексті ініціації переговорного процесу щодо членства в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики антикорупційної політики ЄС з огляду на її актуальність зверталися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Серед зарубіжних дослідників можна виділити праці таких вчених, як Д. Делла Порта, А. Ванучі, С. Роуз-Аккерман, К. Дарден, які досліджували різні аспекти корупції та антикорупційної політики в європейському контексті.

З-поміж українських науковців, які зробили значний внесок у вивчення антикорупційної політики ЄС, варто відзначити роботи О. Бусол, М. Мельника, Є. Невмержицького, А. Новака, М. Хавронюка. Ці дослідники аналізували європейський досвід боротьби з корупцією та можливості його адаптації до українських реалій.

Питання імплементації антикорупційного законодавства ЄС в Україні досліджували такі науковці, як В. Тацій, В. Борисов, С. Серьогін, О. Дрозд, А. Черненко. Їхні праці зосереджені на аналізі правових механізмів адаптації європейських антикорупційних норм до українського законодавства та практичних аспектах їх впровадження. Однак, окремі аспекти залишаються не в повній мірі висвітленими, що зумовлює подальші дослідження та аналіз антикорупційних практик Європейського Союзу для виявлення ефективних механізмів та перспектив їх адаптації до українських реалій у контексті євроінтеграційних процесів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз антикорупційних практик Європейського Союзу для виявлення ефективних механізмів та перспектив їх адаптації до українських реалій у контексті євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЄС почав розглядати питання корупції як політичну проблему в середині 1990-х років у процесі підготовки до розширення Європейського Союзу, що відбулося у 2004 та 2007 рр. Об'єднання спершу не усвідомлювало повною мірою свою роль у боротьбі з корупцією. Спершу питання корупції було залишене на розсуд держав-членів ЄС або інших міжнародних організацій [1]. Тим не менш, вже у консолідованій версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу йшла мова про те, що Європейський Союз уповноважений приймати директиви для встановлення мінімальних стандартів правового регулювання у сферах особливо серйозних злочинів із транскордонним виміром, що є результатом природи або наслідком таких правопорушень або з особливої необхідності боротьби з ними на загальних засадах, до яких, зокрема, було віднесено і корупцію [2].

До сьогодні ключовими нормативно-правовими актами, які становили фундамент антикорупційної політики ЄС, були Конвенція 1997 року про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб ЄС або посадових осіб країн ЄС, Рамкове рішення Ради 2003 року про боротьбу з корупцією в приватному секторі, яке криміналізує як активний, так і пасивний підкуп та Рішення Ради 2008/852/JHA від 2008 року щодо мережі контактних пунктів проти корупції.

Зокрема, Конвенція про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу, прийнята в 1997 році, є важливим правовим інструментом у боротьбі з корупцією в ЄС. Основні положення цієї Конвенції включають: визначення активної та пасивної корупції; встановлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння; зобов'язання держав-членів забезпечити, щоб корупційні дії, в тому числі з боку посадових осіб ЄС та національних посадових осіб, були кримінально караними; вимогу до держав-членів вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб керівники підприємств або особи, які мають повноваження приймати рішення чи здійснювати контроль на підприємстві, могли бути притягнуті до відповідальності за корупційні дії; встановлення юрисдикції держав-членів над корупційними злочинами; та положення про співпрацю між державами-членами у розслідуванні та переслідуванні корупційних злочинів. Конвенція також передбачає, що жодне положення в ній не перешкоджає державам-членам приймати більш суворі національні заходи, ніж ті, що передбачені Конвенцією [3].

Рамкове рішення Ради 2003/568/JHA від 22 липня 2003 року про боротьбу з корупцією в приватному секторі встановлює ключові положення для протидії корупції в ЄС. Документ визначає поняття активної та пасивної корупції в приватному секторі, зобов'язує держави-члени криміналізувати ці діяння та встановити ефективні, пропорційні та стримуючі кримінальні санкції. Рішення також вимагає притягнення до відповідальності юридичних осіб за корупційні злочини, вчинені на їхню користь, та передбачає екстериторіальну юрисдикцію держав-членів щодо корупційних злочинів. Крім того, документ закликає до скасування положень про необхідність попередньої скарги або обвинувачення для початку розслідування корупційних злочинів та наголошує на важливості міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією [4].

Базуючись на положеннях цих законодавчих актів, ЄС ще у діалозі про лібералізацію візового режиму між ЄС та Україною з 2008 року висував вимоги до України стосовно прийняття та запровадження нового антикорупційного законодавства, включаючи реформу системи розкриття активів для громадськості чиновників, за підтримки незалежних інституцій, які переслідують корупційні злочини. Народні очікування, пов'язані з перспективою безвізового режиму, змусили уряд виконати умови ЄС.

Незважаючи на те, що формально декларації про активи не є частиною *acquis* ЄС, вони стали «фактичним стандартом» для країн-кандидатів на вступ до ЄС, спираючись на відповідні міжнародні стандарти ООН, Ради Європи та ОЕСР [5]. У випадку України ЄС наполягав на цій конкретній реформі, щоб запобігти конфлікту інтересів і зловживанню політичною владою в приватних інтересах ще більш інтенсивно, оскільки боротьба з корупцією стала однією з ключових вимог Революції Гідності. Одразу після економічної та політичної кризи, яка почалася після 2014 року, макроекономічні умови ЄС разом із процесом лібералізації візового режиму послужили ефективним важелем для просування реформи розкриття активів та антикорупційних установ. Ця реформа включала в себе низку ключових заходів: запровадження кримінальної відповідальності за всі види корупційних діянь, впровадження систем моніторингу корупції, забезпечення прозорості в сфері державних закупівель, а також створення та налагодження роботи спеціалізованих антикорупційних органів.

Це стало можливим також завдяки залученню нових органів ЄС, які підтримують українські реформи з 2014 року – Групи підтримки України та Консультативної місії ЄС, які надали експертну допомогу в розробці законів, створенні нових антикорупційних інституцій чи визначення умов фінансової допомоги ЄС.

У рамках антикорупційної реформи було засновано три основні антикорупційні інституції. У 2014 році було створено Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), відповідальне за розслідування корупційних правопорушень. Наступного року, у 2015, розпочала свою діяльність Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), яка забезпечує процесуальне керівництво та підтримує державне обвинувачення у суді. У 2016 році було засновано Вищий антикорупційний суд України (ВАКС), уповноважений розглядати справи, пов'язані з корупційними злочинами.

До 2019 року всі три новостворені органи були повністю укомплектовані керівництвом та персоналом, що дозволило їм розпочати повноцінну роботу. Ця комплексна антикорупційна інфраструктура стала важливим кроком у напрямку посилення боротьби з корупцією в Україні та наближення країни до європейських стандартів у цій сфері.

Завдяки цим інноваційним інструментам і коаліції з іншими міжнародними партнерами, такими як ЄБРР, МВФ, США та ОЕСР, ЄС отримав суттєвий важіль впливу не лише на структурні економічні реформи в Україні, а й на покращення верховенства права [6]. Про певний успіх проведеної реформи свідчили і зростання в Індексі сприйняття корупції, який вираховує Transparency International [7], і збільшення кількості випадків викриття та винесення вироків по кримінальних провадженнях. Так, за час свого існування НАБУ відкрило понад 6 тисяч кримінальних проваджень, скерувало до суду 517 обвинувальних актів, а ВАКС за останні 4 роки виніс 161 обвинувальний вирок, 125 з яких набрали законної сили [8].

Своєю чергою, на рівні Європейського Союзу також відбулися зміни у регулюванні антикорупційних заходів та механізмів. Так, з метою посилення зусиль у боротьбі з корупцією було запропоновано проект Директиви ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти для визначення та покарання за корупційні злочини, превентивні заходи та правила для більш ефективного розслідування та судового переслідування [9].

На основі визнання корупції як транснаціонального явища, яке впливає на всі суспільства та економіки, нова Директива повинна замінити два окремі акти ЄС – Рамкове рішення Ради 2003 року про боротьбу з корупцією в приватному секторі, і Конвенцію ЄС від 1997 року про корупцію, залучену до посадових осіб ЄС або держав-членів ЄС. Він також внесе зміни до директиви 2017 року щодо шахрайства та інших кримінальних злочинів, які зачіпають фінансові інтереси ЄС.

Завдяки новій директиві всі країни ЄС будуть зобов'язані криміналізувати корупційні дії та визначати ці дії однаково. Так, директива визначає ознаки активного та пасивного підкупу посадової особи та підкупу у приватному секторі, привласнення або використання державним службовцем майна, управління яким йому прямо чи опосередковано довірено, всупереч меті, для якої воно було призначено, торгівлі впливом, зловживання посадовими чи службовими обов'язками, перешкоджання правосуддю та збагачення за рахунок корупційних злочинів.

Директивою також визначено, що держави-члени повинні запровадити ефективні, пропорційні та переконливі кримінальні покарання за ці злочини.

Кримінальні правопорушення, які стануть незаконними відповідно до законодавства ЄС, каратимуться максимальним терміном позбавлення волі від двох до чотирьох років, залежно від правопорушення. Особи, засуджені за корупційні злочини, можуть отримати додаткові покарання, такі як штрафи, усунення з державної посади, позбавлення права обіймати державну посаду чи виконувати функції державної служби, анулювати дозволи та позбавити доступу до тендерних процедур і державних коштів.

Юридичні особи також зазнають покарань у вигляді штрафів у розмірі щонайменше від 3 % до 5 % від їх загального світового обороту або щонайменше 24 або 40 мільйонів євро, залежно від правопорушення.

Держави-члени мають юрисдикцію щодо злочинів, скоєних на їхній території, якщо правопорушник є громадянином. Крім того, держави-члени можуть вирішити поширити свою юрисдикцію на діяння, вчинені за межами їхньої території, якщо правопорушник постійно проживає на її території, злочин вчинено проти одного з її громадян або її звичайних жителів, злочин вчинено з метою вигоди юридичної особи, заснованої на її території, або правопорушення вчинено на користь юридичної особи щодо будь-якого бізнесу, який повністю або частково здійснюється на її території.

Окремий розділ Директиви присвячений заходів профілактики, звітності та розслідуванню корупційних правопорушень. Зокрема, до обов'язків держав-учасниць ЄС було віднесено проведення інформаційних та просвітницьких кампаній та дослідницьких та освітніх програм, щоб підвищити обізнаність громадськості щодо шкідливості корупції та з метою зменшення загального вчинення корупційних правопорушень, а також ризику корупції.

Крім того, особлива увага приділена необхідності вжиття заходів для забезпечення наявності ключових превентивних інструментів. Вони можуть включати, наприклад, відкритий доступ до інформації, що становить суспільний інтерес, ефективні правила розкриття та управління конфліктами інтересів у державному секторі, ефективні правила розкриття та перевірки декларацій про активи національною громадськістю офіційні особи, призначені національним законодавством, і діючі правила, що регулюють взаємодію між приватним і державним секторами. Зокрема, кожна держава-

член повинна вжити необхідні заходи для забезпечення достатніх ресурсів та навчання своїх національних посадових осіб, щоб вони могли ідентифікувати різні форми корупції та корупційні ризики, які можуть виникнути під час виконання ними своїх обов'язків та своєчасно та належним чином реагувати на будь-яку підозрілу діяльність.

І, хоча дана Директива ще перебуває на стадії прийняття, цілком передбачуваним є невідворотність змін в антикорупційній політиці Європейського Союзу, що, своєю чергою, стане каталізатором і відповідних законодавчих змін на рівні нашої держави в контексті виконання вимог як країни-кандидата на вступ до ЄС. Такий висновок можна зробити і з аналізу Спільного повідомлення до Європейського парламенту, Ради і Європейського економічного та соціального комітету про боротьбу з корупцією, де зазначено, що включення антикорупційних заходів у зовнішню політику є важливою частиною зусиль, спрямованих на сприяння належному врядуванню та процвітання в усьому світі. Узгоджений підхід між внутрішньою та зовнішньою антикорупційною політикою важливий для довіри до ЄС [10].

Зокрема, це актуально для процесу розширення, коли узгодження з чинним законодавством ЄС, дотримання верховенства права та антикорупційні реформи значною мірою визначають темп прогресу країн-кандидатів на шляху вступу до ЄС. Це також є одним із пріоритетних напрямків Східного партнерства, згідно з якими антикорупційні стратегії підтримуються для просування високих стандартів доброчесності та прозорості в державних органах, а також для зміцнення антикорупційних органів, потенціалу розслідування, реформ правосуддя та громадянського суспільства. Регулярний моніторинг антикорупційних та пов'язаних з цим реформ у рамках щорічного «Пакету розширення» включає детальну оцінку поточного стану в кожній країні-кандидаті та потенційному кандидаті, включаючи вказівки щодо майбутніх пріоритетів реформ. Комісія переглядає законодавчі та інституційні рамки, пов'язані як із запобіганням, так і з придушенням, з наголосом на фактичному досвіді проактивних розслідувань, обвинувальних актів і судових рішень (зокрема щодо корупції на високому рівні). У 2022 році Комісія також запустила цикл експертних перевірок, зосереджених на боротьбі з корупцією, організованою злочинністю та відмиванням грошей. В останніх аналітичних звітах України, Молдови та Грузії оцінюється їх спроможність взяти на себе зобов'язання щодо членства в ЄС, а боротьба з корупцією є пріоритетом цих звітів. Так, одним із важливих питань була визнана «деолігархізація», спрямована на усунення надмірного впливу зацікавлених осіб в економічному, політичному та суспільному житті.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи наведене, можна прослідкувати тісний зв'язок між антикорупційною політикою ЄС та правовим регулюванням відповідних антикорупційних заходів в Україні. Зміни в одній системі неминуче впливають на іншу, створюючи динамічну взаємодію між європейськими стандартами та українськими реформами. Антикорупційні ініціативи ЄС слугують орієнтиром та каталізатором для вдосконалення українського законодавства та інституційної структури у сфері боротьби з корупцією. Водночас, прогрес України у впровадженні антикорупційних заходів сприяє зміцненню довіри з боку ЄС та просуванню євроінтеграційних процесів. Ця взаємозалежність підкреслює важливість постійного діалогу та співпраці між Україною та ЄС у сфері антикорупційної політики, де успіхи однієї сторони стимулюють розвиток іншої, створюючи позитивний цикл удосконалення та гармонізації антикорупційних практик.

Зокрема, це проявляється у гармонізації законодавства України з нормами ЄС у сфері протидії корупції, створенні спеціалізованих антикорупційних органів за європейськими стандартами, впровадженні механізмів прозорості та підзвітності в державному управлінні, посиленні міжнародного співробітництва у розслідуванні корупційних злочинів, а також у вдосконаленні системи захисту викривачів корупції. Крім того, антикорупційні ініціативи ЄС стимулюють Україну до постійного вдосконалення своєї антикорупційної стратегії, впровадження нових технологій у боротьбі з корупцією та підвищення ефективності роботи антикорупційних інституцій. Ця взаємодія також сприяє обміну досвідом та найкращими практиками між Україною та країнами-членами ЄС, що дозволяє більш ефективно протидіяти новим формам корупції та адаптувати антикорупційну політику до сучасних викликів.

Література

1. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1(37). С. 67-77.
2. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *European Union*. 2012. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (дата звернення: 11.08.2024).
3. Convention drawn up on the basis of Article K.3 (2) (c) of the Treaty on European Union on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union. *European Union*. 1997. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0625\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0625(01)) (дата звернення: 11.08.2024).

4. Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector. *European Union*. 2003. URL: http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2003/568/oj (дата звернення: 11.08.2024).
5. Asset Declarations for Public Officials: A Tool to Prevent Corruption. *OECD*. 2011. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264095281-en> (дата звернення: 11.08.2024).
6. EU-Ukraine Association Agenda. 2015. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf (дата звернення: 11.08.2024).
7. Індекс сприйняття корупції – 2022. *Transparency International*. 2023. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprynyattya-koruptsiyi-2022/> (дата звернення: 11.08.2024).
8. Звіт: перше півріччя 2023 року. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-first-half-2023/> (дата звернення: 11.08.2024).
9. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption. *Council of the European Union*. 2024. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11272-2024-INIT/en/pdf> (дата звернення: 11.08.2024).
10. Joint Communication on the fight against Corruption. *European Commission*. 2023. URL: https://commission.europa.eu/publications/joint-communication-fight-against-corruption_en (дата звернення: 11.08.2024).

References

1. Knysh, S. (2024), "Anti-corruption policy of the European Union: stages of formation, achievements and prospects", *Aktualni problemy pravoznnavstva*, no. 1(37), pp. 67-77.
2. European Union (2012), Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, available at: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (access date August 11, 2024).
3. European Union (1997), Convention drawn up on the basis of Article K.3 (2) (c) of the Treaty on European Union on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union, available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0625\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0625(01)) (access date August 11, 2024).
4. European Union (2003), Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector, available at: http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2003/568/oj (access date August 11, 2024).
5. OECD (2011), Asset Declarations for Public Officials: A Tool to Prevent Corruption, available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264095281-en> (access date August 11, 2024).
6. EU-Ukraine Association Agenda (2015), available at: http://eeas.europa.eu/archives/docs/ukraine/docs/st06978_15_en.pdf (access date August 11, 2024).
7. Transparency International (2023), "Index of perception of corruption – 2022", available at: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprynyattya-koruptsiyi-2022/> (access date August 11, 2024).
8. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (2023), "Report: the first half of 2023", available at: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/report-first-half-2023/> (access date August 11, 2024).
9. Council of the European Union (2024), Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11272-2024-INIT/en/pdf> (access date August 11, 2024).
10. European Commission (2023), Joint Communication on the fight against Corruption, available at: https://commission.europa.eu/publications/joint-communication-fight-against-corruption_en (access date August 11, 2024).

Пацкан В.В.

ДОСВІД АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄС: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Мета. Дослідження та аналіз антикорупційних практик Європейського Союзу для виявлення ефективних механізмів та перспектив їх адаптації до українських реалій у контексті євроінтеграційних процесів.

Методика дослідження. Дослідження базується на комплексному підході до аналізу антикорупційної політики Європейського Союзу та її впливу на розвиток антикорупційних заходів в Україні. Системний метод застосовано для розгляду антикорупційної політики ЄС як цілісної системи взаємопов'язаних елементів. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення антикорупційних норм ЄС та України, виявлення спільних рис та відмінностей. Історичний метод дозволив прослідкувати еволюцію антикорупційної політики ЄС та України.

Результати дослідження. Проаналізовано антикорупційну політику ЄС та її вплив на розвиток антикорупційних заходів в Україні. Розглянуто ключові аспекти європейської антикорупційної практики, зокрема правові інструменти ЄС у сфері боротьби з корупцією, та їх відображення в українському законодавстві та інституційній структурі. Акцентовано увагу на взаємозв'язку між антикорупційними

ініціативами ЄС та реформами в Україні, а також значенню цієї взаємодії для євроінтеграційних процесів та вдосконалення антикорупційної політики обох сторін.

Наукова новизна результатів дослідження. Проведено дослідження новітнього законодавства ЄС у сфері антикорупційної політики та його потенційного впливу на розвиток антикорупційних заходів в Україні.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження і розроблені пропозиції можуть бути використані для подальших наукових досліджень і полягають в можливості їх використання для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та підвищення ефективності діяльності антикорупційних органів у контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: антикорупційна політика, Європейський Союз, євроінтеграція, реформи, протидія корупції.

Patskan V.V.

EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN EU COUNTRIES: LEGAL ANALYSIS AND PROSPECTS FOR UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to research and analysis of anti-corruption practices of the European Union to identify effective mechanisms and prospects for their adaptation to Ukrainian realities in the context of European integration processes.

Methodology of research. The research is based on an integrated approach to the analysis of the anti-corruption policy of the European Union and its impact on the development of anti-corruption measures in Ukraine. The system method is applied to consider the anti-corruption policy of the EU as a whole system of interconnected elements. The comparative legal method was used to compare the anti-corruption norms of the EU and Ukraine, to identify common features and differences. The historical method made it possible to follow the evolution of the anti-corruption policy of the EU and Ukraine.

Findings. The article analyses the EU anti-corruption policy and its impact on the development of anti-corruption measures in Ukraine. The key aspects of European anti-corruption practice, in particular, EU legal instruments in the field of anti-corruption, and their reflection in Ukrainian legislation and institutional structure are considered. Attention is focused on the relationship between EU anti-corruption initiatives and reforms in Ukraine, as well as the importance of this interaction for European integration processes and the improvement of anti-corruption policies of both parties.

Originality. The article studies the latest EU legislation in the field of anti-corruption policy and its potential impact on the development of anti-corruption measures in Ukraine.

Practical value. The obtained results of the study and the proposals developed can be used for further research and may be used to harmonise Ukrainian legislation with European standards and improve the effectiveness of anti-corruption bodies in the context of European integration processes.

Key words: anti-corruption policy, European Union, European integration, reforms, anti-corruption.

УДК 330.341.1:65.014.1:003.13

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.3

JEL Classification: Q55, R11, R12, O14, O53, F36, F41, F65

Живко М.А.,
канд. екон. наук, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин, заступник директора,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
ім. Б.Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль

ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ КИТАЮ: БЕНЧМАРКІНГ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ

Zhyvko M.A.,
cand.sc.(econ.), associate professor at the
department of international economic relations,
deputy director of Bohdan Havrylyshyn Education
and Research Institute of International Relations
of West Ukrainian National University, Ternopil

CIRCULAR CLUSTERS OF CHINA: BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF GLOBAL ECONOMIC FRAGMENTATION

Постановка проблеми. Виклики, які виникають перед країнами в умовах зростаючої глобальної економічної фрагментації, що ускладнює доступ до ресурсів, погіршує стабільність ланцюгів постачання та підвищує екологічні ризики. Традиційні підходи до економічного розвитку стають недостатніми, адже вони часто базуються на лінійних моделях використання ресурсів, що призводить до значних обсягів відходів та екологічної деградації.

На цьому тлі Китай демонструє унікальний підхід, впроваджуючи циркулярні кластери, які дозволяють переробляти ресурси, знижувати залежність від імпортованої сировини та зміцнювати економічну стійкість через локалізоване виробництво та споживання. Однак, попри успіхи китайських циркулярних кластерів, їхній потенціал як засобу для адаптації економіки до сучасних викликів і підвищення стійкості залишається недостатньо дослідженим та малорозвиненим в інших країнах.

Проблема дослідження полягає в необхідності вивчення китайських циркулярних кластерів як моделі, що може стати основою для розвитку стійких і ресурсозберігаючих економік у контексті глобальних викликів. Розуміння механізмів та особливостей функціонування цих кластерів є важливим для країн, які прагнуть оптимізувати свої економічні системи, адаптуючись до обмежень глобальної економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження циркулярних кластерів, їх впливу на економічну та екологічну стійкість, а також адаптації до умов глобальної економічної фрагментації займалася низка учених. У цьому контексті було проведено ряд значущих досліджень, які висвітлюють різні аспекти цієї проблеми. Так, наприклад дослідження, проведені Boubaker S., Liu Z., Zhan Y., розглядає вплив циркулярної економіки на стійкий розвиток регіонів. Автори акцентують увагу на важливості інтеграції циркулярних практик у місцеві економічні моделі [1]. Дослідження Yang Y., Chen L., Jia F., Xu Z. фокусуються на аналізі китайських кластерних стратегій у контексті циркулярної економіки. Автори підкреслюють, що китайські кластерні моделі демонструють успішні практики, які можуть бути адаптовані в інших країнах [2]. У дослідженні Roy R., El Marsafawy H. розглядається роль корпоративної соціальної відповідальності в контексті циркулярних кластерів. Автори пропонують нові підходи до підвищення соціальної відповідальності через впровадження екологічних практик у бізнес-моделі [3]. У статті McDowall W., Geng Y., Huang B., Bartekova E., Bleischwitz R., Türkeli S., Domenech T. обговорюється, як країни можуть використовувати китайський досвід для впровадження циркулярних економічних практик. Дослідження підкреслює важливість бенчмаркінгу для адаптації успішних моделей в умовах різних регуляторних та економічних середовищ [4].

Ці дослідження свідчать про зростаючу увагу до проблематики циркулярних кластерів та їх впливу на економічну стабільність і екологічну стійкість, що підкреслює актуальність теми даної статті. Раніше недослідженою проблемою є недостатня адаптація принципів циркулярних кластерів, які успішно реалізуються в Китаї, в контексті інших країн, що стикаються з викликами глобальної економічної фрагментації. Хоча китайський досвід демонструє ефективність використання

циркулярних моделей для підвищення ресурсної стійкості та екологічної відповідальності, питання про те, як ці принципи можуть бути інтегровані у різні економічні системи з урахуванням локальних особливостей, залишається недостатньо вивченим. Вивчення цього аспекту є критично важливим для розвитку стратегії економічного зростання в умовах обмежених ресурсів і зростаючої екологічної свідомості на міжнародній арені.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити ефективність циркулярних кластерів Китаю як інноваційної моделі економічного розвитку в умовах глобальної економічної фрагментації. Зокрема, робота спрямована на: аналіз ключових характеристик китайських циркулярних кластерів та їхньої ролі у зниженні залежності від імпортованих ресурсів; оцінювання їхнього впливу на промислову ефективність і екологічну сталість у країні; визначення можливостей бенчмаркінгу китайського досвіду для інших економік, які прагнуть підвищити ресурсоефективність та адаптуватись до змінних умов глобальної економіки. Дослідження також має на меті розглянути, як принципи циркулярної економіки можуть підтримати економічну стійкість у часи фрагментації глобальних ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна глобальна економіка стикається з численними викликами, серед яких одним із найактуальніших є економічна фрагментація. Цей процес характеризується розподілом виробництв, технологій і ринків, що ускладнює інтеграцію світових економік і може призвести до економічної нестабільності. Як наслідок, країни виявляються в умовах конкуренції за ресурси та інвестиції, що ставить під сумнів ефективність традиційних моделей економічного розвитку.

Адаптація циркулярної економіки стає однією з найбільш актуальних стратегій для країн, що розвиваються, які прагнуть знизити залежність від імпортованих ресурсів, мінімізувати відходи та підтримати стабільний розвиток власних економік. У сучасних умовах глобальної економічної фрагментації з її численними торговими бар'єрами та нестабільністю ланцюгів постачання, традиційні економічні моделі потребують перегляду. Багато країн усе частіше звертають увагу на приклад Китаю, який завдяки розвитку циркулярних кластерів зміг ефективно забезпечити сталий економічний розвиток, одночасно покращуючи екологічні показники.

Ключовою особливістю китайської моделі є створення циркулярних кластерів – інфраструктурних комплексів, що об'єднують підприємства різних галузей для максимальної оптимізації використання ресурсів [5]. Ці кластери ґрунтуються на ідеї замкнених циклів, де відходи одних підприємств стають ресурсами для інших. Відповідний підхід не лише дозволяє знизити навантаження на довкілля, але й формує національні економічні ланцюги, які менш вразливі до зовнішніх економічних шоків.

Основною метою є розробка покрокового плану для країн, що розвиваються, щоб вони могли ефективно запозичити досвід Китаю у створенні циркулярних кластерів. Запропонована методика охоплює основні етапи – від оцінювання наявних ресурсів і запуску пілотних проєктів до впровадження інноваційних технологій і законодавчих стимулів. Вона також передбачає адаптацію до локальних умов, що дозволяє використовувати цей підхід у різних економічних та культурних контекстах. Завдяки такому підходу країни зможуть зменшити свою імпортозалежність, підвищити ресурсоефективність і стимулювати розвиток стратегічно важливих секторів.

Запропонована методика має значний потенціал для адаптації в країнах, що розвиваються, де перехід до циркулярної економіки може стати важливим етапом для зменшення залежності від імпортованих ресурсів. Використовуючи перевірені практики, розроблені та апробовані в китайських циркулярних кластерах, ці країни зможуть посилити стійкість своїх стратегічно важливих секторів. Це дозволить не лише оптимізувати локальні ланцюги постачання, а й стимулювати розвиток національних ресурсів, знизити витрати на імпорт і посприяти економічній стабільності.

Розробка методики для адаптації циркулярних кластерів у країнах, що розвиваються, включає кілька ключових етапів, які дозволять забезпечити стійкий перехід до циркулярної економіки. Ця методика базується на досвіді Китаю та охоплює основні кроки, необхідні для формування ефективних кластерів, які зменшать залежність від імпортованих ресурсів та підтримають розвиток національних стратегічних секторів (табл. 1).

1. Оцінювання наявних ресурсів та потреб, основними завданнями є виявлення та оцінювання ключових ресурсів, якими володіє країна, а також ресурсів, що в основному імпортуються:

- проведення аналізу наявних локальних ресурсів, включно з природними та вторинними матеріалами;
- оцінювання потреби в ресурсах для стратегічних секторів економіки (наприклад, енергетика, сільське господарство, виробництво);
- визначення ресурсів, де можлива заміна імпортованих товарів на місцеві чи вторинні матеріали через циркулярні процеси.

2. Розробка пілотних кластерних проєктів, основними завданнями є запуск пілотних проєктів, які слугуватимуть зразками для розвитку майбутніх циркулярних кластерів:

- вибір регіону чи міста для впровадження пілотних проєктів на основі наявності відповідних ресурсів і доступу до виробничих потужностей;

- організація спільних ініціатив з місцевими підприємствами та іноземними інвесторами для запровадження циркулярних практик, таких як переробка, повторне використання та спільне використання ресурсів;
- впровадження інфраструктури для збору та обробки вторинної сировини.

Таблиця 1

Методика побудови циркулярної економіки та зменшення залежності від імпортних ресурсів у стратегічно важливих секторах

Етап методики	Завдання	Ключові дії
Оцінювання ресурсів і потреб	виявити локальні ресурси та імпортозалежність	аналіз наявних ресурсів, визначення потреб, заміна імпорту
Пілотні кластери	запуск прикладів для подальшого розширення	вибір регіонів, створення ініціатив, організація інфраструктури для переробки
Інтеграція технологій	залучення інновацій для оптимізації виробництва	впровадження технологій, співпраця з науковими установами, аналітика
Регуляторна підтримка	створення стимулів для підприємств	податкові пільги, законодавчі квоти, відповідальна утилізація
Поширення інформації та навчання	підвищення обізнаності та підготовка кадрів	кампанії, семінари, навчання співробітників
Моніторинг і адаптація	забезпечення довгострокової ефективності та вдосконалення	показники ефективності, оцінювання «пілотів», коригування стратегії

Джерело: авторська розробка

3. Інтеграція технологій і наукових досліджень, основними завданнями є використання новітніх технологій для оптимізації виробництва та зменшення відходів:

- розробка та впровадження технологій, що сприятимуть переробці та оптимізації ресурсів у межах кластерів;
- запровадження системи збору даних та аналітики для моніторингу ефективності кластерів;
- забезпечення співпраці з університетами та науково-дослідними установами для залучення інновацій у виробничі процеси.

4. Встановлення регуляторної підтримки та стимулів, основними завданнями є розробка сприятливих регуляторних та економічних умов для розвитку циркулярних кластерів:

- розроблення податкових та митних стимулів для підприємств, що використовують циркулярні процеси, включно з відшкодуванням витрат на переробку та знижками на енергоефективні технології;
- встановлення квоти на імпорт сировини, що можуть бути замінені на місцеві ресурси, стимулюючи локальне виробництво;
- підтримка законодавчих вимог щодо відповідальної утилізації відходів та їхнього повторного використання.

5. Поширення інформації та навчання, основними завданнями є підвищення обізнаності бізнесу та суспільства щодо переваг циркулярної економіки та залучення їх до процесу:

- організація інформаційних кампаній, які ознайомлять бізнеси та громадськість з перевагами циркулярних кластерів;
- проведення семінарів та тренінгів для підприємств щодо методів ресурсоефективного виробництва та утилізації відходів;
- запровадження навчальних програм для співробітників підприємств щодо нових процесів і технологій, які використовуються в циркулярних кластерах.

6. Моніторинг і адаптація стратегії, основними завданнями є забезпечення систематичного моніторингу роботи кластерів і вчасної адаптації стратегій на основі отриманих даних:

- встановлення показників ефективності кластерів, такі як зниження імпорту ресурсів, рівень переробки та енергоефективності;
- регулярне проведення оцінювання успішності пілотних проєктів та визначення можливості для масштабування;
- внесення коригувань до стратегії розвитку кластерів, орієнтуючись на локальні потреби та глобальні тенденції у циркулярній економіці.

Ця методика дозволить країнам, що розвиваються, ефективно скористатися перевіреними підходами до циркулярної економіки, інтегрувати нові технології та забезпечити довгострокову стійкість своїх економік.

В умовах цих викликів циркулярні кластери постають як інноваційний підхід до економічної організації. Вони передбачають інтеграцію підприємств у рамках спільної екосистеми, що дозволяє оптимізувати використання ресурсів, зменшити відходи та підвищити ефективність виробництв. У Китаї циркулярні кластери стали важливим елементом економічної політики, що сприяє переходу до більш стійкого розвитку [6]. Вони не тільки підтримують економічне зростання, а й сприяють зменшенню екологічного впливу, впроваджуючи інноваційні технології і практики.

Циркулярні кластери представляють собою групи підприємств, які співпрацюють для спільного використання ресурсів, переробки відходів і впровадження інновацій. Основними принципами цих кластерів є зменшення витрат, оптимізація використання ресурсів та екологічна відповідальність. Вони дозволяють зменшити екологічний слід виробництва, покращити управління відходами та сприяти розвитку локальних економік. Китай є провідним прикладом у впровадженні циркулярних кластерів, зокрема в таких галузях, як виробництво, енергетика та сільське господарство [7]. Аналіз показує, що китайські циркулярні кластери, такі як екопарки, створюють симбіотичні відносини між підприємствами, що дозволяє знижувати витрати на сировину і енергію, а також зменшувати кількість відходів. Наприклад, у місті Тяньцзінь реалізовано проєкт «Циркулярне місто», де підприємства об'єднують свої ресурси для спільного використання енергії та сировини [8].

Впровадження циркулярних кластерів у Китаї призводить до помітних економічних вигод, включаючи зростання продуктивності, зниження витрат на енергію та підвищення конкурентоспроможності. Екологічні переваги включають зменшення забруднення, ефективніше управління ресурсами та поліпшення якості навколишнього середовища [9]. Водночас ці кластери сприяють соціальному розвитку, створюючи нові робочі місця та покращуючи життєвий рівень населення. Незважаючи на успіхи, існують певні виклики, пов'язані з впровадженням циркулярних кластерів, такі як недостатня співпраця між підприємствами, відсутність державної підтримки та недостатнє фінансування. Крім того, адаптація циркулярних практик до локальних умов інших країн потребує додаткового дослідження. Дослідження підкреслює важливість міжнародного бенчмаркінгу, що може допомогти країнам перейняти успішні практики з китайського досвіду. Адаптація циркулярних кластерів до специфіки інших економік може стати ключем до розвитку стійких економічних систем у світі, що стикається з глобальними викликами (рис. 1).

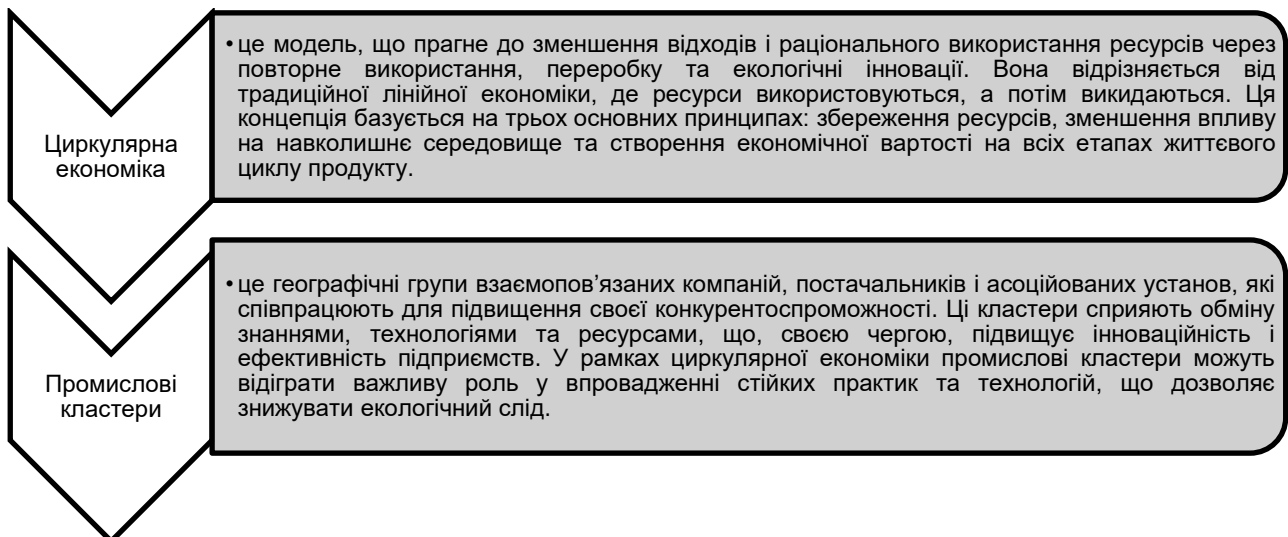

Рис. 1. Концептуалізація циркулярної економіки та промислових кластерів Китаю

Джерело: авторська розробка

Політика Китаю в галузі циркулярної економіки розвивалася протягом останніх двох десятиліть. Спочатку країна зосереджувалася на локальних проєктах, що передбачали окремі ініціативи, такі як програми з управління відходами та енергоефективності [10]. Проте з часом, усвідомлюючи глобальні екологічні виклики та потребу в стійкому розвитку, китайський уряд перейшов до масштабного впровадження циркулярних кластерів.

На початку 2000-х рр. були створені перші пілотні зони циркулярної економіки, які продемонстрували успішність нових підходів [11]. Це надало поштовх до формування регіональних кластерів, які об'єднують підприємства різних галузей для спільної реалізації екологічних ініціатив. Сьогодні циркулярні кластери в Китаї включають численні підприємства, що працюють у сферах від виробництва до сільського господарства, і слугують моделлю для інших країн, які прагнуть впровадити подібні стратегії.

Глобальна економічна фрагментація, зокрема у вигляді торгових обмежень і політичних бар'єрів, створює нові виклики для інтеграції Китаю та інших країн у світові економічні ланцюги постачання [12]. У таких умовах країни змушені адаптувати свої стратегії, щоб залишатися конкурентоспроможними. З одного боку, торгові війни і санкції можуть призводити до зростання витрат і обмеження доступу до ринків, а з іншого – стимулюють інновації та розвиток нових форм співпраці, зокрема через циркулярні моделі.

Китай, реагуючи на ці виклики, акцентує увагу на розвитку внутрішнього ринку та формуванні нових партнерських відносин у рамках регіональних кластерів, що сприяє більшій стійкості та незалежності від зовнішніх факторів. У цьому контексті циркулярні кластери можуть слугувати інструментом для зміцнення економічних зв'язків між країнами, що прагнуть перейти до більш стійкої та взаємовигідної моделі розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика циркулярної та лінійної економік

Характеристика	Циркулярна економіка	Лінійна економіка
Принцип використання ресурсів	повторне використання, переробка	використання до зносу
Управління відходами	зменшення, повторне використання	викидання, утилізація
Економічна модель	створення вартості протягом життєвого циклу	створення вартості в початковій стадії
Вплив на навколишнє середовище	мінімізація впливу	високий екологічний слід
Інновації	сприяння інноваційним рішенням	обмеженість інновацій
Стимулювання співпраці	активна співпраця між підприємствами	конкуренція, обмежена співпраця

Джерело: авторська розробка

Табл. 1 підкреслює суттєві відмінності між циркулярною та лінійною економікою, акцентуючи на перевагах циркулярної моделі в контексті сталого розвитку та зменшення екологічного впливу.

У Китаї активно реалізуються різні приклади циркулярних кластерів, серед яких особливо виділяються Гуанчжоу та Шеньчжень:

– Гуанчжоу: це місто стало прикладом успішної реалізації концепції циркулярної економіки. Тут розвиваються численні ініціативи, спрямовані на зменшення відходів та раціональне використання ресурсів. У Гуанчжоу функціонує спеціальна зона циркулярної економіки, де різні підприємства співпрацюють для переробки відходів, перетворюючи їх у нову сировину;

– Шеньчжень: відоме своїми інноваціями та високими технологіями, місто активно впроваджує рішення для забезпечення енергоефективності та зменшення відходів [13]. Наприклад, у Шеньчжені реалізовано проекти з розумними сміттєзвалищами, які автоматично сортують відходи та підлягають переробці. Це не тільки зменшує негативний вплив на довкілля, але й економічно вигідно для підприємств.

Основні особливості інфраструктури та взаємодії підприємств у циркулярних кластерах у Гуанчжоу та Шеньчжені мають низку характерних особливостей, які сприяють їх успіху:

– інтеграція технологій: впровадження новітніх технологій для управління ресурсами, що включає автоматизовані системи контролю відходів та інтелектуальне управління виробничими процесами;

– співпраця підприємств: взаємодія між компаніями в межах кластера забезпечує обмін сировиною. Наприклад, відходи одного виробництва можуть використовуватися як сировина для іншого, що дозволяє економити ресурси та знижувати витрати;

– освіта та навчання: підприємства в кластерах реалізують програми навчання для своїх співробітників, сприяючи підвищенню кваліфікації та обміну знаннями. Це дозволяє запроваджувати найкращі практики у сфері циркулярної економіки.

Кластери в Гуанчжоу та Шеньчжені демонструють значні успіхи в кількох важливих аспектах, зокрема енергоефективності, зменшенні відходів та створенні замкнених циклів у виробництві [14]:

– енергоефективність: завдяки впровадженню нових технологій та використанню відновлювальних джерел енергії, підприємства змогли знизити енергетичні витрати на 20 %. Це суттєво знижує загальні витрати на виробництво та покращує конкурентоспроможність;

– зменшення відходів: кластери зуміли досягти зменшення обсягів відходів, які потрапляють на сміттєзвалища, на 30 %. Це стало можливим завдяки впровадженню системи переробки, що дозволяє знову використовувати матеріали в нових продуктах;

– створення замкнених циклів: розвиток моделей замкнених циклів у кластерах передбачає, що відходи одного підприємства стають сировиною для іншого. Цей підхід дозволяє оптимізувати витрати та зменшити негативний вплив на навколишнє середовище (табл. 3).

Таким чином, циркулярні кластери в Гуанчжоу та Шеньчжені слугують яскравими прикладами ефективного використання принципів циркулярної економіки. Вони не лише демонструють, як сучасні технології можуть поліпшити виробничі процеси, але й сприяють сталому розвитку, зменшуючи негативний вплив на довкілля. Цей досвід може стати корисним прикладом для інших країн, які прагнуть досягти подібних цілей у своїх економіках.

Таблиця 3

Порівняльна таблиця циркулярних кластерів

Характеристика	Гуанчжоу	Шеньчжень
Тип проєктів	зона циркулярної економіки	інноваційні сміттєзвалища
Технології	системи переробки відходів	автоматизовані системи контролю відходів
Енергоефективність	зниження енергетичних витрат на 20 %	використання відновлювальних джерел енергії
Співпраця між підприємствами	обмін відходами для повторного використання	активна взаємодія для зменшення витрат
Досягнення в зменшенні відходів	зменшення обсягу відходів на 30 %	перетворення відходів у нові сировини

Джерело: авторська розробка

Китайський досвід реалізації циркулярних кластерів надає цінні уроки для інших країн у контексті зменшення економічних ризиків. Перш за все, важливо зазначити, що концепція циркулярної економіки дозволяє країнам зменшити залежність від традиційних ресурсів, одночасно оптимізуючи витрати на енергію та сировину [15]. Це особливо актуально в умовах глобальної економічної фрагментації, коли постачання ресурсів може бути ненадійним через політичні або економічні кризи.

Ключові аспекти, які можуть бути запозичені:

- створення інфраструктури для переробки: інші країни можуть інвестувати в розвиток інфраструктури для переробки відходів, що сприятиме зменшенню обсягу сміття та створенню нових робочих місць;

- співпраця між секторами: підтримка співпраці між підприємствами, університетами та державними установами дозволяє ефективніше використовувати ресурси та ділитися знаннями;

- інноваційні технології: використання новітніх технологій для моніторингу і управління ресурсами, які забезпечують високу ефективність та зменшують екологічний слід.

Хоча китайські циркулярні кластери демонструють значні успіхи, важливо порівняти їх з досягненнями в інших регіонах, таких як Європейський Союз та США та у впровадженні циркулярних кластерів у різних країнах існує ряд викликів та переваг, особливо в умовах економічної фрагментації (табл. 4) [16].

Таблиця 4

Порівняння циркулярних кластерів Китаю з прикладами кластерів у ЄС та США в умовах економічної фрагментації

Аспект	Китай	ЄС	США
Концепція	інтеграція виробництва та переробки	циркулярна економіка через політику «зелених» технологій	стійке виробництво з акцентом на інновації
Підтримка держави	активне втручання держави у розвиток кластерів	підтримка через європейські фонди та програми	гнучкі механізми державного фінансування
Ключові інновації	автоматизація та технології переробки	стандартизація та екологічні норми	інноваційні стартапи у сфері «зеленої» енергії
Взаємодія між учасниками	тісна співпраця підприємств	партнерства між державою, бізнесом та наукою	фокус на підприємницьку ініціативу
Виклики			
Різні підходи до регулювання	країни мають різні законодавчі та регуляторні системи, що може ускладнювати створення міжнародних стандартів для циркулярних кластерів.		
Фінансова доступність	відсутність інвестицій у технології та інфраструктуру може обмежити розвиток кластерів.		
Культурні бар'єри	споживчі звички та ставлення до переробки можуть суттєво відрізнятися, що ускладнює впровадження нових практик.		
Переваги			
Економічні вигоди	запровадження циркулярних кластерів може призвести до зниження витрат на ресурси та енергію, підвищуючи конкурентоспроможність.		
Стійкий розвиток	впровадження концепції циркулярної економіки допомагає зменшити негативний вплив на довкілля, що є важливим для стійкості країн у майбутньому.		
Соціальні переваги	створення нових робочих місць у сфері переробки та екологічних технологій може покращити соціальну ситуацію в регіонах.		

Джерело: авторська розробка

Досвід Китаю у реалізації циркулярних кластерів є значним прикладом для інших країн, які прагнуть досягти економічної стабільності та зменшити ризики в умовах фрагментації [17]. Вивчення цих кластерів дає країнам можливість визначити шляхи ефективного використання ресурсів та підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу. Це, у свою чергу, сприяє загальному сталому розвитку, забезпечуючи основи для впровадження подібних кластерних стратегій в інших державах:

- розвиток інфраструктури для циркулярної економіки: іншим країнам доцільно інвестувати в екологічну інфраструктуру для переробки відходів, що дозволить не лише зменшити екологічний вплив, а й створити додаткові робочі місця та підтримати розвиток нових галузей економіки;

- підтримка та регуляція на державному рівні: як і в Китаї, активна участь держави є критичною для успіху таких ініціатив. Державам слід розробити регуляторні рамки, що стимулюють розвиток циркулярних кластерів, а також забезпечити фінансову підтримку компаній, які впроваджують інноваційні екологічні рішення;

- підтримка міжсекторальної співпраці з метою досягнення максимального ефекту: необхідна співпраця між державними органами, бізнесом і науковими установами. Це дозволить забезпечити обмін досвідом, розробку нових технологій та інтеграцію різних підходів у межах кластерів;

- адаптація до локальних умов є важливою для врахування місцевих особливостей: країнам слід адаптувати досвід Китаю з урахуванням власних ресурсів, економічних умов та регуляторної бази, що дозволить ефективно інтегрувати концепцію циркулярних кластерів і уникнути зайвих витрат.

Досвід Китаю демонструє високу ефективність циркулярних кластерів у підвищенні економічної стійкості, зменшенні залежності від традиційних ресурсів та зниженні екологічного впливу. Успішні приклади таких кластерів, як у Гуанчжоу та Шеньчжені, показали можливість досягнення значного рівня замкненості циклів виробництва, скорочення обсягів відходів та підвищення енергоефективності. В умовах глобальної економічної фрагментації, спричиненої геополітичними напруженнями та торговельними обмеженнями, циркулярні кластери Китаю стали важливим інструментом мінімізації економічних ризиків та забезпечення стабільності. Вони дають змогу країні оптимізувати ланцюги постачання, зменшуючи залежність від зовнішніх ресурсів. Підтримка держави та стратегічний підхід, висока залученість держави та цільова підтримка кластерів сприяли швидкому розвитку циркулярної економіки в Китаї. Політична та фінансова підтримка забезпечили масштабні інвестиції в екологічну інфраструктуру та інноваційні технології, що стало основою для досягнення стратегічних цілей сталого розвитку.

У довгостроковій перспективі циркулярні кластери мають значний потенціал для глобальної інтеграції, оскільки сприяють зниженню вуглецевого сліду та зміцненню економічної стабільності. Зі зростанням інтересу до циркулярної економіки на міжнародному рівні ці кластери можуть стати основою для формування міжнародних стандартів у сфері сталого розвитку. Інтеграція таких кластерів у різні регіони світу може зменшити залежність від нестабільних зовнішніх ресурсів, знизити екологічні ризики та підвищити конкурентоспроможність країн на світовій арені.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження циркулярних кластерів Китаю виявило їхню ефективність у створенні замкнених економічних циклів, що значно знижують залежність від імпортованих ресурсів та сприяють сталому економічному розвитку. У межах глобальної економічної фрагментації, де міжнародні економічні зв'язки стають дедалі вразливішими до торговельних обмежень і політичних ризиків, досвід Китаю є прикладом ефективного адаптації економіки до нових викликів. Аналіз практичних кейсів провідних кластерів, як-от Гуанчжоу і Шеньчжень, засвідчив, що побудова таких кластерів сприяє оптимізації використання ресурсів, скороченню промислових відходів і підвищенню енергоефективності, а також забезпечує економічну стабільність у регіональному контексті. Це створює умови для підтримки місцевого виробництва, яке стає менш залежним від глобальних ринкових коливань.

Важливим результатом дослідження є висновок про те, що створення циркулярних кластерів не тільки зміцнює економіку, але й сприяє розвитку інноваційних технологій і зменшенню екологічного навантаження. Такий підхід може стати бенчмарком для інших країн, що прагнуть знизити залежність від імпорту та стимулювати власне виробництво, зокрема в умовах зростаючих екологічних вимог. Загалом, циркулярні кластери виявилися дієвим інструментом для посилення стійкості економіки Китаю до зовнішніх впливів та ризиків. Їхня адаптація може допомогти країнам, що розвиваються, використати наявні внутрішні ресурси ефективніше, знизити залежність від міжнародних ланцюгів постачання та сприяти інтеграції екологічно чистих технологій у виробничі процеси.

Література

1. Boubaker S., Liu Z., Zhan Y. Customer relationships, corporate social responsibility, and stock price reaction: Lessons from China during health crisis times. *Finance Research Letters*. 2022. № 47. DOI: 10.1016/j.frl.2022.102699.

2. Yang Y., Chen L., Jia F., Xu Z. Complementarity of circular economy practices: an empirical analysis of Chinese manufacturers. *International Journal of Production Research*. 2019. Vol. 57(20). P. 6369-6384.
3. Roy R., El Marsafawy H. Bridging recognition of prior learning (RPL) and corporate social responsibility (CSR): Circular flow of interaction among the university, industry, and people. *Sustainability*. 2021. № 13(8). DOI: 10.3390/su13084532
4. Circular economy policies in China and Europe / McDowall W., Geng Y., Huang B., Barteková E., Bleischwitz R., Türkeli S. et al. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. № 21(3). P. 651-661.
5. A spatio-temporal perspective of China's industrial circular economy development / Tang J., Tong M., Sun Y., Du J., Liu N. *Science of the Total Environment*. 2020. № 706. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2019.135754
6. Fan Y., Fang C. Circular economy development in China-current situation, evaluation and policy implications. *Environmental Impact Assessment Review*. 2020. № 84. DOI: 10.1016/j.eiar.2020.106441.
7. Xia X., Ruan J. Analyzing barriers for developing a sustainable circular economy in agriculture in China Using Grey-DEMATEL approach. *Sustainability*. 2020. № 12(16). DOI.ORG/10.3390/SU12166358.
8. Pegorin M. C., Caldeira-Pires A., Faria E. Interactions between a circular city and other sustainable urban typologies: a review. *Discover Sustainability*. 2024. № 5(1). DOI: doi.org/10.1007/s43621-024-00184-8.
9. Khanam Z., Sultana F. M., Mushtaq F. Environmental Pollution Control Measures and Strategies: An Overview of Recent Developments. *Geospatial Analytics for Environmental Pollution Modeling: Analysis, Control and Management*. 2023. № 1. P. 385-414.
10. A framework for sustainable and integrated municipal solid waste management: Barriers and critical factors to developing countries / Batista M., Caiado R. G. G., Quelhas O. L. G., Lima G. B. A., Leal Filho W., Yparraguirre I. T. R. *Journal of Cleaner Production*. 2021. № 312. DOI: 10.1016/j.jclepro.2021.127516.
11. Joensuu T., Edelman H., Saari A. Circular economy practices in the built environment. *Journal of Cleaner Production*. 2020. № 276. DOI: doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124215.
12. Chang Y., Iakovou E., Shi W. Blockchain in global supply chains and cross border trade: a critical synthesis of the state-of-the-art, challenges and opportunities. *International Journal of Production Research*. 2020. № 58(7). P. 2082-2099.
13. Zhang S., Xu M., Yang Y., Song Z. Technological innovation, production efficiency, and sustainable development: a case study from Shenzhen in China. *Sustainability*. 2021. № 13(19). DOI: doi.org/10.3390/su131910827.
14. Zhang Z., Teng J. Role of government in the construction of zero-waste cities: a case study of China's Pearl River Delta city cluster. *Sustainability*. 2023. № 15(2). DOI: doi.org/10.3390/su15021258.
15. Wu C. Y., Hu M. C., Ni F. C. Supporting a circular economy: Insights from Taiwan's plastic waste sector and lessons for developing countries. *Sustainable Production and Consumption*. 2021. № 26. P. 228-238.
16. What makes a successful Sponge City project? Expert perceptions of critical factors in integrated urban water management in the Asia-Pacific / Hawken S., Sepasgozar S. M. E., Prodanovic, V., Jing J., Bakelmun A. et al. *Sustainable Cities and Society*. 2021. № 75. DOI: doi.org/10.1016/j.scs.2021.103317.
17. Lila A. The development of Circular Economy in China as a national strategy. 2022. URL: <http://dspace.unive.it/handle/10579/20634> (дата звернення: 12.08.2024).

References

1. Boubaker, S., Liu, Z. and Zhan, Y. (2022), "Customer relationships, corporate social responsibility, and stock price reaction: Lessons from China during health crisis times", *Finance Research Letters*, no. 47, DOI: 10.1016/j.frl.2022.102699.
2. Yang, Y., Chen, L., Jia, F. and Xu, Z. (2019), "Complementarity of circular economy practices: an empirical analysis of Chinese manufacturers", *International Journal of Production Research*, Vol. 57(20), pp. 6369-6384.
3. Roy, R. and El Marsafawy, H. (2021), "Bridging recognition of prior learning (Rpl) and corporate social responsibility (csr): Circular flow of interaction among the university, industry, and people", *Sustainability*, no. 13(8), DOI: 10.3390/su13084532
4. McDowall, W., Geng, Y., Huang, B. et al. (2017), "Circular economy policies in China and Europe", *Journal of Industrial Ecology*, no. 21(3), pp. 651-661.
5. Tang, J., Tong, M., Sun, Y., Du, J. and Liu, N. (2020), "A spatio-temporal perspective of China's industrial circular economy development", *Science of the total environment*, no. 706, DOI: 10.1016/j.scitotenv.2019.135754.
6. Fan, Y. and Fang, C. (2020), "Circular economy development in China-current situation, evaluation and policy implications", *Environmental impact assessment review*, no.84, DOI: 10.1016/j.eiar.2020.106441.

7. Xia, X. and Ruan, J. (2020), "Analyzing barriers for developing a sustainable circular economy in agriculture in China Using Grey-DEMATEL approach", *Sustainability*, no. 12(16), DOI: DOI.ORG/10.3390/SU12166358.
8. Pegorin, M.C., Caldeira-Pires, A. and Faria, E. (2024), "Interactions between a circular city and other sustainable urban typologies: a review", *Discover Sustainability*, no. 5(1), 14, DOI: doi.org/10.1007/s43621-024-00184-8.
9. Khanam, Z., Sultana, F.M. and Mushtaq, F. (2023), "Environmental Pollution Control Measures and Strategies: An Overview of Recent Developments", *Geospatial Analytics for Environmental Pollution Modeling: Analysis, Control and Management*, no. 1, pp. 385-414.
10. Batista, M., Caiado, R. G. G., Quelhas, O. L. G., Lima, G. B. A., Leal Filho, W. and Yparraguirre, I. T. R. (2021), "A framework for sustainable and integrated municipal solid waste management: Barriers and critical factors to developing countries", *Journal of Cleaner Production*, no. 312, DOI: 10.1016/j.jclepro.2021.127516.
11. Joensuu, T., Edelman, H. and Saari, A. (2020), "Circular economy practices in the built environment", *Journal of cleaner production*, no. 276, DOI: doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124215.
12. Chang, Y., Iakovou, E. and Shi, W. (2020), "Blockchain in global supply chains and cross border trade: a critical synthesis of the state-of-the-art, challenges and opportunities", *International Journal of Production Research*, no. 58(7), pp. 2082-2099.
13. Zhang, S., Xu, M., Yang, Y. and Song, Z. (2021), "Technological innovation, production efficiency, and sustainable development: a case study from shenzhen in China", *Sustainability*, no. 13(19), DOI: doi.org/10.3390/su131910827.
14. Zhang, Z. and Teng, J. (2023), "Role of government in the construction of zero-waste cities: a case study of China's Pearl River Delta city cluster", *Sustainability*, no.15(2), DOI: doi.org/10.3390/su15021258.
15. Wu, C. Y., Hu, M. C. and Ni, F. C. (2021), "Supporting a circular economy: Insights from Taiwan's plastic waste sector and lessons for developing countries", *Sustainable production and consumption*, no. 26, pp. 228-238.
16. Hawken, S., Sepasgozar, S.M.E., Prodanovic, V., Jing, J., Bakelmun, A., Avazpour, B., ... and Zhang, K. (2021), "What makes a successful Sponge City project? Expert perceptions of critical factors in integrated urban water management in the Asia-Pacific", *Sustainable Cities and Society*, no. 75, DOI: doi.org/10.1016/j.scs.2021.103317.
17. Lila, A. (2022), "The development of Circular Economy in China as a national strategy", available at: <http://dspace.unive.it/handle/10579/20634> (access date August 12, 2024).

Живко М.А.

ЦИРКУЛЯРНІ КЛАСТЕРИ КИТАЮ: БЕНЧМАРКІНГ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ

Мета. Дослідження ефективності циркулярних кластерів Китаю як інноваційної моделі економічного розвитку в умовах глобальної економічної фрагментації.

Методика дослідження. Методологічна основа дослідження побудована на використанні загальнонаукових методів, що забезпечують комплексний підхід до вивчення циркулярних кластерів у Китаї та їхньої ролі в умовах глобальної економічної фрагментації. Зокрема, в процесі дослідження використано методи індукції та дедукції для збору, систематизації та аналізу даних, що допомогло виявити тенденції та причинно-наслідкові зв'язки в розвитку циркулярних кластерів. Аналіз і синтез використовувався для виділення ключових трендів у формуванні циркулярної економіки, що дозволяє визначити особливості її впливу на стійкість та ресурсоефективність промислових регіонів. Абстрактно-логічний метод сприяв узагальненню інформації з різних джерел для створення цілісного розуміння проблеми та формулювання теоретичних висновків. Метод компаративістики дав змогу порівняти китайські циркулярні кластери з аналогічними структурами в інших країнах, визначити основні напрямки впровадження циркулярних практик та встановити їхній вплив на економічну самодостатність. У дослідженні використано табличні та графічні методи для візуалізації статистичних даних, з метою виділення основних тенденцій та закономірності розвитку циркулярних кластерів.

Результати дослідження. Встановлено, що циркулярні кластери Китаю стали ефективним інструментом для підвищення економічної стійкості та екологічної відповідальності, особливо в умовах глобальної економічної фрагментації. Досліджено, що Китай інвестує в інфраструктуру, яка дозволяє здійснювати замкнені цикли виробництва, так наприклад, у провідних кластерах впроваджуються інтегровані системи збору та переробки відходів, які дозволяють значно знизити обсяги промислових відходів. Розглянуто, що досвід Китаю є цінним зразком для країн, які хочуть мінімізувати екологічний слід своїх промислових кластерів та покращити економічну стійкість. Доведено, що розвиток циркулярних кластерів може бути потужною стратегією для зниження впливу економічної фрагментації та посилення стійкості промислових систем, роблячи їх менш залежними від зовнішніх факторів.

Наукова новизна результатів дослідження. Встановлено як циркулярні кластери дозволяють зменшити залежність Китаю від імпортованих ресурсів, що є важливим у світлі глобальних обмежень і фрагментації ринків. Розроблено методологію для оцінки екологічної ефективності циркулярних кластерів на основі аналізу ресурсозбереження та зменшення промислових відходів, що дає нові дані для оцінки внеску таких кластерів у стійкий розвиток. Запропоновано структурований підхід до бенчмаркінгу китайських кластерів, визначаючи, які аспекти цього досвіду можуть бути адаптовані іншими країнами. Розкрито, як китайські циркулярні кластери посилюють конкурентні переваги на глобальних ринках завдяки оптимізації витрат і створенню екологічно орієнтованої продукції, що особливо є цінним для експортоорієнтованих економік.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані рекомендації можуть бути використані для апробації китайського досвіду у розвитку циркулярних кластерів як ефективної стратегії для підвищення економічної та екологічної стійкості в інших країнах. Результати дослідження можуть бути корисними для компаній, орієнтованих на міжнародні ринки, адже екологічно чисті технології стають вагомим чинником конкурентоспроможності.

Ключові слова: циркулярні кластери, бенчмаркінг, глобальна фрагментація, стійкий розвиток, економічна дезінтеграція, інноваційні моделі, глобальна економіка, кластерні стратегії, циркулярна економіка, економічна трансформація.

Zhyvko M.A.

CIRCULAR CLUSTERS OF CHINA: BENCHMARKING IN THE CONTEXT OF GLOBAL ECONOMIC FRAGMENTATION

Purpose. The aim of the article is to study the effectiveness of China's circular clusters as an innovative model of economic development in the conditions of global economic fragmentation.

Methodology of research. The methodological basis of the study is based on the use of general scientific methods that provide a comprehensive approach to the study of circular clusters in China and their role in the conditions of global economic fragmentation. In particular, the study used induction and deduction methods to collect, systematize and analyze data, which helped to identify trends and cause-and-effect relationships in the development of circular clusters. Analysis and synthesis were used to identify key trends in the formation of the circular economy, which allows us to determine the specifics of its impact on the sustainability and resource efficiency of industrial regions.

The abstract and logical method helped to generalize information from various sources to create a holistic understanding of the problem and formulate theoretical conclusions. The comparative method allowed comparing Chinese circular clusters with similar structures in other countries, identifying the main areas of implementation of circular practices, and establishing their impact on economic self-sufficiency. The study used tabular and graphical methods to visualize statistical data in order to highlight the main trends and patterns of circular clusters development.

Findings. It is established that China's circular clusters have become an effective tool for increasing economic sustainability and environmental responsibility, especially in the context of global economic fragmentation. It is shown that China is investing in infrastructure that allows for closed production cycles, for example, leading clusters are implementing integrated waste collection and recycling systems that can significantly reduce the volume of industrial waste. It is considered that China's experience is a valuable model for countries that want to minimize the environmental footprint of their industrial clusters and improve economic sustainability. It is proved that the development of circular clusters can be a powerful strategy for reducing the impact of economic fragmentation and strengthening the resilience of industrial systems, making them less dependent on external factors.

Originality. It is established how circular clusters can reduce China's dependence on imported resources, which is important in light of global constraints and market fragmentation. A methodology for assessing the environmental performance of circular clusters based on the analysis of resource conservation and reduction of industrial waste is developed, which provides new data for assessing the contribution of such clusters to sustainable development. A structured approach to benchmarking Chinese clusters is proposed, identifying which aspects of this experience can be adapted by other countries. The article reveals how Chinese circular clusters strengthen competitive advantages in global markets by optimizing costs and creating environmentally friendly products, which is especially valuable for export-oriented economies.

Practical value. The proposed recommendations can be used to test China's experience in developing circular clusters as an effective strategy for increasing economic and environmental sustainability in other countries. The results of the study may be useful for companies focused on international markets, as environmentally friendly technologies are becoming a significant factor in competitiveness.

Key words: circular clusters, benchmarking, global fragmentation, sustainable development, economic disintegration, innovative models, global economy, cluster strategies, circular economy, economic transformation.

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 005.942:334.7
JEL Classification: M12

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.4

Бурбело Н.О.,
*старша викладачка кафедри маркетингу
та управління бізнесом,
Ковшова І.О.,
д-р екон. наук, професорка, професорка кафедри
маркетингу та управління бізнесом,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ*

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ FHWS-МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ КОНСАЛТИНГОВИМИ КОМПАНІЯМИ

Burbelo N.O.,
*senior lecturer at the department of marketing
and business management,
Kovshova I.O.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of marketing and business management,
National University "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv*

THE BASIC PRINCIPLES OF FORMING FHWS MANAGEMENT MODELS BY CONSULTING COMPANIES

Постановка проблеми. Сучасний ринок консалтингових послуг зазнає значних змін під впливом таких глобальних тенденцій, як діджиталізація, зростання обсягів віддаленої роботи та гнучкість в організації бізнес-процесів. Особливої актуальності набувають моделі управління, що поєднують традиційні форми організації праці з новими підходами до координації робочого середовища. Однією з таких моделей є модель гнучкого гібридного робочого простору FHWS (Flexible Hybrid Work Space), яка інтегрує офісну роботу, віддалені робочі місця та гнучкі робочі простори. В умовах швидкої зміни потреб ринку та клієнтів консалтингові компанії стикаються з необхідністю адаптувати свої моделі управління для забезпечення власної конкурентоспроможності та підвищення ефективності діяльності. Однак, незважаючи на очевидні переваги FHWS-моделей, такі як скорочення витрат на офісні приміщення, підвищення продуктивності праці співробітників завдяки гнучким умовам роботи та можливість об'єднати експертів з різних регіонів, мають місце і певні виклики. Тому існує потреба у дослідженні основних принципів формування FHWS-моделей управління в консалтингових компаніях, оцінюванні їх впливу на продуктивність та визначенні основних викликів і можливостей, пов'язаних з переходом до гібридної організаційної форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методична база за даним напрямом ще не набула достатнього розвитку. Наукові дослідження у сфері впровадження гібридних моделей управління проводили Майнка М. [1], Куофано Дж. [2], Горєва Є., Хайрулліна М. [3], але більш обґрунтованими і практичними, на наш погляд, є прикладні розробки великих корпорацій та консалтингових компаній. Так, Джейн Нг, провідний фахівець компанії Ahaslides, досліджувала основні критерії і переваги впровадження гібридних моделей управління компанією; а керівники BuiltIn Employers вивчали сучасні тенденції гібридної роботи, проблеми, з якими стикаються роботодавці при гібридній роботі, та кроки для подолання цих викликів й побудови успішної гібридної моделі [4; 5].

Дослідження від McKinsey&Company та Deloitte показують, що перехід на гібридні моделі управління консалтинговими компаніями є глобальною тенденцією, яка значно прискорилося після пандемії COVID-19 [6; 7]. Ці моделі дозволяють організаціям підвищувати продуктивність за рахунок

більшій гнучкості та доступу до глобальних кадрових ресурсів, що, зокрема, актуально для консалтингових фірм, які часто співпрацюють з клієнтами з різних регіонів світу. Згідно з дослідженням PwC, 78 % компаній, які впровадили гібридні форми роботи, відзначають підвищення задоволення працівників і зростання ефективності виконання проєктів [8]. Harvard Business Review також підтверджує, що гібридні моделі, зокрема FHWS, стають популярними через їх здатність адаптувати робочі умови до потреб конкретних проєктів та знижувати витрати на офісні приміщення [9]. Водночас акцент робиться на необхідності формування нових підходів до оцінювання ефективності працівників і збереження мотивації в умовах дистанційної роботи.

Публікації від Gartner підкреслюють, що для консалтингових компаній важливо впроваджувати гібридні моделі управління з урахуванням таких аспектів, як безпека даних, інтеграція цифрових інструментів для управління проєктами та адаптація до нових форм роботи з клієнтами [10].

Варто зауважити, що за даними джерелами неможливо визначити який саме тип моделей впроваджено на вказаних об'єктах і досить складно об'єднати дослідження в єдину і систематизовану базу знань. Компанії впровадили у себе ту модель, яка інтуїтивно була їм найзручнішою. Отже, метою подальших досліджень є систематизація типологій існуючих моделей і розробка базової моделі та критеріїв вибору оптимального варіанту для компанії з урахуванням усіх факторів впливу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних засад формування FHWS-моделей управління консалтинговими компаніями в умовах сучасних глобальних викликів, виявлення ключових факторів, що впливають на успішність впровадження FHWS-моделей у консалтингових компаніях, а також розробка рекомендації для ефективної інтеграції цих моделей у бізнес-процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття гібридної моделі управління компанією виникло і набуло швидкого розвитку через глибокі зміни у світі бізнесу, технологій і соціальних практик. Гібридні моделі управління поєднують елементи різних підходів, інструментів, методів і концепцій для досягнення кращого балансу ефективності, гнучкості й відповідності сучасним умовам. Типологію гібридних моделей управління в науковій літературі описано недостатньо і можна в окремих джерелах знайти різні погляди на розуміння гібридизації (табл. 1).

Таблиця 1

Основні типи описаних гібридних моделей управління

Ознака гібридності	Типи моделей	Короткий опис
Стиль управління	«Командо-контроль» і «делегування»	У кризових ситуаціях або при стратегічних рішеннях керівництво бере на себе ініціативу, ухвалюючи рішення без необхідності консультацій з іншими. В менш критичних ситуаціях менеджери передають частину своїх повноважень і відповідальності співробітникам, щоб стимулювати ініціативність і самоуправління [11].
Підхід до управління проєктами	«Waterfall» і «Agile»	Waterfall: Використовується для великих стратегічних проєктів, де необхідна чітка структура, суворий контроль за термінами й бюджетом. Agile: Застосовується в швидких циклах розробки для вдосконалення окремих елементів або компонентів проєкту, коли потрібна гнучкість і можливість швидкої зміни напрямку [12].
Централізація управління	«Централізація» і «децентралізація»	Централізація: Важливі стратегічні рішення залишаються в руках вищого керівництва, що дозволяє контролювати загальну стратегію й напрям розвитку компанії. Децентралізація: Менеджери на місцях отримують повноваження для прийняття тактичних рішень, що стосуються операційної діяльності [13].
Організаційна структура управління	Лінійна і функціональна	Різні форми поєднання лінійної і функціональної організаційної структури управління в компанії: лінійно-функціональна, дивізійна, матрична, проєктна [14].
Управління людськими ресурсами	Традиційна HR-модель та цифрова HR-модель	Поєднує традиційні підходи до управління кадрами з цифровими інструментами для автоматизації та оптимізації HR-процесів. Традиційна HR-модель: управління персоналом за допомогою ручних процесів, паперової документації та фізичних зустрічей. Цифрова HR-модель: використання HRM-систем для автоматизації процесів найму, навчання, відстеження продуктивності та оцінки співробітників [15; 16].
Форма організації робочого процесу	Офісна робота і віддалена робота	Офісна робота: Вимагає присутності співробітників у фізичному офісі для виконання певних завдань або участі в нарадах. Віддалена робота: Співробітники працюють з будь-якого місця, використовуючи цифрові інструменти для комунікації та управління завданнями [17].

Джерело: систематизовано авторами за [11–17]

Для подальшого вивчення було обрано гібридні моделі управління за формою організації робочого процесу. На нашу думку, виділення офісної та віддаленої роботи в компанії недостатньо для повного аналізу моделі, а важливим аспектом комплексного вивчення є способи їх поєднання для забезпечення ефективного робочого процесу. Станом на зараз, визнаних стандартів гібридних моделей управління консалтинговими компаніями у науковій літературі немає, адже модель формується для кожної окремої організації на основі співвідношення часток офісної і віддаленої роботи. В матеріалах окремих компаній описані приклади наступних впроваджених моделей: Remote-First; Office-Occasional; Office-First, Remote Allowed. Порівняльна характеристика цих моделей описана у табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика гібридних моделей управління консалтинговими компаніями за способом організації робочого процесу

Модель	Опис характеристик
Remote-First	Передбачає здебільшого віддалену роботу персоналу з конкретними винятками виконання роботи в офісі обмеженої кількості співробітників за встановленим графіком.
Office-Occasional	Працівники обирають власний графік роботи в офісі відповідно до своїх пріоритетів, з обов'язковим складанням розкладу-черги і його дотриманням.
Office-First, Remote Allowed	Робочі місця в офісі закріплені за конкретними працівниками, а присутність керівництва компанії є обов'язковою.

Джерело: систематизовано авторами за [5; 18]

Кожна з цих моделей акцентує увагу на одній особливості організації роботи – офіс чи віддалено і не може продемонструвати всі форми і способи їх поєднання. На нашу думку, доцільно доповнити склад моделей таким компонентом, як гнучкі робочі простори, і розробити базову модель змішаного адаптивного робочого середовища. За основними характеристиками моделі доречно визначити назву: «Модель гнучкого гібридного робочого простору FHWS» (англ. «Flexi-Hybrid Work Space»).

Пропонуємо виділити дві основні ознаки запропонованої моделі управління консалтинговими компаніями: гнучкість та інтегративність, що і пояснює основну властивість гібридності та відображає поєднання і взаємодію різних компонентів для створення єдиного цілого, яке є більш адаптивним до змінних умов. Тому нами визначено загальну модель як гібридну і доповнено її варіативними компонентами – різновидами цієї моделі, які утворюються в різних умовах середовища і під впливом різноманітних факторів. Основними блоками базової моделі є центральне управління, технологічне та цифрове забезпечення і гнучкий робочий простір, що утворюється через поєднання традиційного офісу, віддалених робочих місць та гнучких робочих просторів.

Центром управління може бути головний офіс або вищий рівень корпоративної ієрархії. Центр управління виконує адміністративну функцію через прийняття управлінських рішень, постановку цілей і завдань та координацію діяльності. Традиційні офіси – це орендовані приміщення або ті, які перебувають у власності компанії та розташовані за юридичною чи фізичною адресою. Приміщення включають робочі місця з усім необхідним обладнанням, конференц-залами та презентаційними залами, кімнатами для переговорів, зонами відпочинку та харчування (кухні, туалети та душові). В офісах також можуть бути ігрові майданчики, зелені зони та місця для домашніх тварин, які можуть перебувати в офісі з господарями у робочий час. Утримання офісу є досить дорогим, оскільки включає плату за оренду, комунальні послуги, прибирання, охорону, протипожежний захист, витратні матеріали, такі як папір і картриджі для принтерів, ремонт обладнання, кухонне обладнання та різні товари. Саме тому ще до пандемії багатьом компаніям довелося скоротити кількість офісних працівників, а розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зробив це можливим.

Віддалені робочі місця означають, що працівники виконують свої обов'язки за межами традиційного офісу, вдома або в інших місцях. Це забезпечується технологіями, які дозволяють працівникам підключатися до мереж і ресурсів компанії через інтернет: хмарні сервіси, такі як Google Drive і Dropbox, використовуються для зберігання та обміну документами, а Microsoft Teams, Zoom, Meet, комунікаційні платформи, такі як Slack, уможливають ефективну співпрацю.

Гнучкі робочі простори характеризуються унікальними формами організації роботи, її обмеженням таймінгом і включають різні типи робочих середовищ, які відповідають потребам компанії, її співробітників і поточним завданням. Окрім коворкінгів, до них відносяться готельні офіси, спільні простори в корпоративних будівлях, хот-деск, робочі лаунжі та поп-ап офіси. Перевагою гнучких робочих просторів є адаптація до конкретних робіт чи потреб команди, створення відкритого середовища взаємодії, а недоліком – створення ефекту хаосу і підвищений шум, оскільки робоча взаємодія команди часто досить гучна.

Станом на сьогодні не існує єдиної моделі, яку можна застосувати до всіх консалтингових компаній. Кожна компанія розробляє власну організаційну модель робочого середовища на основі базової моделі. Варіативність формується шляхом поєднання окремих компонентів цих модулів у

різних пропорціях. Базова структура моделі, головні суттєві її компоненти, залишаються фіксованими. Сектор технічної та цифрової підтримки також має бути стабільним з точки зору забезпечення бізнес-діяльності. Звичайно, технічне обладнання повинно постійно оновлюватися відповідно до останніх стандартів і вимог, але сервери, мережеві системи та хмарні сховища змінюються достатньо рідко, і мають бути стабільні в роботі.

Динамічні компоненти моделі управління консалтинговими компаніями включають віддалені робочі місця, які змінюються залежно від того, де працівники обирають працювати. Гнучкі робочі простори формуються залежно від потреб команди та наявності простору. Коворкінги змінюються залежно від потреб проекту та бізнесу. Робочі лаунжі та поп-ап офіси забезпечують тимчасові робочі зони в різних локаціях, формують сучасну інфраструктуру для мобільної та динамічної роботи і сприяють підвищенню продуктивності, гнучкості та креативності колективів. Кількість і тип гнучких робочих просторів, таких як коворкінги, робочі лаунжі та поп-ап офіси, можуть змінюватися залежно від потреб проекту або бізнесу.

Варіативність запропонованих FHWS моделей управління консалтинговими компаніями представлена на рис. 1 та рис. 2.

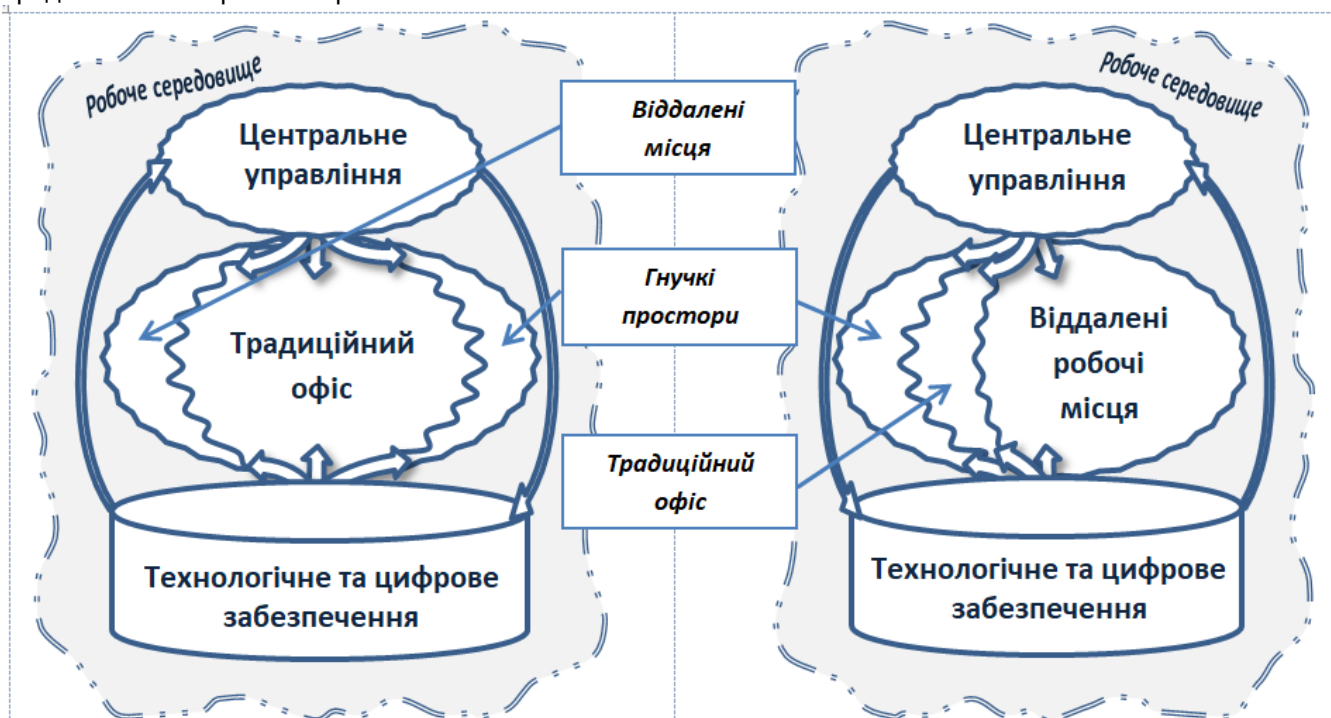

Рис. 1. Базові варіанти FHWS моделей управління консалтинговими компаніями «Традиційний офіс» і «Віддалені робочі місця»

Джерело: розроблено авторами

Модель FHWS «Традиційний офіс» передбачає, що частка робочих місць традиційної форми організації складає понад 75 % загальної їх чисельності в компанії, а решта 25 % припадає на віддалені робочі місця і гнучкі робочі простори. Саме така модель переважає у більшості компанії з виробничими процесами. Пандемії та епідемії, стрімкий технологічний прогрес та інформаційне середовище, економічні та соціальні кризи, зміни в законодавстві впливають на пріоритет у виборі FHWS моделі. Внутрішні фактори, такі як зміни в культурі праці та екологічній політиці компанії, рішення про скорочення витрат і розширення діяльності, також можуть мати вплив на рішення керівництва компанії. Існує також підтримка повернення до роботи в офісі після переходу на віддалену роботу під час пандемії; переважно це пов'язано з покращенням взаємодії між працівниками в офісі, створенням активного корпоративного середовища та навчанням нового персоналу, що дуже складно зробити при віддаленій роботі.

FHWS модель «Гнучкі робочі простори» (рис. 2) є нетиповою для вітчизняного середовища. Незначна кількість компанії роблять акценти на таку форму організації роботи, віддаючи перевагу звичним організаційним інструментам і методам.

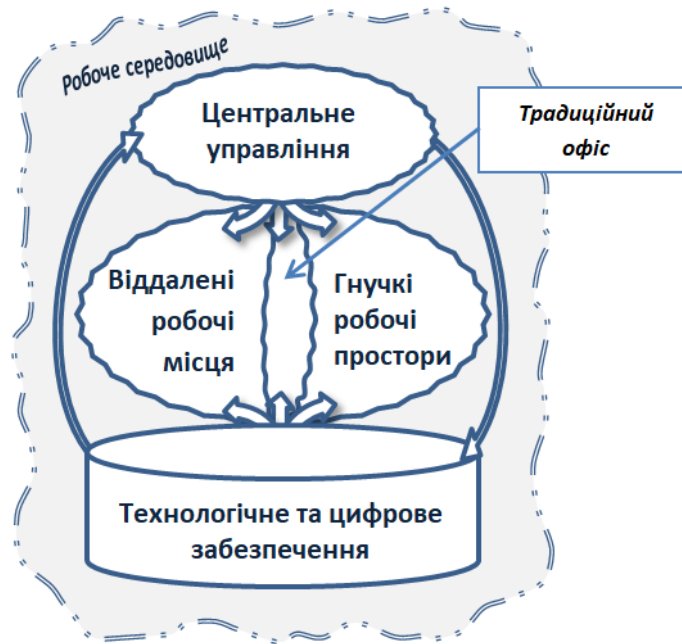

Рис. 2. FHWS модель управління консалтинговими компаніями «Віддалені робочі місця / гнучкі робочі простори»

Джерело: розроблено авторами

Вибір конкретної моделі залежить від характеру роботи, культури компанії та інфраструктурних можливостей. Важливими аспектами є підготовка персоналу до зміни моделей роботи, забезпечення необхідної технічної підтримки та безпеки даних для всіх типів робочих місць. Обґрунтувати вибір моделі управління консалтинговими компаніями можна за допомогою мультиатрибутивного моделювання. Потенційними атрибутами вибору можуть бути: показник продуктивності праці, гнучкість робочого графіка, рівень технологічної підтримки в компанії, якість внутрішньої комунікації і соціальних контактів команди, рівень захисту інформаційних систем, комфорт робочого місця, витрати на інфраструктуру, рентабельність діяльності, психоемоційний стан працівників, ефективність роботи між різними відділами, здатність до впровадження нових ідей та рішень, загальна задоволеність умовами роботи. Серед потенційних атрибутів доцільно обрати 5–6 і виконати експертне оцінювання за участю не менше п'яти внутрішніх експертів, які досконало знають свою компанію і можуть об'єктивно оцінити всі виділені параметри.

Такі ж атрибути мають бути обрані і для розрахунку загального комплексного показника ефективності обраної FHWS-моделі. Для цього варто використовувати інтегральний показник управління консалтинговими компаніями, який враховує всі показники ефективності складових елементів моделі:

$$KE_M = \frac{(I \times I_w) + (S \times S_w) + \dots + (R \times R_w) + \dots}{n}, \quad (1)$$

де KE_M – комплексна ефективність моделі управління консалтинговими компаніями;

I – інтенсивність праці;

I_w – ваговий коефіцієнт інтенсивності праці;

S – задоволеність працівників;

S_w – ваговий коефіцієнт задоволеності працівників;

R – рентабельність витрат;

R_w – ваговий коефіцієнт рентабельності витрат;

n – загальна кількість індикаторів оцінки.

Відзначимо, що важливо правильно підібрати атрибути для оцінки вихідної ситуації впровадження FHWS-моделі, які повністю відповідають особливостям функціонування конкретної компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, нами проаналізовано основи формування FHWS (Flexible Hybrid Work Space) моделей управління консалтинговими компаніями відповідно до сучасних глобальних викликів. Сучасні компанії стикаються з необхідністю адаптувати підходи до роботи через глобалізацію, цифровізацію та зміну потреб ринку, що сприяє виникненню

гібридних моделей управління, основними викликами яких є управління дистанційними командами, збереження корпоративної культури в умовах віддаленої роботи, забезпечення безпеки даних, а також інтеграція інновацій у проєктне управління.

Для ефективної інтеграції FHWS-моделей у бізнес-процеси консалтингових компаній розроблено базові варіанти FHWS-моделей управління консалтинговими компаніями «Традиційний офіс» і «Віддалені робочі місця». Для обрання коректної моделі рекомендовано використовувати інтегральний показник, який враховує всі можливі показники ефективності складових елементів моделі, скореговані ваговим коефіцієнтом.

Перспективами подальших досліджень є апробація FHWS-моделей у бізнес-процеси консалтингових компаній.

Література

1. Майнка М. К. Особливості сучасних моделей ефективного бізнесу підприємств. 2020. URL: <https://zenodo.org/record/4661815#.YqkapC96BsM> (дата звернення: 29.07.2024).
2. Gennaro Cuofano. Business model innovation. URL: <https://substack.com/home/post/p-146497305> (дата звернення: 08.08.2024).
3. Gorevaya E., Khayrullina M. Evolution of Business Models: Past and Present Trends. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Iss. 27. pp. 344-350. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/82100028.pdf> (дата звернення: 09.08.2024).
4. Hybrid model of the workplace. The 5-step strategy you need to know in 2024. URL: <https://ahaslides.com/uk/blog/hybrid-workplace-model/> (дата звернення: 09.08.2024).
5. A hybrid work model for all. URL: https://employers.builtin.com/guide-how-to-create-a-successful-hybrid-work-environment/?utm_source=Editorial&utm_medium=BIReferral (дата звернення: 12.07.2024).
6. Speeding up in a slowing economy. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/speeding-up-in-a-slowng-economy> (дата звернення: 12.07.2024).
7. A transformation that's gamechanging. *Deloitte*. URL: <https://www.deloitte.com/uk/en.html> (дата звернення: 12.07.2024).
8. Workers are ready for change. *PwC*. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/workforce/hopes-and-fears.html> (дата звернення: 12.07.2024).
9. Dawn Klinghoffer, Karen Kocher, Natalie Luna. Onboarding New Employees in a Hybrid Workplace. URL: <https://hbr.org/2024/06/onboarding-new-employees-in-a-hybrid-workplace?ab=HP-topics-text-8> (дата звернення: 12.07.2024).
10. Reassess Your Growth Strategy to Thrive Amid Tech Evolution. URL: <https://www.gartner.com/en/tech-ceo/topics/growth-strategy> (дата звернення: 20.07.2024).
11. Porteous E. *What Is a Centre-Led Procurement Model? Procurious*. 2021. URL: <https://www.procurious.com/procurement-news/hybrid-centralised-decentralised-debate> (дата звернення: 28.07.2024).
12. Bakkah. *HR Operating Model: Principles, Purpose, Benefits, and Types*. Bakkah. 2021. URL: <https://bakkah.net> (дата звернення: 28.07.2024).
13. *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide)*. 6th ed. Project Management Institute. 2017. 756 p.
14. Ulrich D. *Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results*. Harvard Business Review Press. 1997. 304 p.
15. KPMG. *Shared Services: Optimizing Business Processes for the Future*. KPMG Insights. 2020. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights> (дата звернення: 28.07.2024).
16. Robertson B. *Holacracy: The New Management System for a Rapidly Changing World*. Henry Holt & Co. 2015. 223 p.
17. Laloux F. *Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage of Human Consciousness*. Nelson Parker. 2014. 360 p.
18. Hybrid model of the workplace The 5-step strategy you need to know in 2023. URL: <https://ahaslides.com/uk/blog/hybrid-workplace-model/> (дата звернення: 30.07.2024).

References

1. Mainka, M.K. (2020), "Features of modern models of effective business of enterprises", available at: <https://zenodo.org/record/4661815#.YqkapC96BsM> (access date July 29, 2024).
2. Cuofano, G. "Business model innovation", available at: <https://substack.com/home/post/p-146497305> (access date August 8, 2024).
3. Gorevaya, E. and Khayrullina, M. (2015), "Evolution of Business Models: Past and Present Trends. *Procedia Economics and Finance*", Iss 27, 344-350, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/82100028.pdf> (access date August 9, 2024).

4. Hybrid model of the workplace. The 5-step strategy you need to know in 2024, available at: <https://ahaslides.com/uk/blog/hybrid-workplace-model/> (access date August 9, 2024).
5. "A hybrid work model for all", available at: https://employers.builtin.com/guide-how-to-create-a-successful-hybrid-work-environment/?utm_source=Editorial&utm_medium=BIReferral (access date July 12 2024).
6. McKinsey & Company. "Speeding up in a slowing economy", available at: www.mckinsey.com/featured-insights/speeding-up-in-a-slowing-economy (access date: 12 July 2024).
7. Deloitte. "A transformation that's gamechanging", available at: www.deloitte.com/uk/en.html (access date July 12, 2024).
8. PwC. "Workers are ready for change", available at: www.pwc.com/gx/en/issues/workforce/hopes-and-fears.html (access date July 12, 2024).
9. Klinghoffer, D., Kocher, K. and Luna, N. (2024), Onboarding New Employees in a Hybrid Workplace, available at: <https://hbr.org/2024/06/onboarding-new-employees-in-a-hybrid-workplace?ab=HP-topics-text-8> (access date July 12, 2024).
10. Reassess Your Growth Strategy to Thrive Amid Tech Evolution, available at: www.gartner.com/en/tech-ceo/topics/growth-strategy (access date July 20, 2024).
11. Porteous, E. (2021). What Is a Centre-Led Procurement Model? *Procurious*. available at: www.procurious.com/procurement-news/hybrid-centralised-decentralised-debate (access date July 28, 2024).
12. Bakkah (2021), HR Operating Model: Principles, Purpose, Benefits, and Types, available at: <https://bakkah.net> (access date July 28, 2024).
13. Project Management Institute. (2017), A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). 6th ed. 756 p.
14. Ulrich, D. (1997). Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results. Harvard Business Review Press. 304 p.
15. KPMG (2020). "Shared Services: Optimizing Business Processes for the Future. KPMG Insights", available at: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights> (access date July 28, 2024).
16. Robertson, B. (2015). Holacracy: The New Management System for a Rapidly Changing World. Henry Holt & Co. 223 p.
17. Laloux, F. (2014), Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage of Human Consciousness. Nelson Parker. 360 p.
18. Hybrid model of the workplace. The 5-step strategy you need to know in 2023, available at: <https://ahaslides.com/uk/blog/hybrid-workplace-model/> (access date July 30, 2024).

Бурбело Н.О., Ковшова І.О.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ FHWS-МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ КОНСАЛТИНГОВИМИ КОМПАНІЯМИ

Мета. Дослідження основних засад формування FHWS-моделей управління консалтинговими компаніями в умовах сучасних глобальних викликів, виявлення ключових факторів, що впливають на успішність впровадження FHWS-моделей у консалтингових компаніях, а також розробка рекомендації для ефективного інтеграції цих моделей у бізнес-процеси.

Методика дослідження. У статті застосовано методи порівняльного аналізу, системного підходу та контент-аналізу останніх публікацій і досліджень у сфері управління консалтинговими компаніями, таких як звіти McKinsey, Deloitte, PwC, Gartner та інших компаній. Дослідження ґрунтується на аналізі практичних кейсів консалтингових фірм, що впроваджують гібридні моделі роботи.

Результати дослідження. Дослідження показало, що FHWS-моделі дозволяють значно підвищити гнучкість бізнес-процесів, знизити операційні витрати та покращити залучення співробітників завдяки можливості працювати з будь-якого місця. Водночас виявлено основні виклики, такі як координація віддалених команд, підтримка корпоративної культури та забезпечення інформаційної безпеки.

Наукова новизна результатів дослідження. Вперше систематизовано основні типи гібридних моделей управління компанією за різними ознаками та здійснено комплексний аналіз FHWS-моделей управління у контексті консалтингових компаній, з урахуванням їхніх специфічних потреб та ризиків. Досліджено нові виклики та можливості, які виникають у зв'язку з впровадженням гібридних робочих форматів та обґрунтовано основні механізми вибору моделі у практичній діяльності компанії.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані керівниками консалтингових компаній для підвищення ефективності управління та оптимізації робочих процесів. Вони також корисні для розробки стратегій інтеграції FHWS моделей у бізнес-процеси з метою зниження витрат та підвищення продуктивності.

Ключові слова: FHWS модель, гібридне управління, консалтингові компанії, дистанційна робота, гнучкі робочі простори, продуктивність, корпоративна культура.

Burbelo N.O., Kovshova I.O.

THE BASIC PRINCIPLES OF FORMING FHWS MANAGEMENT MODELS BY CONSULTING COMPANIES

Purpose. This study aims to investigate the fundamental principles for developing FHWS (Flexible Hybrid Workspace Solution) management models within consulting companies amid contemporary global challenges. It seeks to identify the key factors influencing the successful implementation of FHWS models in consulting firms, as well as to formulate recommendations for the effective integration of these models into business processes.

Methodology of research. The article applies methods of comparative analysis, a systematic approach, and content analysis of recent publications and research in the field of consulting company management, such as reports from McKinsey, Deloitte, PwC, Gartner and others. The research is based on the analysis of practical cases from consulting firms implementing hybrid work models.

Findings. The study showed that FHWS models can significantly increase business process flexibility, reduce operating costs, and improve employee engagement through the ability to work from anywhere. At the same time, key challenges have been identified, such as coordinating remote teams, maintaining corporate culture, and ensuring information security.

Originality. For the first time, the main types of hybrid company management models were systematized according to various characteristics and a comprehensive analysis of FHWS management models in the context of consulting companies was carried out, taking into account their specific needs and risks. New challenges and opportunities arising from the introduction of hybrid work formats are investigated and the main mechanisms for choosing a model in the company's practical activities are substantiated.

Practical value. The research findings can be utilized by consulting company managers to enhance management efficiency and optimize work processes. They are also valuable for developing strategies to integrate FHWS models into business processes to reduce costs and increase productivity.

Key words: FHWS model, hybrid management, consulting companies, remote work, flexible workspaces, productivity, corporate culture.

УДК 331.108.2
JEL Classification: D63, M12, M14

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.5

Жуковська А.Ю.,
д-р екон. наук, доцент,
доцентка кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу,
Дяків О.П.,
канд. екон. наук, доцент,
доцентка кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ІНКЛЮЗИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Zhukovska A.Yu.,
dr.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the department of management,
public administration and personnel,
Dyakiv O.P.,
cand.sc.(tech.), assoc. prof.,
associate professor at the department of management,
public administration and personnel,
West Ukrainian National University, Ternopil

INCLUSIVE MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Постановка проблеми. В умовах динамічного середовища перед сучасними підприємствами та організаціями гостро стоїть питання підвищення ефективності свої діяльності і конкурентних позицій на ринку. Найважливішим ресурсом будь-яких підприємств та організацій є їх персонал, на роботу якого впливає низка внутрішніх та зовнішніх чинників. У зв'язку із військовим станом, введенням в Україні з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, вітчизняні підприємства та організації змушені функціонувати в умовах постійних викликів та загроз: браку кваліфікованих працівників, зумовленим виїздом закордон значної частини населення України та загальною мобілізацією; постійних ракетних атак, обстрілів та систематичного відключення електроенергії; погіршення психологічного здоров'я людей (працівників, партнерів та клієнтів); періодичного блокування кордонів України; необхідності адаптації робочих місць до потреб внутрішньо переміщених осіб та учасників бойових дій тощо.

Результати опитування «Ведення бізнесу після двох років повномасштабної війни росії в Україні» [1], проведеного Американською торговельною палатою в Україні, наглядно ілюструють всю складність ситуації: «86 % компаній-членів повністю функціонують після двох років повномасштабної війни росії в Україні; 12 % – продовжують працювати частково; 30 % респондентів вказали, що матеріальні ресурси їх компаній були пошкоджені: 75 % з них мають незначні ушкодження, 25 % – невинуватні ушкодження; 58 % компаній-членів не зазнали жодних ушкоджень після двох років війни. У 7 % компаній є активи, що знаходяться під окупацією» [1].

Незважаючи на всю складність ситуації, Індекс настроїв малого бізнесу в 2023 році, розрахований Європейською Бізнес-Асоціацією у рамках проекту «Unlimit Ukraine», свідчить, що «у 2024 році майже 80 % суб'єктів малого та середнього бізнесу планують розширювати свої справи та залучати кошти у розвиток» [2].

За таких умов особливої актуальності та важливості набуває пошук нових методів та способів функціонування вітчизняних підприємств та організацій в умовах війни. В цьому контексті перспективним та дієвим є імплементація в систему внутрішньоорганізаційного управління українських підприємств та організацій інклюзивного менеджменту, який дозволить максимально мобілізувати потенціал всіх працівників, підвищити ефективність їх роботи, залучити більшу кількість потенційних клієнтів та втримати їх лояльність, збільшити прибутковість та конкурентоспроможність компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інклюзивного менеджменту досить нове як

в зарубіжній, так і вітчизняній літературі. Першою сферою, в якій поняття «інклюзія» почало активно впроваджуватись, є освіта. Саме в ній вперше почали враховувати різні освітні потреби та можливості учнів. Серед зарубіжних авторів, які досліджують різноманітні аспекти інклюзивної освіти, слід відзначити:

- канадського професора Інституту досліджень освіти Онтаріо Дж. Райана (англ. *J. Ryan*), який розглядає лідерство як інклюзивну практику, яка цінує всі культури та типи учнів в школі [3];

- професорку спеціальної та інклюзивної освіти Гонконгського інституту освіти К. Форлін (англ. *C. Forlin*), яка окреслила перспективні напрямки інклюзивної освіти та сформулила рекомендації щодо підвищення рівня її інклюзивності [4];

- англійського професора в сфері інклюзивної освіти Кембриджського університету М. Ейнскоу (англ. *M. Ainscow*), який доводить, що інклюзія та справедливість сприяють покращенню якості та доступності освіти для всіх людей [5];

- американського викладача Університету Мінесоти М. Дж. Шуелка (англ. *M. J. Schuelka*) та австралійську професорку Центру інклюзивної освіти Квінслендського технологічного університету С. Керрінгтон (англ. *S. Carrington*), які розширили концептуальні межі «інклюзивної освіти» та дослідили нові способи вивчення інклюзії та різноманітності в освіті для всіх дітей [6];

- американську доцентку Каліфорнійського державного університету Ш. Беррі (англ. *Sh. Berry*) та докторку Університету штату Канзас К. Ліндер (англ. *K. Linder*), які запропонували інклюзивний підхід до онлайн-викладання, який враховує досвід і потреби історично маргіналізованих і недостатньо інтегрованих в освітній процес студентів [7].

Проте з часом інклюзивні підходи набували все більшої популярності та почали впроваджуватись і в інших сферах економіки. Такі тенденції актуалізували необхідність розробки нових управлінських підходів, які знайшли своє відображення в інклюзивному менеджменті та інклюзивних організаціях. Серед зарубіжних авторів, які досліджують інклюзивний менеджмент та інклюзивне середовище організацій, слід відзначити:

- американських професора С. Дж. Фроста (англ. *S. Frost*) та консультанта з питань інклюзивної культури Р.-К. Алідіна (англ. *R.-K. Alidina*), які підготували практичний посібник зі створення інклюзивних організацій, запропонували шляхи усунення несвідомого упередженого ставлення до працівників, в тому числі у сфері підбору та найму персоналу, аргументували різноманітність робочої сили та обґрунтували важливість залучення всіх зацікавлених сторін в культуру організації та її бізнес-стратегію [8];

- керуючих партнерів глобальної консалтингової компанії, що спеціалізується на розвитку лідерства, інклюзії та різноманітності М. Донавана (англ. *M. Donovan*) та М. Каплана (англ. *M. Kaplan*), які сформували прості поради щодо того, як досягти такого роду меритократії, яка призведе до відсутності дивідендів і дозволить випередити компанії конкурентів [9];

- американських докторів філософії Б. М. Фердмана (англ. *B. M. Ferdman*), Ж. Прайм (англ. *J. Prime*) та Р. Е. Ріджіо (англ. *R. E. Riggio*), які досліджують теоретичні та прикладні аспекти лідерства в сфері сприяння залучення працівників до різноманітних команд, організацій та груп, а також привертають увагу науковців та практиків до інклюзивного розвитку лідерства, управління різноманітністю, ефективності команд, організаційного розвитку та міжгрупових відносин [10];

- американську прихильницю різноманітності та соціальної справедливості Е. Н. Браун (англ. *E. N. Brown*), яка досліджує вплив різноманітності персоналу організації на її прибуток і продуктивність [11];

- американського професора Університету штату Пенсильванія У. Е. Донах'ю (англ. *W. E. Donahue*), який виокремив та описав переваги для бізнесу від визнання цінності працівників, поваги до їх різноманітності та впровадження інклюзивних підходів до управління персоналом в сучасних організаціях [12];

- американських докторку з менеджменту, консультантку з питань функціонування інклюзивних організацій К. М. Фаузі (англ. *C. M. Fawzy*) та докторку з менеджменту, фахівчиню з питань інтеграції людських ресурсів Б. Шор (англ. *B. Shore*), які розробили стратегію інклюзивного управління, орієнтовану на створення інклюзивного середовища в організації для людей з інвалідністю [13];

- американську підприємницю А. Міранда-Вольф (англ. *A. Miranda-Wolff*), яка запропонувала чіткі та дієві кроки для створення в організаціях інклюзивного середовища, яке дає працівникам відчуття залученості та допомагає працівникам працювати більш продуктивно [14];

- американську докторантку з менеджменту та систем якості Н. Дженкінс (англ. *N. Jenkins*), яка розробила організаційні рамки, які сприяють справедливому ставленню до всіх людей, особливо тих, які історично зазнавали дискримінації [15].

- фахівчиню з кадрових питань К. Вілсон (англ. *K. Wilson*), фахівчиню з організаційного розвитку М. Марукян (англ. *M. Morukian*), доктора філософії, фахівця в сфері управління персоналом Ш. Девіса (англ. *Sh. Davis*) та керівника технологічної компанії «Nasdaq» Т. Сузуки (англ. *T. Suzuki*), які розробили рекомендації щодо впровадження принципів різноманітності, справедливості та інклюзивності на робочому місці [16–19].

Серед українських дослідників інклюзивний менеджмент ще не стільки популярний, як серед зарубіжних. Вчені обрають в якості об'єкта дослідження лише окремі напрямки інклюзивного менеджменту, такі як: інклюзивне працевлаштування [20; 21], управління інклюзивним розвитком підприємств [22] та інклюзивне підприємництво [23; 24]. Як наслідок, у вітчизняній науковій літературі відсутні комплексні дослідження з питань інклюзивного менеджменту, його змісту, технологій та інструментів. Це актуалізує обрану тематику наукового дослідження, яке робить його важливим як для сучасної науки, так і для практичної діяльності вітчизняних підприємств та організацій.

Постановка завдання. Мета статті – вивчення зарубіжного досвіду використання інклюзивних підходів до управління підприємствами та організаціями, аналіз передумов запровадження інклюзивного менеджменту в Україні та розробка поетапного набору кроків для впровадження принципів різноманіття, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) в роботу вітчизняних підприємств і організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою людиною, яка втілила в життя інклюзивні підходи до управління діяльністю організації, можна сміливо вважати С. Фроста (англ. *S. Frost*), який у 2012 році був керівником відділу різноманітності та інклюзії на Олімпійських іграх у Лондоні (LOCOG). Під його керівництвом працювала безпрецедентно велика кількість працівників – 200 тис., з яких 9 % – люди з інвалідністю, 40 % – представники етнічних меншин, 46 % – жінки та 5 % – представники ЛГБТ-спільноти. Він успішно керував таким великим і різноманітним колективом, винайшов і зреалізував багато креативних ідей для організації проведення спортивних змагань такого рівня.

До того, як стати керівником відділу, С. Фрост був першим директором з питань рівності на робочому місці благодійної організації «Stonewall», яка займається питаннями рівності лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів (ЛГБТ). Також він створив програму лідерства для ЛГБТ-людей, написав перший у Великобританії посібник із працевлаштування ЛГБТ-людей та розробив індикатор для порівняльного аналізу роботодавців за рівнем сприятливості умов для роботи представників ЛГБТ-спільноти. У 2005 році цей індикатор був вперше розрахований як Індекс корпоративної рівності (англ. *Corporate Equality Index*), а у 2006 році він був перейменований в Індекс рівності на робочому місці (англ. *Workplace Equality Index, WEI*) або Індекс рівності на робочому місці Стоневаля (англ. *Stonewall Workplace Equality Index, SWEI*). В табл. 1 наведено лідерів рейтингу Топ-100 роботодавців для представників ЛГБТ-спільноти протягом 2005–2022 років.

Таблиця 1

**Лідери рейтингу ТОП-100 роботодавців для представників ЛГБТ-спільноти
протягом 2005–2022 років**

Рік	Лідер рейтингу	Кількість учасників
2022	Британське представництво австралійського інвестиційного банку «Macquarie Group Ltd»	-
2021	Розрахунок рейтингу призупинено через пандемію COVID-19	363
2020	Міська рада Ньюкасла (англ. <i>Newcastle City Council</i>)	503
2019	Багатонаціональна юридична фірма, яка спеціалізується на сферах енергетики, інфраструктури, фінансових послуг, нерухомості та технологій «Pinsent Masons LLP»	445
2018	Національна асамблея Уельсу (англ. <i>National Assembly for Wales</i>)	434
2017	Британська фінансова установа (англ. <i>Lloyds Banking Group plc</i>)	439
2016	Внутрішнє агентство контррозвідки та безпеки Великобританії, військова розвідка, відділ 5 (англ. <i>Military Intelligence, Section 5, MI5</i>)	415
2015	Трастовий фонд, який керує найбільшою у Великобританії криміналістичною лікарнею «Rampton Hospital» (англ. <i>Nottinghamshire Healthcare NHS Trust</i>)	397
2014	Приватна фінансова компанія «Gentoo Genie Limiyed»	369
2013	Ірландсько-американська компанія з надання послуг у сфері інформаційних технологій та консалтингу «Accenture plc»	376
2012	Багатонаціональна компанія в сфері бухгалтерських і аудиторських послуг «Ernst & Young Global Limited»	363
2011	Міністерство внутрішніх справ Великобританії «Home Office»	378
2010	Британське представництво американської багатонаціональної технологічної компанії «International Business Machines Corporation» (IBM)	352
2009	Британський комерційний банк «Lloyds Bank plc»	317
2008	Благодійна організація з питань соціальної справедливості «Nacro»	241
2007	Британське представництво американської багатонаціональної технологічної компанії «International Business Machines Corporation» (IBM)	201
2006	Стаффордширська поліція (англ. <i>Staffordshire Police</i>)	164
2005	Британська організація, що займається поширенням британської культури за межами Великобританії «British Council»	

Джерело: наведено за [25]

Індекс рівності на робочому місці став відправною точкою привернення уваги до проблем дискримінації у внутрішньоорганізаційному середовищі. Не применшуючи його інноваційності та важливості, вважаємо за доцільне відмітити його обмеженість та зосередженість лише на проблемах дискримінації ЛГБД-людей та ігнорування всіх інших видів дискримінації: за віком, статтю, національністю, релігією, віросповіданням, фізичними та юридичними можливостями. Також цей індекс розраховується лише для британських роботодавців, що обмежує його значення для суспільства в цілому.

Ідея розрахунку індексу на робочому місці набула подальшого розвитку. Як наслідок, з'явилося ще декілька версій даного показника, наприклад, індекс гендерної рівності на робочому місці (англ. *Workplace gender equality index, WGEI*). На відміну від індексу рівності на робочому місці за версією британської благодійної організації «Stonewall», який відображає рівень сприятливості умов для роботи ЛГБТ-людей, індекс гендерної рівності на робочому місці ілюструє рівність чоловіків і жінок на робочому місці. Він розраховується на основі п'яти показників: 1) різниця в оплаті праці чоловіків і жінок; 2) індивідуальний розрив у розподілі підвищення заробітної плати; 3) розрив у розподілі кар'єрного просування; 4) кількість працівників, яким підвищують заробітну плату після декретної відпустки; 5) рівність в оплаті праці серед топ-10 осіб, які найбільше заробляють. Даний індекс розраховується для заохочення рівної оплати праці жінок і чоловіків і, таким чином, створення робочого середовища, яке сприяє різноманітності та інклюзії.

В Україні також розраховується показник, який визначає рівність людей на робочому місці незалежно від їх статі, віку, фізичних можливостей, місця проживання тощо. Це – Український Індекс корпоративної рівності, підрахунок якого ініційований громадською організацією «Точка опори ЮА» за підтримки громадських організацій «Центр «Соціальна дія», «Сучасна жінка» та міжнародного фонду «Відродження». Перше таке дослідження було проведене у 2014–2015 роках і здійснювалось щорічно по 2021 рік включно. У 2022–2023 роках індекс не розраховувався через повномасштабну війну в Україні.

Розрахунок Українського Індeksu корпоративної рівності – це «національне дослідження корпоративних політик, правил та практик як приватних, так і державних підприємств і організацій щодо підтримки рівності й різноманітності, а також заборони дискримінації на робочому місці» [22].

Індекс включає дослідження методів та інструментів, які дають підприємствам та організаціям змогу запобігати та протидіяти дискримінації на робочому місці за різними ознаками: статтю, віком, інвалідністю, наявністю статусу ВПО, сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю тощо, а також заходів, які розробляють та впроваджують підприємства та організації задля підтримки людського різноманіття та просування ідей рівності.

В табл. 2 наведено ТОП-10 найкращих роботодавців за версією Українського Індeksu корпоративної рівності у 2021 році.

Таблиця 2

ТОП-10 найкращих роботодавців за версією Українського Індeksu корпоративної рівності у 2021 році

Місце в рейтингу	Назва організації	Кількість балів	+/- балів
1.	Українське представництво британської організації, що займається поширенням британської культури за межами Великобританії «British Council» «British Council Ukraine»	94	-
2.	Українська медіагрупа у сфері телебачення «StarLightMedia»	91	-
3.	Українське представництво міжнародної аудит-консалтингової компанії «Ernst & Young» «Ernst & Young Ukraine»	90	+10
4.	Український філіал американської ІТ-компанії в сфері виробництва програмного забезпечення «EPAM Україна»	89	+9
5.	Українське представництво британської косметичної компанії «LUSH fresh handmade cosmetics» «LUSH» в Україні	88	+9
6.	Група українських компаній з виробництва залізної руди «Ferrexpo AG»	82	-
7.	Український філіал міжнародної компанії з виробництва продуктів харчування «Danone» «Данон Україна»	81	+12
8.	Українське представництво глобальної групи енергетичних та нафтохімічних компаній «Royal Dutch Shell» «Shell Mobility»	81	+5
9.	Українська ІТ-компанія «Intellias»	78	-
10.	Українське представництво міжнародної мультиформатної компанії-рітейлера «Auchan Retail Grop» «Auchan Retail Ukraine»	78	-

Джерело: наведено за [26]

Як видно з табл. 2, переважна більшість найкращих роботодавців – це українські представництва міжнародних та зарубіжних компаній. До рейтингу увійшли лише три українські компанії: медіагрупа у сфері телебачення «StarLightMedia», група компаній з виробництва залізної

руди «Ferrexpo AG» та IT-компанія «Intellias». Це свідчить про низький рівень обізнаності української бізнес-спільноти в сфері захисту прав людини та принципів різноманіття, рівності та інклюзії на робочому місці (англ. *diversity, equity, and inclusion, DEI*). Як наслідок, українські підприємства та організації втрачають багато можливостей, таких як доступ до глобальних і регіональних ринків та ланцюгів постачання, і в той же час несвідомо дискримінують своїх працівників або навіть клієнтів.

Відповідно до результатів дослідження, проведених міжнародною консалтинговою компанією «McKinsey & Company» у 2023 році, «70 % зарубіжних компаній визнають виключну важливість принципів різноманітності, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) для досягнення високої ефективності своєї діяльності. Проте лише 47 % з них мають достатньо ресурсів для їх практичної реалізації» [27, с. 7].

Така ситуація актуалізує необхідність підвищення обізнаності українського суспільства щодо принципів різноманіття, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) (англ. *diversity, equity, inclusion and belonging, DEIB*), а також прав людини, їх імплементації в роботу українських підприємств і організацій, що призведе до фундаментальних змін у нашому суспільстві, зниження рівня дискримінації та підвищення рівня інклюзії на робочому місці.

Різнороманітність, справедливість, інклюзивність та приналежність (англ. *diversity, equity, inclusion and belonging, DEIB*) – це цінності, які допомагають створити справедливі, доступні та комфортні умови для працівників на робочому місці, незалежно від їх статі, віку, етнічної приналежності, віросповідання, сексуальної орієнтації, політичних поглядів, фізичних та розумових можливостей тощо. Вони допомагають створювати інклюзивні робочі місця на підприємствах і в організаціях та сприяють добробуту працівників. Це допомагає підвищити рівень продуктивності, прибутковості, конкурентоспроможності, інноваційності та соціального розвитку підприємств та організацій.

Поняття «різнороманітність» (англ. *diversity*), «справедливість» (англ. *equity*), «інклюзивність» (англ. *inclusion*) та «приналежність» (англ. *belonging*) часто об'єднують разом, оскільки вони взаємопов'язані і лише в їх поєднанні проявляється їхнє справжнє значення (рис. 1). Розглянемо детально наведені вище компоненти.

Рис. 1. Принципи рівності, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) (англ. *DEIB*)

Джерело: наведено за [28]

Поняття «різноманітність» (англ. *diversity*) розглядається в контексті демографічних характеристик працівників: вік, стать, етнічна приналежність, національність, раса, сексуальна орієнтація, місце проживання, фізичні та розумові можливості. Чим ширшим є діапазон цих демографічних характеристик, тим різноманітнішим вважається підприємство чи організація. Зважаючи на основні види демографічних характеристик працівників, виділяють гендерну, вікову, етнічну та фізичну різноманітність. При цьому недостатньо бути «різноманітною» організацією, важливо створити таку атмосферу в колективі, яка б сприяла особистому та професійному розвитку працівників незалежно від їх демографічних характеристик.

Поняття «справедливість» (англ. *equity*) означає справедливе ставлення до всіх працівників, визнання їх ідентичності та повагу до їх унікальності, наявність достатніх ресурсів для успішної професійної діяльності незалежно від їх статі, віку, етнічної приналежності, віросповідання, сексуальної орієнтації, політичних поглядів, фізичних та розумових можливостей. Поняття «справедливість» відрізняється від поняття «рівності» непомітним, але важливим чином. У той час як «рівність» припускає, що до всіх працівників потрібно ставитися однаково, «справедливість» враховує їх унікальні характеристики, коригуючи ставлення до них з метою отримання рівнозначного кінцевого результату.

Поняття «інклюзивність» (англ. *inclusion*) передбачає створення всередині підприємства чи організації такого інклюзивного середовища та морально-психологічного клімату, в якому кожен працівник відчуває, що його поважають і цінують. Організація інклюзивних робочих місць гарантує, що всі працівники можуть брати повноцінну участь в роботі підприємства чи організації та робити свій внесок у спільну діяльність. На підприємствах та в організаціях, які створюють інклюзивне середовище та просувають інклюзивну культуру, не лише поважають різні погляди своїх працівників, а й надають їм значення і враховують в процесі прийняття рішень. Це дозволяє зберегти таланти працівників та розкрити їх на повну силу.

Поняття «приналежність» (англ. *belonging*) означає створення в трудовому колективі позитивного морально-психологічного клімату, в якому всі працівники відчувають зв'язок один з одним, відчувають себе важливими та цінними як для колег, так і для керівництва. При цьому важливе значення має забезпечення психологічної безпеки на робочому місці (ліквідація проявів знущань та цькувань). Така атмосфера в організації створює комфортні умови для роботи, дає можливість працівникам повною мірою віддаватися роботі на виконувати її якнайкраще.

Впровадження принципів РСІП (англ. *DEIB*) в діяльність українських підприємств і організацій дозволить:

- створити бренд роботодавця, який цінує та підтримує різноманітність. Це розширить перелік потенційних висококваліфікованих претендентів на робочі місця, збагатить підприємство чи організацію талановитими працівниками та розширить діапазон перспектив, які допоможуть досягти успіху. Результати опитування, проведеного на онлайн-платформі «Glassdoor's Diversity and Inclusion Workplace survey», свідчать, що для 76 % шукачів роботи важливе значення має використання потенційним роботодавцем в своїй роботі принципів РСІП (англ. *DEIB*) [29];

- досягти лояльності талановитих працівників. Підприємства та організації, які досліджують та відстежують професійний профіль своїх працівників, створюють творчу та креативну атмосферу в колективі, мають набагато більше шансів втримати талановитих співробітників та отримати ефект від раціонального використання їхніх знань, вмінь та здібностей;

- підвищити мотивацію та задоволеність працівників. Дослідження в Латинській Америці показали, що компанії, які прагнуть до різноманітності, на 75 % частіше показують високу культуру командної роботи [30];

- підвищити конкурентоспроможність підприємства чи організації. Значна кількість наукових досліджень в сфері управління та підприємництва засвідчує, що різноманітність персоналу підприємства чи організації сприяє створенню всередині них інклюзивного середовища, продукуванню та впровадженню інновацій, збільшує продуктивність праці, підвищує рівень обслуговування клієнтів та загальний рівень ефективності діяльності компанії. При цьому особливого значення набуває інклюзивне лідерство – різноманітність серед керівного персоналу;

- залучати та утримувати клієнтів. Підприємства чи організації, які функціонують на основі принципів РСІП (англ. *DEIB*), демонструють повагу до людей різного віку, статі, етнічної приналежності, віросповідання, сексуальної орієнтації, політичних поглядів, фізичних та розумових можливостей тощо. Дослідження Р. Лоренцо (англ. *R. Lorenzo*) та М. Рівза (англ. *M. Reeves*) показало, що компанії, які активно впроваджують у свою діяльність принципи РСІП (англ. *DEIB*), отримують на 19 % більший дохід, ніж компанії, які гальмують цей процес [31];

- активізувати процес продукування та впровадження інновацій. Доброзичливі та міцні зв'язки, які налагоджені між працівниками у різноманітному, справедливому та інклюзивному середовищі підприємств чи організацій, дозволяють їм ефективно співпрацювати та створювати творчу і креативну атмосферу, в якій активно продукуються та швидше впроваджуються різноманітні інновації;

- удосконалити процес прийняття рішень. Різноманітність трудового колективу, повага до

поглядів і переконань працівників сприяє пошуку нестандартних та креативних рішень;

– підвищити імідж та репутацію підприємства чи організації. Компанії, які використовують у своїй роботі принципи РСІП, є більш стійкими в умовах криз, оскільки можуть втримати працівників, клієнтів та державну підтримку.

Процес впровадження принципів РСІП в роботу підприємства чи організації повинен включати етапи, представлені на рис. 2.

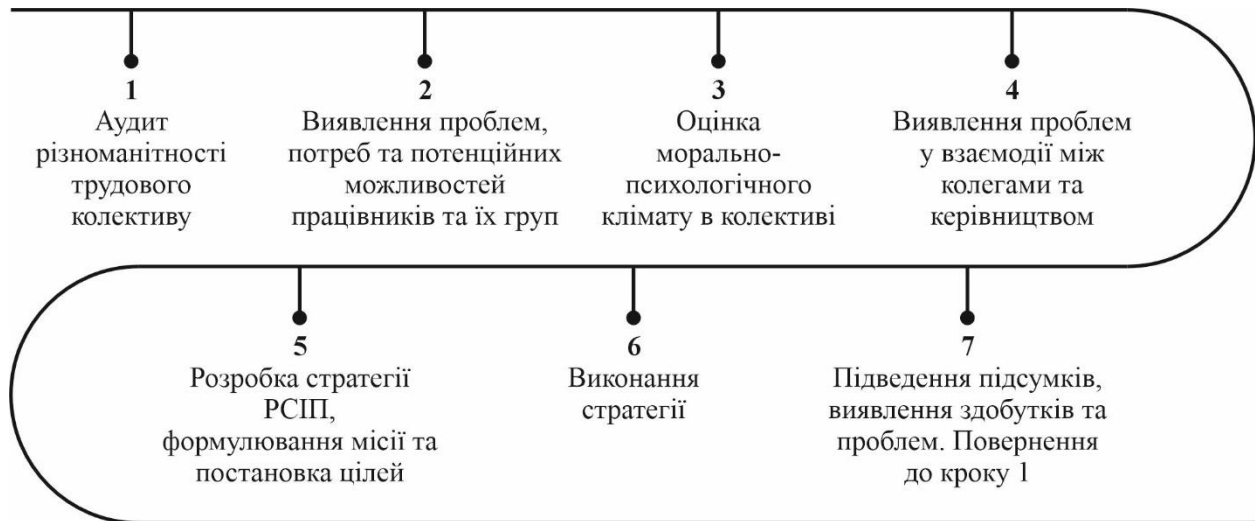

Рис. 2. Рекомендовані етапи впровадження принципів рівності, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) (англ. DEIB) в роботу українських підприємств чи організацій

Джерело: розроблено авторами

Як видно з рис. 2, прикінцевий етап впровадження принципів РСІП в діяльність українських підприємств та організацій – це розробка продуманої, комплексної та етичної стратегії підтримки різноманітності, забезпечення справедливості, створення інклюзії та організації приналежності.

Для кожної організації чи підприємства стратегія РСІП буде унікальною і неповторною. Кожна компанія має свою структуру різноманітності, її працівники мають свої індивідуальні потреби та перспективи, а це формує унікальні цілі стратегії РСІП. У даному випадку немає єдиного уніфікованого підходу до розробки та впровадження зазначеної стратегії.

Висновки з проведеного дослідження. В процесі проведеного дослідження встановлено, що в сучасних умовах функціонування підприємств та організацій особливого значення набуває впровадження інклюзивних підходів до управління. На основі аналізу зарубіжного досвіду використання інклюзивного менеджменту виявлено, що найбільш перспективними в цьому напрямку є імплементація в роботу українських підприємств та організацій принципів різноманітності, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП), що сприятиме фундаментальним змінам в суспільстві, зниженню рівня дискримінації та підвищенню рівня інклюзії на робочому місці. Для полегшення цього процесу запропоновано поетапний набір кроків, а для його регламентації – аргументовано необхідність розробки продуманої, комплексної та етичної стратегії підтримки різноманітності, забезпечення справедливості, створення інклюзії та організації приналежності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні конкретних методів, технологій та інструментів інклюзивного менеджменту та визначення їх перспективності для вітчизняних підприємств та організацій.

Література

1. Опитування Американської торговельної палати в Україні «Ведення бізнесу після двох років повномасштабної війни росії в Україні». URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2024/02/UA_survey_presentation.pdf (дата звернення: 16.08.2024).
2. Майже 80% МСБ планують розширювати бізнес та залучати кошти у розвиток у 2024 році. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/majze-80-msb-planuut-rozsiruvati-biznes-ta-zalucati-kosti-u-rozvitok-u-2024-roci> (дата звернення: 16.08.2024).
3. Ryan J. Inclusive Leadership. Publisher : Jossey-Bass, 2005. 200 p.
4. Forlin C. Future Directions for Inclusive Teacher Education An International Perspective. Published by Routledge, 2012. 256 p.
5. Ainscow M. Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges. *Prospects*. 2020. № 49. P. 1-12.
6. Schuelka M. J., Carrington S. Global Directions in Inclusive Education Conceptualizations,

Practices, and Methodologies for the 21st Century. Published by Routledge. 2021. 336 p.

7. Berry Sh., Linder K. Creating Inclusive Online Communities Practices that Support and Engage Diverse Students. Publisher : Routledge, 2022. 127 p.

8. Frost S., Alidina R.-K. Building an Inclusive Organization: Leveraging the Power of a Diverse Workforce. Publisher : Kogan Page, 2019. 280 p.

9. Donovan M., Kaplan M. The Inclusion Dividend: Why Investing in Diversity & Inclusion Pays Off. 2nd edition. Publisher : DG Press, 2019. 264 p.

10. Ferdman B. M., Prime J., Riggio R. E. Inclusive Leadership Transforming Diverse Lives, Workplaces, and Societies. Publisher : Routledge, 2021. 480 p.

11. Brown E. N. Diversity in the Work Place: How to be an Inclusive Leader, Manage Diversity in the Work Place, Tackle Unconscious Bias, and Foster Inclusive Conversations. Publisher : Independently published, 2021. 154 p.

12. Donahue W. E. Fostering Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace: A Competency-Based Approach to Understanding and Fostering Diversity, Equity, and Inclusion. Publisher : Centrestar Learning, 2022. 157 p.

13. Fawzy C. M., Shore B. The Inclusive Management Strategy: Engineering Culture Change for Employees with DisAbilities. Publisher : Emerald Publishing Limited, 2022. 168 p.

14. Miranda-Wolff A. Cultures of Belonging: Building Inclusive Organizations that Last. Publisher : HarperCollins Leadership, 2022. 272 p.

15. Jenkins N. The Inclusive Organization: Real Solutions, Impactful Change, and Meaningful Diversity. Publisher : Wiley, 2023. 240 p.

16. Wilson K. Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace: Developing DEI Solutions. Publisher : Independently published, 2023. 200 p.

17. Morukian M. Diversity, Equity, and Inclusion for Trainers: Fostering DEI in the Workplace. Publisher : Association for Talent Development, 2022. 320 p.

18. Davis Sh. Diversity, Equity & Inclusion For Dummies. Publisher : For Dummies, 2021. 323 p.

19. Suzuki T. Getting to the Core of Diversity Equity and Inclusion: Strategy and Best Practices for the Corporate DE&I across Cultures. Publisher : Partridge Publishing Singapore, 2024. 179 p.

20. Шматковська Т. О., Стащук О. В. Управління розвитком персоналу підприємства на засадах інклюзивного зростання. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8111> (дата звернення: 16.08.2024).

21. Замула О. В., Замула О. О., Угрімова І. В. Управління персоналом підприємства на засадах концепції сталого розвитку в контексті інклюзивного працевлаштування. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (економічні науки)*. 2023. № 2. С. 83-86.

22. Пересада О. В., Батір В. В., Петренко Д. А. Ключові аспекти формування інклюзивної моделі управління розвитком підприємств. *Енергозбереження, енергетика, енергоаудит*. 2023. № 12(190). С. 85-107.

23. Жуковська А. Ю. Наукові детермінанти інклюзивного підприємництва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2020. Вип. 12. С. 113-120. DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-11.

24. Жуковська А. Кроскультурний менеджмент як інструмент інклюзивного підприємництва. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Випуск № 3(26). С. 67-75. DOI: 10.32782/easterneurope.26-11.

25. Stonewall Workplace Equality Index. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Stonewall_Workplace_Equality_Index (дата звернення: 16.08.2024).

26. Звіт «Український індекс корпоративної рівності». URL: <https://drive.google.com/file/d/1x649oRljD97dGK5RD3grAXh-YG-JdjQ0/view> (дата звернення: 16.08.2024).

27. The State of Organizations 2023. *McKinsey & Company*. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/people%20and%20organizational%20performance/our%20insights/the%20state%20of%20organizations%202023/the-state-of-organizations-2023.pdf> (дата звернення: 16.08.2024).

28. How We Think About Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace (INFOGRAPHIC). URL: <https://www.bluebeyondconsulting.com/blog/dei-in-the-workplace-infographic/> (дата звернення: 16.08.2024).

29. Glassdoor's Diversity and Inclusion Workplace Survey. URL: <https://www.glassdoor.com/blog/glassdoors-diversity-and-inclusion-workplace-survey/> (дата звернення: 16.08.2024).

30. What is diversity, equity, and inclusion? *McKinsey & Company*. August 17, 2022. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-diversity-equity-and-inclusion#/> (дата звернення: 16.08.2024).

31. Lorenzo R., Reeves M. How and Where Diversity Drives Financial Performance. *Harvard Business Review*. January 30, 2018. URL: <https://hbr.org/2018/01/how-and-where-diversity-drives-financial->

performance (дата звернення: 16.08.2024).

References

1. "Survey of the American Chamber of Commerce in Ukraine «Doing business after two years of full-scale Russian war in Ukraine»" (2024), available at: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2024/02/UA_survey_presentation.pdf (access date August 16, 2024).
2. "Almost 80% of SMEs plan to expand their business and attract funds for development in 2024" (2024), available at: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/majze-80-msb-planuut-rozsiruvati-biznes-ta-zalucati-kosti-u-rozvitok-u-2024-roci> (access date August 16, 2024).
3. Ryan, J. (2005), *Inclusive Leadership*, Jossey-Bass, USA, 200 p.
4. Forlin, C. (2012), *Future Directions for Inclusive Teacher Education An International Perspective*, Published by Routledge, UK, 256 p.
5. Ainscow, M. (2020), "Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges", *Prospects*, no. 49, pp. 1-12.
6. Schuelka, M.J. and Carrington, S. (2021), *Global Directions in Inclusive Education Conceptualizations, Practices, and Methodologies for the 21st Century*, Published by Routledge, UK, 336 p.
7. Berry, Sh. and Linder, K. (2022), *Creating Inclusive Online Communities Practices that Support and Engage Diverse Students*, Routledge, UK, 127 p.
8. Frost, S. and Alidina, R.-K. (2019), *Building an Inclusive Organization: Leveraging the Power of a Diverse Workforce*, Kogan Page, UK, 280 p.
9. Donovan, M. and Kaplan, M. (2019), *The Inclusion Dividend: Why Investing in Diversity & Inclusion Pays Off*, 2nd edition, DG Press, Netherlands, 264 p.
10. Ferdman, B.M., Prime, J. and Riggio, R.E. (2021), *Inclusive Leadership Transforming Diverse Lives, Workplaces, and Societies*, Routledge, UK, 480 p.
11. Brown, E.N. (2021), *Diversity in the Work Place: How to be an Inclusive Leader, Manage Diversity in the Work Place, Tackle Unconscious Bias, and Foster Inclusive Conversations*, Independently published, USA, 154 p.
12. Donahue, W.E. (2022), *Fostering Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace: A Competency-Based Approach to Understanding and Fostering Diversity, Equity, and Inclusion*, Centrestar Learning, USA, 157 p.
13. Fawzy, C.M. and Shore, B. (2022), *The Inclusive Management Strategy: Engineering Culture Change for Employees with DisAbilities*, Emerald Publishing Limited, UK, 168 p.
14. Miranda-Wolff, A. (2022), *Cultures of Belonging: Building Inclusive Organizations that Last*, HarperCollins Leadership, USA, 272 p.
15. Jenkins, N. (2023), *The Inclusive Organization: Real Solutions, Impactful Change, and Meaningful Diversity*, Wiley, UK, 240 p.
16. Wilson, K. (2023), *Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace: Developing DEI Solutions*, Independently published, USA, 200 p.
17. Morukian, M. (2022), *Diversity, Equity, and Inclusion for Trainers: Fostering DEI in the Workplace*, Association for Talent Development, USA, 320 p.
18. Davis, Sh. (2021), *Diversity, Equity & Inclusion For Dummies*, For Dummies, USA, 323 p.
19. Suzuki, T. (2024), *Getting to the Core of Diversity Equity and Inclusion: Strategy and Best Practices for the Corporate DE&I across Cultures*, Partridge Publishing Singapore, Singapore 179 p.
20. Shmatkovska, T.O. and Stashchuk, O.V. (2020). "Management of enterprise personnel development on the basis of inclusive growth". *Efektivna ekonomika*, no. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8111> (access date August 16, 2024).
21. Zamula, O.V., Zamula, O.O. and Uhrimova, I.V. (2023), "Enterprise personnel management based on the concept of sustainable development in the context of inclusive employment", *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI» (ekonomichni nauky)*, no. 2, pp. 83-86.
22. Peresada, O.V., Batih, V.V. and Petrenko, D.A. (2023), "Key aspects of forming an inclusive model of enterprise development management", *Enerhozberezhennia, enerhetyka, enerhoaudyt*, no. 12(190), pp. 85-107.
23. Zhukovska, A.Yu. (2020), "Scientific determinants of inclusive entrepreneurship", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, Iss. 12, pp. 113-120, DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-11.
24. Zhukovska, A. (2020), "Cross-cultural management as a tool of inclusive entrepreneurship", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, Issue 3(26), pp. 67-75, DOI: 10.32782/easterneurope.26-11.
25. Stonewall Workplace Equality Index (2024)6 available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Stonewall_Workplace_Equality_Index (access date August 16, 2024).
26. "Report «Ukrainian Index of Corporate Equality»" (2021), available at:

<https://drive.google.com/file/d/1x649oRIjD97dGK5RD3grAXh-YG-JdjQ0/view> (access date August 16, 2024).

27. McKinsey & Company (2023), The State of Organizations 2023, available at: <https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/people%20and%20organizational%20performance/our%20insights/the%20state%20of%20organizations%202023/the-state-of-organizations-2023.pdf> (access date August 16, 2024).

28. How We Think About Diversity, Equity, and Inclusion in the Workplace (INFOGRAPHIC) (2024), available at: <https://www.bluebeyondconsulting.com/blog/dei-in-the-workplace-infographic/> (access date August 16, 2024).

29. Glassdoor's Diversity and Inclusion Workplace Survey (2020), available at: <https://www.glassdoor.com/blog/glassdoors-diversity-and-inclusion-workplace-survey/> (access date August 16, 2024).

30. McKinsey & Company (2022), What is diversity, equity, and inclusion?, available at: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-diversity-equity-and-inclusion#/> (access date August 16, 2024).

31. Lorenzo, R. and Reeves, M. (2018), "How and Where Diversity Drives Financial Performance", *Harvard Business Review*, available at: <https://hbr.org/2018/01/how-and-where-diversity-drives-financial-performance> (access date August 16, 2024).

Жуковська А.Ю., Дяків О.П.

ІНКЛЮЗИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Мета. Вивчення зарубіжного досвіду використання інклюзивних підходів до управління підприємствами та організаціями, аналіз передумов запровадження інклюзивного менеджменту в Україні та розробка поетапного набору кроків для впровадження принципів різноманіття, справедливості, інклюзії та приналежності (РСІП) в роботу вітчизняних підприємств і організацій.

Методика дослідження. Для проведення дослідження використано системний підхід, загальні та спеціальні методи дослідження, зокрема: наукової абстракції, метод контент-аналізу, історико-систематичний метод, метод покрокового алгоритму, дедукції та індукції – для формулювання наукової гіпотези роботи, законів та принципів; формально-логічний – для здійснення теоретичних узагальнень, обґрунтування методики дослідження, формулювання висновків; монографічний – для дослідження змісту інклюзивного менеджменту; системно-структурний – для розгляду об'єкта інклюзивного менеджменту, метод аналізу та синтезу, що дозволило здійснити систематизацію наукових підходів щодо інклюзивного менеджменту.

Результати дослідження. Встановлено, що найбільш перспективним методом управління персоналом сучасних підприємств та організацій є інклюзивний менеджмент та його основний інструмент – принципи РСІП, запровадження яких сприяє фундаментальним змінам в суспільстві, зниженню рівня дискримінації та підвищенню рівня інклюзії.

Наукова новизна результатів дослідження. Запропоновано для полегшення процесу імплементації інклюзивного менеджменту та його інструментів в роботу вітчизняних підприємств та організацій, поетапний набір кроків, а для його регламентації – аргументовано необхідність розробки продуманої, комплексної та етичної стратегії підтримки різноманітності, забезпечення справедливості, створення інклюзії та організації приналежності.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані рекомендації можуть бути використані фахівцями для полегшення процесу імплементації конкретних методів, технологій та інструментів інклюзивного менеджменту в роботу вітчизняних підприємств та організацій.

Ключові слова: інклюзивне підприємництво, управління персоналом, інклюзивний менеджмент, інклюзивне управління, дискримінація, недискримінація, безбар'єрність.

Zhukovska A.Yu., Dyakiv O.P.

INCLUSIVE MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Purpose. The aim of this article is to study international experience in applying inclusive approaches to the management of enterprises and organizations, analyse the preconditions for implementing inclusive management in Ukraine, and develop a step-by-step set of actions for integrating principles of DEIB into the operations of domestic enterprises and organizations.

Methodology of research. A systematic approach, general and special research methods were used in the study, in particular: scientific abstraction, content analysis method, historical and systematic method, step-by-step algorithm method, deduction and induction – to formulate the scientific hypothesis of the work, laws and principles; formal logical – to make theoretical generalisations, substantiate the research methodology, formulate conclusions; monographic – to study the content of inclusive management; systemic and structural – to consider the object of inclusive management.

Findings. The article establishes that the most promising method of personnel management of

modern enterprises and organisations is inclusive management and its main tool – the principles of DEIB, the introduction of which contributes to fundamental changes in society, reducing the level of discrimination and increasing the level of inclusion.

Originality. To facilitate the process of implementation of inclusive management and its tools in the work of domestic enterprises and organisations, a step-by-step set of steps is proposed, and to regulate it, the necessity of developing a well-thought-out, comprehensive and ethical strategy for supporting diversity, ensuring equity, creating inclusion and organising belonging is argued.

Practical value. The proposed recommendations can be used by specialists to facilitate the implementation of specific methods, technologies and tools of inclusive management in the work of domestic enterprises and organisations.

Key words: inclusive entrepreneurship, personnel management, inclusive management, discrimination, non-discrimination, barrier-free.

Крисоватий І.А.,
канд. екон. наук, доцент,
докторант кафедри підприємництва і торгівлі,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПАРКІВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Krysovaty I.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
doctoral student at the department of entrepreneurship and trade,
West Ukrainian National University, Ternopil

THE CONCEPT OF INNOVATION PARKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Постановка проблеми. Нині не існує іншого шляху розвитку економіки, як зростання її потенціалу за рахунок інновацій. Екстенсивне розширення вже давно вичерпало себе, а інтенсивне використання природних ресурсів сьогодні неможливе без звернення до нових технологій, продуктів та ін., тобто до інновацій.

Для комерціалізації інновацій повинно бути створене відповідне інвестиційно-інноваційне середовище, здатне стимулювати суб'єкти підприємництва до інноваційної активності, яка нині є слабкою. Для її поживлення необхідно вирішити низку проблем в частині посилення уваги державних органів та органів місцевого самоврядування, територіальних громад, міжнародних інституцій та ін. до збільшення фінансування інноваційних проєктів, створення та розвитку інноваційних парків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення та функціонування інноваційних парків донині залишаються без належного законодавчо-правового та науково-практичного означення. Хоча налічується чимало науковців та представників бізнесу, які багато уваги приділяють вивченню і практичній реалізації проєктів створення технологічних, наукових та індустріальних парків. Більшість науковців, досліджуючи проблеми функціонування останніх, часто обмежуються окремими з них або й замінюють ці поняття. Зокрема, Ю.Огренич досліджувала питання ролі технологічних та індустріальних парків в залученні інвестицій в економіку України [10]; М.Вавдійчик, Т.Зубко, І.Стояненко акцентують увагу на важливості інноваційних парків у відновленні економіки України [20]; О.Коваленко зосередилась на дослідженні сутності та класифікації технологічних парків [3]; В.Командровська, М.Колесник, В.Артюхов ключовим питанням у вивченні засобів активізації інноваційної діяльності в Україні виділяють створення інноваційних парків [5]. У наукових публікаціях О.Плахотник розкриті концептуальні основи формування та функціонування індустріальних парків [19].

Разом з тим, невирішеними залишаються питання чіткого законодавчого та наукового означення сутності інноваційних парків, їх відмінності від існуючих видів інноваційних утворень та їх ролі у відбудові економіки України, що актуалізує необхідність цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі інновацій у розвитку сучасної економіки, необхідності розширення джерел їх фінансування і, на основі вивчення законодавчого підґрунтя інноваційних утворень в Україні, формулювання концепції та змістової сутності інноваційних парків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний вектор розвитку сьогодні є чи не єдиною можливістю економік провідних держав світу вийти на новий рівень розвитку. За умов вичерпності ресурсів, збільшення витрат на їх видобуток, існуванням екологічних проблем лише інноваційні продукти, технології тощо здатні перевернути традиційне бачення виробничо-технологічних, економічних, соціальних та інших процесів у суспільстві. Адже введений в економічну науку і практику Й.Шумпетером термін «інновація» означає «нова комбінація», яка передбачає «іншу якість засобів виробництва та досягається не шляхом дрібних поліпшень старого устаткування чи наявної організаційної схеми, а дискретно, поруч з ними через введення нових засобів виробництва та систем його організації» [18].

В Україні, на жаль, впродовж останніх років відзначалась негативна тенденція інноваційної активності підприємств та організацій. Так, впродовж 2016–2018 років інноваційно-активними підприємствами в Україні вважались 8173 підприємства, а у 2018–2020 роках – 2281 підприємство, що становить лише 27,9 % від рівня попереднього періоду [8].

З початком повномасштабної війни в Україні у лютому 2022 року відбулись суттєві зміни в економіці держави, що, безумовно, вплинуло на стан впровадження інновацій. Насамперед, це пов'язано зі значними масштабами релокації підприємств, порушенням звичного ритму їх роботи та інвестування у розвиток, у тому числі інноваційний. Однак, з початком воєнних дій українці продемонстрували унікальну здатність швидко адаптуватись до складних умов середовища, що підтверджують дані про кількість діючих суб'єктів господарювання в Україні, яких у 2022 році нараховувалось 1732576 од., а в 2023 році – 1913257 од. (приріст 10,4 %) [2].

Нові виклики, породжені війною, загострили питання активізації інноваційної складової економіки, що пов'язано з необхідністю впровадження новітніх розробок у сфері виробництва озброєння. В умовах війни технології повинні з'являтися і розвиватись дуже швидко. Це також стосується технології виробництва продукції подвійного призначення, яка може використовуватись в цивільному житті. Цьому сприяє технологічний прогрес в оборонній промисловості, українські інженери у співпраці з науковцями, військовими, волонтерами виходять на передові позиції в інноваційному розвитку. Свідченням цього є дані про витрати на наукові дослідження і розробки у 2021–2023 роках (табл. 1).

Таблиця 1

Витрати на наукові дослідження і розробки за видами робіт за 2021–2023 роки

Показники	2021	2022	2023
Усього: тис. грн	20973775,2	17117836,2	21348062,6
% до попереднього року	123,2	81,6	124,7
У тому числі:			
– фундаментальні наукові дослідження, тис. грн	5163652,8	4081358,3	4424348,0
– прикладні наукові дослідження, тис. грн	4821306,2	4827588,4	6348434,0
– науково-технічні (експериментальні) розробки, тис. грн	10988816,2	8208889,5	10575280,6

Джерело: складено автором за [7]

Статистичні дані, відображені в табл. 1, свідчать про приріст сукупних витрат на наукові дослідження та розробки в Україні навіть порівняно з довоєнним 2021 роком майже на 1,2 %, в тому числі на:

- фундаментальні дослідження – зниження витрат на 14,3 %;
- прикладні наукові дослідження – зростання витрат на 31,7 %;
- науково-технічні (експериментальні) розробки – зниження витрат на 3,8 %.

Логічно, що майже на третину зросли витрати на прикладні наукові дослідження, спрямовані на розробку та виробництво новітніх видів озброєння. Так, українські науковці та виробники можуть пишатись своїми розробками, зокрема роботами «Лють», роботами-«собаками», роботами-«камікадзе», роботами-«термітами», роботом «RATEL-S», сучасними різномісними дронами, бронежилетами «RAROG» та ін. «Головна мета в них одна – замінити українських військових на «нулі» та зберегти їхнє життя... За роки війни українці розробили понад 200 видів роботів» [1].

Наглядною є інформація про кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу за 2021–2023 роки

Показники	2021	2022	2023
Усього, осіб	68808	53221	58567
% до попереднього року	87,3	77,3	110,0
У тому числі:			
– дослідники, осіб	44615	36084	38845
– техніки, осіб	5889	5020	4542
– допоміжний персонал, осіб	18304	12117	15180

Джерело: складено автором за [9]

Зростання числа працівників сфери наукових досліджень і розробок пов'язане саме з нинішніми потребами фронту та всієї економіки країни та необхідністю посилити роль інноваційної складової у її розвитку.

Якщо звернутись до питання джерел фінансування інноваційної діяльності, то очевидним є переважання частки приватних інвестицій в інноваційну діяльність промислових підприємств (рис. 1).

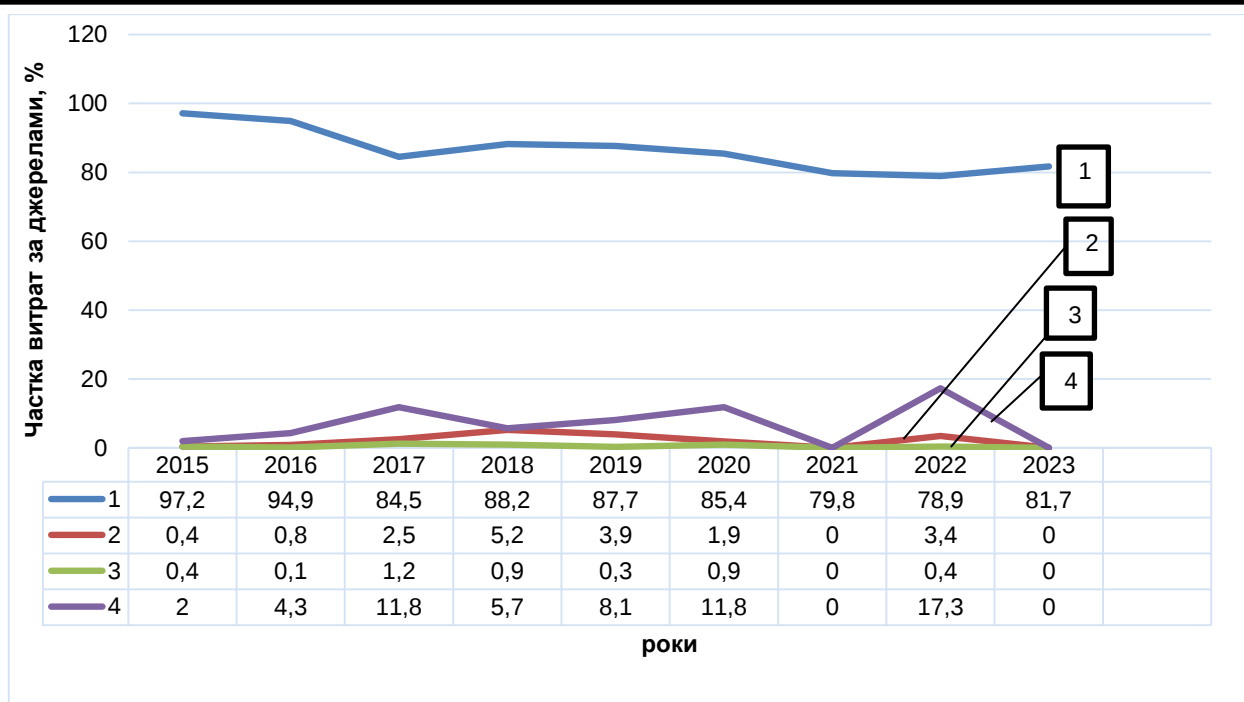

Рис. 1. Витрати на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування

Джерело: складено автором за [6]

На рис. 1 лінія 1 демонструє питому вагу власних коштів підприємств у фінансуванні інновацій; як бачимо, вони є переважаючими у процесі створення та впровадження інноваційних розробок у промислове виробництво: у 2015 році ця частка становила 97,2 %, а згодом з певними коливаннями у 2023 році досягла рівня 81,7 %, що відображає тенденцію практично до тотального фінансування інновацій за рахунок приватних інвестиційних ресурсів підприємствами різних форм власності та розмірів.

Лінія 2 відображає частку витрат на інновації промислових підприємств за рахунок державного бюджету. Ця частка залишається вкрай мізерною і в «найуспішнішому» 2018 році вона досягла 5,2 %, що ілюструє плачевний стан в Україні в частині фінансування державою інноваційних розробок. Дані за 2021 та 2023 роки не оприлюднені.

Лінія 3 ілюструє дуже низький відсоток зарубіжних інвестицій у вітчизняні інновації: частка коштів інвесторів-нерезидентів у 2017 році досягла максимуму, який зафіксований на рівні аж 1,2 % сукупних витрат на інвестиції промислових підприємств України.

Лінія 4 відображає найбільш «сучасні» актуальні джерела фінансування інновацій, частка яких набирає обертів впродовж зазначеного періоду. У 2022 році зазначені вище потреби в технічних інноваціях для оборонної промисловості дозволили досягнути позначки 17,3 % сукупних витрат на інновації промислових підприємств. Ці джерела фінансування належать до «інших»; серед них можна виділити такі:

1. Комерційні банки, які фінансують інноваційні проекти шляхом кредитування або передачі майна в лізинг. Кредитна політика комерційних банків спрямована на банківське обслуговування інноваційної діяльності підприємств. Банки спроможні мобілізувати ресурси для фінансування інноваційних проектів, в тому числі здійснюють часткове фінансування інноваційних розробок, їх просування на ринок, але розраховують на одержання економічної вигоди за рахунок спільного володіння патентами на профінансовані ними розробки.

2. Венчурні фонди, які вкладають капітал і виступають фактичними замовниками майбутніх успішних інноваційних розробок. Часто венчурні фонди стають співвласниками новоствореної фірми, яка розробляє та впроваджує інновації.

3. Бізнес-інкубатори, які є організаціями, що надають потенційним розробникам-новаторам спеціальні приміщення, майно, обладнання, найчастіше малим і середнім підприємствам-початківцям, для набуття ними певної фінансової самостійності та активної діяльності на ринку інновацій.

4. Бізнес-ангели, якими є приватні інвестори, охочі фінансувати інноваційні проекти на стадії створення підприємства. Такі інвестори розраховують на повернення власних вкладень та участь в капіталі новоствореного підприємства через володіння частиною акцій.

5. Краудфандинг передбачає залучення інвесторів на спеціальних Інтернет-майданчиках з метою підтримки інноваційних ідей, їх розробників та проектів. Краудфандинг є джерелом залучення безповоротних інвестицій в інноваційні проекти, але має суттєвий недолік: для реалізації проекту має

бути акумульована вся необхідна сума, в іншому випадку зібрані кошти повертаються інвесторам. Також краудфандинг вирізняється прозорістю механізму використання залучених коштів [4].

6. Гранти на інноваційні проекти передбачають фінансування технічних, соціальних, екологічних та інших інноваційних проектів в рамках внутрішніх та міжнародних програм, які охоплюють різні напрями: охорона здоров'я; культура, творчість, інклюзивне суспільство; сільське господарство; природні ресурси; біоекономіка; продовольство та ін.

Відповідно до чинного законодавства України, джерелами фінансування інноваційної діяльності можуть бути кошти: державного бюджету України; місцевих бюджетів і бюджету АР Крим; «власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; інвестиції будь-яких фізичних і юридичних осіб; інші джерела, не заборонені законодавством України» [13]. Зазначені нами джерела фінансування інновацій промислових підприємств України жодним чином не суперечать визначенням на законодавчому рівні.

Слабка інноваційна активність українських підприємств, актуальні та нагальні потреби оборонного сектору економіки та недостатнє фінансування інновацій має місце, почасти, через недостатню увагу державних органів та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та й самого бізнес-середовища до питань активізації інноваційного розвитку. В інноваційному середовищі спостерігається відсутність дієвих механізмів комерціалізації наукових розробок, ефективної комунікації між учасниками інноваційно-інвестиційного процесу в особі державних законотворчих та центральних виконавчих органів влади, місцевого самоврядування та розробниками і науковцями, що беруть участь у створенні новинок. Саме це виводить в авангард економічного розвитку держави потребу у створенні та розвитку інноваційних парків.

Зміст поняття «інноваційний парк» був тривалий час розмитим і чітко не визначеним. Існувало чимало його трактувань, зокрема, М. Вавдійчик, Т. Зубко, І. Стояненко повністю змішують поняття «технологічний парк», «індустріальний парк», «інноваційний парк», замінюючи поняття без урахування їх специфічних ознак і характеристик [20]. Аналогічно, О. Плахотнік, акцентуючи увагу на важливості інноваційного розвитку економіки України, звертається до сутності виключно індустріальних парків, причому змішуючи поняття «технопаркової інфраструктури» та «індустріального парку» [19].

В. Командровська вже розрізняє інноваційні та наукові парки, визначаючи їх спільні риси та принципи відмінності [5]. Ю. Огренич концентрує увагу на тому, що технологічні та індустріальні парки є «найбільшими осередками для активізації інноваційного розвитку, а також відіграють вагомую роль у залученні інвестицій» [10]. Лише О. Харлан зазначає, що до інноваційних умовно можна віднести «три категорії парків: індустріальні, технологічні та наукові» [17].

У проекті Закону України «Про інноваційні парки» від 11.08.2022 р. № 7658 визначено, що «інноваційний парк – юридична особа, група юридичних осіб або господарське об'єднання, що створюється з метою розвитку науково-технічної та/або інноваційної діяльності, використання наявного наукового та/або інноваційного потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації наукового, науково-технічного (прикладного) результату, впровадження інновацій» [12]. Цей проект розроблений Міністерством освіти і науки України задля визначення організаційно-правових засад створення та функціонування інноваційних парків в Україні з метою забезпечення інноваційного вектору розвитку її економіки. Основна мета законопроекту – визначення правових рамок та організаційних важелів сприяння розвитку інноваційної інфраструктури в Україні та врегулювання функціонування інноваційних парків.

Однак, проект закону також містить деяке заміщення понять. Зокрема у ст. 6, де йдеться про організаційно-правові форми інноваційного парку, зазначено, що видами інноваційного парку є науковий парк, технологічний парк та юридична особа (група юридичних осіб, господарське об'єднання), «що створюється з метою розвитку науково-технічної та/або інноваційної діяльності, використання наявного наукового та/або інноваційного потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації наукового, науково-технічного (прикладного) результату, реалізації інноваційного продукту та/або інноваційної продукції, впровадження інновацій» [12]. Під «юридичною особою», виходячи з даного трактування, варто розуміти структуру, яка має на меті, серед іншого, виробництво та реалізацію результатів «науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки» [13], нових конкурентоздатних товарів (послуг).

Разом з тим, Закон України «Про індустріальні парки» (2012) визначає їх як «...облаштована відповідною інфраструктурою територія» [11], на якій учасники можуть здійснювати господарську діяльність з виробництва продукції переробної промисловості..., а також науково-технічну та інші види діяльності, не заборонені чинним законодавством України. Також, в Законі України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999, ред. 05.12.2012 р.) у ст. 1 визначено, що «технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб..., що діють...з метою...виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції» [15]. Тобто, технопарки покликані забезпечити «відтворення повного життєвого циклу інновацій: дослідження – розробка –

упровадження – масовий промисловий випуск наукоємної високотехнологічної конкурентоспроможної... продукції» [16].

Окремим законом регулюється процес створення та функціонування наукових парків в Україні. Так, Законом України «Про наукові парки» (2009) у ст. 1 визначено, що науковий парк є юридичною особою, створеною у формі господарського товариства, «яке повинно мати у складі учасників не менше одного закладу вищої освіти та/або наукової установи» [14]. Основна мета створення наукового парку, зазначена у ст. 3 закону, полягає у «розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у закладі вищої освіти та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для створення та комерціалізації результатів науково-технічної діяльності і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках» [14].

Таким чином, виходячи з наведених офіційних трактувань, найбільш ємним («найширшим») поняттям з точки зору мети створення та обсягу й змісту поставлених завдань є інноваційний парк, який охоплює усі послідовні ланки єдиного ланцюга «наука – науково-дослідні розробки – інновації – впровадження інновацій – промисловий випуск конкурентоспроможної інноваційної продукції – реалізація продукції» та характеризується наявністю відповідної наукової, матеріально-технічної, інформаційно-комунікаційної, транспортної, соціальної, інвестиційної та інших видів інфраструктури. Хоча, дискусійними залишаються питання «розмитості» та повторюваності у трактуванні понять та змісту наукових, технологічних та індустріальних парків, що породжує необхідність виокремлення та чіткого означення концепції інноваційного парку.

На нашу думку, концепція інноваційного парку полягає у створенні умов для продукування високотехнологічних ідей, стартапів, різних видів бізнесу на основі ефективних комунікацій між науково-дослідними, підприємницькими та фінансовими установами, представниками IT-сфери, транспортної інфраструктури, сфери освіти, послуг, відпочинку, проживання та ін. Інноваційний парк за своєю сутністю має відображати взаємодію між елементами своєрідної екосистеми підприємництва в рамках організаційно оформленої локації для розвитку інноваційного високотехнологічного бізнесу всередині урбаністичних утворень різного масштабу.

Отже, виходячи з викладеного, інноваційний парк за своєю сутністю та змістовим наповненням можемо визначити як інституційну платформу міжсуб'єктної співпраці для забезпечення модернізації інноваційної інфраструктури, комерціалізації результатів наукових досліджень, цифровізації та екологічно-збалансованого розвитку, яка, поєднуючи інноваційну активність підприємств, позитивно впливає на урбаністику.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток економіки сьогодні ґрунтується на інноваціях, для комерціалізації яких необхідне відповідне інвестиційно-інноваційне середовище. Слабка інноваційна активність підприємницьких структур в Україні та недостатнє фінансування інновацій пов'язане з недостатньою увагою державних та місцевих органів влади, територіальних громад та й самого бізнесу до питань активізації інноваційного розвитку, налагодження активної комунікації між ними та науковцями і розробниками новинок. Це породжує необхідність створення та розвитку інноваційних парків. На основі короткого аналізу законодавчої бази функціонування в Україні наукових, технологічних, індустріальних та інноваційних парків сформульована власна концепція інноваційного парку та його змістового наповнення.

Подальшого дослідження потребують питання ідентифікації ознак, принципів побудови, функцій та класифікації інноваційних утворень в Україні, їх впливу на інноваційний поступ економіки держави.

Література

1. Ведуть бій, мінують, евакуюють... *Радіо Свобода*. URL: <https://www.facebook.com/share/r/8ZHENP9ECUddeNQb/> (дата звернення: 11.08.2024).
2. Діяльність підприємств. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2023 роках. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/ksg/ksg_u/arch_ksg_u.htm (дата звернення: 11.08.2024).
3. Коваленко О. В. Технологічні парки: сутність, класифікація. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-18>.
4. Колодяжна І. В., Борблік К. Є. Джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 448-453. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/77.pdf (дата звернення: 11.08.2024).
5. Командровська В. Є., Колесник М. В., Артюхов В. І. Інноваційні парки як засіб активізації інноваційної діяльності в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36(1). С. 56-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_36%281%29_14 (дата звернення: 11.08.2024).

6. Наука, технології та інновації. Витрати на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування (2000-2023). *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 11.08.2024).
7. Наука, технології та інновації. Витрати на наукові дослідження і розробки за видами робіт за секторами діяльності за 2021-2023 роки. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 11.08.2024).
8. Наука, технології та інновації. Кількість інноваційно активних підприємств за видами економічної діяльності (2016-2018, 2018-2020). *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 11.08.2024).
9. Наука, технології та інновації. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу за видами економічної діяльності за 2021-2023 роки. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення: 11.08.2024).
10. Огренич Ю. О., Кармазіна В. С. Роль технологічних та індустріальних парків у забезпеченні інноваційної діяльності підприємств і залученні інвестицій в економіку України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. Вип. 16. С. 147-158. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.20>.
11. Про індустріальні парки : Закон України №5018-VI від 12.06.2012 р. (ред. 17.09.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (дата звернення: 11.08.2024).
12. Про інноваційні парки : проект Закону України № 7658 від 11.08.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1436423> (дата звернення: 11.08.2024).
13. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV від 04.07.2002 року (поточна редакція 31.03.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 11.08.2024).
14. Про наукові парки : Закон України №1563-VI від 25.06.2009 р. (ред. 12.04.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text> (дата звернення: 11.08.2024).
15. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України №991-XIV від 16.07.1999 р. (ред. 05.12.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text> (дата звернення: 11.08.2024).
16. Технологічні парки. URL: <https://mon.gov.ua/nauka/innovatsiyna-diyalnist-ta-transfer-tekhnologiy/tekhnologichni-parki> (дата звернення: 11.08.2024).
17. Харлан О. І., Салюк О. Ю., Голуб В. О. Інноваційні парки: світовий досвід та Україна. *Sciences of Europe*. 2021. № 71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsiyni-parki-svitoviy-dosvid-ta-ukrayina> (дата звернення: 11.08.2024).
18. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. 2-е вид., доп. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 246 с.
19. Plakhotnik O. O. Conceptual foundations for the formation and functioning of industrial parks. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2021. № 2(3). Т. 1. С. 14-23. DOI: [https://doi.org/10.31319/2709-2879.2021iss2\(3\)](https://doi.org/10.31319/2709-2879.2021iss2(3)).
20. Vavdiichyk I. M., Zubko T. L., Stoianenko I. V. Innovation parks as a direction of rebuilding of Ukraine's economy in global area. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 8. С. 20-25. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3570/3605> (дата звернення: 11.08.2024).

References

1. "They are fighting, mining, evacuating...", *Radio Svoboda*, available at: <https://www.facebook.com/share/r/8ZHENP9ECUddeNQb/> (access date August 11, 2024).
2. The State Statistics Service of Ukraine (2024), "Activities of enterprises. The number of active economic entities by types of economic activity in 2010-2023", available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/ksg/ksg_u/arch_ksg_u.htm (access date August 11, 2024).
3. Kovalenko, O.V. (2022), "Technology parks: essence, classification", *Ekonomika ta suspilstvo*, Iss. 38, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-18>.
4. Kolodiazna, I.V. and Borblik, K.Ye. (2017), "Sources of financing of innovative activity of enterprises of Ukraine", *Ekonomika i suspilstvo*, Iss. 9, pp. 448-453, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/77.pdf (access date August 10, 2024).
5. Komandrovskaya, V.Ye., Kolesnyk, M.V. and Artiukhov, V.I. (2018), "Innovation parks as the means of stimulating innovation activity in Ukraine", *Prychornomorski ekonomichni studii*, Iss. 36(1), pp. 56-59, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_36%281%29__14 (access date August 11, 2024).
6. The State Statistics Service of Ukraine (2024), "Science, technology and innovation. Expenditures on innovations of industrial enterprises by sources of financing (2000-2023)", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (access date August 11, 2024).

7. The State Statistics Service of Ukraine (2024), "Science, technology and innovation. Expenditures on scientific research and development by types of work by sectors of activity for 2021-2023", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (access date August 11, 2024).
8. The State Statistics Service of Ukraine (2021), "Science, technology and innovation. Number of innovatively active enterprises by types of economic activity (2016-2018, 2018-2020)", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (access date August 11, 2024).
9. The State Statistics Service of Ukraine (2024), "Science, technology and innovation. The number of employees involved in scientific research and development, by categories of personnel by types of economic activity for 2021-2023", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (access date August 11, 2024).
10. Ohrenych, Yu.O. and Karmazina, V.S. (2023), "The role of technological and industrial parks in ensuring the innovative activity of enterprises and attracting investments to the economy of Ukraine", *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika*, Iss. 16, pp. 147-158, DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.20>.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On industrial parks" dated 12.06.2012 no. 5018-VI (edition 17.09.2023), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (access date August 11, 2024).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The draft of the Law of Ukraine "On innovation parks" dated 11.08.2022 no. 765, available at: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1436423> (access date August 11, 2024).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On innovative activity" dated 04.07.2002 no. 40-IV (edition 31.03.2023), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (access date August 11, 2024).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the science parks" dated 25.06.2009 no. 1563-VI (edition 12.04.2022), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text> (access date August 11, 2024).
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On the special regime of innovation activities of technology parks" dated 16.07.1999 no. 991-XIV (edition 05.12.2012), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text> (access date August 11, 2024).
16. "Technological parks", available at: <https://mon.gov.ua/nauka/innovatsiyna-diyalnist-ta-transfer-tekhnologiy/tekhnologichni-parki> (access date August 11, 2024).
17. Kharlan, O.I., Saliuk, O.Yu. and Golub, V.O. (2021), "Innovation parks: world experience and Ukraine", *Sciences of Europe*, no. 71, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsiyni-parki-svitoviy-dosvid-ta-ukrayina> (access date August 11, 2024).
18. Shumpeter, J.A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidgotka ta ekonomichnoho tsyклу* [The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle], trans. by English V. Starka, 2nd ed., add., Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", Kyiv, Ukraine, 246 p.
19. Plakhotnik, O.O. (2021), "Conceptual foundations for the formation and functioning of industrial parks", *Ekonomichniy visnyk Dniprovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 2(3), Vol. 1, pp. 14-23, DOI: [https://doi.org/10.31319/2709-2879.2021iss2\(3\)](https://doi.org/10.31319/2709-2879.2021iss2(3)).
20. Vavdiichyk, I.M., Zubko, T.L. and Stoianenko, I.V. (2024), "Innovation parks as a direction of rebuilding of Ukraine's economy in global area", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 8, pp. 20-25, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3570/3605> (access date August 11, 2024).

Крисоватий І.А.

КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПАРКІВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Мета. Дослідження ролі інновацій у розвитку сучасної економіки, необхідності розширення джерел їх фінансування і, на основі вивчення законодавчого підґрунтя інноваційних утворень в Україні, формулювання концепції та змістової сутності інноваційних парків.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи дослідження: аналізу та синтезу, абстрактно-логічний – для характеристики стану інноваційної активності підприємницького сектору України, обґрунтування необхідності створення відповідного інвестиційно-інноваційного середовища для комерціалізації інновацій; монографічний та порівняльний – для вивчення існуючої законодавчо-правової підґрунтя створення та функціонування наукових, технологічних, індустріальних, інноваційних парків в Україні, виявлення їх особливостей; графічний – для візуалізації результатів дослідження.

Результати дослідження. Обґрунтовано необхідність активізації інноваційної активності суб'єктів підприємництва як єдиного ефективного шляху розвитку економіки в сучасних умовах. Констатовано факт низької інноваційної активності українських підприємств через недостатнє фінансування інновацій, відсутність належної уваги до існуючої проблеми з боку державних органів та органів місцевого самоврядування; дієвих механізмів комерціалізації наукових розробок та ін.

Ідентифіковано поживавлення з початком воєнних дій в Україні інноваційної активності підприємств оборонного сектору економіки як одного з найбільш високотехнологічних. Охарактеризовані джерела фінансування інновацій, їх особливості та умови використання. Обґрунтована необхідність створення та розвитку інноваційних парків в Україні для налагодження ефективної комунікації між учасниками інноваційно-інвестиційного процесу. Розглянуті найновіші підходи до тлумачення понять різних інноваційних утворень (парків) в Україні, проаналізоване законодавче трактування кожного з них, виявлено низку дискусійних питань у ньому. Сформульована власна концепція інноваційного парку, його змістове наповнення та роль у розвитку економіки.

Наукова новизна результатів дослідження. На основі аналізу законодавчої бази функціонування в Україні наукових, технологічних, індустріальних та інноваційних парків сформульована власна концепція інноваційного парку, наведене авторське визначення його змістового наповнення.

Практична значущість результатів дослідження. Сформульована концепція інноваційного парку, означення його сутності може мати практичне значення в частині активізації інноваційної діяльності підприємств, виробництва високотехнологічної інноваційної продукції, розвитку інноваційного підприємництва та позитивного впливу на урбаністику.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, розвиток економіки, інвестиції, інноваційний парк, науковий парк, технологічний парк, індустріальний парк, інноваційна активність, інноваційна продукція, концепція інноваційного парку, міжсуб'єктна співпраця, інституційна платформа.

Krysovaty I.A.

THE CONCEPT OF INNOVATION PARKS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Purpose. The aim of the article is to study the role of innovations in the development of the modern economy, the need to expand sources of their financing and, based on the study of the legislative basis of innovative entities in Ukraine, the formulation of the concept and substantive essence of innovation parks.

Methodology of research. The following research methods were used to achieve the goal: analysis and synthesis, abstract and logical – to characterize the state of innovative activity of the entrepreneurial sector of Ukraine, substantiating the need to create a suitable investment and innovation environment for the commercialization of innovations; monographic and comparative – for studying the existing legislative and legal basis for the creation and functioning of scientific, technological, industrial, and innovation parks in Ukraine, identifying their features; graphic – for visualization of research results.

Findings. The need to intensify the innovative activity of business entities as the only effective way of economic development in modern conditions is substantiated. The fact of low innovative activity of Ukrainian enterprises due to insufficient financing of innovations, lack of due attention to the existing problem on the part of state bodies and local self-government bodies, effective mechanisms of commercialization of scientific developments, etc. was established. With the beginning of hostilities, the revitalization of the innovative activity of enterprises in the defence sector of the economy as one of the most high-tech has been identified in Ukraine. The sources of financing innovations, their features and conditions of use are characterized. The need for the creation and development of innovation parks in Ukraine to establish effective communication between the participants of the innovation and investment process is substantiated. The latest approaches to the interpretation of the concepts of various innovative entities (parks) in Ukraine were considered, the legislative interpretation of each of them was analysed, and a number of debatable issues were revealed in it. The own concept of the innovation park, its content and role in the development of the economy was formulated.

Originality. On the basis of the analysis of the legislative basis of the functioning of scientific, technological, industrial and innovation parks in Ukraine, the own concept of the innovation park is formulated, and the author's definition of its content is given.

Practical value. The formulated concept of the innovation park, the definition of its essence can be of practical importance in terms of intensification of the innovative activities of enterprises, the production of high-tech innovative products, the development of innovative entrepreneurship and a positive impact on urbanism.

Key words: innovation, innovative activity, economic development, investment, innovation park, science park, technology park, industrial park, innovation activity, innovative products, concept of innovation park, inter-subject cooperation, institutional platform.

Тимошук В.В.,
аспірант кафедри економіки,*
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Tymoshchuk V.V.,
postgraduate student at the department of economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

STRUCTURAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION

Постановка проблеми. Модернізаційний шлях формування провідних світових економік виявив, що негативним проявом глобальної трансформації, циклічним і соціально-політичним впливам може протидіяти тільки динамічний характер економічного зростання, яке формується базовими факторами, що відповідають рівню технологічного прогресу. В агропромисловому виробництві негативним впливом глобального ринку, кліматичним змінам, соціальним, політичним та економічним проблемам здатна протистояти інноваційна модернізація, яка детермінуватиме економічну динаміку, сприятиме зростанню продуктивності сільськогосподарського виробництва, міжнародній торгівлі аграрною продукцією, а також адаптивності агросфери в умовах зростання ризиків діяльності та несприятливих кліматичних змін.

Оцінювання стану інноваційного розвитку агропромислового виробництва та його спроможності до інноваційної модернізації потребує дослідження технологічних і організаційних прогресивних змін, як умов модернізаційних трансформацій. Модернізаційні перетворення забезпечуються інституціоналізацією сучасних соціально-економічних форм, організаційних структур, які обумовлюють формування більш досконалої моделі розвитку на фундаменті технологічного оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурні трансформації економічної динаміки в контексті з'ясування рушійних факторів процесу відтворення системно досліджувалися класичною школою, представниками неокласичної та кейнсіанської школи. Наукові здобутки дослідників з проблем структурних трансформацій та обґрунтування базових факторів економічного прогресу стали спільним досягненням та результатом інтеграції теорії економічного зростання, циклічного розвитку, інституціонально-еволюційного підходу.

При дослідженні структурних трансформацій економічних систем та рушійних сил економічної динаміки вітчизняними та закордонними вченими використовувався різноманітний методологічний інструментарій. Структурні перетворення економічних систем вивчалися представниками історичного, класичного, інституціонального напрямку економічної думки для пошуку й обґрунтування інструментів та механізмів стимулювання інноваційної динаміки розвитку; формування постіндустріальних соціально-економічних моделей розвитку; визначення засад креативної економіки; обґрунтування стратегій модернізації та окреслення перспектив постмодернізаційних змін; реалізації інноваційного розвитку як стратегічного напрямку економічних перетворень [5; 6; 9; 10; 12].

Формування засад постіндустріального розвитку та пошук інструментарію модернізаційних перетворень національної економіки, модель якої базується на інноваціях і знаннях, активізували науковий дискурс з проблематики визначення інструментів регулювання та факторів інноваційної модернізації національної економіки та її аграрної сфери, що знайшло відображення в дослідженнях О. Бородіної [1; 2], В. Гейця [5], А. Гриценка [6], П. Саблука, О. Шпикуляка, Л. Курило [7], Л. Федулової [9], А. Чухна [10], О. Шубравської та інших [3; 11]. Інноваційна модернізація в агропромисловому виробництві може бути визначена як її перехід до більш сучасної моделі функціонування, де переважають інноваційні технології, реалізується інноваційне відтворення, задіяні висококваліфіковані кадри і мережі економічних відносин й взаємозв'язків серед учасників національного та глобального ринку.

При значному науковому доробку, який присвячений проблемам трансформацій економічних систем і, зокрема агропромислового виробництва, інституціональним інструментам регулювання,

* Науковий керівник: Гончаренко О.В. – д-р екон. наук, професор

залишаються не в достатній мірі обґрунтованими деякі сутнісні та практичні аспекти структурних перетворень економічних систем різного рівня, їх інституціональне забезпечення, що актуалізує важливість дослідження та обумовлює перспективність подальших наукових дискусій даної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення тенденцій розвитку агропромислового виробництва, визначення факторів утворення його структурної розбалансованості та обґрунтування інституціональних інструментів стимулювання інноваційної модернізації галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення показників інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві доводить нестабільний характер інвестиційних процесів та перманентні інвестиційні кризи (2013–2014; 2019–2020 роки). За розрахунками фахівців, показник капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь не перевищує 70–100 дол., але інноваційна модернізація може відбуватися за умов капіталовкладень в галузі від 150 дол. на 1 га [4, с. 34]. З початку 2022 року обсяг інвестицій прогнозовано зменшився, а їх сума склала 1,5 млрд дол. Частка інвестицій у вартості основних виробничих засобів у сільському господарстві склала тільки 10,6 % від вартості основного капіталу. Інформація, подана на рис. 1, вказує на нестабільність й непрогнозованість інвестиційного забезпечення галузі, що підтверджує поліном четвертого ступеню та скорочення рівня капіталізації сільськогосподарського виробництва на кінець досліджуваного періоду до рівня 2009 р. Разом із тим, оцінювання вартості основних засобів аграрної галузі вказує на строкату динаміку забезпечення аграрної сфери базовим ресурсом й відсутність кореляції показників з інвестиційною динамікою.

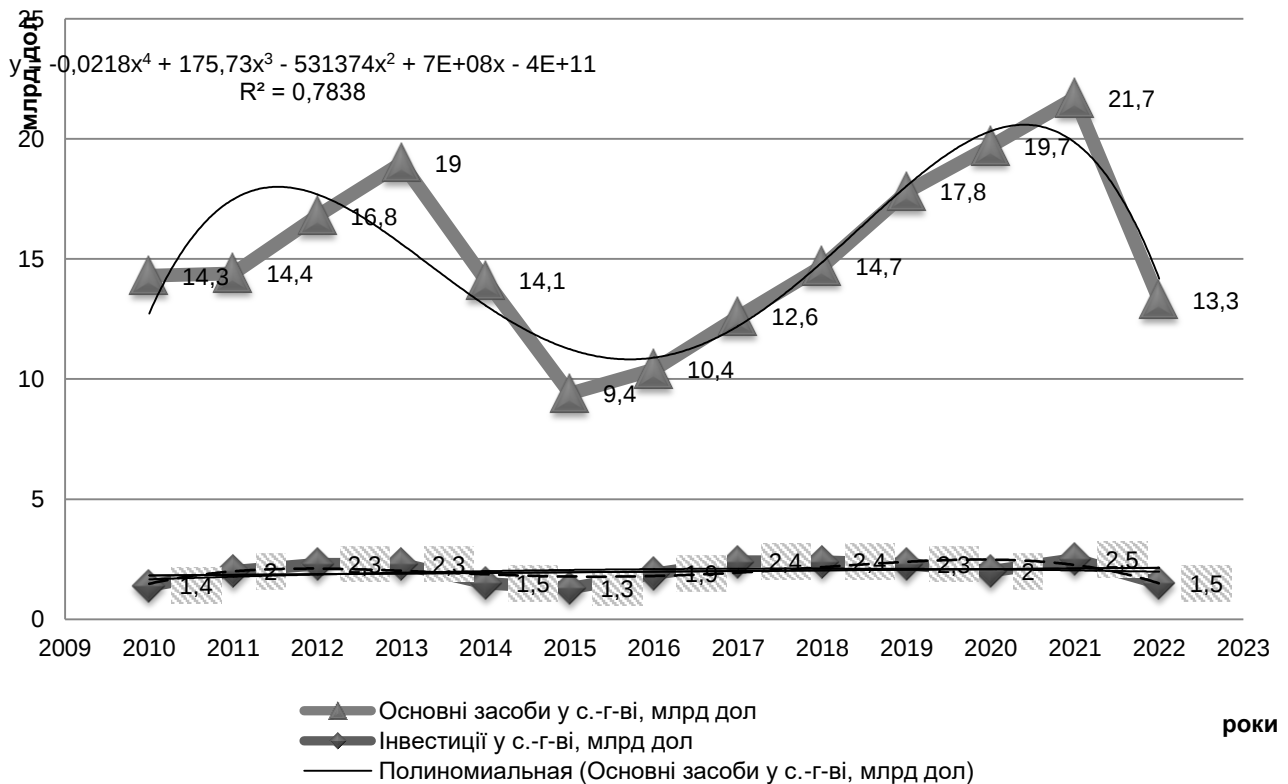

Рис. 1. Динаміка капіталізації сільськогосподарського виробництва

Джерело: розраховано за [4, с. 33-34]

Негативний інвестиційний клімат підсилюється ще й тим, що понад 90 % усіх інвестиційних вкладень в аграрній сфері забезпечуються власними коштами сільськогосподарських підприємств, майже 10 % формується кредитами банків, а частка держави в інвестиційному забезпеченні галузі не перевищує 0,5 %.

Структурна розбалансованість сільськогосподарського виробництва при нестабільності інвестиційного забезпечення не сприяють активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських товаровиробників. В аграрній сфері тривалий період зберігаються низькі темпи відтворення основного капіталу, домінують малокапіталомісткі проекти інвесторів та низькі темпи процесів відтворення, що в сукупності виявилось у декапіталізації сільського господарства. Ситуація значно погіршилася під час війни, що обумовлено втратами і пошкодженням сільськогосподарської техніки. За розрахунками фахівців Національної академії аграрних наук України, було знищено 18,2 тис. од. і пошкоджено 10,1 тис. од. тракторів; знищено 1,6 тис. од. та пошкоджено 0,8 тис. од. зернозбиральних комбайнів;

знищено 7,9 тис. од. та пошкоджено 2,9 тис. од. сівалок [4, с. 35]. Негативним впливом позначилося й підвищення цін на пальне та енергетичні ресурси. За I півріччя 2022 року фактично на 70 % зросли ціни на бензин та 90 % на дизельне пальне. За умов порушення логістики, обстрілів нафтопереробних заводів та зростання вартості нафтопродуктів відбувалося поглиблення цінового диспаритету (у 1,5–2 рази, залежно від виду сільськогосподарської продукції). В умовах воєнного стану було реалізовано таку формальну норму, як зниження податкового навантаження: знижено ставку податку на додану вартість з 20 % до 7 % й скасовано акцизний збір.

Неоптимальна структура агропромислового виробництва з переважанням моноспеціалізації і низьким рівнем переробки сільськогосподарської продукції в умовах війни не сприяє збереженню високих темпів аграрного експорту, що в ситуації руйнування логістичних зв'язків і втрати можливостей виходу на освоєні світові ринки суттєво скоротився. Подібна ситуація з аграрним експортом потребувала пошуку нових можливостей для його здійснення, але нові логістичні шляхи та зміна ринків не сприяли вибору вектору на інноваційну модернізацію аграрної галузі. До війни фактично 90 % експорту аграрної продукції спрямовувалося через морські шляхи до різних країн світу. Після руйнування портів й блокування морських шляхів канали збуту були переорієнтовані (залізниця, автотранспортне сполучення, річкові порти), але сукупна можливість подібних каналів є значно меншою, а вартість перевезень суттєво дорожчою, що впливає і на кінцеву вартість аграрної продукції. В достатньо складних умовах функціонування аграрного виробництва європейський ринок став майже єдиним каналом для збуту аграрної продукції, а підписання у липні 2022 року зернової угоди розблокувало експорт українського зерна.

За розрахунками фахівців, в достатньо складних умовах господарювання обсяг зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукцією все ж таки залишається на високому рівні. Загальні обсяги зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, за підсумками 2022 року склали майже 30 млрд дол., зокрема експортні поставки 23,6 млрд дол., імпорт – 6,3 млрд дол. Загальний підсумок за торговим балансом є меншим у порівнянні з довоєнним 2021 р. на 6 млрд дол., а частка агропродовольчої продукції у загальному обсязі експорту країни перевищувала 53 % [4, с. 37-38].

Вимушена зміна логістичних каналів змінила структуру експортних поставок. До повномасштабного вторгнення аграрна продукція постачалась на ринки держав Європейського Союзу (до 55,5 % експорту аграрної галузі), до азійських країн спрямовували аграрної продукції на суму 7,3 млрд дол. (31 %). За результатами 2022 року можна констатувати зміни у структурі аграрних експортних поставок на користь європейських ринків. На кінець року вартість обсягу продажів зросла на 66 % (рис. 2).

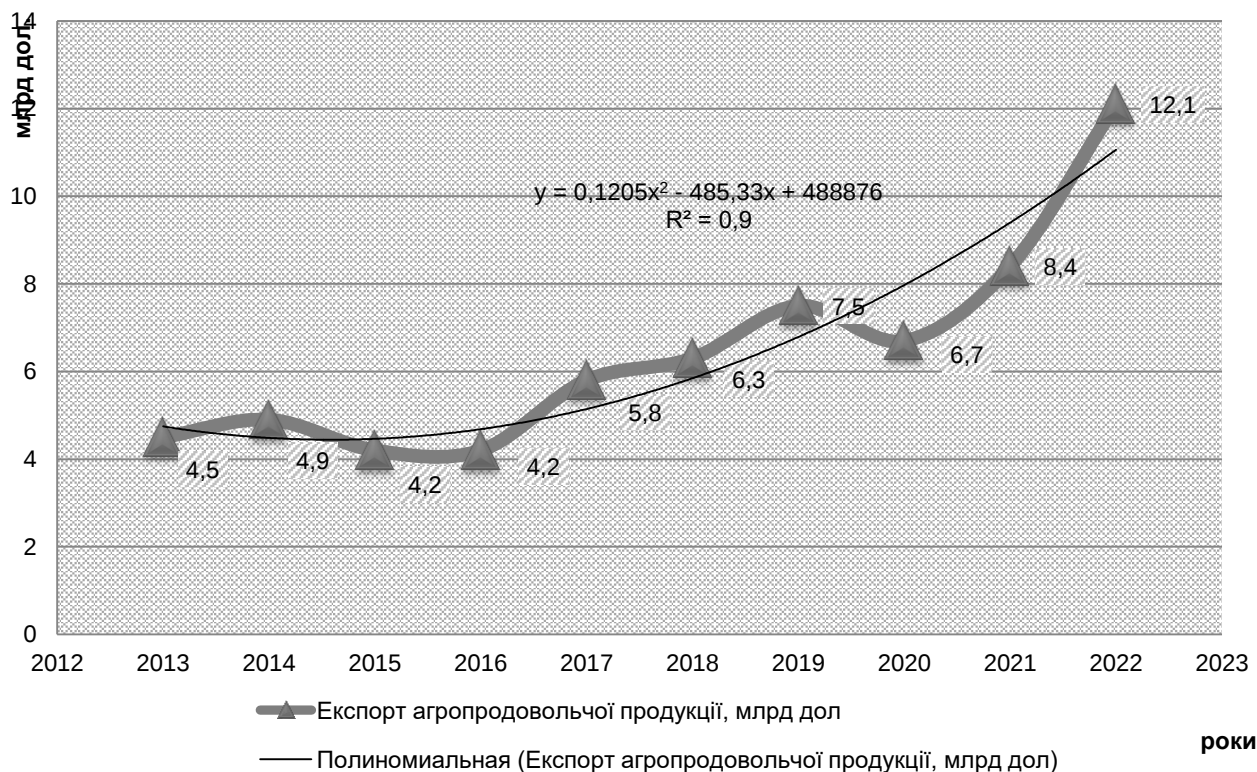

Рис. 2. Динаміка експорту агропродовольчої продукції до країн Європи, млрд дол.
 Джерело: розраховано за [4, с. 33-34]

Подібні зміни в структурі експорту можна було б вважати позитивними (з огляду на рівняння тренду), але сама структура експорту не зазнала змін, що не наближає час інноваційних трансформацій галузі.

Для оцінювання макроекономічних тенденцій й ознак інноваційної модернізації агропромислового виробництва скористуємося доступними показниками офіційної статистичної звітності за 2010–2022 роки. Показники, які подані у табл. 1, вказують на екстенсивний характер розвитку аграрного виробництва.

Таблиця 1

Макроекономічні показники агропромислового виробництва

Показники	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 у % до 2010
Випуск продукції сільського господарства (у фактичних цінах), млн грн	189405	544206	892852	1366456	1073916	567
Експорт продукції сільського господарства, млн дол.	9936,0	14563,1	22179,4	27709,0	23389,9	235,4
Валова додана вартість сільського господарства (у фактичних цінах), млн грн	82948	239806	393077	593367	426817	514,6
Частка доданої вартості сільського господарства у загальній доданій вартості, %	8,4	14,2	10,8	12,7	9,3	110,7
Рентабельність діяльності сільськогосподарських товаровиробників, %	17,5	30,4	14	37,8	14,1	80,6
Обсяг капітальних інвестицій у сільському господарстві, млн грн	10818	29310	50189	67993	49612	458,6

Джерело: розраховано за [8]

Результати аналізу вказують на збільшення обсягу випуску продукції сільського господарства майже у 5 разів (без урахування цінового впливу), яке не супроводжувалося зростанням валової доданої вартості галузі, адже питома вага доданої вартості сільського господарства у загальній частці доданої вартості на кінець 2022 року склала 9,3 %, що відображає зростання показника тільки на 10,7 %. Можемо передбачити, що наявний низький рівень оновлення та модернізації капіталу у сільськогосподарському виробництві при достатньо низькому темпі зростання інвестицій забезпечили закріплення простого відтворення агропромислового виробництва, що відображають показники його рентабельності.

Беззаперечним фактом є те, що економічне зростання, адаптивність сільського господарства та реалізація визначених на світовому й національному рівні пріоритетів та завдань неможливі без активізації й розвитку потенціалу сучасної аграрної науки. Основою започаткування інноваційного процесу галузі виступає етап фундаментальних наукових досліджень, який визначає вектор реалізації сформованої моделі інноваційного процесу в галузі та при ефективності інноваційного процесу втілюється у збільшенні наукової продукції: зразків вітчизняної техніки, сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, сучасних технологій. Разом із тим, за оцінками експертів та практиків, вітчизняне агропромислове виробництво суттєво залежить від імпортного устаткування, закордонних сортів сільськогосподарських культур та порід тварин і технологій. В значній мірі наявні проблеми наукового супроводу інноваційного процесу в аграрній сфері обумовлені існуючими проблемами інноваційного розвитку національної економіки. В той же час, аграрна наука має власні специфічні проблеми, що пов'язані із поступовою деградацією сформованої у радянські часи системи дослідних інституцій; скороченням земельного фонду для експериментальних робіт; практикою формування пріоритетних напрямів і тематикою наукових досліджень; обмеженим попитом й практикою використання розроблених новацій; переважно декларативним характером значної частки отриманих наукових результатів.

Можемо стверджувати про формування тенденції до скорочення наукових установ й чисельності наукових кадрів, невідповідність інноваційного забезпечення аграрної сфери сучасним потребам товаровиробників, непривабливість наукової кар'єри в аграрній сфері для молодих вчених, адже дослідження в ній потребують проведення значного обсягу польових дослідів та лабораторних досліджень.

Обмежений обсяг звітних даних стосовно обсягів та вартості впровадження аграрних новацій підтверджують фактичну відсутність цілісності інноваційного процесу в агропромисловому виробництві і послідовності у проходженні його етапів, адже значна частка розробленої наукової продукції не знаходить своє практичне втілення, не впроваджується та не перетворюється в агроінновації.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз структурних факторів функціонування агропромислового виробництва дозволяє констатувати, що його розвиток обумовлений чинниками екстенсивного характеру внаслідок переважання застарілих технологій; депресивного вектору економічної динаміки в країні; інвестиційної непривабливості, значної капіталомісткості інноваційного процесу в аграрній сфері й відсутності зв'язків між його етапами; низької платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників; інституціональної неефективності діючих формальних норм в інноваційному забезпеченні галузі.

При формуванні й реалізації стратегії розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах, неможливо ігнорувати світові тренди агропромислового розвитку, адже світове агропромислове виробництво функціонує на засадах впровадження сучасних, креативних технологій і високої інвестиційної привабливості аграрної галузі. На відміну від світових трендів, аграрна галузь нашої країни залишається тривалий період непривабливою для приватних та іноземних інвестицій, що потребує запровадження інституціонального регулювання до сфери фінансування фундаментальних й прикладних досліджень; системного підходу до впровадження сучасних технологій та системної основи для підготовки наукових кадрів високої кваліфікації, у тому числі й за рахунок матеріального заохочення.

Трансфер інновацій в аграрній галузі залишається проблемним, наукова продукція, яка пропонується сільськогосподарським виробникам, переважно не відповідає їх поточним запитам, а, значить, не відбувається комерційного втілення агроновацій. Даному процесу перешкоджає й брак інноваційної інфраструктури; недостатнє поширення діяльності консультаційних та дорадчих структур, що не забезпечує поінформованість виробників про наявну інноваційну продукцію і розробки; розбалансованість та розривність етапів в інноваційному процесі і його застаріла модель.

Література

1. Бородіна О. М. Базові методологічні підходи та прикладні механізми переходу до національно укоріненого розвитку агропродовольчої системи України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 44-57.
2. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4(641). С. 88-96.
3. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : кол. моногр. / За ред. О. В. Шубравської. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2023. 254 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovolchoi-spetsializatsiiUkrainy.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Гадзало Я. М. Вітчизняне сільське господарство в сучасних умовах: виклики та шляхи їх подолання. Доповідь на сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України 29 листопада 2023 р. Київ : Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2023. 60 с.
5. Геець В. М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4(737). С. 3-22.
6. Гриценко А. А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4(737). С. 38-54.
7. Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
8. Сільське господарство України : статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат України, 2023. 164 с.
9. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
10. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : ЛОГОС, 2003. 617 с.
11. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Перспективи модернізації аграрного сектора України. *Економіка України*. 2013. № 8. С. 64-76.
12. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

References

1. Borodina, O.M. (2023), "Basic methodological approaches and applied mechanisms of transition to nationally rooted development in the agri-food system of Ukraine", *Ekonomichna teoriia*, no. 3, pp. 44-57.
2. Borodina, O.M. and Prokopa, I.V. (2015), "The overcoming of structural deformations in Ukraine's agrarian sector: institutionalization and modernization of a small-scale agricultural production", *Ekonomika Ukrainy*, no. 4(641), pp. 88-96.

3. Shubravskaya, O.V. (Ed.) (2023), *Vyklyky ta naslidky ahroprodovolchoi spetsializatsii Ukrainy u svitovii ekonomitsi* [Challenges and consequences of Ukraine's agro-food specialization in the world economy], coll. monograph, NAN Ukrainy, DU "In-y ekon. ta prohnoz. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 254 p., available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovolchoi-spetsializatsii-Ukrainy.pdf> (access date May 20, 2024).
4. Hadzalo, Ya.M. (2023), *Vitchyzniane silske hospodarstvo v suchasnykh umovakh: vyklyky ta shliakhy yikh podolannia* [Domestic agriculture in modern conditions: challenges and ways to overcome them], *Dopovid na sesii Zahalnykh zboriv Natsionalnoi akademii ahrarykh nauk Ukrainy* 29 lystopada 2023 r., Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahraryoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine, 60 p.
5. Heiets, V.M. (2023), "On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 4(737), pp. 3-22.
6. Hrytsenko, A.A. (2023), "Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts", *Ekonomika Ukrainy*, no. 4(737), pp. 38-54.
7. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H. and Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiina diialnist v ahraryi sferi: instytutsionalnyi aspekt* [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 706 p.
8. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2023), *Silske hospodarstvo Ukrainy : statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine : statistical collection], Derzhstat Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 164 p.
9. Fedulova, L.I. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, no. 44, pp. 42-49.
10. Chukhno, A.A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv, Ukraine, 617 p.
11. Shubravskaya, O.V. and Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects of Ukraine's agricultural sector modernization", *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 64-76.
12. Shumpeter, J.A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidotka ta ekonomichnoho tsyклу* [The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle], Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", Kyiv, Ukraine, 242 p.

Тимошук В.В.

СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Мета. Узагальнення тенденцій розвитку агропромислового виробництва, визначення факторів утворення його структурної розбалансованості та обґрунтування інституціональних інструментів стимулювання інноваційної модернізації галузі.

Методика дослідження. Теоретико-методологічною основою даного дослідження є: структурно-функціональний підхід до узагальнення макроекономічних тенденцій розвитку агропромислового виробництва; інституціональний підхід до обґрунтування інструментів регулюючого впливу формальних норм, орієнтованих на стимулювання розвитку інновацій в аграрній сфері як умови вирішення проблеми структурної розбалансованості галузі; системний підхід – для визначення структурних факторів впливу на стан і тенденції розвитку агропромислового виробництва.

Результати дослідження. Акцентовано на нестабільному характері інвестиційних процесів і перманентних інвестиційних кризах (2013–2014; 2019–2020 рр.), зниженні рівня капіталізації при структурній розбалансованості аграрного виробництва, нестабільності обсягів інвестицій, низькій інноваційній активності сільськогосподарських товаровиробників.

Аргументовано формування структурної розбалансованості агропромислового виробництва з домінуванням моноспеціалізації і низьким рівнем переробки продукції; нестабільність забезпечення аграрної сфери базисними ресурсами; зміну структури аграрного експорту та ускладнення логістики.

Констатовано формування високої капіталомісткості інноваційного процесу в аграрній сфері, відсутність зв'язків між його етапами; від'ємний характер динаміки наукових кадрів, які залучаються до продукування агроінновацій; домінування серед об'єктів державного фінансування фундаментальних досліджень; незатребуваність внутрішнім ринком результатів наукових досліджень; високу вартість впровадження аграрних інновацій і невідповідність новацій запитам товаровиробників.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано формування екстенсивного характеру розвитку агропромислового виробництва, при якому збільшення випуску сільськогосподарської продукції не супроводжувалося зростанням валової доданої вартості, а низький рівень оновлення і модернізації капіталу при низьких темпах приросту інвестицій закріпили просте відтворення аграрного виробництва.

З огляду на стратегічний вектор інноваційної модернізації агропромислового виробництва, інституціональні інструменти впливу на інноваційну модернізацію агропромислового виробництва

мають бути сконцентровані на інституціональному регулюванні структурних змін агропромислового виробництва та інституціональному стимулюванні розвитку інновацій в агросфері.

Практична значущість результатів дослідження. Теоретичні та методологічні положення дослідження поглиблюють практичні аспекти й інструментарій інституціонального впливу на інноваційну модернізацію агропромислового виробництва і можуть слугувати науковим підґрунтям для проведення подальших наукових пошуків у сфері модернізації галузі.

Ключові слова: агропромислове виробництво, інноваційна модернізація, інноваційний розвиток, моноспеціалізація, науковий продукт, структурна розбалансованість, трансформація, інституціональне регулювання, формальні норми.

Tymoshchuk V.V.

STRUCTURAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION

Purpose. The aim of the article is to generalize trends in the development of agro-industrial production, determine the factors causing its structural imbalance, and substantiate the institutional tools for stimulating innovative modernization of the industry.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of this study is a structural-functional approach to the generalization of macroeconomic trends in the development of agro-industrial production; an institutional approach to substantiating the regulatory influence of formal norms aimed at stimulating the development of innovations in the agricultural sector as a condition for solving the problem of structural imbalance in the industry; a systematic approach to determine the structural factors of influence on the state and trends in the development of agro-industrial production.

Findings. Emphasis is placed on the unstable nature of investment processes and permanent investment crises (2013-2014; 2019–2020), a decrease in the level of capitalization with a structural imbalance of agrarian production, instability of investment volumes, low innovative activity of agricultural producers.

The formation of a structural imbalance in agro-industrial production with the dominance of monospecialization and a low level of product processing is argued; the instability of providing the agrarian sector with basic resources; a change in the structure of agrarian exports and the complication of logistics.

The formation of a high capital intensity of the innovative process in the agrarian sphere, the absence of connections between its stages, was established; the negative nature of the dynamics of scientific personnel involved in the production of agro-innovation; dominance among objects of state funding of basic research; lack of demand by the domestic market for the results of scientific research; the high cost of implementing agricultural innovations and the inconsistency of innovations with the demands of commodity producers.

Originality. The formation of the extensive nature of the development of agro-industrial production is substantiated, in which the increase in the output of agricultural products was not accompanied by the growth of gross added value, and the low level of renewal and modernization of capital at low rates of growth of investments fixed the simple reproduction of agrarian production.

Considering the strategic vector of innovative modernization of agro-industrial production, institutional instruments of influence on innovative modernization of agro-industrial production should be focused on institutional regulation of structural changes in agro-industrial production and institutional stimulation of the development of innovations in the agrarian sphere.

Practical value. The theoretical and methodological provisions of the study deepen the practical aspects and tools of institutional influence on the innovative modernization of agro-industrial production and can serve as a scientific basis for conducting further scientific research in the field of modernization of the industry.

Key words: agricultural production, innovative modernization, innovative development, monospecialization, scientific product, structural imbalance, transformation, institutional regulation, formal norms.

ЕКОНОМІКА ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 338.48:502.3
JEL Classification: Q54

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.8

Охота В.І.,
*канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
міжнародного туризму і готельного бізнесу,*
Оливко О.А.,
*канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
міжнародного туризму і готельного бізнесу,*
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

МЕНЕДЖМЕНТ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ НА СТІЙКІ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Okhota V.I.,
*cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at
the department of international tourism and hospitality business,*
Olyvko O.A.,
*cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at
the department of international tourism and hospitality business,
West Ukrainian National University, Ternopil*

MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF REORIENTATION TO SUSTAINABLE PRACTICES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE

Постановка проблеми. Сфера знань про туризм і зміну клімату в останні роки значно розширилася, що відображає зростаючий інтерес, докази та занепокоєння щодо ролі туризму в глобальних екологічних змінах як учасника та отримувача їхніх наслідків. Наукові дослідження [1; 2] свідчать, що туристичний бізнес і дестинації ймовірно зіткнуться з дедалі радикальнішими змінами в майбутньому, тому цьому сектору необхідно навчитися адаптуватися до наслідків змін клімату. Вже зараз зацікавлені сторони у сфері туризму накопичують знання й досвід, пов'язаний з погодними умовами, екстремальними подіями й екологічними змінами [3].

Отже, туризм відіграє важливу роль у цьому контексті, адже це галузь, яка страждає від кліматичних змін, і також робить значний внесок у викиди парникових газів, особливо через транспорт (перевезення пасажирів) та інфраструктуру (проживання). Дослідження викидів CO₂, проведене UNWTO/ITF і представлене на конференції UNFCCC COP25 у грудні 2019 року, показало, що викиди, пов'язані з транспортом у туризмі, за прогнозами, зростуть на 25 % до 2030 року в порівнянні з рівнем 2016 року, що не відповідає нинішнім амбіціям. Тому прискорення кліматичних дій у туризмі є надзвичайно важливим. Кліматичні дії розуміються як зусилля щодо вимірювання й зменшення викидів парникових газів і зміцнення спроможності адаптуватися до наслідків зміни клімату [4].

Адаптація туристичних підприємств України до змін клімату передбачає не тільки зміни в управлінських стратегіях, а й необхідність розвитку нових підходів до управління, які враховують екологічні ризики й вплив на клімат. Впровадження інноваційних технологій, оптимізація ресурсів і перехід на екологічні практики стають необхідністю у забезпеченні конкурентоспроможності та стійкості туристичних підприємств в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова база дослідження ґрунтується на працях закордонних науковців і фахівців у сфері туризму й зміни клімату, які з різних підходів аналізували

вплив кліматичних змін на туристичну галузь. Зокрема, дослідження D. Scott [1–3], одного з найбільш відомих науковців у сфері туризму та зміни клімату, який протягом десятиліть досліджував глобальну вразливість туристичних систем до кліматичних ризиків. Його роботи охоплюють широкий спектр питань – від адаптації туристичних підприємств до екстремальних погодних умов до довгострокових стратегій пом'якшення впливу змін клімату.

Автори J. Loehr та S. Becken [5] внесли свій внесок у розробку концепції «системи знань про кліматичні зміни у туризмі». Вони досліджували, як наукові й практичні знання можуть бути інтегровані для сприяння кращому розумінню кліматичних ризиків і впливів на туризм, а також розробки ефективних адаптаційних заходів.

В дослідженні науковців I. J. Grimm et al. [6] звернено увагу на туристичну галузь у контексті різних сценаріїв кліматичних змін, зокрема вплив цих змін на туристичні ринки в Південній Америці. В їх роботі проведено аналіз перспектив і викликів, пов'язаних з адаптацією до нових умов у глобальному та регіональному контексті. В науковій роботі E. Palosuo [7] зосереджено увагу на переосмисленні розвитку в умовах обмеженості викидів вуглецю. Автори G. Wall та C. Badke [8] зробили один з перших міжнародних оглядів впливу кліматичних змін на туризм (ще у 1994 році), дослідивши, як різні кліматичні зміни впливають на туристичні напрямки в різних частинах світу, що дозволило створити міжнародну перспективу щодо кліматичних викликів для туризму. Дослідник J. Rosselló-Nadal [9] у своїй роботі запропонував методологічні підходи до оцінювання впливу кліматичних змін на туризм, а також інструменти для моделювання можливих наслідків зміни клімату для туристичних напрямків, що є корисним для стратегічного планування.

Наукова робота P. Peeters, E. Çakmak і J. Guiver [10] присвячена питанню пом'якшення змін клімату в контексті сталого туризму. Автори запропонували низку заходів, які можуть бути впроваджені в туристичному секторі для зменшення негативного впливу на клімат, акцентуючи увагу на потребі зміни управлінських підходів у туристичному бізнесі. А науковці S. Pan, I. Wu і A. Morrison [11] виконали огляд досліджень у період з 2007 по 2021 роки, який показав, що дослідження взаємозв'язків між кліматом і туризмом мають стати більш міждисциплінарними, враховуючи не тільки екологічні, але й економічні аспекти впливу кліматичних змін. В дослідженні D. Navarro-Drazich та ін. [12] проаналізовано вплив зміни клімату на туризм у Південній і Центральній Америці. Вони акцентували увагу на регіональних особливостях кліматичних змін і викликах, які постають перед туристичними підприємствами цих регіонів, що є релевантним для країн з подібними кліматичними умовами, як Україна.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, дослідження менеджменту в туристичній сфері в контексті змін клімату та сталого розвитку залишаються недостатньо висвітленими. Більшість робіт зосереджені на загальних аспектах кліматичних змін, екологічних викликах і економічних наслідках, проте питання ефективного управління туристичними ресурсами й стратегій адаптації туризму до нових кліматичних умов розглядаються менш докладно. Крім того, в науковому середовищі України взагалі бракує релевантних досліджень, що вивчали б ці питання з огляду на національні умови, зокрема специфіку туристичної галузі України та її потенціал для сталого розвитку в умовах зміни клімату.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні ключових особливостей менеджменту туристичних підприємств в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті глобальних кліматичних змін. Завданнями дослідження є: проаналізувати сучасний стан туристичної галузі в світі; з'ясувати вплив і наслідки зміни клімату для туристичної галузі, а також провести порівняльний аналіз традиційної моделі управління туристичними підприємствами та нової моделі управління в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті кліматичних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні три роки туристична галузь демонструє стабільне зростання, оговтавшись від наслідків пандемії. Після значного падіння туристичних потоків, пов'язаного з обмеженнями на поїздки та карантинними заходами, у 2023 році спостерігалось відновлення, яке виявилось у збільшенні кількості міжнародних туристичних в'їздів у всьому світі. У 2023 році кількість міжнародних туристичних в'їздів у всьому світі зростає в усіх регіонах порівняно з попереднім роком [14]. Водночас, за винятком Близького Сходу, в'їзд залишався нижчим за показники, зафіксовані до впливу пандемії COVID-19. Загалом, Європа повідомила про найбільшу кількість в'їзних мандрівників за розглянутий період – близько 707 мільйонів в'їздів у 2023 році (рис. 1).

Європа, будучи найбільш популярним регіоном для в'їзних туристів, не дивує тим, що дві європейські країни займають перші місця в рейтингу з найбільшою кількістю міжнародних туристичних в'їздів у світі. Як до, так і після впливу COVID-19, Франція та Іспанія відзначалися найбільшими показниками виїзду, випереджаючи Сполучені Штати Америки. Однак США залишалися країною з найбільшими доходами від міжнародного туризму в усьому світі за той же період.

Однак, незважаючи на позитивні тенденції, туристична галузь все активніше зіштовхується з серйозними викликами, зокрема, змінами клімату, які поступово впливають на туристичні потоки й стійкість напрямків. В умовах глобального потепління важливо враховувати екологічні чинники, які впливають на розвиток туризму та потребують адаптації до нових реалій.

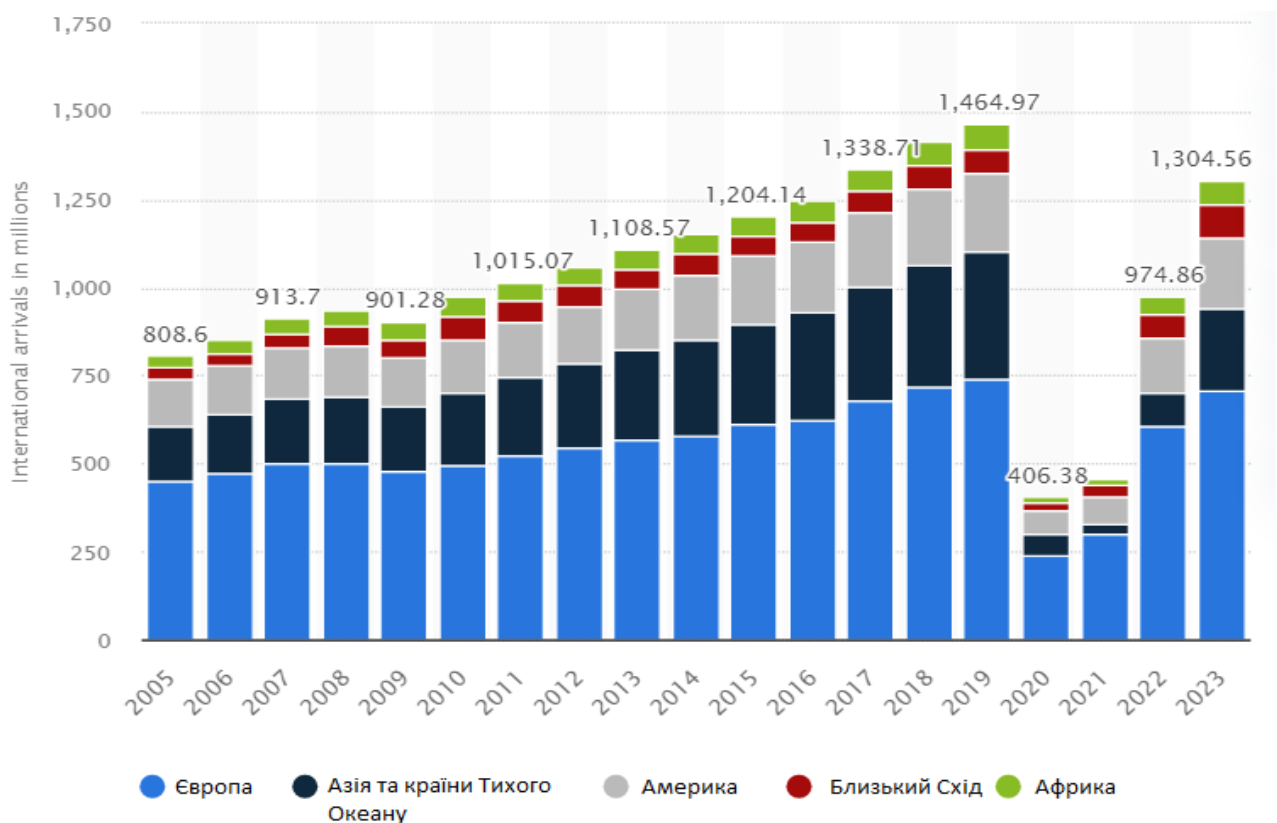

Рис. 1. Кількість міжнародних туристичних в'їздів у світі з 2005 по 2023 рік, за регіонами (у мільйонах)

Джерело: побудовано на основі [13]

Як відомо, зміна клімату є однією з найзначніших глобальних проблем сучасності, яка безпосередньо впливає на різні аспекти життя, включаючи туристичну галузь. Туризм, як динамічна індустрія, що залучає мільйони людей у всьому світі, вразливий до змін кліматичних умов. Наявність таких факторів, як підвищення температури, екстремальні погодні явища та підвищення рівня моря, ставить під загрозу не лише екологічний баланс, а й соціально-економічні аспекти, пов'язані з туризмом (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив та наслідки зміни клімату для туристичної галузі

Чинники	Вплив	Наслідки
Підвищення температури (попит та пропозиція)	- Скорочення періоду підходящої сонячної активності; - Термальний стрес; - Зростання захворюваності на рак шкіри	- Перенаправлення попиту до інших потенційних напрямків, таких як охоронні зони; - Адаптація періоду подорожей; - Фрагментація відпусток із скороченням терміну перебування; - Погіршення якості досвіду
Екстремальні події (географічний простір, попит, пропозиція, агенти)	- Руйнування туристичної інфраструктури; - Блокування доріг і маршрутів; - Перерви в медіасервісах; - Зміни в гідрологічному циклі	- Спекуляція на нерухомості; - Забруднення і поширення хвороб; - Брак питної води; - Високі витрати на відновлення; - Низька спроможність надання екстреної допомоги
Підвищення рівня моря (географічний простір, пропозиція, агенти)	- Деградація пляжів; - Біління коралів; - Ерозія узбережжя; - Руйнування мангрових лісів; - Пошкодження прибережної інфраструктури	- Зменшення простору для відпочинку; - Вплив на запаси прісної води; - Високі витрати на відновлення прибережної зони

Джерело: розроблено авторами на основі [6]

Таким чином, туризм є сектором, що вкрай залежить від клімату, який також підлягає впливу численних чинників, включаючи стан природного середовища.

Отже, в таких умовах постає важливе питання: яким має бути менеджмент туристичних підприємств, щоб забезпечити стійкий розвиток у нових реаліях? Керівники туристичних компаній мають переосмислити свої стратегії, зосередившись на екологічній відповідальності, адаптації до кліматичних змін і впровадженні сталих практик. Це включає розвиток нових продуктів і послуг, які відповідають вимогам сучасного ринку, врахування інтересів місцевих спільнот та інтеграцію інноваційних технологій для зменшення вуглецевого сліду та покращення загального досвіду туристів.

В табл. 2 авторами представлено порівняння традиційної моделі управління туристичними підприємствами та нової моделі управління в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті кліматичних змін.

Таблиця 2

Традиційна модель управління туристичними підприємствами та нова модель управління в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті кліматичних змін

№	Критерій порівняння	Традиційна модель управління туристичними підприємствами	Нова модель управління туристичним підприємством в умовах переорієнтації на стійкі практики
1	Фокус діяльності	Максимізація прибутку й обсягу продажів, наприклад, залучення великої кількості туристів на масових курортах	Сталий розвиток, екологічна відповідальність і соціальна справедливість; прикладом є екотури, що підтримують місцеві екосистеми
2	Стратегічне планування	Короткострокові цілі, такі як збільшення кількості відвідувачів на сезон	Довгострокове планування з урахуванням екологічних і соціальних чинників; наприклад, розробка планів зменшення викидів CO ₂
3	Взаємодія місцевими громадами	Мінімальна взаємодія, наприклад, нерегулярне залучення місцевих жителів у туристичні проекти	Активна участь місцевих громад задля більш ефективного використання ресурсів, підтримці місцевої економіки та розвитку екологічно відповідальних ініціатив
4	Управління ресурсами	Експлуатація ресурсів, наприклад, безконтрольна забудова територій без врахування екосистем	Ефективне використання ресурсів, як у випадку з готелями, що впроваджують системи збору дощової води для поливу садів
5	Технологічні інновації	Використання традиційних методів управління, наприклад, паперові системи бронювання	Впровадження новітніх технологій, таких як мобільні додатки для бронювання екотурів або електронні системи управління енергією
6	Маркетинг комунікація	Оголошення акцій і знижок, фокус на кількість туристів, наприклад, агресивні рекламні кампанії	Прозорість і акцент на стійкості, наприклад, просування туристичних пакетів, які підтримують екологічні ініціативи та культурні проекти
7	Оцінювання ефективності	Фінансові показники, такі як прибуток і витрати, як основний критерій успіху	Комплексне оцінювання, що включає екологічні (зменшення викидів), соціальні (задоволеність місцевих жителів) та економічні аспекти
8	Клієнтський сервіс	Стандартні пропозиції без урахування індивідуальних потреб, наприклад, одноманітні готельні послуги	Персоналізація послуг, врахування інтересів клієнтів, як, наприклад, організація спеціальних програм для туристів, зацікавлених у місцевій культурі

Джерело: розроблено авторами на основі [6–9; 11; 12]

Отже, нова модель управління туристичним підприємством має враховувати зміни в глобальному середовищі, які викликані кліматичними змінами й соціальними потребами. Важливо, щоб управлінці сфери туризму не лише реагували на ці зміни, а й активно їх передбачали.

По-перше, нова модель управління має зосереджуватися на створенні цінності для всіх учасників процесу. Це означає, що підприємства мають співпрацювати з місцевими громадами, включаючи їх у процеси прийняття рішень. Підтримка місцевих культур, традицій й економік не лише підвищує рівень задоволеності туристів, але й сприяє сталому розвитку регіону.

По-друге, управлінці мають бути готовими до впровадження інновацій. Використання нових технологій може суттєво покращити обслуговування клієнтів і зменшити негативний вплив на довкілля. Це може включати онлайн-платформи для бронювання, системи управління енергією, або ж впровадження штучного інтелекту для аналізу туристичних потоків.

Необхідно також постійно оцінювати й адаптувати стратегії, враховуючи зміну клімату і його наслідки. Нова модель управління має включати в себе механізми для моніторингу впливу діяльності на навколишнє середовище і внесення коректив у разі необхідності. Це може бути, наприклад, розробка нових маршрутів, які менше навантажують екосистеми, або впровадження заходів для зменшення викидів.

Зрештою, важливо пам'ятати про освітні програми для співробітників і туристів. Підвищення усвідомленості про стійкі практики допоможе не лише покращити імідж підприємства, а й залучити свідомих споживачів, які готові підтримувати екологічні ініціативи.

Отже, нова модель управління туристичним підприємством – це інтеграція соціальних, економічних і екологічних аспектів в одне ціле, що дає змогу не лише досягти комерційного успіху, а й сприяти стійкому розвитку галузі.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, глобальні зміни клімату й колективна відповідь суспільства на декарбонізацію світової економіки й адаптацію до різноманітних наслідків, викликаних прискореними змінами клімату, мають важливе значення для майбутнього туризму. Накопичені дані свідчать, що зміна клімату, зокрема в умовах високих викидів і сценаріїв потепління, трансформує багато дестинацій та основні сегменти ринку.

Туристичні компанії та готелі реагують на це, інвестуючи в захисні споруди від повеней, екологічно стійку інфраструктуру й інноваційні рішення для збереження своїх об'єктів. Кліматичні зміни також впливають на сезонність туризму. Через тепліші зими гірськолижні курорти втрачають сніг, що змушує шукати нові варіанти, такі як літні види туризму, що дозволяє залучати туристів упродовж року. Крім того, підвищення температури впливає на комфорт туристів, що може зменшити відвідуваність регіонів через спеку. Туристичні компанії адаптують свої пропозиції, забезпечуючи безпечні та комфортні умови. Саме тому менеджмент туристичних підприємств також має адаптувати свої пропозиції, забезпечуючи безпечні та комфортні умови, щоб зберегти лояльність клієнтів і відповідати їхнім очікуванням.

Література

1. Scott D., Gössling S., Hall C. M. International tourism and climate change. *WIREs Climate Change*. 2012. Vol. 3. Iss. 3. P. 213-232. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.165>.
2. Scott D. Climate change implications for tourism. In C. M. Hall (Ed.), *Tourism and climate change* (Chap. 37). Wiley. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119753797.ch37>.
3. Scott D., Hall C. M., Gössling S. Global tourism vulnerability to climate change. *Annals of Tourism Research*. 2019. Volume 77. P. 49-61. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.05.007>.
4. Climate Action. *UNWTO*. URL: <https://www.unwto.org/sustainable-development/unwto-international-network-of-sustainable-tourism-observatories/tools-climate-action> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Loehr J., Becken S. The tourism climate change knowledge system. *Annals of Tourism Research*. 2021. Volume 86. 103073. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103073>.
6. Grimm I. J., Alcântara L. C. S., Sampaio C. A. C. Tourism under climate change scenarios: Impacts, possibilities, and challenges. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*. 2018. V. 12. No. 3. P. 1-20. DOI: <https://doi.org/10.7784/rbtur.v12i3.1354>.
7. *Rethinking development in a carbon-constrained world: Development cooperation and climate change* / Edited by Palosuo E. Ministry for Foreign Affairs. 2009. URL: http://gci.org.uk/Documents/Palosuo_Finland.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
8. Wall G., Badke C. Tourism and climate change: An international perspective. *Journal of Sustainable Tourism*. 1994. Volume 2. Issue 4. P. 193-203. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669589409510696>.
9. Rosselló-Nadal J. How to evaluate the effects of climate change on tourism. *Tourism Management*. 2014. Volume 42. P. 334-340. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.11.006>.
10. Peeters P., Çakmak E., Guiver J. Current issues in tourism: Mitigating climate change in sustainable tourism research. *Tourism Management*. 2024. Volume 100. 104820. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104820>.
11. Pan S. L., Wu L., Morrison A. M. A review of studies on tourism and climate change from 2007 to 2021. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2023-035>.
12. Climate change and tourism in South and Central America / Navarro-Drazich D., Christel L. G., Gerique A., Grimm I., Rendón M. L., Alcântara L. S. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. Volume 32. Issue 9. P. 1876-1892. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2210783>.
13. Number of international tourist arrivals worldwide from 2005 to 2023, by region. *Statista*. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/186743/international-tourist-arrivals-worldwide-by-region-since-2010/> (дата звернення: 10.08.2024).

References

1. Scott, D., Gössling, S. and Hall, C.M. (2012), "International tourism and climate change", *WIREs Climate Change*, Vol. 3, Iss. 3, pp. 213-232, DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.165>.
2. Scott, D. (2024), "Climate change implications for tourism", In: C. M. Hall (Ed.), *Tourism and climate change*, Chap. 37, Wiley, UK, DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119753797.ch37>.
3. Scott, D., Hall, C.M. and Gössling, S. (2019), "Global tourism vulnerability to climate change", *Annals of Tourism Research*, Volume 77, pp. 49-61, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.05.007>.
4. UNWTO. Climate Action, available at: <https://www.unwto.org/sustainable-development/unwto-international-network-of-sustainable-tourism-observatories/tools-climate-action> (access date August 10, 2024).
5. Loehr, J. and Becken, S. (2021), "The tourism climate change knowledge system", *Annals of Tourism Research*, Volume 86, 103073, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103073>.
6. Grimm, I.J., Alcântara, L.C.S. and Sampaio, C.A.C. (2018), "Tourism under climate change scenarios: Impacts, possibilities, and challenges", *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, Volume 12, no. 3, pp. 1-20, DOI: <https://doi.org/10.7784/rbtur.v12i3.1354>.
7. Palosuo, E. (Ed.). (2009), Rethinking development in a carbon-constrained world: Development cooperation and climate change, Ministry for Foreign Affairs, available at: <https://example.com> (access date August 10, 2024).
8. Wall, G. and Badke, C. (1994), "Tourism and climate change: An international perspective", *Journal of Sustainable Tourism*, Volume 2, Issue 4, pp. 193-203, DOI: <https://doi.org/10.1080/09669589409510696>.
9. Rosselló-Nadal, J. (2014), "How to evaluate the effects of climate change on tourism", *Tourism Management*, Volume 42, P. 334-340, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.11.006>.
10. Peeters, P., Çakmak, E. and Guiver, J. (2024), "Current issues in tourism: Mitigating climate change in sustainable tourism research", *Tourism Management*, Volume 100, 104820, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104820>.
11. Pan, S.L., Wu, L. and Morrison, A.M. (2023), "A review of studies on tourism and climate change from 2007 to 2021", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCHM-07-2023-035>.
12. Navarro-Drazich, D., Christel, L.G., Gerique, A. et al. (2023), "Climate change and tourism in South and Central America", *Journal of Sustainable Tourism*, Volume 32, Issue 9, pp. 1876-1892, DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2210783>.
13. Statista (2024), Number of international tourist arrivals worldwide from 2005 to 2023, by region, available at: <https://www.statista.com/statistics/186743/international-tourist-arrivals-worldwide-by-region-since-2010/> (access date August 10, 2024).

Охота В.І., Оливко О.А.

МЕНЕДЖМЕНТ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ НА СТІЙКІ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Мета. Висвітлення особливостей управління туристичними підприємствами в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті глобальних кліматичних змін.

Методика дослідження. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні методи: індукції і дедукції – на етапі збору, систематизації та обробки інформації щодо сучасного стану туристичної галузі; абстрактно-логічний – для узагальнення інформації з різних джерел і створення комплексного уявлення про досліджувану проблему, формування теоретичних висновків і узагальнень; табличний та графічний – для візуалізації результатів дослідження.

Результати дослідження. Визначено сучасний стан туристичної галузі в світі та її вразливість до змін клімату. З'ясовано, що кліматичні зміни значно впливають на популярність туристичних напрямків, сезонність попиту й інфраструктурну готовність. Проведено якісний аналіз традиційної та нової моделі управління в умовах її переорієнтації на стійкі практики за такими критеріями, як: фокус діяльності, стратегічне планування, взаємодія з місцевими громадами, управління ресурсами, технологічні інновації, маркетинг і комунікація, оцінювання ефективності, клієнтський сервіс. Обґрунтовано необхідність переходу до стійких практик в контексті зміни клімату в туризмі для мінімізації негативних впливів на довкілля. Підкреслено важливість впровадження кліматичних стратегій на рівні управління туристичними підприємствами. Наголошено на необхідності міжнародної співпраці для розробки ефективних рішень у відповідь на глобальні виклики кліматичних змін.

Наукова новизна результатів дослідження. В дослідженні вперше пропонується порівняння традиційної моделі управління туристичними підприємствами та нової моделі управління в умовах переорієнтації на стійкі практики в контексті кліматичних змін.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути корисними для керівників туристичних підприємств, оскільки вони можуть допомогти їм розробляти

стратегії адаптації до зміни клімату, забезпечуючи стійкість їхнього бізнесу в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: підвищення температури, підвищення рівня моря, туристична галузь, туристичні потоки, система управління, стратегічне управління, менеджмент туристичного підприємства.

Okhota V.I., Olyvko O.A.

MANAGEMENT OF TOURISM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF REORIENTATION TO SUSTAINABLE PRACTICES IN THE CONTEXT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE

Purpose. The aim of the study is to highlight the peculiarities of managing tourism enterprises in the conditions of reorientation to sustainable practices in the context of global climate change.

Methodology of research. The following general scientific and special methods were used in the research process: induction and deduction – at the stage of collecting, systematizing and processing about the current state of the tourism industry; abstract and logical – to summarize information from various sources and create a comprehensive view of the problem under study, formulate theoretical conclusions and generalizations; tabular and graphical – for visualization of research results.

Findings. The study identified the current state of the tourism industry in the world and its vulnerability to climate change. It was found that climate change significantly affects the popularity of tourist destinations, seasonality of demand, and infrastructure readiness. A qualitative analysis of the traditional and new management model in the context of its reorientation to sustainable practices is carried out according to such criteria as: focus of activity, strategic planning and interaction with local communities, resource management, technological innovation, marketing and communication, performance evaluation, customer service. The necessity of transition to sustainable practices in the context of climate change in tourism to minimize negative environmental impacts is substantiated. The importance of implementing climate strategies at the management level of tourism enterprises is emphasized. The need for international cooperation to develop effective solutions in response to the global challenges of climate change is emphasized.

Originality. The study for the first time compares the traditional model of management of tourism enterprises and the new management model in the context of reorientation to sustainable practices in the context of climate change.

Practical value. The results of the study can be useful for managers of tourism enterprises, as they can help tourism enterprises develop strategies for adaptation to climate change, ensuring the sustainability of their business in the long term.

Key words: temperature rise, sea level rise, tourism industry, tourist flows, management system, strategic management, management of a tourism enterprise.

УДК 659:658.821:17.022.1:338.439.544
JEL Classification: L66, Q13

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.9

Кривоус В.Б.,
канд. екон. наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідної частини,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВА НА ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ

Kryvov V.B.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
Senior researcher of scientific and research department,
West Ukrainian National University, Ternopil

ALGORITHMS FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE IMAGE ON THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS OF ECOLOGICALLY FRIENDLY PRODUCTS

Постановка проблеми. Останнє десятиріччя спонукало світове співтовариство визначити пріоритети в царині цінностей, де тенденції змін торкнулися екологічної продукції. Дотримання міжнародних вимог і стандартів всього життєвого циклу виробництва екологічно чистих товарів і послуг в умовах розширення асортиментів інноваційних екологічно орієнтованих брендів сприяє збереженню якісного та кількісного рівня екосистем та здоров'я суспільства. В Україні виробництво екопродукції позиціонує себе як один із векторів стійкого розвитку економіки. Тенденції змін виробничої діяльності підприємств в плані екологічно орієнтованого виробництва продукції в Україні посилює відповідальність виробників та дотримання ними міжнародних Директив на зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічних ринків товарів та послуг з метою досягнення конкурентних переваг розглядав М. Портер. Цю проблему вивчали і поширювали на ТНК П. Робертс, Р. Уелфорд, Дж. Гроссман. Проблема екологічної безпеки та охорони довкілля піднімали К. Гофман, Н. Чепурних, Н. Пахомова, А. Шевчук. Формування репутації підприємства, його іміджу відображено в статтях Л. Балабанової, В. Гатило, О. Трач, Ю. Строцюк. Перспективи розвитку екологічного ринку України та орієнтацію вітчизняного товаровиробника на зовнішні ринки досліджували в сегменті екологічного маркетингу О. Салченко, М. Андрушко, С. Харічков. Всі ці напрацювання закордонних та вітчизняних вчених характеризують особливості формування екологічно чистого виробництва продуктів та послуг, узагальнюють інформативну складову формули успіху, актуалізують основні тенденції змін пріоритетів цінностей споживачів, розкривають шляхи формування іміджу підприємства, сприяють процесам впровадження інноваційних варіантів екологічних брендів, посилюють відповідальність виробника в рамках присутності його товарів на вітчизняних та зовнішніх ринках.

Проте малодослідженими залишаються алгоритми формування позитивного іміджу підприємства в умовах роботи на вітчизняних та міжнародних екологічних ринках.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення алгоритмів формування позитивного іміджу підприємства з виробництва екологічно чистої продукції та здійснення цілеспрямованого впливу на свідомість споживача для досягнення конкурентних переваг, високого рівня збуту товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах сучасних змін пріоритетів суспільства та зростаючої конкуренції на екологічних ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець XX – поч. XXI ст. характеризується трансформацією соціальної сфери. Вона обумовлена змінами у форматі нової моделі соціально-технологічної організації життя населення, зокрема, в розвинутих країнах світу. Вихід на лідерські позиції цих держав був спричинений економічною політикою, направленою на першочергову роль знань, нових технологій, інформаційне забезпечення. Все це сформувало нові запити, ідеї, орієнтири, мотиви стосовно діяльності підприємств. Ці процеси стали рушіями мегатрендів суспільного, геополітичного, економічного та інноваційного розвитку. Відбувається формування нової моделі соціально-технологічної організації життя, в якій провідну роль займають знання та інформація. Становлення нового соціального типу особистості в цьому контексті та характеру суспільних відносин відображено в концепціях Д. Белла [6] та П. Друкера [7]. Вони не тільки звернули увагу на асиметрію

розвитку країн світу, але й виокремили модифікації просторової та суб'єктної структури світової економіки. Це стало поштовхом до формування нових сегментів економіки та мотиваційною складовою екологічних брендів товарів та послуг. Сучасна економіка розвинених країн світу характеризується цільовим формуванням різних секторів, зважаючи на ресурсний потенціал, системні цінності, аргументи перспективності, широкий діапазон територіальних брендів, визначенням пріоритетів масштабного домінування продукції на зовнішніх ринках.

Сьогодні першочерговим вектором стійкого сталого розвитку є адаптація економіки до викликів часу і проблема екології, здоров'я суспільства, виробництво екологічно чистих продуктів, надання екологічно чистих послуг, бережливе ставлення до навколишнього середовища. В цій площині алгоритмом реалізації вище згаданих перспектив є комплексні взаємозв'язки компанії в масштабі всіх її сторін (акціонери, рада директорів, персонал, ділові партнери) та свідоме зацікавленість продукцією її виробника зі сторони споживачів. В центрі цього тандему – привабливість підприємства, пізнаваність, довіра до його продукції, репутація. Це в підсумку формує імідж підприємства, який знайшов своє наукове обґрунтування в науковому доробку К. Болденга, а Е. Гофманом він визначений як мистецтво «управляти враженнями». Отже, імідж – це наслідок, результат репутації підприємства, з одного боку, та структурна складова бренду підприємства, з іншого. Чинники формування іміджу підприємства можна структурувати на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх відносять корпоративну культуру, імідж топ-менеджера, фірмовий стиль, імідж персоналу. Зовнішніми складниками іміджу підприємства є екологічна відповідальність, соціальний імідж, ділова репутація, імідж товару, імідж підприємця як роботодавця [5, с. 149]. Імідж, а, отже, і бренд – це та характеристика, яка надає можливість бути пізнаваними в очах потенційних чи реальних покупців, завдяки чому споживачі ідентифікують товар чи підприємство, відзначають його серед конкурентів та роблять вибір в його бік шляхом купівлі запропонованих товарів чи послуг [5, с. 148].

Важливе значення в позиціонуванні підприємства на внутрішньому та зовнішніх ринках товарів та послуг екологічного призначення є його імідж бренду, етапи формування якого представлено на рис. 1.

Рис. 1. Етапи формування іміджу бренду

Джерело: сформовано автором

На споживчих екологічних ринках перевага надається екологічно чистим продуктам. Екологічно чистими називаються продукти, товари, послуги, які у процесі всього життєвого циклу від сировини до споживання, утилізації, повторного використання чи переробки, відповідають вимогам екологічного підприємництва (стійкого розвитку), можуть задовольняти екологічні потреби і пропонуються на ринку з метою привернення уваги, придбання, використання або споживання.

Щоб екологічно чистий продукт досяг ефекту масштабу в плані виробництва, попиту, збуту, пріоритетності на екологічному ринку з боку споживача, необхідно відповідати нормам і стандартам законодавчої бази (рис. 2).

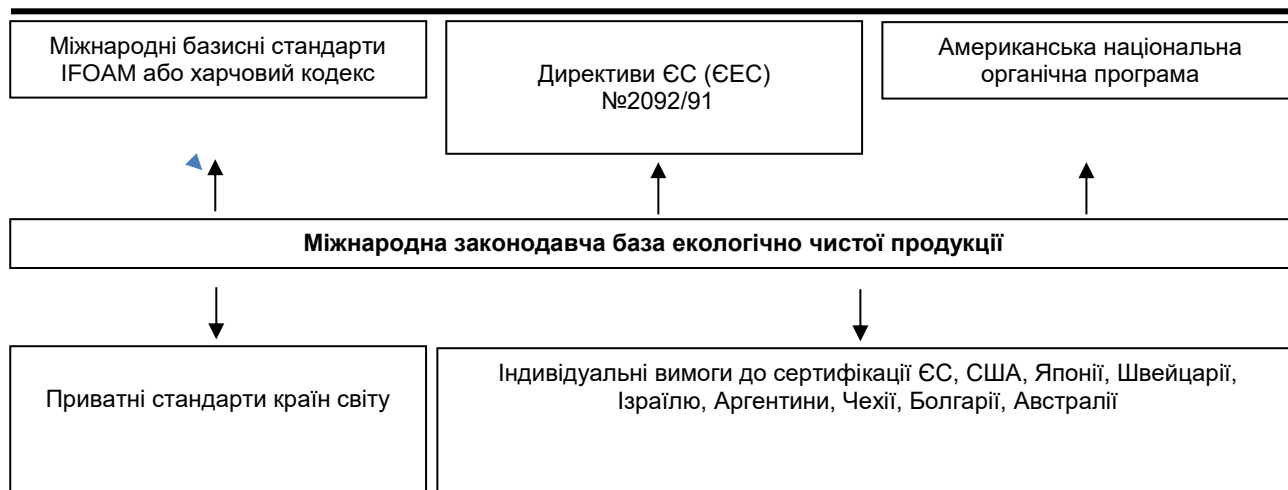

Рис. 2. Міжнародна законодавча база екологічно чистої продукції

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Спектр екологічних ринків у світлі міжнародних стандартів та директив відзначається своїми особливостями і вимогами згідно менталітету та культурних традицій. Серед них:

- Європейський Союз з його регламентами Директив екологічного виробництва (ЄЕС) №2092/91;
- Органічний ринок США з його Національною органічною програмою (2002 р.) (USDA);
- Швейцарія, Ізраїль, Аргентина, Чехія, Болгарія, Австралія послуговуються власними екологічними регламентами, еквівалентними регламентам Європейського Союзу;
- Японський екологічний ринок з стандартами IAS;
- інші приватні стандарти країн.

Дослідження програмних засад ЄС показало, що у 2021 р. Європейська комісія представила бачення цифрової трансформації Європи до 2030 р. «Цифрове десятиліття Європи», в якому передбачено безпечні та стійкі цифрові трансформації бізнесу та державних послуг. Що стосується управління доступом до даних, Європейська стратегія даних передбачає законодавчі заходи для створення необхідної всеосяжної структури управління для економіки, що базується на гнучкості даних і вирішення загальних проблем обміну даними між різними секторами та доменами [2, с. 19].

В площині законодавчої ініціативи щодо екологічно чистої продукції виробників присутня стандартизація вимог, обумовлена сертифікацією товарів, фіто-санітарним документальним супроводом, екологічною паспортизацією, ліцензуванням. Такі вимоги стосуються ринку екологічних технологій, робіт, послуг, продукції промислового виробництва, очисного устаткування, екологічно чистих продуктів харчування, виготовлення меблів і т. д.

Формування екологічного бренду неможливе без застосування екологічного маркування в системі маркетингових комунікацій. В загальному, екологічне маркування – це маркування, що визначає екологічну привабливість продукту (товару чи послуги) в межах товарної категорії на основі особливостей життєвого циклу [8, с. 139]. Екологічне маркування допомагає споживачам визначити екологічні продукти та їх специфікацію, а також виконує дві основні функції: інформування про нематеріальні характеристики бренду та формування цінності (табл. 1) [10, с. 574].

Таке маркування покращує можливість безпомилкового вибору продукції з урахуванням вподобань та пріоритетності в царині цінностей аудиторії споживачів. Аргументи перспективності виробництва, збуту і споживання екологічно чистої продукції у всіх її проявах сприяли швидкому розвитку нових секторів економіки: фармацевтична продукція, очисні технології для води і повітря, виготовлення екологічних меблів, косметика, екологічний туризм і т.д.

Дотримання міжнародних норм і стандартів, висока інформаційна обізнаність та конкурентоспроможний бренд компанії сприяє їх появі на зовнішніх екологічних ринках. Екологічний ринок визначається як складова загального ринкового середовища, яке характеризується конкурентним обміном усім тим, що спрямоване на збереження, відновлення і раціональне використання навколишнього природного середовища, поліпшення якості життя людей та забезпечення їхньої екологічної безпеки. Екологічний ринок – це ринок екологічних технологій, робіт, промислових товарів, послуг, знань, екологічної інформації.

Зважаючи на сучасну парадигму розвитку світових економічних систем, проривні інноваційні технології, які забезпечують конкурентоспроможність екологічних брендів товарів і послуг, дозволяють розвинути країнам світу утримувати лідерство на міжнародних екологічних ринках. З огляду на широкий спектр їх можливостей в цьому перспективному секторі економіки, екологічні бренди формують суспільні та індивідуальні пріоритети спільноти через цифрові платформи, соціальні

мережі, он-лайн сторінки, чат-боти, забезпечують шлях до стартапів, реалізують варіативність попиту та пропозиції.

Таблиця 1

Знаки екологічного маркування меблевої продукції національних та міжнародних програм I типу

Знак	Назва	Критерії
	Центр екологічної сертифікації та маркування ВГО «Жива планета» (Україна)	Підтверджує екологічні переваги та безпеку продукції згідно вимог міжнародного стандарту ISO 14024.
	European Ecolabel (EU)	Вимірює та аналізує дії продукту на довкілля протягом усього життєвого циклу.
	Nordic Swan Ecolabel	Підтверджує екологічні переваги на всіх етапах життєвого циклу продукту з метою сталого розвитку. Встановлює суворі вимоги до хімічних речовин.
	Blue Angel (Німеччина)	Надає гарантію, що продукт менше впливає на довкілля та більше дбає про охорону здоров'я в порівнянні з іншими продуктами.
	EU Flower	Підтверджує безпеку продукції для довкілля.
	ISO 14001	Підтверджує дотримання виробником вимог щодо збереження навколишнього середовища.
	Panda WWF	Позначення деревини, отриманої законним шляхом, без шкоди для довкілля.

Джерело: [1, с. 170]

Найбільшими ринками екологічно чистих продуктів є розвинуті країни світу: США, ЄС та Японія. Значними гравцями ринку стають Китай, Індія та Бразилія. У західних країнах в середньому на товари і послуги екологічного призначення витрачається до 10 % на рік. Темпи зростання екологічного ринку у країнах Балтії – до 8 % на рік, у Канаді – на рівні 10 %. Якщо аналізувати в розрізі країн, то в США набули пріоритетності екологічні бренди нових технологій у сфері енергетики, освоєння космосу, виробництві високотехнологічних товарів та послуг, біотехнології. Модернізація економіки Японії відбувається в стратегічних сферах, пов'язаних з екологією та вирішенням енергетичних проблем (в тому числі пріоритетне місце має «зелена енергетика» та «зелені транспортні засоби»). «Зелені технології» стали флагами для економіки Південної Кореї, які покликані мінімізувати вплив людини на природу. У 2010 р. Південна Корея стала засновником Глобального інституту «зеленого зростання», в основі якого пом'якшення наслідків зміни клімату, підвищення доступу до чистої енергії та води [9, с. 115]. В Китаї в плані розвитку науки і техніки важливе місце займають технології мінімізації забруднення довкілля. Підтримка низьковуглецевих технологій спостерігається у

Великобританії. Особлива увага охороні здоров'я населення приділяється в промисловій політиці Франції.

Україна також розвиває свій екологічний ринок. Переваги вітчизняного бізнесу та заходи для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу зображено на рис. 3.

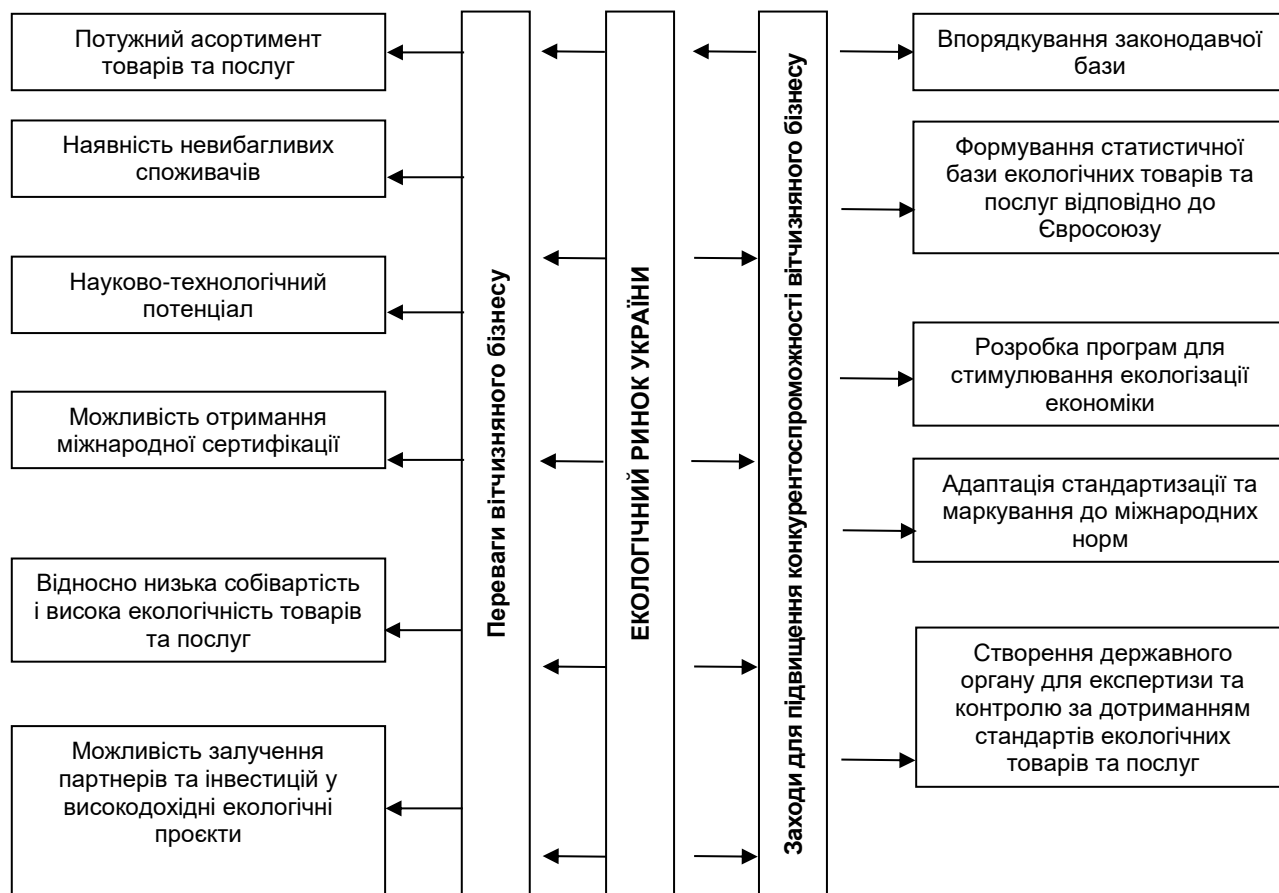

Рис. 3. Екологічний ринок України

Джерело: сформовано автором

Українська економіка також сфокусована на аналізі, вивченні та впровадженні багатовимірних векторів нових секторів економічного розвитку, враховуючи виклики часу та зміни у світових економічних системах. Це сприяло зміні пріоритетів цінностей інноваційного оновлення галузевих та відтворювальних структур, а також напрацюванню вітчизняної законодавчої бази екологічно чистої продукції (рис. 4).

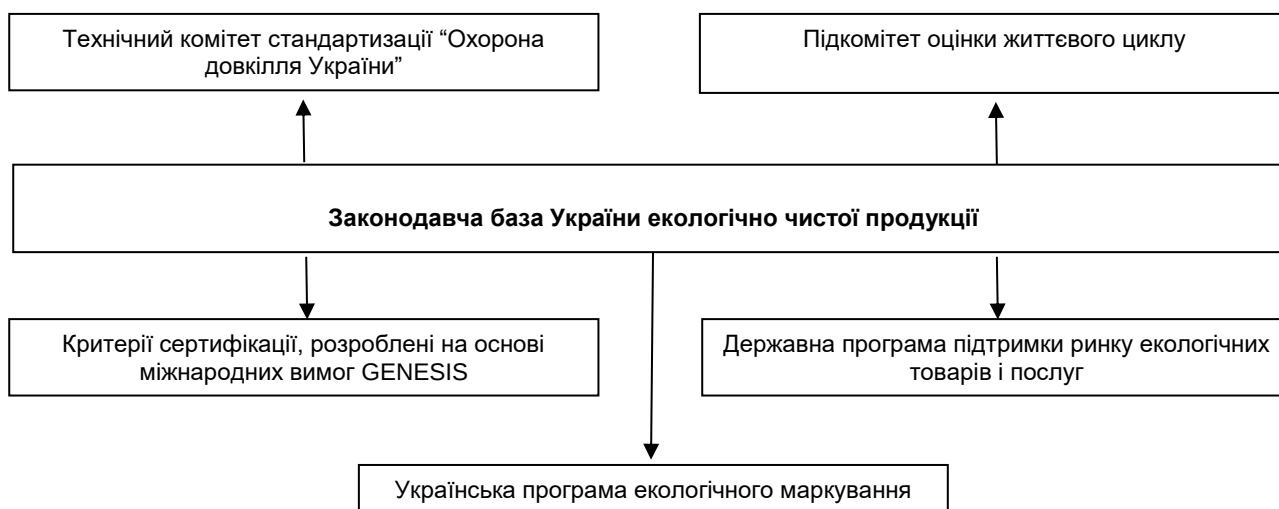

Рис. 4. Законодавча база України екологічно чистої продукції

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Нормативно-правові засади екологічно чистої продукції в аспекті міжнародних Директив та вітчизняної законодавчої бази визначають напрями та інструментарій розвитку цього перспективного сектора економіки, сприяють зближенню та конвергенції екологічних брендів суміжних галузей через інформаційні-комунікаційні мережі, розкривають нові можливості співпраці у форматі ресурсного потенціалу та сприяють мобільності людського капіталу, розвитку транскордонних форм співробітництва, створенню центрів екологічних брендів на рівні цільових державних та бізнесових підприємств.

За оцінками німецьких фахівців та даними вітчизняних експертиз, Україна може виробляти екологічно чисте устаткування, пристрої для очищення води і повітря, продукти харчування, екологічно чисті меблі і побутову техніку. Екологізація української економіки (низьковуглецеві безвідходні виробництва, контроль за безпекою довкілля та відновлення екосистеми) повинна супроводжуватися механізмами цільового державного стимулювання, програмним забезпеченням, експертними висновками та НДДКР. Активна адаптація цих перспектив в економіці України можлива не тільки в результаті формування екологічного бренду, але й в результаті активного цілеспрямованого впливу на громадськість. Екологічний бренд виступає мостом для переходу підприємства до екологічної бізнес-моделі. В масштабі національної спільноти він покликаний реалізувати соціальну місію вітчизняної економіки, що передбачає створення, залучення, модифікацію джерел виробництва та дотримання безпекових вимог щодо здоров'я населення та навколишнього середовища, об'єктів матеріальної культури та історичної спадщини, природно-географічного ландшафту території.

Таким чином, екологічний бренд влітається в громадянське суспільство через систему соціальних, гуманітарних, економічних та культурних відносин і виступає не як пасивний реципієнт, а як активний носій нових ідей, технологій, цінностей, пріоритетів, вподобань, творчого втілення інноваційних компетенцій. В цьому контексті екологічний бренд віддзеркалює інституційні фактори, національний менталітет, морально-етичні норми та культурні традиції громадянського суспільства. Крім того, щоб забезпечити імідж екологічного бренду, високий рейтинг його продукції та довіри споживачів, він повинен відповідати всім аспектам «зеленої економіки», бути впорядкованим відповідно до вимог природокористування та нести відповідальність за результати своєї діяльності. Алгоритмами реалізації поштовху до формули успіху в цьому сегменті економіки, її постійними константами можуть виступати рекламні ролики, агітація, екскурсії на виробництво, екологічні стенди, брошури та буклети, цільове інформування через Інтернет, пресу, випуск спеціальної наукової літератури, матеріальне заохочення, автопробіги з агітаційною символікою, бесіди в навчальних закладах, звіти на наукових семінарах. Доцільно брати участь виробникам екологічно чистої продукції в міжнародних виставках з метою розширення ринків збуту, популяризації екологічного бренду, налагодження співробітництва та виявлення незаповнених ніш ринку.

Розвиненість підприємства, його імідж, відповідальність, конкурентні переваги, позитивний вплив на суспільство формують поведінку споживача, здатність робити вибір у придбанні запропонованої продукції, зменшують чутливість до цінової політики підприємства. Крім позитивного позиціонування підприємства на вітчизняному ринку, слід максимально сфокусувати увагу на ранжуванні країн в цьому сегменті екологічних ринків, визначенні стилю підприємства, PR-заходів. В плані зацікавлення закордонного споживача необхідно дотримуватись його культури, традицій, фінансового забезпечення, що є умовою успіху на зовнішніх екологічних ринках.

Якісний соціальний розвиток світової спільноти можливий шляхом розв'язання глобальних проблем, однією з яких є екологічна деградація, яка пов'язана із руйнуванням довкілля, що може негативно вплинути на нашу планету та зробити її непридатною для життя. Тому екологічні бренди, забезпечені високим іміджем всередині суспільства, повинні сприяти мінімізації впливу на навколишнє середовище протягом усього циклу виробництва екологічно чистої продукції та одночасно дбати про високий рейтинг її на внутрішньому та зовнішніх екологічних ринках.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, алгоритми формування іміджу підприємства з метою просування екологічно чистих продуктів та послуг на зовнішні екологічні ринки полягають у забезпеченні виробниками позитивного вітчизняного іміджу підприємства, в основі якого лежить дотримання законодавчої бази, соціальної відповідальності, результативності динаміки збуту, довіри споживача до запропонованих товарів та послуг. Важливе значення має формування позитивної репутації підприємства у внутрішньому середовищі закордонного споживача.

Література

1. Блажей І. О. Екологічний брендинг меблевих підприємств України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Тернопіль, 2019. 226 с.
2. Гугул О. Я., Іванова С. С. Еволюція туризму в ЄС в XXI ст. *Інноваційна економіка*. 2024. № 2(98). С. 15-22.

3. Кірносова М. В. Тенденції змін споживацьких пріоритетів на ринку екологічних товарів України. *Вісник соціально економічних досліджень*. 2012. № 1. С. 64-68.
4. Попова О. Екологія входить у ринок. *Дзеркало тижня*. 2001. URL: https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/ekologiya_vhodit_u_rinok.html (дата звернення: 05.08.2024).
5. Синиця С. М., Вакун О. В., Фурса Т. П. Особливості формування іміджу підприємства як чинник конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 38-1. С. 147-151.
6. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Basic Books. 1973. 616 p.
7. Drucker P. Post-capitalist Society. Harper Business. 1993. URL: <http://pinguet.free.fr/drucker93.pdf> (дата звернення: 05.08.2024).
8. Global Ecolabeling Network: Introduction to ecolabelling. Information paper 2004. URL: <https://globalecolabelling.net/assets/Uploads/intro-toecolabelling.pdf> (дата звернення: 05.08.2024).
9. Korea's Green Growth Experience: Process, Outcomes and Lessons Learned. Global Green Growth Institute. 2015. 351 p.
10. Rex E., Baumann H. Beyond ecolabels: what green marketing can learn from conventional green marketing. *Journal of Cleaner Production*. 2007. Vol. 15(6). P. 567-576.

References

1. Blazhei, I.O. (2029), "Ecological branding of furniture enterprises in Ukraine", Diss. Cand. Sc.(Econ.), 08.00.04, Ternopil, Ukraine, 226 p.
2. Huhul, O.Ya. and Ivanova, S.S. (2024), "The evolution of tourism in the EU in the 21st century", *Innovatsiina ekonomika*, no. 2(98), pp. 15-22.
3. Kirnosova, M.V. (2012), "Trends in changes in consumer priorities in the market of ecological goods of Ukraine", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 1(44), pp. 64-68.
4. Popova, O. (2001), "Ecology enters the market", *Dzerkalo tyzhnia*, available at: https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/ekologiya_vhodit_u_rinok.html (access date August 05, 2024).
5. Synytsia, S.M., Vakun, O.V. and Fursa, T.P. (2019), "Peculiarities of enterprise image formation as a factor of competitiveness in foreign markets", *Prychornomorski ekonomichni studii*, Issue 38-1, pp. 147-151.
6. Bell, D. (1973), The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Basic Books, New York, USA, 616 p.
7. Drucker, P. (1993), Post-capitalist Society, Harper Business, New York, USA, available at: <http://pinguet.free.fr/drucker93.pdf> (access date August 05, 2024).
8. Global Ecolabeling Network: Introduction to ecolabelling, Information paper 2004, available at: <https://globalecolabelling.net/assets/Uploads/intro-toecolabelling.pdf> (access date August 05, 2024)
9. Global Green Growth Institute (2015), Korea's Green Growth Experience: Process, Outcomes and Lessons Learned, Seoul, South Korea 351 p.
10. Rex, E. and Baumann, H. (2007), "Beyond ecolabels: what green marketing can learn from conventional green marketing", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 15(6), P. 567-576.

Кривоус В.Б.

АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВА НА ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ

Мета. Виокремлення алгоритмів формування позитивного іміджу підприємства з виробництва екологічно чистої продукції та здійснення цілеспрямованого впливу на свідомість споживача для досягнення конкурентних переваг, високого рівня збуту товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах сучасних змін пріоритетів суспільства та зростаючої конкуренції на екологічних ринках.

Методика дослідження. В дослідженні використано системний підхід, спрямований на комплексне осмислення формування позитивного іміджу підприємств з виробництва екологічно чистої продукції України та її просування на вітчизняні та зовнішні екологічні ринки. Застосовано факторний аналіз для удосконалення підходів щодо вибору алгоритмів формування іміджу підприємств на екологічних ринках; статистичний аналіз – для оцінювання стану ринку екологічно чистої продукції окремих країн; використано абстрактно-логічний метод для узагальнення результатів та формулювання висновків дослідження.

Результати дослідження. Розкрито особливості формування позитивного іміджу підприємства з виробництва екологічно чистої продукції України, просування її на вітчизняні та зовнішні ринки. Визначено комплексні зв'язки із споживачами як складової формули успіху підприємства.

Наукова новизна результатів дослідження. Набуло подальшого розвитку теоретичне забезпечення щодо алгоритмів формування позитивного іміджу підприємства на вітчизняних та міжнародних екологічних ринках.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці методичних та навчальних матеріалів, що стосуються даної проблематики, а також підприємствами, які знаходяться на шляху формування власного іміджу на ринках екологічно чистої продукції.

Ключові слова: репутація, імідж, бренд, екологічно чиста продукція, зовнішні ринки.

Kryvov V.B.

ALGORITHMS FOR THE FORMATION OF THE ENTERPRISE IMAGE ON THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS OF ECOLOGICALLY FRIENDLY PRODUCTS

Purpose. The aim of the article is to distinguish algorithms for formation of a positive image of the enterprise for the production of ecologically friendly products and the implementation of a targeted impact on the consciousness of the consumer in order to achieve competitive advantages, a high level of sales of goods in the domestic and foreign markets in the conditions of modern changes in the priorities of society and growing competition in ecological markets.

Methodology of research. A systematic approach that is used in the research is aimed at comprehensive understanding for the formation of a positive image of enterprises producing ecologically friendly products of Ukraine and their promotion on domestic and foreign ecological markets. Factor analysis was applied to improve approaches to algorithms choice for image formation of enterprises in ecological markets; statistical analysis to assess the state of the ecologically friendly products market of individual countries; an abstract and logical method was used to generalize the results and formulate research conclusions.

Findings. The peculiarities of forming a positive image of the enterprise for the production of ecologically friendly products of Ukraine, its promotion on domestic and foreign markets are revealed. Complex relations with consumers are defined as a component of the company's success formula.

Originality. The theoretical support of algorithms for the formation of a positive image of the enterprise in the conditions of work on domestic and international ecological markets has gained further development.

Practical value. The results of the research can be used in the preparation of methodological and educational materials related to this issue, as well as by enterprises that are on the way to forming their own image in the markets of ecologically friendly products.

Key words: reputation, image, brand, ecologically friendly products, foreign markets.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 338.22
JEL Classification: O18, R11

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.10

Баланюк І.Ф.,
д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри обліку і оподаткування,
Іваночко Б.Р.,
аспірант* кафедри економічної кібернетики,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

МЕХАНІЗМ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Balaniuk I.F.,
dr.sc.(econ.), professor, head at the
department of accounting and taxation,
Ivanochko B.R.,
postgraduate student at the department of economic cybernetics,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

MECHANISM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій є одним з основних питань соціально-економічного розвитку України, оскільки саме в них розміщується основна частина природних ресурсів, які є основою для аграрної сфери та туристичної діяльності. В селах проживає значна частина населення країни, зайнятого сільським господарством, що, своєю чергою, є важливим фактором продовольчої безпеки. В сучасних умовах скорочення кількості сільського населення найвагомішою умовою розвитку сільських територій є збереження і примноження людського капіталу, що, своєю чергою, потребує формування та удосконалення соціальної інфраструктури, яка є базовою потребою для людського потенціалу та соціально економічного розвитку сільських територій в цілому.

Територіальним громадам важливо вкладати інвестиції у соціальну інфраструктуру, яка представляє собою систему галузей на сільській території, які виконують різні функції для задоволення потреб місцевих жителів та створення можливостей для їх розвитку, покращення рівня життя, освіти, кваліфікації, здоров'я тощо. Отже, актуальним є питання розробки механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій в територіальних громадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сільських територій та їхньої соціальної інфраструктури розглядався у працях таких вчених, як: Л. Беновська, В. Бульба, В. Оробей, В. Бойченко, С. Герчанівська, Н. Островська, І. Гурська, О. Шпикуляк, Д. Шеленко та ін.

Зокрема, Л. Беновська з'ясовує основні проблеми розвитку соціальної інфраструктури територіальних громад та рекомендує напрямки удосконалення управління нею, які передбачають пошук ефективних форм взаємодії держави, громадськості, бізнесу, які б забезпечили розвиток соціальної інфраструктури громади, сприяли розширенню доступу та підвищенню якості послуг

* Науковий керівник: Баланюк І.Ф. – д-р екон. наук, професор

соціальної сфери, наближення їх кількісних та якісних параметрів до стандартів розвинених країн [1]. В. Бульба і В. Оробей узагальнюють наукові підходи вчених щодо сутності соціальної інфраструктури сільських територій та виділяють п'ять підходів до її визначення, а саме, виробничо-орієнтовний, функціонально-цільовий, системний, структурний та комплексний [2]. В. Бойченко досліджує зв'язок між людським розвитком і соціальною інфраструктурою, роблячи висновок про наявність тісних взаємозв'язків між рівнем розвиненості соціального середовища та існуючих можливостей для забезпечення процесу розвитку та процвітання кожної людини [3]. С. Герчанівська, Н. Островська, І. Гурська на основі дослідження соціальної інфраструктури, як складової соціально-економічного розвитку територій, розробляють модель стратегічного розвитку соціальної інфраструктури сільських територій з метою підвищення якості життя сільського населення і забезпечення доступності послуг установ соціальної інфраструктури для сільських жителів відповідно до соціальних норм і стандартів [4].

Проте, нерозкритим залишається питання залучення і вкладення інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури в сільських територіях, відтак виникає потреба у розробці механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури в сільських територіях.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження методів та способів вкладення ресурсів громад в інфраструктуру і розробка, на їх основі, механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури в сільських територіях в територіальних громадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття соціальної інфраструктури є багатовимірним, оскільки немає єдиного підходу до його визначення. Так, найчастіше зустрічається визначення соціальної інфраструктури як сукупності об'єктів окремих галузей, що сприяють життєдіяльності суспільства, метою якого є забезпечення загального рівня життя населення та його гармонійного розвитку [5, с. 14]. На думку О. Калівошка та Д. Хлистуна, соціальна інфраструктура – це людський капітал та установи, необхідні для підтримки економіки, яка надає певні послуги населенню, наприклад, охорона здоров'я, фінансові установи, державні установи, правоохоронні органи та освіта [6]. Тобто в неї входять всі сфери людської діяльності, які життєво необхідні для комфортного проживання та розвитку на певній території, такі як освіта, охорона здоров'я, енерго- та ресурсопостачання, транспорт і транспортна інфраструктура, управління, комунікації. Саме тому розвиток інфраструктури у територіальних громадах є одним з основних завдань органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення їхнього соціально-економічного розвитку.

У сучасних умовах розвитку громад в Україні утворилась значна диспропорція між міськими та сільськими територіями по стану соціальної інфраструктури. Її суть полягає в нерівномірності розподілу ресурсів і можливостей розвитку на різних територіях. Так, міські громади, як правило, мають значно більші місцеві бюджети і, відповідно, можуть вкладати більше ресурсів у розвиток комунальної сфери, освітніх та медичних закладів, спортивних і культурних об'єктів.

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій в територіальних громадах розглядають також з різних напрямків, які стосуються: оцінювання результативності використання економічного потенціалу сільських територій регіону [7, с. 12-16]; пріоритетів їх розвитку на засадах стимулювання підприємництва [8]; ролі сільськогосподарської кооперації як інновації для розвитку сільських територій, яка сприяє об'єднанню ресурсів, підвищенню продуктивності та ефективності місцевих виробників [9, с. 183-189]; оцінювання реалізації засад їх розвитку за участі агрохолдингових інтегрованих формувань [10, с. 97-111]; механізму інвестиційного забезпечення оновлення та модернізації підприємств різних організаційно-правових форм для розвитку соціальної інфраструктури сільських територій у територіальних громадах [11, с. 99-109]; ролі інноваційних механізмів інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій у процесі модернізації аграрних підприємств [12, с. 79-85]

Ще одним важливим аспектом є транспортна доступність, яка полягає в тому, що більшість сільських територій мають слаборозвинене транспортне сполучення, через незадовільний стан доріг, відсутність громадського транспорту, що ускладнює переміщення мешканців у повсякденних потребах. Інвестиційно-фінансовий механізм має враховувати транспортну доступність, покращення стану доріг, доступ до громадського транспорту, а також розвиток медичних послуг, що значно відстають у порівнянні з міськими умовами для розвитку соціальної інфраструктури сільських територій [13, с. 128]. Не менш важливим складником соціальної інфраструктури є охорона здоров'я і медичні послуги, доступ до яких у міському середовищі набагато кращий, ніж у селах.

Ці всі чинники свідчать про значене відставання у розвитку соціальної інфраструктури сільських територій порівняно з міськими громадами, що робить їх менш привабливими для комфортного проживання населення. Як стверджує Л. Пронько, нерозвиненість соціальної інфраструктури, низька матеріально-технічна оснащеність закладів освіти та їх недостатність у сільській місцевості, зумовлені не лише невисоким рівнем вкладення інвестицій, а й їх неефективністю, провокують не лише галузеву міграцію людського капіталу, а й його регіональний відтік [14]. Тому важливо розв'язати ці диспропорції шляхом інвестування у соціальні інфраструктурні проекти, які можуть покращити умови в сільських районах, забезпечивши їм більші можливості для розвитку.

Інвестиційне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад є складним процесом, який передбачає формування організаційно-економічних механізмів із залучення достатньої кількості інвестицій в матеріальні та нематеріальні активи громад [15, с. 93]. Виходячи з цього твердження, для ефективного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій необхідною є розробка організаційно-економічного механізму інвестиційного забезпечення. Такий механізм повинен включати в себе оцінювання потреб громади в соціальній інфраструктурі, планування і проектування її розвитку з урахуванням місцевих потреб та ресурсів, пошук джерел фінансування та безпосередню реалізацію інфраструктурних проектів з моніторингом та контролем на всіх етапах.

З врахуванням сказаного вище, організаційно-економічний механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій можна зобразити певним чином (рис. 1).

Рис. 1. Механізм інвестиційного забезпечення соціальної інфраструктури

Джерело: розроблено авторами

Розроблений організаційно-економічний механізм містить такі основні складові:

Оцінювання потреб громади в соціальній інфраструктурі. На цьому етапі насамперед досліджується поточний стан наявної соціальної інфраструктури в сільській громаді. Доцільно провести інвентаризацію існуючих об'єктів соціальної інфраструктури, таких як школи, лікарні, установи культури, спортивні об'єкти тощо. Також важливо організувати зустрічі з представниками різних груп населення (молодь, пенсіонери, батьки тощо) та бізнесу для отримання глибшого розуміння їхніх потреб, можна провести опитування серед жителів для визначення задоволеності наявними послугами, а також проблем, з якими вони стикаються. Після визначення потреб громади варто провести їх аналіз у відповідності до соціально-економічного середовища та демографічної ситуації в цілому, узгодженості із стратегією розвитку.

Дієвим методом оцінювання розвитку соціальної інфраструктури є SWOT-аналіз, який дає змогу не тільки виявити сильні і слабкі сторони вже наявної в громаді інфраструктури, а й виявити можливості і загрози для її подальшого розвитку. Цей метод дозволяє також визначити найбільш ймовірні можливості й ризики, які потребують концентрації зусиль місцевої влади, а також намітити перспективні напрями щодо подальшого розвитку головних складових інфраструктури життєзабезпечення сільських територій – житлово-комунального господарства, транспорту та автомобільних шляхів, соціального забезпечення, побутового обслуговування, громадського

харчування та торгівлі, системи зв'язку і телефонії, управління, служби охорони праці та безпеки [16, с. 154].

На цьому етапі важливо також здійснити порівняння наявної соціальної інфраструктури та виявлених в ході аналізу, можливостей з прикладами інших територіальних громад. Під час порівняння важило звернути увагу на такі ключові аспекти:

- визначення стандартів соціальної інфраструктури, яке включає аналіз, за якими стандартами функціонують соціальні об'єкти та послуги в інших громадах, щоб зрозуміти, які показники можна взяти за зразок. Наприклад, віддаленість транспортних зупинок, кількість та частота рейсів громадського транспорту тощо;

- оцінювання якості послуг, в рамках якої порівнюється рівень якості соціальних послуг, наприклад, доступність освіти, медицини, культурних установ;

- аналіз доступності та покриття, який порівнюється доступність соціальних об'єктів (шкіл, лікарень, громадських центрів, спортивних об'єктів), зокрема за такими показниками, як географічна доступність, щільність розташування, якість транспортної інфраструктури;

- фінансування та управління, яке полягає в оцінюванні того, як органи місцевого самоврядування фінансують свою соціальну інфраструктуру, які підходи до управління використовують, як залучають в неї інвестиції. Це дозволяє знайти ефективні методи фінансування або інноваційні підходи до розвитку інфраструктури;

- вивчення прикладів успіху, на етапі якого здійснюється аналіз позитивного досвіду інших громад, які могли запровадити нові послуги чи модернізувати існуючі об'єкти, щоб зробити інфраструктуру більш адаптивною до потреб жителів.

Фінансування розвитку соціальної інфраструктури. Цю складову організаційно-економічного механізму інвестиційного забезпечення можна вважати найважливішою, оскільки тут відбуваються розрахунок необхідних ресурсів для її розвитку. Перш за все необхідно провести розрахунок необхідного фінансування на основі виявлених потреб громади. Для такого розрахунку необхідно включити:

- вартість будівництва нового об'єкту, ремонту і модернізації наявної соціальної інфраструктури;

- витрати на придбання обладнання та технічних засобів;

- заробітну плату, пов'язану з будівництвом, ремонтом і модернізацією інфраструктурних об'єктів;

- видатки на утримання, пов'язані із забезпеченням функціонування об'єктів, які надають соціальні послуги населенню;

Важливим етапом є складання кошторису під кожен конкретний інвестиційний проєкт по створенню чи оновленню об'єктів соціальної інфраструктури. Кошторис інвестиційно-будівельного проєкту – це нормативно-правовий акт, де є обґрунтування та показники вартості проєкту на підставі запланованих обсягів потенційних робіт, а також потрібних ресурсів для виконання проєкту [17, с. 230]. Такий кошторис має включати в себе витрати на матеріали, працю, обладнання, технології, адміністративні витрати та резерв коштів на непередбачувані витрати. При розробці кошторисної документації, розрахунок вартості робіт проводиться з використанням методів для розрахунку вартості, таких як аналогічний аналіз, експертні оцінки чи детальний розрахунок.

Вибравши об'єкт соціальної інфраструктури для розвитку та склавши кошторис витрат, громадам слід визначитись із джерелами фінансування цього проєкту. В умовах проведення реформи місцевого самоврядування та бюджетної децентралізації територіальні громади можуть вкладати у свій соціально-економічний розвиток як внутрішні, так і зовнішні інвестиційні ресурси. Основними внутрішніми ресурсами громади є бюджетні ресурси, який, на думку Д. Загірняка, В. Глухової, Х. Кравченко, є коштами місцевого бюджету, що спрямовуються на фінансування потреб розвитку територіальних громад, не тягнуть за собою боргових зобов'язань і формуються за рахунок надходжень від податків та зборів, продажу та оренди об'єктів комунальної власності [18].

Однак, сільські територіальні громади мають значно менші можливості для вкладення внутрішніх інвестиційних ресурсів порівняно з міськими. Це пояснюється першочергово тим, що на міських територіях діє значно більша кількість підприємств, організацій та фізичних осіб-підприємців, отже, податкові надходження значно більші. В такій ситуації сільські громади повинні працювати над збільшенням і диверсифікацією власних податкових надходжень, шляхом розвитку бізнесу і підприємництва. Для цього основним моментом є розробка маркетингової стратегії із залучення інвестицій в розвиток бізнесу, яка представляє собою спільні дії органів місцевого самоврядування, юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, які працюють в громаді, громадських організацій та всіх зацікавлених жителів щодо створення умов для розвитку громади, що в загальному забезпечує покращення її інвестиційної привабливості [19, с. 48]. Проте в даній ситуації з внутрішніми інвестиційними ресурсами виникає парадокс, який полягає в тому, що сільські громади не мають фінансових ресурсів для вкладення у розвиток соціальної інфраструктури через відсутність та

нерозвиненість підприємництва і бізнесу, а бізнес не може розвиватись за відсутності в громадах соціальної інфраструктури.

Вирішенням цієї проблеми може стати залучення зовнішніх інвестицій в сільські територіальні громади. В даному контексті такими інвестиціями є будь-які фінансові ресурси з джерел за межами громади та які вкладаються в об'єкти соціальної інфраструктури в цій громаді. Цими ресурсами можуть бути кошти державного бюджету, інших місцевих бюджетів, міжнародних організацій та урядів інших країн, приватні інвестиції українського або іноземного бізнесу, що вкладаються на умовах публічно-приватного партнерства, кредитні кошти. Для залучення зовнішніх інвестицій важливим є формування інвестиційної привабливості яка, як відзначають Л. Соколова, і А. Литвинова, є якісною та кількісною характеристикою об'єкта можливого інвестування в певний момент часу і яка складається із сукупності об'єктивних та суб'єктивних факторів, впливає на рішення інвестора щодо доцільності інвестування у даний об'єкт та можливості здійснення інвестиційної діяльності [20].

Реалізація та контроль. Ця складова організаційно-економічного механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій є найвідповідальнішою для територіальних громад. Органам місцевого самоврядування важливо забезпечити своєчасність виконання всіх необхідних робіт для будівництва або удосконалення інфраструктурного об'єкту. На цьому етапі здійснюється розробка всієї необхідної проєктної документації, проведення тендеру, процедури відбору виконавців робіт. Важливим є налагодження координації між всіма сторонами, що залучені до такого інфраструктурного проєкту, наприклад, між декількома виконавцями робіт.

Після реалізації проєкту слід провести всеохоплююче оцінювання вкладених інвестицій. Оцінювання ефективності реальних інвестиційних проєктів надає об'єктивне оцінювання доходності, ризиків та віддачі вкладених коштів, що допомагає приймати обґрунтовані рішення, допомагає визначити, наскільки проєкти відповідають фінансовим та стратегічним цілям інвестора [21, с. 282].

Отже, запропонований механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій в територіальних громадах передбачає проведення аналізу потреб у такій інфраструктурі, шляхи вибору найнеобхідніших об'єктів, розробку кошторисів інфраструктурних проєктів, пошук джерел їх фінансування із внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів, безпосередню реалізацію та оцінювання ефективності отриманих результатів.

Висновки з проведеного дослідження. В процесі дослідження значущості соціальної інфраструктури в територіальних громадах встановлено, що до неї входять всі сфери людської діяльності, які життєво необхідні для комфортного проживання та розвитку на певній території, такі як освіта, охорона здоров'я, енерго- та ресурсопостачання, транспорт і транспортна інфраструктура, управління, комунікації. Тому розвиток інфраструктури у територіальних громадах є одним з основних завдань органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення їхнього соціально-економічного розвитку.

Визначено, що для ефективного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій необхідною є розробка організаційно-економічного механізму інвестиційного забезпечення. Такий механізм повинен включати в себе оцінювання потреб громади в соціальній інфраструктурі, планування і проєктування її розвитку з урахуванням місцевих потреб та ресурсів, пошук джерел фінансування та безпосередню реалізацію інфраструктурних проєктів з моніторингом та контролем на всіх етапах.

Розроблено механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій територіальних громад, основними складовими якого є оцінювання потреб громади в соціальній інфраструктурі, фінансування розвитку соціальної інфраструктури та реалізація і контроль.

Література

1. Беновська Л. Я. Соціальна інфраструктура територіальних громад: інтереси стейкхолдерів. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 2(69). С. 14-23.
2. Бульба В. Г., Оробей В. В. Наукові підходи до визначення поняття «соціальна інфраструктура сільських територій» та його публічно-управлінський зміст. *Global Scientific Trends: Economics and Public Administration*. 2021. Vol. 2. P. 75-92.
3. Бойченко В. С. Соціальна інфраструктура в системі забезпечення людського розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 421-425.
4. Герчанівська С. В., Островська Н. Д., Гурська І. С. Соціальна інфраструктура як складова соціально-економічного розвитку сільських територій. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2022. № 2(46). С. 37-43.
5. Лисенко І. Соціальна інфраструктура як основа формування людського потенціалу в системі європейських координат. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 2(14). С. 13-23.
6. Калівошко О. М., Хлистун Д. М. Сутність та основи класифікації інформаційної інфраструктури. *Український економічний часопис*. 2024. Вип. 5. С. 65-74.

7. Шеленко Д. І., Шпикуляк О. Г., Баланюк І. Ф. Оцінювання результативності використання економічного потенціалу сільських територій регіону: аспекти сталого розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 8(08). С. 12-16. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>.
8. Баланюк І. Ф., Шпикуляк О. Г., Шеленко Д. І., Семанюк І. М. Пріоритети розвитку територіальних громад в управлінні інвестиційним потенціалом на засадах стимулювання підприємництва. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-1-9611>.
9. Shpykuliak O., Sakovska O. Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. № 3. P. 183-189. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-889>.
10. Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97-111. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>.
11. Шеленко Д. І., Сас Л. С., Матковський П. Є. Особливості технології оновлення та модернізації підприємств різних організаційно-правових форм в умовах різноукладності виробництва на селі. *Економічний дискурс*. 2017. Вип. 4. С. 99-109.
12. Matkovskiy P., Shelenko D., Sas L., Balaniuk I. Innovatization of agricultural enterprises in the context of the economy modernization. *European Journal of Economics and Management*. 2019. Vol. 5. Iss. 2. P. 79-85. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4484> (дата звернення: 18.08.2024).
13. Левандівський О. Т., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Сас Л. С. Фінансовий механізм капіталізації земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств регіону у взаємозв'язку із територіальними громадами. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2021. Вип. 17. Т. 2. С. 124-134. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.14.8-16>.
14. Пронько Л. Організаційні особливості формування людського капіталу сільських територій. *Економічний дискурс*. 2022. Вип. 3-4. С. 61-70.
15. Баланюк І. Ф., Іваночко Б. Р. Інвестиційне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Аграрна економіка*. 2023. Т. 16. № 1-2. С. 91-98.
16. Оробей В. В. SWOT-аналіз в системі публічного управління розвитком інфраструктури життєзабезпечення сільських територіальних громад в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12(26). С. 146-155.
17. Микитюк Д. М. Оцінювання та управління вартістю інвестиційно-будівельних проєктів. *Вісник економіки*. 2024. № 2. С. 226-237.
18. Загірняк Д. М., Глухова В. І., Кравченко Х. В. Тенденції формування бюджетних ресурсів територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-74> (дата звернення: 25.09.2024).
19. Баланюк І. Ф., Іваночко Б. Р. Заходи по залученню інвестицій в розвиток бізнесу територіальних громад на основі маркетингової стратегії. *Інноваційна економіка*. 2023. Вип. 1(93). С. 45-51.
20. Соколова Л. В., Литвинова А. В. Теоретично-методологічні підходи до оцінки інвестиційної привабливості регіонів України. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 54. С. 177-181.
21. Мисяк І. М., Діжак В. В., Степась М. В. Оцінка ефективності реальних інвестиційних проєктів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Вип. 37. С. 277-283.

References

1. Benovska, L.Ya. (2021), "Social infrastructure of territorial communities: interests of stakeholders", *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2(69), pp. 14-23.
2. Bulba, V.H. and Orobei, V.V. (2021), "Scientific approaches to the definition of the concept of "social infrastructure of rural areas" and their public administration content", *Global Scientific Trends: Economics and Public Administration*, Vol. 2, pp. 75-92.
3. Boichenko, V.S. (2018), "Social infrastructure in the system of ensuring human development", *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 1, pp. 421-425.
4. Herchanivska, S.V., Ostrovska, N.D. and Hurska, I.S. (2022), "Social infrastructure as a component of socio-economic development of rural areas", *Zbirnyk naukovykh prats TDATU imeni Dmytra Motornoho (ekonomichni nauky)*, no. 2(46), pp. 37-43.
5. Lysenko, I. (2018), "Social infrastructure as a basis for the formation of human potential in the European coordinate system", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 2(14), pp. 13-23.
6. Kalivoshko, O.M. and Khlystun, D.M. (2024), "Essence and fundamentals of classification of information infrastructure", *Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys*, Iss. 5, pp. 65-74.

7. Shelenko, D., Shpykuliak, O. and Balaniuk, I. (2023), "Assessing the efficiency of using the economic potential of rural territory of the region: aspects of sustainable development", *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, Iss. 8(08), pp. 12-16, DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>.
8. Balaniuk, I., Shpykuliak, O., Shelenko, D. and Semaniuk, I. (2024), "Development priorities of territorial communities in the management of investment potential on the basis of encouraging entrepreneurship", *Internauka. Seriya: "Ekonomichni nauky"*, no. 1, DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-1-9611>.
9. Shpykuliak, O. and Sakovska, O. (2020), "Agricultural cooperation as an innovation for rural development", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 6, no. 3, pp. 183-189, DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-889>.
10. Shpykuliak, O.H., Ihnatenko, M.M. and Shvets, A.A. (2021), "Conceptual assessments of the implementation of the principles of inclusive rural development with the participation of agroholding integrated formations", *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 97-111, DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103097>.
11. Shelenko, D., Sas, L. and Matkovskyi, P. (2017), "Features of the technology of renewal and modernization of enterprises of various organizational and legal forms in the conditions of diversity of production in rural areas", *Ekonomichni dyskurs*, Iss. 4, pp. 99-109.
12. Matkovskyi, P., Shelenko, D., Sas, L. and Balaniuk, I. (2019), "Innovatization of agricultural enterprises in the context of the economy modernization", *European Journal of Economics and Management*, Vol. 5, Iss. 2, pp. 79-85, available at: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4484> (access date August 18, 2024).
13. Levandivskyi, O.T., Balaniuk, I.F., Shelenko, D.I. and Sas, L.S. (2021), "Financial mechanism of capitalization of the landresources of agricultural enterprises of the region is in mutual relations with territorial communities", *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, Iss. 17, Vol. 2, pp. 124-134, DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.14.8-16>.
14. Pronko, L. (2022), "Organizational features of the formation of human capital in rural areas", *Ekonomichni dyskurs*, Iss. 3-4, pp. 61-70.
15. Balaniuk, I.F. and Ivanochko, B.R. (2023), "Investment support for social and economic development of territorial communities", *Ahrarna ekonomika*, Vol. 16, no. 1-2, pp. 91-98.
16. Orobei, V.V. (2023), "SWOT-analysis in the system of public management of the development of the infrastructure of life support of rural territorial communities in Ukraine", *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, no. 12(26), pp. 146-155.
17. Mykytiuk, D.M. (2024), "Evaluation and management of the cost of investment and construction projects", *Visnyk ekonomiky*, no. 2, pp. 226-237.
18. Zahirniak, D.M., Hlukhova, V.I. and Kravchenko, H.V. (2023), "Trends in the formation of budgetary resources of territorial communities", *Ekonomika ta suspilstvo*, Iss. 53, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-74>.
19. Balaniuk, I.F. and Ivanochko, B.R. (2023), "Measures to attract investments in business development of territorial communities based on marketing strategy", *Innovatsiina ekonomika*, Iss. 1(93), pp. 45-51.
20. Sokolova, L.V. and Lytvynova, A.V. (2021), "Theoretical and methodological approaches to assessing the investment attractiveness of regions of Ukraine", *Infrastruktura rynku*, no. 54, pp. 177-181.
21. Mysiak, I.M., Dizhak, V.V. and Stepas, M.V. (2023), "Evaluation of the effectiveness of real investment projects", *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, Iss. 37, pp. 277-283.

Баланюк І.Ф., Іваночко Б.Р.

МЕХАНІЗМ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Мета. Дослідження методів та способів вкладення ресурсів громад в інфраструктуру і розробка, на їх основі, механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури в сільських територіях в територіальних громадах.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові та специфічні методи, такі як: аналізу і синтезу – для встановлення значимості соціальної інфраструктури в соціально-економічному розвитку сільських територій; діалектичний метод наукового пізнання – для розгляду сутності соціальної інфраструктури; абстрактно-логічний – для розробки механізму інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних вчених з питань економічного розвитку територіальних громад, розвитку та управління соціальною інфраструктурою.

Результати дослідження. Встановлено, що розвиток соціальної інфраструктури у територіальних громадах є одним з основних завдань органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення їхнього соціально-економічного розвитку. Визначено, що для ефективного забезпечення

розвитку соціальної інфраструктури сільських територій необхідною є розробка організаційно-економічного механізму інвестиційного забезпечення.

Розроблено механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій територіальних громад, основними складовими якого є оцінювання потреб громади в соціальній інфраструктурі, фінансування розвитку соціальної інфраструктури та реалізація і контроль

Наукова новизна результатів дослідження. Розроблено механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, який передбачає проведення аналізу потреб у такій інфраструктурі, шляхи вибору найнеобхідніших об'єктів, розробку кошторисів інфраструктурних проєктів, пошук джерел їх фінансування із внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів, безпосередню реалізацію та оцінювання ефективності отриманих результатів.

Практична значущість результатів дослідження. Запропонований механізм інвестиційного забезпечення може бути використаний органами місцевого самоврядування, державної влади при плануванні соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, інвестиції територіальні громади, механізм, соціально-економічний розвиток.

Balaniuk I.F., Ivanochko B.R.

MECHANISM OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Purpose. The aim of the article is to research methods and ways of investing community resources in infrastructure and to develop, based on them, a mechanism for investment support for the development of social infrastructure in rural areas in territorial communities.

Methodology of research. General scientific and specific methods were used to achieve the goal, such as: analysis and synthesis – to establish the importance of social infrastructure in the social and economic development of rural areas; dialectical method of scientific knowledge – for consideration of the essence of social infrastructure; abstract and logical – for the development of a mechanism for investment support for the development of social infrastructure in rural areas. The methodological basis of the research is the scientific works of domestic scientists on issues of economic development of territorial communities, development and management of social infrastructure.

Findings. It has been established that the development of social infrastructure in territorial communities is one of the main tasks of local self-government bodies in the context of ensuring their social and economic development. It was determined that in order to effectively ensure the development of the social infrastructure of rural areas, it is necessary to develop an organizational and economic mechanism for investment support.

A mechanism for investment support for the development of social infrastructure in rural areas of territorial communities was developed, the main components of which are the assessment of community needs in social infrastructure, financing of social infrastructure development, and implementation and control.

Originality. A mechanism for investment support for the development of the social infrastructure of rural areas was developed, which provides for the analysis of the needs for such infrastructure, the ways of choosing the most necessary objects, the development of estimates for infrastructure projects, the search for sources of their financing from internal and external investment resources, the direct implementation and evaluation of the effectiveness of the results obtained.

Practical value. The proposed investment support mechanism can be used by local self-government bodies and state authorities when planning the social and economic development of rural territorial communities.

Key words: social infrastructure, rural areas, investments of territorial communities, mechanism, social and economic development.

УДК 338.43.008 004:631
JEL Classification: L830, O130

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.11

Шишпанова Н.О.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
і міжнародної економіки,
Миколаївський національний аграрний університет

ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ МОТИВАЦІЇ В УПРАВЛІННІ КАДРАМИ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Shyshpanova N.O.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor of the department of public
management and administration and international economy,
Mykolaiv National Agrarian University

EFFECTIVE MOTIVATION TOOLS IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SECTOR PERSONNEL AT THE REGIONAL LEVEL

Постановка проблеми. У сучасних умовах децентралізації та реформи публічного управління ключовим завданням є забезпечення високої продуктивності та ефективності праці в органах державної влади та місцевого самоврядування. Одним із найважливіших аспектів цього процесу є впровадження дієвих інструментів мотивації персоналу. Роль кадрового потенціалу в управлінні регіонами зростає, оскільки регіональні органи влади стають не лише виконавцями державних програм, а й ініціаторами локальних стратегій розвитку. Залучення кваліфікованих кадрів та їх утримання вимагають запровадження сучасних підходів до управління мотивацією. В публічній сфері мотивація має враховувати специфічні умови праці, правові обмеження, а також суспільну відповідальність. Тому дослідження інструментів мотивації у цьому контексті є актуальним і важливим для забезпечення ефективного функціонування регіональних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі дослідження ефективних інструментів мотивації в управлінні кадрами публічної сфери присвячено значну частину публікацій вчених.

Гандзюк К. [1] розглядає теоретичні основи концепції нової публічної служби, наголошуючи на необхідності орієнтації на громадянські цінності та розвиток демократичних механізмів управління. Автор підкреслює, що сучасна публічна служба повинна бути більш адаптивною до потреб суспільства, що вимагає вдосконалення мотиваційних механізмів для службовців.

Заставнюк Л. [2] аналізує мотивацію як інструмент підвищення конкурентоспроможності на підприємствах, акцентуючи на її важливості для підтримки високого рівня продуктивності персоналу. Хоча дослідження зосереджено на приватному секторі, висновки також можуть бути застосовані в публічній сфері для підвищення ефективності.

Публікація iFactor [3] розкриває значення мотивації та залученості публічних службовців, наголошуючи на взаємозв'язку між емоційною залученістю та продуктивністю праці. Вона акцентує увагу на необхідності впровадження інструментів нематеріальної мотивації для підвищення ефективності службовців.

Національне агентство з питань державної служби [4] звертає увагу на мотивацію як ключовий інструмент управління персоналом. У матеріалі висвітлюється важливість стимулюючих заходів, що підтримують розвиток персоналу, та їхній вплив на загальну ефективність управління.

Огляд Одеського апеляційного адміністративного суду [5] висвітлює особливості мотивації у сфері державної служби, зокрема на регіональному рівні. Автори зазначають, що відсутність прозорих і гнучких механізмів мотивації призводить до зниження якості управління та результативності праці.

Пасемко Г., Таран О. та Бабак Д. [6] досліджують професіоналізм як фундамент розвитку персоналу в системі публічного управління. Автори підкреслюють, що підвищення кваліфікації державних службовців і вдосконалення мотиваційних механізмів повинні йти паралельно для досягнення максимального ефекту.

Прохоровська С. А. [7] аналізує мотивацію працівників в умовах сучасних викликів, зокрема в умовах кризи. Вона наголошує, що в публічній сфері необхідно впроваджувати адаптивні підходи до мотивації, зважаючи на динамічність середовища.

Ткаченко О. [8] розглядає стимулювання публічних службовців у контексті сучасних концепцій управління. Автор пропонує нові парадигми стимулювання, що базуються на соціальних і емоційних аспектах, підвищуючи мотивацію через визнання та розвиток лідерських якостей.

Цигилик Н. та Чурсінов О. [9] досліджують використання емоційного інтелекту для підвищення мотивації працівників у публічній службі. Вони звертають увагу на досвід розвинених країн, який може бути корисним для України, і на необхідність врахування емоційних факторів у побудові мотиваційних моделей.

Незважаючи на значні досягнення у сфері дослідження мотивації кадрів у публічній службі, все ще існують суттєві прогалини в практичному застосуванні цих підходів, особливо в сучасних реаліях України. Це особливо актуально в умовах післявоєнного відновлення, коли від державних службовців очікується не лише висока професійність, але й здатність працювати в умовах стресу та змін.

Постановка завдання. Мета статті – описати ефективні інструменти мотивації в управлінні кадрами публічної сфери на регіональному рівні. Завдання дослідження: визначити інструменти мотивації в управлінні кадрами публічної сфери; проаналізувати існуючі недоліки у мотиваційній системі публічної служби; розробити рекомендації стосовно покращення мотивації в управлінні кадрами публічної сфери на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інструменти мотивації в публічній сфері на регіональному рівні можна поділити на матеріальні та нематеріальні. Матеріальні інструменти включають заробітну плату, премії, додаткові соціальні виплати та компенсаційні пакети. Заробітна плата є базовим чинником, який забезпечує економічну стабільність працівника. Однак у публічному секторі можливості значного підвищення зарплат обмежені бюджетними рамками. Премії та разові заохочення покликані стимулювати працівників до виконання особливо важливих завдань, однак їхня ефективність залежить від чіткого визначення критеріїв оцінювання результатів праці. Соціальні гарантії, такі як пенсійні виплати, медичне страхування або підтримка під час відпусток, є додатковими стимулами, проте вони діють переважно у довгостроковій перспективі.

Закон України «Про державну службу», який набув чинності 1 травня 2016 року, визначає основні засади мотивації працівників державних органів, зокрема, через матеріальне стимулювання [5]. Однак, незважаючи на формальне закріплення таких стимулів, практика їх реалізації виявляє низку суттєвих проблем, що впливають на якість роботи державних службовців та їхню мотивацію до професійного зростання. Мотиваційний механізм, передбачений цим Законом, хоча й містить певні елементи заохочення, не повною мірою відповідає потребам сучасних працівників державного апарату.

Однією з ключових складових матеріальної мотивації є заробітна плата, яка складається з кількох елементів: посадового окладу, надбавок за вислугу років і за ранг, виплат за додаткові обов'язки, а також премій у разі їх встановлення. Однак, структура матеріальної винагороди має системні недоліки. Зокрема, розмір заробітної плати залишається недостатнім, особливо на посадах спеціалістів, що негативно впливає на мотивацію та залученість працівників. Відсутність прямої залежності між рівнем винагороди та результативністю праці знижує стимул працювати ефективно. В результаті зарплата не виконує своїх ключових функцій як інструмент мотивації, а перетворюється на формальну компенсацію за виконанні обов'язки.

Важливо зазначити, що в Законі йдеться про забезпечення «достатнього рівня оплати праці» для професійного виконання посадових обов'язків. Однак на практиці ця вимога залишається декларативною, оскільки матеріальна база часто не відповідає реальним потребам службовців.

Реформа 2016 року, попри введення нових інструментів стимулювання, скасувала низку раніше діючих заохочувальних механізмів, які позитивно впливали на мотивацію службовців. Наприклад, попередній закон передбачав грошову винагороду за сумлінну та безперервну працю, що сприяло формуванню у працівників відданості своїй справі та підсилювало їхній інтерес до професійної діяльності. Відсутність таких стимулів у новій редакції Закону послаблює мотиваційний потенціал системи державної служби та знижує зацікавленість працівників у довготривалій кар'єрі в державному секторі.

Закон також встановлює систему нематеріальних заохочень, таких як подяки, грамоти та дострокове присвоєння рангів. Проте ці форми заохочень, хоча й відіграють певну роль у підтримці морального духу колективу, не можуть замінити реальної матеріальної мотивації. Крім того, вони часто не сприймаються працівниками як значуща винагорода, особливо за умови низької базової оплати праці. У результаті це спричиняє зниження мотивації до прояву ініціативи та інноваційної діяльності.

Одними із найбільш значущих нематеріальних інструментів є визнання та моральне заохочення. Публічні відзнаки за професійні досягнення підвищують самооцінку працівника та сприяють формуванню позитивного іміджу органу влади. Кар'єрне зростання також є потужним стимулом, однак воно може бути обмежене ієрархічною структурою публічних інституцій. Важливим аспектом мотивації є створення умов для професійного розвитку та навчання. Доступ до тренінгів, курсів підвищення кваліфікації або програм обміну досвідом стимулює працівників до підвищення власної компетентності.

Окремим інструментом є делегування повноважень, що створює можливість для працівників реалізувати свої ініціативи та впливати на процес ухвалення рішень. Такий підхід сприяє підвищенню рівня відповідальності та залученості персоналу, що позитивно впливає на їхню мотивацію.

Ефективним може бути також використання гнучких графіків роботи та можливості дистанційної праці, що забезпечує баланс між професійними та особистими інтересами працівників.

Важливим фактором, який впливає на ефективність мотиваційних інструментів, є організаційна культура. Прозорість у процесах прийняття рішень та наявність чіткої комунікації між керівництвом і працівниками сприяють створенню довірливої атмосфери. Успішне впровадження інструментів мотивації можливе лише за умови узгодження цілей організації з індивідуальними інтересами працівників. Синхронізація цих інтересів дозволяє забезпечити високу ефективність управління та зменшити рівень плинності кадрів.

Сучасна система управління персоналом у державному секторі України стикається з численними проблемами, які негативно впливають на мотивацію працівників. Ці проблеми, проявляючись як на державному, так і на регіональному рівнях, заважають ефективному функціонуванню органів державної влади та знижують рівень продуктивності працівників. Серед основних викликів можна виділити кілька ключових аспектів.

Однією з найсерйозніших проблем є відсутність персоналізованого підходу до управління державними службовцями. Державні органи часто застосовують універсальні підходи до мотивації, не враховуючи унікальні потреби, особливості характеру та цілі кожного працівника. Такий підхід створює відчуття байдужості з боку керівництва, що призводить до зниження залученості та відсутності мотивації до розвитку. Відсутність діалогу щодо кар'єрних цілей і професійного зростання підсилює відчуття незадоволеності та змушує працівників шукати інші можливості. Внаслідок цього виникає проблема високої плинності кадрів і зниження інтересу до роботи на державній службі.

Індивідуальний підхід важливий не лише для підвищення мотивації, а й для розвитку довіри між працівником та керівником. Проте керівники часто не мають часу або достатніх навичок для визначення особистих потреб кожного підлеглого, що знижує ефективність усієї системи управління персоналом.

Ще одна суттєва проблема полягає в тому, що керівники органів державної влади приділяють недостатньо уваги створенню позитивного психологічного клімату в колективах. Психологічний клімат є важливим чинником, який впливає на продуктивність і задоволення роботою. За відсутності належної уваги до міжособистісних відносин у колективі часто виникають конфлікти, які підривають довіру між співробітниками та керівництвом.

Проблеми комунікації між працівниками можуть призводити до ізольованості та зниження командної співпраці. Водночас відсутність підтримки з боку керівника або недооцінювання важливості емоційного стану працівників підвищують рівень стресу та сприяють виникненню професійного вигорання. На практиці це означає зниження продуктивності, що особливо критично в умовах регіональних органів влади, де кожен працівник може виконувати кілька важливих функцій.

Система мотивації на основі матеріальних стимулів, зокрема премій, в українській державній службі також має суттєві недоліки. Однією з ключових проблем є відсутність чіткої та прозорої прив'язки премій до конкретних результатів діяльності працівника. Внаслідок цього премії втрачають свою стимулюючу функцію і перетворюються на формальну надбавку до посадового окладу, що не мотивує працівників до досягнення вищих показників.

Відсутність механізму справедливого оцінювання ефективності роботи та розподілу премій породжує відчуття несправедливості серед працівників. Це може викликати розчарування, знизити рівень мотивації та навіть призвести до деморалізації колективу. Державні службовці часто не розуміють, за які саме досягнення вони отримують премії або чому деякі колеги отримують більше за ті самі обсяги роботи.

Ця проблема особливо гостро проявляється на регіональному рівні, де фінансові ресурси часто обмежені, а розподіл матеріальних стимулів стає предметом суб'єктивних рішень керівництва. Відсутність прозорих критеріїв преміювання породжує незадоволення та знижує мотивацію працівників працювати на результат.

Всі проблеми мають системний характер та посилюють одна одну, створюючи замкнене коло демотивації у державній службі. Неврахування індивідуальності працівників знижує їхню залученість, ігнорування психологічного клімату сприяє розвитку конфліктів та стресу, а непрозора система преміювання породжує недовіру та незадоволення серед співробітників. Відсутність комплексного підходу до вирішення цих проблем негативно впливає на якість виконання державних функцій та гальмує розвиток регіонів.

Емоційний інтелект стає важливим елементом сучасних підходів до управління персоналом, особливо в країнах з розвинутою економікою та високими стандартами соціальної взаємодії, таких як Японія та Німеччина [9]. Застосування емоційного інтелекту в управлінні спрямоване на покращення якості робочого середовища, підвищення мотивації працівників та зміцнення їхнього емоційного благополуччя. Це дозволяє оптимізувати як індивідуальну, так і колективну продуктивність, що є необхідною умовою для успішної діяльності організацій. Розуміння та управління емоціями в робочих процесах стимулює розвиток довіри, сприяє взаємній підтримці та зменшує ризики виникнення конфліктів, що позитивно впливає на ефективність праці.

У Японії концепція емоційного інтелекту інтегрована в систему публічного управління та корпоративних стратегій мотивації. Організації в цій країні приділяють значну увагу емоційним потребам своїх працівників, що сприяє створенню гармонійної робочої атмосфери. Врахування особистих рис, таких як ставлення до ризику, потреба у визнанні чи прагнення досягнень, дозволяє керівництву розробляти гнучкі та індивідуалізовані мотиваційні системи. Це сприяє не лише підтриманню високого рівня продуктивності, але й розвитку почуття задоволення від виконуваної роботи. Важливим аспектом є забезпечення творчого простору для самореалізації працівників та стимулювання їх до активної участі в колективній діяльності, що позитивно впливає на психологічний клімат в організації.

Особлива увага в Японії приділяється ролі керівників з високим рівнем емоційної компетентності. Такі лідери здатні не лише регулювати власні емоції, але й ефективно управляти емоційним станом своїх підлеглих, підтримуючи їхню мотивацію та сприяючи формуванню позитивного робочого середовища. Одним із найважливіших інструментів є система емоційних нагород, що виходить за межі матеріальних стимулів. Досягнення працівників визнаються не лише за виконання професійних завдань, але й за внесок у формування доброзичливої атмосфери, підтримку колег та сприяння командному благополуччю. Такий підхід стимулює співробітників до емоційної чуйності та відповідального ставлення до колективу, що покращує комунікацію і зміцнює робочі відносини.

Німеччина також активно впроваджує принципи емоційного інтелекту в систему управління персоналом, особливо в публічному секторі. Організації зосереджуються на розробці програм психологічної підтримки, які надають працівникам можливість отримувати консультації професійних психологів та коучів. Це сприяє зниженню рівня стресу, покращенню емоційного самопочуття та забезпечує високу мотивацію на робочому місці. Застосування таких програм є ключовим елементом стратегії, що спрямована на підтримку емоційного благополуччя співробітників, яке вважається основою для стабільної та ефективної роботи організації.

Завдяки впровадженню емоційного інтелекту в управлінські процеси, німецькі компанії створюють позитивне робоче середовище, що сприяє залученню та утриманню талановитих кадрів. Позитивний вплив емоційної компетентності на зниження стресу та підвищення мотивації дозволяє організаціям зберігати високий рівень продуктивності навіть в умовах динамічних змін ринку. Крім того, розвиток емоційного інтелекту серед працівників стимулює культуру відкритого спілкування та співробітництва, що підвищує рівень задоволення від роботи та зміцнює організаційний дух.

У польських публічних установах створюються мотиваційні системи, орієнтовані на емоційне благополуччя працівників та їх професійний розвиток [9]. Такий підхід відображає сучасні тенденції управління, в яких на перший план виходить увага до емоційного стану персоналу як важливого елемента ефективної роботи. Організації прагнуть створити підтримуюче робоче середовище, де комунікація між працівниками відзначається відкритістю та довірою, а також сприяє зменшенню стресу. Емоційний комфорт співробітників є ключовим для забезпечення продуктивності та мотивації, що в підсумку позитивно впливає на загальну ефективність організації.

Одним із важливих аспектів мотиваційних систем у Польщі є визнання досягнень і внеску працівників. Організації все більше орієнтуються на похвалу та заохочення, що не лише мотивує співробітників до подальших успіхів, а й підвищує їхню емоційну залученість у роботу. Визнання досягнень працівників стимулює формування позитивної робочої атмосфери, де працівники відчувають підтримку та зацікавленість з боку керівництва. Це сприяє розвитку відданості організації та підвищенню рівня задоволення роботою.

Система мотивації персоналу також активно інтегрує навчальні програми та професійний розвиток, надаючи співробітникам можливості для зростання й реалізації свого потенціалу. Польські публічні установи впроваджують тренінги з розвитку професійних навичок і особистісних компетенцій, менторські програми та інші форми навчання. Такий підхід дозволяє працівникам не лише підвищувати свої професійні знання, але й краще розуміти власні емоційні потреби та розвивати навички саморегуляції. Водночас це сприяє створенню середовища, в якому кожен співробітник може відчувати себе цінною частиною колективу.

Особливої уваги в Польщі надають тренінгам із розвитку емоційного інтелекту, що допомагає працівникам глибше зрозуміти власні емоції та ефективніше ними управляти. Вправи із саморефлексії та розвитку інтелекту стимулюють саморозвиток, що в довгостроковій перспективі позитивно впливає на ефективність роботи. Працівники, які володіють високим рівнем емоційної компетентності, здатні краще взаємодіяти з колегами та клієнтами, що зміцнює довіру й підвищує загальний рівень комунікації. Це також сприяє зниженню стресу та покращенню психологічного клімату в організації.

Загалом, система управління персоналом у Польщі поступово інтегрує принципи емоційного інтелекту, акцентуючи увагу на розвитку співробітників як професійно, так і емоційно. Створення підтримуючого середовища, визнання досягнень, а також сприяння саморозвитку дозволяють організаціям досягати високої ефективності та підтримувати стабільність колективу. Впровадження тренінгів із розвитку емоційного інтелекту та активна увага до емоційних потреб працівників сприяють формуванню позитивних взаємин, що є основою для успішної діяльності в умовах сучасного суспільства.

Як показав аналіз зарубіжного досвіду, впровадження емоційного інтелекту в систему управління кадрами публічної сфери на регіональному рівні є важливим кроком для підвищення ефективності роботи та забезпечення сталого розвитку державних інституцій [9]. У контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна, використання таких підходів може сприяти створенню більш гармонійного та продуктивного робочого середовища.

Одним із першочергових завдань є забезпечення позитивного середовища, в якому працівники почуваються поважними, підтриманими та мотивованими. Для досягнення цього необхідно впроваджувати рівні можливості для всіх співробітників незалежно від їхніх соціальних чи професійних характеристик. Забезпечення комфортних робочих умов також передбачає ефективний менеджмент стресу та врахування індивідуальних особливостей працівників. Таке середовище допомагає мінімізувати вигорання та підвищує рівень задоволеності роботою.

Для покращення мотивації важливо розуміти та враховувати особисті пріоритети кожного працівника. Регулярні зустрічі для обговорення кар'єрних планів і можливостей професійного зростання дають змогу співробітникам відчувати власну значущість і залученість у процеси управління. Гнучкий графік роботи та підтримка саморозвитку підвищують задоволення від роботи, оскільки працівники отримують можливість поєднувати професійні та особисті цілі.

Активне використання системи заохочення та нагород є ще одним важливим елементом у мотивації кадрів. Впровадження культури визнання дозволяє підвищити рівень залученості працівників, оскільки їхні досягнення не залишаються непоміченими. Чіткі критерії оцінки результатів роботи та регулярні відзначення успіхів формують атмосферу, в якій працівники почуваються цінними членами команди, що стимулює їх до подальших досягнень.

Ефективне управління кадрами вимагає від керівників не лише професійних знань, але й розвинених навичок управління емоціями та комунікації. Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту здатні чутливо реагувати на потреби підлеглих, що створює довірливу атмосферу у колективі. Це сприяє підвищенню якості взаємодії та зміцненню командного духу, оскільки співробітники відчують підтримку та розуміння з боку керівництва.

Розвиток емоційного інтелекту серед співробітників сприяє покращенню ефективності командної роботи. Сприяння співпраці між працівниками, орієнтація на спільні цілі та підтримка взаємодії є важливими умовами для успішного функціонування публічних інституцій. Емоційний інтелект допомагає вирішувати конфлікти та мінімізувати напруженість у колективах, що підвищує загальний рівень мотивації та продуктивності.

Організація тренінгів, семінарів та інших навчальних заходів з розвитку емоційного інтелекту дозволяє працівникам підвищити рівень усвідомлення власних емоцій та вдосконалити комунікативні навички. Такі програми сприяють формуванню вмінь керувати емоціями та ефективно спілкуватися з колегами й громадянами, що покращує якість управлінських процесів і взаємодію з населенням.

Відкрита та прозора комунікація є основою для зміцнення довіри між працівниками та керівництвом. Забезпечення можливості висловлювати власні думки та емоції сприяє підвищенню рівня задоволеності роботою та залученості в управлінські процеси. Регулярний зворотний зв'язок допомагає вчасно виявляти проблеми та реагувати на них, що зміцнює колектив і підвищує його ефективність.

Забезпечення балансу між професійною діяльністю та особистим життям є важливим чинником для збереження мотивації працівників. Гнучкі умови праці, своєчасні відпустки та підтримка працівників у подоланні особистих викликів допомагають запобігати вигоранню та сприяють загальному добробуту. Такий підхід забезпечує стабільність колективу та зменшує плинність кадрів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, ефективність інструментів мотивації в публічній сфері залежить від комплексного підходу, який поєднує матеріальні й нематеріальні стимули. Особливістю регіонального рівня управління є необхідність врахування місцевої специфіки та соціально-економічних умов, що впливає на вибір інструментів мотивації. Впровадження таких заходів сприяє не лише підвищенню ефективності роботи працівників, а й зміцненню суспільної довіри до публічних інституцій. Використання емоційного інтелекту як інструменту покращення мотивації кадрів у публічній сфері на регіональному рівні є важливим кроком для підвищення ефективності управління. Як Японія, так і Німеччина, Польща демонструють високий рівень інтеграції емоційного інтелекту у свої управлінські стратегії, що сприяє розвитку ефективних систем мотивації. Створення сприятливого робочого середовища, врахування індивідуальних потреб, розвиток емоційних навичок керівників та підтримка командної співпраці сприяють не лише мотивації працівників, а й формуванню довіри до публічних інституцій в Україні. Програми розвитку емоційного інтелекту та відкриті комунікаційні практики дозволяють зміцнити робочі колективи, що позитивно впливає на якість управлінських процесів. Врахування цих рекомендацій може сприяти підвищенню ефективності публічного управління в Україні та забезпеченню сталого розвитку регіонів.

Література

1. Гандзюк К. Теоретичні витоки концепції нової публічної служби. *Наукові перспективи*. 2021. № 8(14). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8\(14\)-20-29](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8(14)-20-29).

2. Заставнюк Л. Мотивація персоналу як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-54>.
3. Мотивація і залученість публічних службовців. *iFactor*. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2020/october/issue-10/article-111361.html> (дата звернення: 28.08.2024).
4. Мотивація персоналу, як інструмент управління персоналом на публічній службі. *Національне агентство України з питань державної служби*. URL: <https://nads.gov.ua/news/motyvatysia-personalu-iak-instrument-upravlinnia-personalom-na-publichnii-sluzhbi> (дата звернення: 28.08.2024).
5. Особливості мотивації персоналу у сфері державної служби. *Одеський апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/369221/> (дата звернення: 28.08.2024).
6. Пасемко Г., Таран О., Бабак Д. Професіоналізм у системі публічного управління як основа розвитку персоналу публічної служби. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-45>.
7. Прохоровська С. А. Мотивація персоналу підприємств в умовах сучасних викликів. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 2(02). С. 45-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-8>.
8. Ткаченко О. Мотивація та стимулювання публічних службовців. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. № 8. С. 126-135. DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-8-126-135>.
9. Цигилик Н., Чурсінов О. Використання впливу емоційного інтелекту на мотивацію персоналу у розвинутих країнах: досвід для публічної служби України. *Наукові перспективи*. 2023. № 5(35). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-312-325](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-312-325).

References

1. Handziuk, K. (2021), "Theoretical origins of the concept of a new public service", *Naukovi perspektvy*, no. 8(14), DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8\(14\)-20-29](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8(14)-20-29).
2. Zastavniuk, L. (2022), "Staff motivation as a factor in increasing the competitiveness of the enterprise", *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 45, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-54>.
3. iFactor (2020), "Motivation and involvement of public servants", available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2020/october/issue-10/article-111361.html> (access date August 28, 2024).
4. National Agency of Ukraine on Civil Service (2023), "Personnel motivation as a personnel management tool in the public service", available at: <https://nads.gov.ua/news/motyvatysia-personalu-iak-instrument-upravlinnia-personalom-na-publichnii-sluzhbi> (access date August 28, 2024).
5. Odesa Appeal Administrative Court (2017), "Peculiarities of personnel motivation in the field of public service", available at: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/369221/> (access date August 28, 2024).
6. Pasemko, H., Taran, O. and Babak, D. (2022), "Professionalism in the system of public administration as a basis for the development of public service personnel", *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 42, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-45>.
7. Prokhorovska, S.A. (2023), "Motivation of enterprise personnel in the context of modern challenges", *Transformatsiina ekonomika*, no. 2(02), pp. 45-48, DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-8>.
8. Tkachenko, O. (2024), "Motivation and incentives for public servants", *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia*, no. 8, pp. 126-135, DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-8-126-135>.
9. Tsyhylyk, N. and Chursinov, O. (2023), "The use of the influence of emotional intelligence on staff motivation in developed countries: experience for the public service of Ukraine", *Naukovi perspektvy*, no. 5(35), DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-312-325](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-312-325).

Шишпанова Н.О.

ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ МОТИВАЦІЇ В УПРАВЛІННІ КАДРАМИ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Мета. Описати ефективні інструменти мотивації в управлінні кадрами публічної сфери на регіональному рівні.

Методика дослідження. Нами були використані і загальнонаукові: опис, аналіз, синтез, індукція і спеціальні методи дослідження, а саме: логічно-семантичний (використовувався для визначення та уточнення основних термінів і понять), історико-правовий (став основою для аналізу розвитку законодавчих та регуляторних аспектів визначення інструментів мотивації в управлінні кадрами публічної сфери), структурно-функціональний (для аналізу існуючих недоліків у мотиваційній системі публічної служби).

Результати дослідження. Проаналізовано основні проблеми мотивації праці персоналу в державній службі України. Зокрема, виявлено недостатню увагу до індивідуальних потреб службовців, що ускладнює визначення ефективних стимулів для покращення результативності. Також з'ясовано, що психологічний клімат у колективах залишається без належної уваги, що негативно впливає на залученість працівників.

Описано, що законодавча база, зокрема Закон України «Про державну службу», створює загальні умови для матеріальної мотивації, однак на практиці преміальні виплати не завжди залежать від результатів праці. Це знижує стимулюючу функцію премій, що унеможливорює активне заохочення працівників до підвищення ефективності.

Розроблено рекомендації щодо впровадження нових механізмів мотивації, таких як регулярні оцінки результативності роботи та підвищення ролі нематеріальних стимулів. Висунуто пропозиції щодо покращення психологічного клімату шляхом проведення командних заходів і навчальних семінарів.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано встановлення залежності ефективності мотиваційних інструментів у публічній сфері від комплексного підходу, що інтегрує матеріальні та нематеріальні стимули. Особливим внеском є акцент на регіональному рівні управління, де вперше обґрунтовано необхідність врахування місцевої специфіки та соціально-економічних умов у процесі підбору мотиваційних інструментів. Виявлено, що застосування цих заходів сприятиме не лише підвищенню результативності роботи персоналу, а й зміцненню довіри громадськості до публічних інституцій та розвитку місцевих громад.

Практична значущість результатів дослідження. Розроблено конкретні рекомендації для вдосконалення мотиваційних механізмів у публічній службі, впровадження яких може підвищити ефективність державного управління на регіональному рівні, що сприятиме як розвитку місцевих громад, так і зміцненню довіри до органів влади. Застосування результатів дослідження дозволить оптимізувати роботу з персоналом і покращити психологічний клімат у державних установах.

Ключові слова: мотивація, стимулювання, управління, кадри, публічна сфера.

Shyshpanova N.O.

EFFECTIVE MOTIVATION TOOLS IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SECTOR PERSONNEL AT THE REGIONAL LEVEL

Purpose. The aim of the study is to describe effective motivation tools in the management of public sector personnel at the regional level.

Methodology of research. General scientific methods were used during the study, namely: description, analysis, synthesis, induction and special research methods, namely: logical and semantic (used to define and clarify basic terms and concepts), historical and legal (became the basis for analysing the development of legislative and regulatory aspects of determining motivation tools in public sector personnel management), structural and functional (for analysing existing shortcomings in the motivational system of the public service).

Findings. The main problems of staff motivation in the civil service of Ukraine are analysed in the study. In particular, insufficient attention is paid to the individual needs of employees, which makes it difficult to identify effective incentives to improve performance. It is also found that the psychological climate in teams remains without proper attention, which negatively affects employee engagement.

The author describes that the legal framework, in particular the Law of Ukraine 'On Civil Service', creates general conditions for material motivation, but in practice, bonus payments do not always depend on performance. This reduces the incentive function of bonuses, which makes it impossible to actively encourage employees to improve efficiency.

Recommendations are developed for the introduction of new motivation mechanisms, such as regular performance evaluations and increasing the role of non-material incentives. Proposals are made to improve the psychological climate through team building activities and training seminars.

Originality. The scientific novelty of the study lies in the fact that the establishment of the dependence of the effectiveness of motivational tools in the public sphere on a comprehensive approach that integrates material and non-material incentives is substantiated. A special contribution is the emphasis on the regional level of management; where for the first time the need to take into account local specifics and social and economic conditions in the process of selecting motivational tools is substantiated. It was found that the use of these measures will contribute not only to increasing the effectiveness of personnel work, but also to strengthening public trust in public institutions and the development of local communities.

Practical value. Specific recommendations for improving motivational mechanisms in the public service have been developed. The implementation of the recommendations can increase the efficiency of public administration at the regional level, which will contribute to both the development of local communities and strengthening trust in government bodies. The application of the research results will allow optimising work with staff and improving the psychological climate in public institutions.

Key words: motivation, incentives, management, personnel, public sphere.

МАРКЕТИНГ І РИНКОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.24:615.8

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.12

JEL Classification: M31, L25, L84

Крупський О.П.,
канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту,
Стасюк Ю.М.,
старший викладач кафедри маркетингу
та міжнародного менеджменту,
Гук О.О.,
здобувач освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 073
Менеджмент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ У КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Krupskyi O.P.,
cand.sc.(psychol.), assoc. prof.,
associate professor of marketing and international management department,
Stasiuk Yu.M.,
senior lecturer of marketing and international management department,
Huk O.O.,
bachelor's student of specialty 073 Management,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

IMPROVING BUSINESS EFFICIENCY IN COSMETOLOGY INSTITUTIONS

Постановка проблеми. На сьогодні косметологічні заклади не лише зберігають свою актуальність у всьому світі, а й демонструють стабільне зростання. Сфера косметології стає дедалі більш затребуваною, оскільки зростає попит на послуги, пов'язані з доглядом за шкірою, збереженням молодості та естетичними процедурами. Збільшення кількості клієнтів і розвиток нових технологій стимулюють розширення цієї галузі, роблячи її однією з найбільш перспективних у сфері охорони здоров'я та краси [12]. Дедалі більше людей прагнуть добре виглядати, але через сучасний стрімкий ритм життя їм часто бракує часу для цього. Через постійну зайнятість люди шукають ефективні й швидкі способи догляду за своєю зовнішністю, що робить косметологічні процедури незамінним елементом їхнього розпорядку. Сучасні косметологічні заклади пропонують широкий спектр послуг, які дозволяють досягти бажаних результатів у максимально стислі терміни, задовольняючи потреби клієнтів, що цінують свій час [22].

В цьому дослідженні під косметологічними закладами ми будемо розуміти спеціалізовані установи, які надають послуги з догляду за шкірою, тілом і зовнішнім виглядом з використанням професійних косметологічних методів, обладнання та препаратів. До таких закладів належать косметологічні клініки, салони краси та медичні установи, які пропонують процедури з естетичної медицини, дерматології, омолодження шкіри, корекції фігури, лазерної терапії та інших послуг, спрямованих на поліпшення зовнішності клієнтів.

У 2023 році світовий ринок товарів для краси та особистої гігієни оцінювався у понад 620 млрд дол. США; прогнозується, що до 2028 року ринок сягне понад 700 млрд дол. США (рис. 1). Постійне

зростання галузі відображає незмінний інтерес споживачів до засобів краси й косметики, а також до ключових методів особистого догляду та гігієни [27].

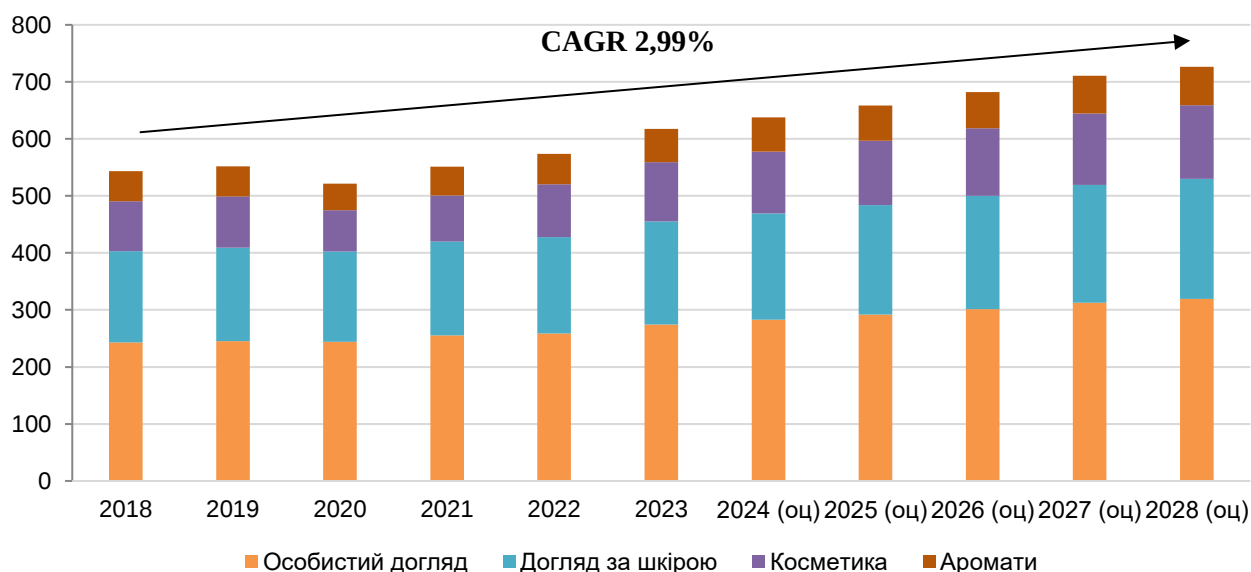

Рис. 1. Прогноз розвитку світового ринку косметики та особистої гігієни до 2028 р., млрд дол. США

Примітка. CAGR – сукупний середньорічний темп зростання

Джерело: побудовано на основі [27]

У 2023 році продукти по догляду за шкірою становили 40 % загального світового ринку косметики. Друге та третє місця зайняли засоби догляду за волоссям та макіяж з частками ринку 21 % та 17 % відповідно. Частка сегменту догляду за шкірою на загальному ринку косметики за останні роки зросла; галузь стала свідком переходу попиту від літніх споживачів до зростаючої молодшої споживчої бази. Люди починають користуватися доглядом за шкірою у все більш молодому віці, намагаючись відтермінувати ознаки старіння.

В умовах, що склалися в Україні, зокрема через високий рівень міграції населення в результаті війни, навіть за наявності розширеного переліку послуг, привабливих пропозицій і акцій, косметологічні заклади можуть не приносити очікуваного прибутку, який був би можливим у стабільніших умовах, наприклад, у доковідний та довоєнний періоди. Внаслідок цього багато закладів опинилися в ситуації «постійної боротьби за виживання». Вони змушені активно адаптуватися до нових реалій, впроваджувати нові стратегії залучення клієнтів і оптимізувати бізнес-процеси, щоб залишатися конкурентоспроможними в умовах нестабільної економічної ситуації та зміни поведінки споживачів. Тому, в умовах сьогодення, проблеми підвищення та оцінювання ефективності бізнесу набувають особливого значення. Індустрія краси, як і будь-яка інша сфера бізнесу, функціонує в рамках основних законів і правил сучасної економіки. Але, необхідно відзначити, що з 2019 року індустрія краси та моди зазнає трансформаційних змін у ставленні споживачів до продукту [16]. Постійний аналіз ефективності бізнесу є критично важливим для визначення поточного стану підприємства та своєчасного реагування на виклики ринку [29]. Для забезпечення стабільного розвитку та успішного функціонування підприємства необхідно проводити регулярне оцінювання його діяльності, виявляти можливості для підвищення ефективності та впроваджувати сучасні інструменти управління й оптимізації бізнес-процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері підвищення ефективності бізнесу в косметологічних закладах значною мірою зосереджені на впровадженні сучасних управлінських підходів, цифрових технологій та маркетингових стратегій [28]. Зокрема, вчені та практики розглядають питання оптимізації внутрішніх бізнес-процесів [18; 23], вдосконалення системи управління якістю послуг [3; 19], а також підвищення рівня задоволеності клієнтів [13] як основні фактори, що впливають на успішність косметологічних закладів.

Оцінювання ефективності діяльності займає важливе місце в системі управління підприємством, оскільки результати оцінювання можуть бути використані для формулювання як стратегічних, так і тактичних цілей. Модель оцінювання ефективності діяльності є індивідуальною розробкою для кожного підприємства, але можливо виділити загальні напрями роботи. Тобто кожне підприємство, виходячи зі своїх цілей діяльності та інтересів, формує систему показників для оцінювання рівня ефективності. Але на сьогодні не існує єдиного підходу до оцінювання ефективності діяльності підприємств [11] і це пов'язано з необхідністю забезпечення відповідності критеріїв ефективності та

системи показників відповідно до форм власності, сфери діяльності, розміру та цілей підприємств, для яких проводиться оцінювання ефективності [10].

Окрему увагу дослідники приділяють впливу цифровізації на ефективність бізнесу [25]. Введення електронних систем управління, онлайн-запису, CRM-систем та використання соціальних мереж для просування послуг стають важливими інструментами для підвищення конкурентоспроможності та збільшення прибутковості підприємств у цій сфері [18]. Сучасні тенденції розвитку косметичного ринку значною мірою залежать від просування брендів, причому серед інструментів просування на цьому ринку особливу роль відіграють соціальні мережі [30]. У дослідженні [20] було здійснено міжнародну сегментацію ринку косметики, що дозволяє визначити доцільність застосування маркетингової стратегії стандартизації або локалізації з урахуванням специфіки кожного ринкового сегмента.

Наукові публікації також наголошують на важливості адаптації косметологічних закладів до змін у споживчих вподобаннях, які формуються під впливом глобальних тенденцій у сфері краси та здоров'я. Зокрема, відзначається зниження попиту на продукцію преміум-сегменту, тоді як попит на косметику більш доступного цінового сегменту продовжує зростати [16; 2222; 24]. Споживачі, що перебувають в умовах економічної кризи, віддають перевагу недорогим товарам, прагнучи зменшити витрати [22]. Ці тенденції спостерігаються не лише на світовому ринку, але й в Україні [26]. Зростання попиту на екологічно чисті продукти, безпечні процедури та індивідуалізований підхід до клієнтів визначають нові напрямки розвитку косметологічного бізнесу.

Загалом, останні дослідження свідчать про те, що ключем до підвищення ефективності бізнесу в косметологічних закладах є інтеграція сучасних технологій, інноваційних маркетингових стратегій і постійний моніторинг потреб ринку.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є розробка рекомендацій для підвищення ефективності бізнесу в косметологічних закладах шляхом впровадження сучасних управлінських підходів і технологій. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати сучасний стан косметологічного ринку та виявити ключові фактори, що впливають на ефективність косметологічних закладів;
- дослідити наявні управлінські практики та інструменти, які використовуються у косметологічному бізнесі для оптимізації процесів і підвищення прибутковості;
- визначити роль цифрових технологій і маркетингових стратегій у підвищенні ефективності бізнесу в даній сфері;
- розробити практичні рекомендації для косметологічних закладів щодо підвищення їхньої ефективності та конкурентоспроможності на ринку;
- оцінити можливі ризики та виклики, пов'язані з впровадженням нових підходів, і запропонувати шляхи їх мінімізації.

Виконання поставлених завдань дозволить не лише підвищити ефективність роботи косметологічних закладів, але й забезпечити їхній стабільний розвиток у умовах сучасної конкурентної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний косметологічний ринок демонструє стабільне зростання, зумовлене збільшенням попиту на естетичні послуги, розвитком нових технологій і змін у споживчих уподобаннях. У багатьох країнах, включаючи Україну, індустрія краси стає одним із найдинамічніших сегментів ринку послуг, залучаючи як постійних, так і нових клієнтів. Косметологічний бізнес відзначається низкою особливостей та відмінностей [14], які роблять його унікальним у порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності. Косметологія є частиною сфери послуг, де безпосереднім об'єктом взаємодії є клієнти, а якість послуги, її сприйняття, залежать не тільки від людини, яка надає послуги, а і тимчасового сприйняття послуги клієнтом. Важливою відмінністю є підхід до клієнтів, їхніх потреб та індивідуальних особливостей, що вимагає високого рівня професіоналізму та емпатії з боку фахівців. Багато споживачів інтуїтивно віддають перевагу клініці медичної косметології з її високою якістю обслуговування, іміджем бренду або сарафанним радіо [13]. Крім того, косметологія є сферою, де технологічний прогрес та дослідження відіграють критичну роль. Розвиток нових продуктів, методів та процедур для покращення зовнішнього вигляду та догляду за шкірою є постійним завданням. Косметологічний бізнес чутливий до змін моди та краси, що вимагає від підприємців постійного відстеження тенденцій та адаптації до них. Також, з урахуванням зростання екологічних та етичних питань, важливо враховувати тренди в сфері сталого розвитку та використання екологічно чистих продуктів.

Сучасні споживачі косметичних продуктів демонструють більш обґрунтований і критичний підхід до вибору товарів. Зокрема, зростає попит на косметику, що містить натуральні інгредієнти, є екологічною та виготовляється за сталими практиками. Ця тенденція є частиною загальносвітового тренду в косметичній індустрії. В Україні виробники почали реагувати на ці вимоги, пропонуючи косметичні засоби без парабенів, сульфатів та інших шкідливих компонентів. Ще одна помітна зміна в індустрії краси полягає в розширеному сприйнятті косметичних продуктів не лише як засобів для покращення зовнішнього вигляду, але й як ефективних інструментів профілактики та лікування. Широке використання екстрактів цілющих рослин, ефірних олій, рафінованих жирних олій та вітамінів

у косметичних продуктах перетворило їх на засоби з лікувальними властивостями. Це призвело до зближення косметики з фармацевтикою та медициною, що, своєю чергою, сприяло зростанню продажів косметичних засобів через аптеки [9].

Виділимо ключові фактори, що впливають на ефективність косметологічних закладів (табл. 1). В цілому, успішність косметологічного бізнесу залежить від здатності адаптуватися до змінних умов, інвестувати в якість послуг і персонал, а також активно використовувати сучасні технології та маркетингові інструменти. Заклади, які вчасно реагують на ринкові виклики та впроваджують інновації, здатні не лише зберегти, але й значно покращити свою конкурентну позицію на ринку.

Таблиця 1

Ключові фактори, що впливають на ефективність косметологічних закладів

Фактори впливу	Характеристика
Конкуренція та диференціація послуг	Косметологічний ринок характеризується високим рівнем конкуренції. Щоб залишатися конкурентоспроможними, заклади мають постійно оновлювати свій асортимент послуг, пропонуючи інноваційні та унікальні процедури. Наявність унікальних пропозицій дозволяє виділитися серед конкурентів і залучити більше клієнтів
Якість послуг та задоволеність клієнтів	Високий рівень якості наданих послуг і професіоналізм персоналу є критично важливими для утримання клієнтів та їхньої лояльності. Відгуки задоволених клієнтів можуть значно вплинути на репутацію закладу, що, своєю чергою, впливає на його прибутковість і розвиток
Цифровізація та використання технологій	Використання сучасних цифрових технологій, таких як CRM-системи, онлайн-запис, просування в соціальних мережах і вебсайти з інтерактивними функціями, значно підвищує ефективність роботи косметологічних закладів. Цифрові інструменти дозволяють краще організувати роботу, залучити нових клієнтів та забезпечити ефективну взаємодію з ними
Тренди у сфері краси та здоров'я	Зростаючий інтерес до здорового способу життя та екологічно чистих продуктів впливає на попит на певні косметичні процедури. Заклади, які швидко адаптуються до цих змін і пропонують відповідні послуги, мають більше шансів на успіх
Економічні та соціальні фактори	Економічна ситуація в країні, рівень доходів населення, а також соціальні зміни, такі як зростання рівня міграції, безпосередньо впливають на кількість клієнтів і їхню здатність платити за косметологічні послуги. Важливо враховувати ці фактори при плануванні розвитку бізнесу
Правове регулювання	Дотримання нормативних вимог і стандартів, встановлених у косметологічній галузі, також впливає на ефективність роботи закладу. Недотримання законодавчих норм може призвести до штрафів або закриття бізнесу, що негативно позначається на його рентабельності

Джерело: власні дослідження

Фінансові показники ефективності бізнесу включають формування цінової стратегії, оптимізацію витрат, а також використання ключових індикаторів, які дозволяють оцінити ефективність діяльності. У косметологічних закладах таким індикатором може бути середній щомісячний чек на одного клієнта, що дає можливість зробити висновки щодо фінансової успішності бізнесу.

Основними інструментами продажів для закладів індустрії краси є розробка адекватної цінової політики, орієнтованої на цільову аудиторію клієнтів. Цінова політика в б'юті-індустрії є важливим показником економічної рентабельності бізнесу та засобом формування лояльності клієнтів. Важливо правильно встановити вартість кожної послуги, щоб забезпечити прибутковість бізнесу та окупність інвестицій. Завищена ціна може спонукати клієнтів звернутися до конкурентів, тоді як занадто низька ціна може викликати сумніви щодо якості послуг.

Правильне ціноутворення забезпечує окупність послуг, сприяє залученню клієнтів і гарантує ефективність бізнесу. Наприклад, для міста Дніпро, аналізуючи ціну на послугу лазерної епіляції ніг в косметологічних салонах, можна побачити, що вона варіюється від 1400 до 1900 грн (табл. 2). Виходячи з цього, можна встановити свою конкурентоспроможну ціну, яка не повинна бути нижчою за 1400 грн та не перевищувати 1900 грн.

Структура витрат у косметологічних закладах, зазвичай, включає оренду приміщення та обладнання, страхові виплати, податки, витрати на маркетинг і рекламу, фонд оплати праці, комунальні послуги, а також господарські матеріали. Зниження витрат можна досягти через ефективний контроль за використанням розхідних матеріалів. Наприклад, якщо спеціалісти будуть знати, що їхня зарплата залежить від того, скільки крему вони використовують для процедур, це може спонукати до більш дбайливого ставлення до матеріалів.

Ще одним способом зниження витрат може бути включення вартості одноразових засобів (шапочки, капці, рукавички тощо) у ціну процедури. При вартості процедури, що перевищує середню,

ця витрата не є значною для клієнта. Проте такий підхід буде ефективним лише при значній кількості проведених процедур.

Таблиця 2

Вартість послуги «лазерна епіляція» в косметологічних закладах Дніпра

Косметологічні заклади у Дніпрі	Назва послуги	Вартість послуги, грн
Косметологічний центр «Акварель»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1900
Косметологічний центр «LASERGOOD»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1750
Салон краси «Studio Shishenko»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1400
Косметологічний центр «Luxor»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1600
Косметологічний центр «Лазерхауз»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1900
Медичний центр «Naomi»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1400
Салон краси «BlueFox»	Лазерна епіляція ніг повністю / жін.	1590

Джерело: побудовано на основі [8]

Середній чек є важливим інструментом для оцінювання ефективності продажу як цілої групи послуг, так і окремих категорій. Це дозволяє оптимально формувати асортимент, додавати нові послуги або оперативно виключати ті, що не приносять достатнього прибутку. Такий аналіз особливо корисний у ситуаціях, коли окрема послуга здається нерентабельною, але загальна група послуг добре продається. І, навпаки: може здаватися, що певна послуга є вигідною, але продаж у всій категорії знижується.

Проте разовий аналіз середніх чеків не забезпечить повної картини. Для отримання точних результатів необхідно проводити аналіз у динаміці, зберігаючи постійність і періодичність. Для малого косметологічного закладу рекомендується проводити щомісячний аналіз, але якщо спостерігається збільшення інтенсивності покупок або очікується високий сезонний попит, краще проводити аналіз щотижня. Середній чек розраховується як співвідношення виручки закладу до кількості чеків за певний період часу.

Для підвищення ефективності бізнесу салону краси необхідно розглянути стратегії збільшення середнього чека. Припустимо, що для досягнення цілей бізнесу потрібно підвищити виручку салону на 20 %. Аналіз проводиться на основі 30-добового періоду, при цьому середня кількість клієнтів, що відвідують салон щодня, становить 20 осіб, а середній чек за одну послугу – 1500 грн. Отже, для зростання середньомісячної виручки салону слід збільшити середній чек на 20 % (за інших незмінних умов), тобто до рівня 1800 грн за послугу.

Маркетологи виділяють два ключових підходи до збільшення середнього чека в салонах краси: пропозиція клієнту дорожчих або преміальних аналогів послуг (апселінг) та метод перехресного продажу (крос-селінг). Апселінг полягає в рекомендації клієнту більш дорогої або вдосконаленої версії послуги, що дозволяє підвищити загальну суму покупки. Крос-селінг, своєю чергою, передбачає пропозицію додаткових або супутніх продуктів і послуг, які доповнюють вже замовлену послугу або товар, тим самим збільшуючи загальну вартість замовлення.

Для ефективного застосування цих підходів необхідна якісна робота фахівців салону краси або адміністраторів, що можливо лише за умови ретельного навчання методам продажу та досконалого знання асортименту послуг і товарів. Саме ці фактори є визначальними для успішної реалізації апселінгу та крос-селінгу. Приклади впровадження цих підходів наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Приклади апселінгу та крос-селінгу на основі цінової політики в косметологічному салоні

Основна замовлена послуга	Апселінг послуги	Крос-селінг послуги
Стандартний кислотний пілінг обличчя (Sensi peel – для чутливої шкіри PCA Skin) Вартість послуги 1300 грн	Преміальний пілінг обличчя з використанням дорожчої косметики (VIP чистка на косметиці ZO) Вартість послуги 2000 грн	1) Нанесення заспокійливої маски після пілінгу обличчя. (У процесі надання послуги з пілінгу майстер пропонує нанести заспокійливу маску. До кінця процедури з пілінгу клієнт приймає рішення). 2) Пропозиція та продаж косметики для домашнього використання Вартість послуги 1) 1300+800=2100 грн або 2) 1300+1500=2800 грн
Масаж Vela Shape (стегна, живіт) Вартість послуги 1500 грн	Масаж Vela Shape (стегна, живіт, сідниці) Вартість послуги 1800 грн	Пропозиція та продаж антицелюлітної косметики для домашнього використання Вартість послуги 1500+300=1800 грн

Джерело: власні дослідження

Застосування стратегій апселінгу та крос-селінгу може суттєво підвищити середній чек у салонах краси, але ефективність цих методів значною мірою залежить від професійної культури [2] та емоційного інтелекту [7] управлінців та працівників. Дотримання етичних норм у взаємодії з клієнтами та співробітниками, здатність до ефективної командної роботи, а також постійне вдосконалення професійних і особистих навичок є ключовими елементами, що сприяють формуванню стійкої репутації косметологічного закладу [7; 19]. Ці фактори не тільки підвищують конкурентоспроможність закладу, але й забезпечують його довгостроковий успіх на ринку. Такий цілісний підхід до управління дозволяє не лише реагувати на поточні виклики, але й забезпечувати стабільний розвиток бізнесу у майбутньому.

В цілому, культура в косметичній сфері відіграє важливу роль у формуванні як внутрішнього середовища косметологічного закладу, так і її зовнішнього іміджу [6; 17]. У цій галузі, де взаємодія з клієнтами є одним із основних аспектів діяльності, культура обслуговування стає визначальним фактором успіху [12]. Високі стандарти етичної поведінки, уважність до потреб клієнтів, а також персоналізований підхід створюють атмосферу довіри та комфорту, що сприяє формуванню лояльності клієнтів.

Крім того, важливим елементом культури в косметичній сфері є постійне навчання та розвиток персоналу [21]. Косметологи, адміністратори та інші співробітники повинні не лише володіти професійними навичками, але й постійно вдосконалювати їх, стежити за новітніми тенденціями та технологіями у сфері краси. Це дозволяє косметологічним закладам підтримувати високу якість послуг та залишатися конкурентоспроможними на ринку. Зрештою, культура закладу відображає її цінності та місію, створюючи основу для довгострокового успіху. Високий рівень корпоративної культури у косметологічних закладах не лише забезпечує ефективну роботу колективу, але й сприяє зміцненню репутації закладу серед клієнтів, що є запорукою її стабільного розвитку.

У сучасному косметологічному бізнесі використовується низка управлінських практик та інструментів, спрямованих на оптимізацію операційних процесів і підвищення прибутковості закладу [4]. Однією з ключових практик є впровадження системи управління ресурсами косметологічних закладів (ERP, Enterprise Resource Planning), яка дозволяє централізовано контролювати всі аспекти діяльності салону краси: від фінансового планування та закупівель до управління запасами та обслуговування клієнтів. Завдяки цьому заклади можуть підвищити ефективність своєї діяльності, знизити витрати, покращити обслуговування клієнтів і підтримувати високу якість послуг..

Іншим важливим інструментом є використання CRM-систем (Customer Relationship Management), які допомагають автоматизувати процеси взаємодії з клієнтами, що включають збір та аналіз даних про їхні уподобання, історію візитів та проведених процедур. Це дозволяє більш точно сегментувати клієнтську базу, розробляти персоналізовані пропозиції, збільшувати задоволеність клієнтів та стимулювати їх до повторних візитів [15]. Необхідно також зазначити, що в косметологічних закладах використання штучного інтелекту (ШІ) відкриває нові можливості для підвищення ефективності маркетингових кампаній. Інтеграція ШІ в маркетингову стратегію дозволяє не тільки автоматизувати процеси, але й забезпечити більш точне таргетування рекламних повідомлень, персоналізувати пропозиції та оптимізувати витрати на рекламу [5].

Оптимізація витрат також досягається за рахунок автоматизації бізнес-процесів, що охоплюють різні аспекти роботи косметологічних закладів. Використання спеціалізованого програмного забезпечення для управління записами на процедури, обліку витратних матеріалів та контролю за виконанням робіт дозволяє знизити кількість помилок, покращити ефективність роботи персоналу та забезпечити кращий контроль за використанням ресурсів.

Маркетингові стратегії, орієнтовані на використання цифрових платформ, також відіграють важливу роль у розвитку косметологічного бізнесу. Соціальні мережі, контент-маркетинг та інтернет-реклама дозволяють косметологічним закладам не лише підвищити впізнаваність бренду, але й активно взаємодіяти з потенційними клієнтами. Дослідження [24] вказує на те, що цільова аудиторія косметичного ринку розширюється. Популяризація косметичних брендів в Instagram, що включає майстер-класи з макіяжу та можливість тестування продукції, сприяє зростанню продажів серед дітей та підлітків. Крім того, зростання інтересу до доглянутості чоловіків сприяє збільшенню продажів косметики для чоловіків. Отже, за допомогою цифрових платформ косметологічні заклади можуть швидко реагувати на зміни в попиті, проводити цільові рекламні кампанії та ефективно комунікувати зі своєю аудиторією. Аналіз даних, зібраних за допомогою цифрових інструментів, надає можливість закладам приймати більш обґрунтовані рішення щодо асортименту послуг, ціноутворення та маркетингових кампаній, що допомагає краще розуміти потреби клієнтів і пропонувати їм ті послуги, які найбільше відповідають їхнім очікуванням.

Впровадження нових підходів у косметологічному бізнесі, таких як цифрові технології та сучасні маркетингові стратегії, несе в собі як значні можливості для підвищення ефективності, так і певні ризики та виклики, з якими можуть стикнутися косметологічні заклади. Усвідомлення цих ризиків і розробка стратегій їх мінімізації є критично важливими для забезпечення успішного переходу на нові методи роботи (табл. 4).

Таблиця 4

Можливі ризики та виклики, пов'язані з впровадженням нових підходів в управлінні косметологічних закладів, та шляхи їх мінімізації

Можливі ризики	Шляхи мінімізації ризиків
Високі витрати на впровадження Впровадження нових технологій, таких як CRM-системи або автоматизація бізнес-процесів, може вимагати значних фінансових інвестицій, особливо для малого та середнього бізнесу. Крім того, модернізація обладнання та навчання персоналу також можуть стати суттєвими витратами	Етапне впровадження Замість одномоментного впровадження нових технологій, варто реалізовувати їх поступово, починаючи з пілотних проєктів або впровадження на окремих ділянках бізнесу. Це дозволить оцінити ефективність нововведень і мінімізувати фінансові ризики
Опір змінам з боку персоналу Впровадження нових підходів часто зустрічає опір з боку співробітників, які можуть бути неготовими або небажаними адаптуватися до нових методів роботи. Це може призвести до зниження продуктивності та ефективності впроваджених нововведень	Навчання та підтримка персоналу Важливо забезпечити якісне навчання персоналу новим технологіям і методам роботи. Крім того, варто запровадити програми мотивації для сприяння адаптації працівників до змін
Загроза кібербезпеки Використання цифрових технологій та зберігання конфіденційних даних клієнтів у цифрових системах створює ризики, пов'язані з кібербезпекою. Витоки даних або хакерські атаки можуть призвести до серйозних фінансових втрат і негативного впливу на репутацію косметологічного закладу	Інвестиції в кібербезпеку Для захисту даних клієнтів та запобігання кіберзагрозам необхідно впровадити надійні системи кібербезпеки, включаючи регулярне оновлення програмного забезпечення та проведення аудиту безпеки
Неправильне налаштування та використання нових систем Якщо нові системи не будуть налаштовані правильно або якщо персонал не буде належним чином навчений їх використанню, це може призвести до помилок у роботі, втрати даних та низької ефективності нових технологій	Тестування та налаштування систем Перед повним впровадженням нових систем необхідно провести їх ретельне тестування та налаштування. Це дозволить уникнути помилок та забезпечить максимальну ефективність нових технологій
Невідповідність нових підходів ринковим умовам Існує ризик, що нові підходи можуть не відповідати специфіці ринку або не виправдати очікувань клієнтів, що може призвести до зниження попиту на послуги	Аналіз ринку та зворотний зв'язок Перш ніж впроваджувати нові підходи, необхідно провести детальний аналіз ринку та потреб клієнтів. Отримання зворотного зв'язку від клієнтів також допоможе вчасно виявити можливі проблеми та адаптувати стратегію відповідно до ринкових умов

Джерело: власні дослідження

Запровадження цих заходів дозволить мінімізувати ризики, пов'язані з впровадженням нових підходів у косметологічному бізнесі, і забезпечити їх успішне впровадження, що сприятиме підвищенню ефективності та довгостроковому успіху косметологічного закладу.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити кілька ключових висновків щодо підвищення ефективності бізнесу в косметологічних закладах. Аналіз сучасного стану косметологічного ринку показав, що ефективність косметологічних закладів значною мірою визначається здатністю адаптуватися до тенденцій, що змінюються, таких як розширення цільової аудиторії через соціальні мережі та зміни в споживчих уподобаннях. Зокрема, зростання інтересу до косметичних послуг серед чоловіків і молоді підкреслює необхідність адаптації асортименту та маркетингових стратегій до нових потреб клієнтів.

Дослідження наявних управлінських практик і інструментів виявило, що для оптимізації процесів і підвищення прибутковості косметологічних закладів важливо впроваджувати сучасні технології та стратегії. Це включає інтеграцію цифрових технологій, таких як системи автоматизації бізнес-процесів і CRM-програми, а також використання новітніх маркетингових інструментів, таких як SEO-оптимізація та контекстна реклама. Роль цифрових технологій і маркетингових стратегій є критично важливою для підвищення ефективності бізнесу в косметологічній сфері. Використання соціальних мереж, онлайн-реклами та сучасних платформи для взаємодії з клієнтами дозволяє значно підвищити видимість бренду і залучити нових споживачів, що є важливим для зростання і розвитку бізнесу.

Для підвищення ефективності косметологічних закладів необхідно розробити практичні рекомендації, що включають оптимізацію цінової політики, впровадження програм лояльності та адаптацію пропозицій до потреб різних сегментів клієнтів. Такі заходи допоможуть підвищити конкурентоспроможність і забезпечити стійкий розвиток закладів. Оцінювання можливих ризиків і викликів, пов'язаних з впровадженням нових підходів, показує, що необхідно ретельно планувати і контролювати процеси змін. Серед ключових ризиків є можливі технологічні та фінансові труднощі, а також можливе непорозуміння з клієнтами. Для мінімізації цих ризиків важливо забезпечити всебічну підготовку персоналу, ретельний моніторинг і коригування впроваджених інструментів і практик.

Література

1. Витищенко В. Як збільшити середній чек в магазині: 7 перевірених способів + прийоми апселлінгу і крос-селлінгу. 28 листопада 2020 р. URL: <https://torgsoft.ua/articles/stati/kak-uvlechit-srednij-chek/> (дата звернення: 27.07.2024).
2. Громцева Д. К., Крупський О. П. Професійна культура і безпека: інноваційний підхід до впровадження в медичному закладі. *European Journal of Management Issues*. 2015. № 5. С. 15-23. DOI: <https://doi.org/10.15421/191517>.
3. Карпюк З., Крупський О., Стасюк Ю. Перспективи розвитку соціальної відповідальності на основі досвіду світових фармацевтичних компаній. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 1(69). С. 136-151. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-9-136-151>.
4. Корпоративне управління: процеси, стратегії, технології : кол. моногр. / Абдуллаев К. Н., Алексєєв В. І., Алмашій Я. І. та ін.; за заг. ред. К. С. Шапошникова, Н. І. Соловйової, Ю. Ю. Станкевич. Херсон : Гельветика, 2015. 536 с.
5. Крупський О. П., Воробйова В. В., Стасюк Ю. М. Перспективи використання чат GPT у маркетингу. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 3(51). С. 89-97. DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.3.11>.
6. Крупський О., Стасюк Ю. Організація корпоративного стилю медичного закладу: функції та складові. *Часопис економічних реформ*. 2023. № 1(49). С. 87-95. DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.1.11>.
7. Крупський О. П., Стасюк Ю. М., Громцева О. В., Лубенець Н. В. Вплив емоційної праці сімейних лікарів на їхнє благополуччя та задоволеність роботою. *European Journal of Management Issues*. 2022. Т. 30. № 4. С. 215-223. DOI: <https://doi.org/10.15421/192218>.
8. Лазерна епіляція ніг у Дніпрі. URL: <https://barb.ua/uk/dnepr/udalenie-volos/epilyatsiya/lazernaya/nogi> (дата звернення: 13.08.2024).
9. Нікітіна Ж. Розвиток та перспективи косметичного ринку в Україні. *Академія косметичної хімії*. 10 березня 2023. URL: <https://jnnacademy.com.ua/blog/281-cosmetic-market-in-ukraine> (дата звернення: 27.07.2024).
10. Пилипенко С. М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 452-456. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (дата звернення: 27.07.2024).
11. Хоменко Г. Ю., Мирошніченко І. П., Чудеснікова А. О. Аналіз діяльності підприємства: показники ефективності та їх вплив на вартість бізнесу. *Topical issues of modern science, society and education: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference* (Kharkiv, 26-28 December 2021). Kharkiv, 2021. P. 1697-1701.
12. Balanced scorecard-based analysis of customer expectations for cosmetology services: a hybrid decision modeling approach / Delen D., Dorokhov O., Dorokhova L., Dincer H., Yüksel S. *Journal of Management Analytics*. 2020. Vol. 7(4). P. 532-563. DOI: <https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1818319>.
13. Chang W.-J., Liao S.-H., Chung Y.-C., Chen, H.-P. Service quality, experiential value and repurchase intention for medical cosmetology clinic: moderating effect of Generation. *Total Quality Management & Business Excellence*. 2018. Vol. 31(9–10). DOI: <https://doi.org/10.1080/14783363.2018.1463156>.
14. Chatterjee S., Divesh G., Atul P., Jiwan S. Exploring healthcare/health-product ecommerce satisfaction: A text mining and machine learning application. *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 131. P. 815-825. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.043>.
15. Coelho M. C. C. D. AI-driven personalization in beauty retail: Exploring how AI-based applications influence customer satisfaction and brand loyalty : Master's dissertation. IPAM - Porto, 2024. URL: <https://comum.rcaap.pt/handle/10400.26/51357> (дата звернення: 20.06.2024).
16. Cunha M. N., Krupskyi O. P. When the sensory world is set aside! The new fantastic world of luxury. *Economics: Time Realities*. 2023. Vol. 70, No. 6. P. 44-53. DOI: <https://doi.org/10.15276/etr.06.2023.6>.
17. Fortunati S., Martiniello L., Morea D. The strategic role of the corporate social responsibility and circular economy in the cosmetic industry. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. №. 12. P. 5120. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12125120>.
18. Herman L. E., Sulhaini S., Farida N. Electronic customer relationship management and company performance: Exploring the product innovativeness development. *Journal of Relationship Marketing*. 2021. Vol. 20. № 1. P. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1080/15332667.2019.1688600>.
19. Improving customer service quality in MSMEs through the use of ChatGPT / Subagja A.D., Ausat A. M. A., Sari A. R., Wanof M. I., Suherlan. *Jurnal Minfo Polgan*. 2023. Vol. 12. № 1. P. 380-386. DOI: <https://doi.org/10.33395/jmp.v12i1.12407>.
20. Kim S. M., Park M. J. Evaluation of cross-national global market segmentation and strategy: The case of Korean Wave for ASEAN countries. *Asia Pacific Management Review*. 2020. Vol. 25. № 4. P. 207-215. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2020.04.001>.

21. Kim Y.-J., Lee J.-H., Lee S.-G., Lee H.-H. Developing sustainable competitive strategies in the beauty service industry: a SWOT-AHP approach. *Sustainability*. 2021. Vol. 13. № 19. 10852. DOI: <https://doi.org/10.3390/su131910852>.
22. Ma Y., Kwon K. H. Changes in purchasing patterns in the beauty market due to Post-COVID-19: Literature review. *Journal of cosmetic dermatology*. 2021. Vol. 20(10). P. 3074-3079. DOI: <https://doi.org/10.1111/jocd.14357>.
23. Optimization modeling of business processes of engineering service enterprises in the national economy / Trachenko L., Lazorenko L., Maslennikov Ye., Hrinchenko Yu., Arsawan I. W. E., Koval V. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 4. P. 165-171. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/165>.
24. Parkhomenko N., Denysiuk O. Trends in the development of the World and Ukrainian Markets of Cosmetic Products. *Modern Economics*. 2023. Vol. 38(2023). P. 125-131. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V38\(2023\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V38(2023)-19).
25. Radicic D., Petković S. Impact of digitalization on technological innovations in small and medium-sized enterprises (SMEs). *Technological Forecasting and Social Change*. 2023. Vol. 191. 122474. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122474>.
26. Reshetnikova I. L., Sahaidak M. P. The impact of the economic crisis on domestic consumers behavior and perception of innovation. *Marketing and Management of Innovations*. 2016. № 4. P. 191-205. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2016.4-16>.
27. Statista. Beauty and personal care market value worldwide from 2018 to 2028. URL: <https://www.statista.com/statistics/550657/beauty-market-value-growth-worldwide-by-country/> (дата звернення: 25.07.2024).
28. Vrublevskaia O. Effectiveness and Universality of Artificial Intelligence Implementation in Marketing Media Industry and Cosmetics Industry. *THESEUS*. 2021. URL: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2021061015668> (дата звернення: 27.07.2024).
29. Walter A. T. Organizational agility: ill-defined and somewhat confusing? A systematic literature review and conceptualization. *Management Review Quarterly*. 2021. Vol. 71. P. 343-391. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00186-6>.
30. Watanabe N. M., Kim J., Park J. Social network analysis and domestic and international retailers: An investigation of social media networks of cosmetic brands. *Journal of Retailing and Consumer Services Journal of Retailing and Consumer Services*. 2021. Vol. 58. 102301. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102301>.

References

1. Vytyshchenko, V. (2020), "How to increase the average check in a store: 7 proven methods + upselling and cross-selling techniques", available at: <https://torgsoft.ua/articles/stati/kak-uvlichit-srednij-chek/> (access date July 27, 2024).
2. Hromtseva, D.K., and Krupskiy, O.P. (2015), "Professional culture and security: an innovative approach to implementing a medical facility", *European Journal of Management Issues*, no. 5, pp. 15-23, DOI: <https://doi.org/10.15421/191517>.
3. Karpiuk, Z., Krupskiy, O. and Stasiuk, Yu. (2023), "Prospects for the Development of Social Responsibility Based on the Experience of Global Pharmaceutical Companies", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, no. 1(69), pp. 136-151, DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-9-136-151>.
4. Abdullaev, K.N., Aliksieiev, V.I., Almashii, Ya.I. et al. (2015), *Korporatyvne upravlinnia: protsesy, stratehii, tekhnolohii* [Corporate governance: Processes, strategies, technologies], coll. monograph, Helvetyka, Kherson, Ukraine, 536 p.
5. Krupskiy, O.P., Vorobiova, V.V. and Stasiuk, Yu.M. (2023), "Prospects for using GPT chat in marketing", *Chasopys ekonomichnykh reform*, Vol. 3, no. 51, pp. 89-97, DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.3.11>.
6. Krupskiy, O. and Stasiuk, Yu. (2023), "Organization of the corporate style of the medical institution: functions and components", *Chasopys ekonomichnykh reform*, Vol. 1, no. 49, pp. 87-95, DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.1.11>.
7. Krupskiy, O.P., Stasiuk, Yu.M., Hromtseva, O.V. and Lubenets, N.V. (2022), "The Influence of Emotional Labor of Family Doctors on their Well-Being and Job Satisfaction", *European Journal of Management Issues*, Vol. 30, no. 4, pp. 215-223, DOI: <https://doi.org/10.15421/192218>.
8. Laser hair removal of legs in Dnipro, available at: <https://barb.ua/uk/dnepr/udalenie-volos/epilyatsiya/lazernaya/nogi> (access date August 13, 2024).
9. Nikitina, Zh. (2023), "Development and prospects of the cosmetic market in Ukraine", Academy of Cosmetic Chemistry, available at: <https://jfnacademy.com.ua/blog/281-cosmetic-market-in-ukraine> (access date July 27, 2024).
10. Pylypenko, S.M. (2016), "Theoretical foundations of enterprise performance evaluation", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 10, pp. 452-456, available at: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/94.pdf> (access date July 27, 2024).

11. Khomenko, H.Yu., Myroshnychenko, I.P. and Chudesnikova, A.O. (2021), "Analysis of the company's activities: performance indicators and their impact on business value", *Topical issues of modern science, society and education: Proceedings of the 6th International scientific and practical conference* (Kharkiv, 26-28 December 2021), Kharkiv, Ukraine, pp. 1697-1701.
12. Delen, D., Dorokhov, O., Dorokhova, L. et al. (2020), "Balanced scorecard-based analysis of customer expectations for cosmetology services: a hybrid decision modeling approach", *Journal of Management Analytics*, Vol. 7(4), pp. 532-563, DOI: <https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1818319>.
13. Chang, W.-J., Liao, S.-H., Chung, Y.-C. and Chen, H.-P. (2018), "Service quality, experiential value and repurchase intention for medical cosmetology clinic: moderating effect of Generation", *Total Quality Management & Business Excellence*, Vol. 31(9-10), DOI: <https://doi.org/10.1080/14783363.2018.1463156>.
14. Chatterjee, S., Divesh, G., Atul, P. and Jiwan, S. (2021), "Exploring healthcare/health-product ecommerce satisfaction: A text mining and machine learning application", *Journal of Business Research*, Vol. 131, pp. 815-825, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.043>.
15. Coelho, M.C.C.D. (2024), AI-driven personalization in beauty retail: Exploring how AI-based applications influence customer satisfaction and brand loyalty, Master's dissertation, IPAM – Porto, available at: <https://comum.rcaap.pt/handle/10400.26/51357> (access date June 20, 2024).
16. Cunha, M.N. and Krupskiy, O.P. (2023), "When the sensory world is set aside! the new fantastic world of luxury", *Economics: Time Realities*, Vol. 70, no. 6, pp. 44-53, DOI: <https://doi.org/10.15276/etr.06.2023.6>.
17. Fortunati, S., Martiniello, L. and Morea, D. (2020), "The strategic role of the corporate social responsibility and circular economy in the cosmetic industry", *Sustainability*, Vol. 12, no. 12, P. 5120, DOI: <https://doi.org/10.3390/su12125120>.
18. Herman, L.E., Sulhaini, S. and Farida, N. (2021), "Electronic customer relationship management and company performance: Exploring the product innovativeness development", *Journal of Relationship Marketing*, Vol. 20, no. 1, pp. 1-19, DOI: <https://doi.org/10.1080/15332667.2019.1688600>.
19. Subagja, A.D., Ausat, A.M.A., Sari, A.R. et al. (2023), "Improving customer service quality in MSMEs through the use of ChatGPT", *Jurnal Minfo Polgan*, Vol. 12, no. 1, pp. 380-386, DOI: <https://doi.org/10.33395/jmp.v12i1.12407>.
20. Kim, S.M. and Park, M.J. (2020), "Evaluation of cross-national global market segmentation and strategy: The case of Korean Wave for ASEAN countries", *Asia Pacific Management Review*, Vol. 25, no. 4, pp. 207-215, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2020.04.001>.
21. Kim, Y.J., Lee, J.H., Lee, S.G. and Lee, H.H. (2021), "Developing sustainable competitive strategies in the beauty service industry: a SWOT-AHP approach", *Sustainability*, Vol. 13, no. 19, 10852, DOI: <https://doi.org/10.3390/su131910852>.
22. Ma, Y. and Kwon, K.H. (2021), "Changes in purchasing patterns in the beauty market due to Post-COVID-19: Literature review", *Journal of cosmetic dermatology*, Vol. 20, no. 10, pp. 3074-3079, DOI: <https://doi.org/10.1111/jocd.14357>.
23. Trachenko, L., Lazorenko, L., Maslennikov, Ye. et al. (2021), "Optimization modeling of business processes of engineering service enterprises in the national economy", *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, no. 4, pp. 165-171, DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/165>.
24. Parkhomenko, N. and Denysiuk, O. (2023), "Trends in the development of the World and Ukrainian Markets of Cosmetic Products", *Modern Economics*, Vol. 38(2023), pp. 125-131, DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V38\(2023\)-19](https://doi.org/10.31521/modecon.V38(2023)-19).
25. Radicic, D. and Petković, S. (2023), "Impact of digitalization on technological innovations in small and medium-sized enterprises (SMEs)", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 191, pp. 122474, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122474>.
26. Reshetnikova, I.L. and Sahaidak, M.P. (2016), "The impact of the economic crisis on domestic consumers behavior and perception of innovation", *Marketing and Management of Innovations*, Vol. 4, pp. 191-205, DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2016.4-16>.
27. Statista (2024), "Beauty and personal care market value worldwide from 2018 to 2028", available at: <https://www.statista.com/statistics/550657/beauty-market-value-growth-worldwide-by-country/> (access date July 25, 2024).
28. Vrublevskaia, O. (2021), "Effectiveness and Universality of Artificial Intelligence Implementation in Marketing Media Industry and Cosmetics Industry", *THESEUS*, available at: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2021061015668> (access date July 27, 2024).
29. Walter, A.T. (2021), "Organizational agility: ill-defined and somewhat confusing? A systematic literature review and conceptualization", *Management Review Quarterly*, Vol. 71, pp. 343-391, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11301-020-00186-6>.
30. Watanabe, N.M., Kim, J. and Park, J. (2021), "Social network analysis and domestic and international retailers: An investigation of social media networks of cosmetic brands", *Journal of Retailing and Consumer Services Journal of Retailing and Consumer Services*, Vol. 58, pp. 102301, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102301>.

Крупський О.П., Стасюк Ю.М., Гук О.О.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ У КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Мета. Розробка рекомендацій для підвищення ефективності бізнесу в косметологічних закладах шляхом впровадження сучасних управлінських підходів і технологій.

Методика дослідження. Дослідження проводилося з використанням комплексного підходу, який включав як кількісні, так і якісні методи дослідження. Зокрема, аналіз статистичних даних був застосований для оцінки ринку косметологічних послуг та його динаміки, що дозволило виявити ключові тенденції та показники ефективності діяльності закладів. Опитування експертів у сфері косметології та менеджменту використовувалися для збирання думок щодо впровадження сучасних управлінських практик та цифрових технологій у косметологічних закладах. Case studies косметологічних закладів було проведено для аналізу реальних прикладів впровадження систем автоматизації, штучного інтелекту та маркетингових інструментів, що дозволило виявити найбільш успішні практики та оцінити їх вплив на підвищення прибутковості та конкурентоспроможності.

Результати дослідження. Виявлено, що основними факторами, що впливають на ефективність косметологічних закладів, є інноваційні управлінські практики, ефективне використання цифрових технологій та адаптація до нових маркетингових трендів. Встановлено, що впровадження систем автоматизації бізнес-процесів, вдосконалення маркетингових стратегій і використання штучного інтелекту можуть значно підвищити прибутковість і конкурентоспроможність закладів.

Наукова новизна результатів дослідження. Результати дослідження внесли нові аспекти до розуміння управлінських практик у косметологічному бізнесі, зокрема виявлено ефективні стратегії впровадження цифрових технологій і маркетингових інструментів. Показано значення штучного інтелекту в оптимізації бізнес-процесів та покращенні взаємодії з клієнтами.

Практична значущість результатів дослідження. Практичні рекомендації, розроблені в рамках дослідження, можуть бути використані косметологічними закладами для підвищення ефективності їхньої діяльності. Рекомендації включають впровадження сучасних управлінських практик, цифрових інструментів та адаптацію до нових маркетингових тенденцій, що дозволить закладам підвищити свою конкурентоспроможність і прибутковість.

Ключові слова: косметологічні заклади, управлінські практики, цифрові технології, маркетингові стратегії, ефективність бізнесу, штучний інтелект.

Krupskyi O.P., Stasiuk Yu.M., Huk O.O.

IMPROVING BUSINESS EFFICIENCY IN COSMETOLOGY INSTITUTIONS

Purpose. The aim of the article is to develop recommendations for improving business efficiency in cosmetology institutions through the introduction of modern management approaches and technologies.

Methodology of research. The study was conducted using a comprehensive approach that included both quantitative and qualitative research methods. In particular, the analysis of statistical data was used to assess the market of cosmetology services and its dynamics, which allowed us to identify key trends and performance indicators of institutions. Surveys of experts in the field of cosmetology and management were used to collect opinions on the implementation of modern management practices and digital technologies in cosmetology institutions. Case studies of cosmetology institutions were conducted to analyse real-life examples of the implementation of automation systems, artificial intelligence and marketing tools, which allowed us to identify the most successful practices and assess their impact on increasing profitability and competitiveness.

Findings. It was found that the main factors affecting the efficiency of cosmetology institutions are innovative management practices, effective use of digital technologies and adaptation to new marketing trends. It has been established that the introduction of business process automation systems, improvement of marketing strategies and the use of artificial intelligence can significantly increase the profitability and competitiveness of institutions.

Originality. The results of the study have introduced new aspects to the understanding of management practices in the cosmetology business, in particular, effective strategies for implementing digital technologies and marketing tools have been identified. The importance of artificial intelligence in optimizing business processes and improving customer interaction is shown.

Practical value. The practical recommendations developed in the study can be used by cosmetology institutions to improve the efficiency of their activities. The recommendations include the introduction of modern management practices, digital tools and adaptation to new marketing trends, which will allow institutions to increase their competitiveness and profitability.

Key words: cosmetology institutions, management practices, digital technologies, marketing strategies, business efficiency, artificial intelligence.

ФІНАНСОВО–КРЕДИТНА І ГРОШОВА ПОЛІТИКА

УДК 336.22

JEL Classification: H21, H26, H30

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.13

Крупка М.І.,
*д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка,*
Ткачик Ф.П.,
*д-р екон. наук, доцент,
професор кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль*

ПОДАТКОВИЙ КОМПЛАЄНС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Krupka M.I.,
*dr.sc.(econ.), professor,
head at the department of finance, money circulation and credit,
Ivan Franko National University of Lviv,*
Tkachyk F.P.,
*dr.sc.(econ.), assoc. prof.,
professor at the S.I. Yuriy department of finance,
West Ukrainian National University, Ternopil*

TAX COMPLIANCE AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING THE FISCAL POTENTIAL OF STATE AND LOCAL BUDGETS

Постановка проблеми. В сучасних умовах побудови ефективних відносин між контролюючими органами в сфері оподаткування та платниками податків важливу роль має відігравати комплаєнс-контроль. Відповідно до Національної стратегії доходів України до 2030 року [7], саме практика комплаєнс-контролю має стати базисом реалізації дієвої податкової політики в Україні в контексті реалізації ініціатив цифровізації фіскального простору. На нашу думку, такий аспект спонукає наукову спільноту до активізації досліджень теоретико-методичних і практичних засад використання податкового комплаєнсу в накопиченні бюджетних ресурсів держави для забезпечення сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практика та проблематика використання комплаєнсу в податковій сфері в контексті посилення фіскальної функції податкових інституцій в Україні висвітлена в публікаціях низки вчених та фахівців. Зокрема теоретичні домінанти комплаєнсу досліджені в [5; 8; 12], практичні аспекти використання комплаєнс контролю в діяльності податкових органів обґрунтовані в наукових доробках [4; 11; 14], задекларовані в нормативних документах [1; 7; 9], висвітлені в інформаційно-довідкових ресурсах [2; 13] тощо. Водночас, заслуговує на увагу розкриття переваг і недоліків податкового комплаєнсу в процесі мінімізації фіскальних ризиків [3; 6; 10]. На нашу думку, сьогодні суттєву роль необхідно приділяти напрацюванню рекомендацій з подальшою реалізацією щодо удосконалення підходів управління податковими ризиками на основі комплаєнс-контролю з урахуванням трендів цифрової трансформації економіки України. Такий контекст сприятиме формуванню партнерських відносин між фіскальними інституціями та платниками податків; оптимізації контрольно-моніторингової роботи Державної податкової служби України;

детінізації економіки; нарощуванню фінансового потенціалу державного та місцевих бюджетів; підвищенню податкової культури та довіри платників податків до податкових органів тощо.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні актуальних тенденцій формування й імплементації комплаєнсу в українську практику управління податковими ризиками задля нарощування фіскального потенціалу державного та місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна сфера справляння податків і зборів в Україні характеризується систематичним домінуванням ризиків, що обумовлюється тенденціями протидії викликам воєнного часу, специфікаціями тіньової економіки, наявністю корупційних явищ, офшоризацією бізнесу, хаотичністю податкових преференцій, недостатнім рівнем цифровізації фіскального простору, неоднозначністю й нестабільністю податкового законодавства, вчиненням дій платниками податків щодо ухилення від оподаткування, низьким рівнем податкової грамотності суб'єктів оподаткування тощо. Такі аспекти в комплексі загрожують фіскальній безпеці України, адже вони є чинниками ненаповнення державного та місцевого бюджетів для належного забезпечення соціально-економічного розвитку держави й регіонів. Саме тому у сфері оподаткування необхідно дотримуватися вимог законодавства, яке регулює відносини щодо справляння податків і зборів до бюджетів усіх рівнів. Недотримання цієї вимоги може спричинити незворотні наслідки як для самої держави, так і для платників податків. Запобігання цим негативним наслідкам є завданням ефективної системи податкового комплаєнсу як елементу фіскальної безпеки України та перспективного інструменту оптимізації відносин між платниками податків і контролюючими органами в сфері оподаткування в процесі мінімізації податкових ризиків.

Система управління ризиками в податковій сфері в Україні після 1991 року і до тепер зазнала суттєвих трансформацій. Зокрема спостерігалися зміни в сенсі переходу від лінійної системи роботи з податковими ризиками до комплексної системи реагування з урахуванням технологій комплаєнсу. Якщо за лінійної системи ДПС України виконувала достатньо вагому правоохоронну функцію, влаштовуючи часті та ґрунтовні перевірки, то комплексний підхід на базі комплаєнсу передбачає формування ефективної інформаційно-комунікаційної політики з платниками податків з метою вжиття адекватних заходів щодо мінімізації податкових ризиків за допомогою сервісних функцій в ракурсі зменшення їхнього впливу на обсяги формування бюджетних ресурсів держави та органів місцевого самоврядування. Такий аспект також передбачає мінімізацію податкових правопорушень та фіскальних втрат бюджетних надходжень. В основі ефективності комплексного підходу до управління податковими ризиками на основі комплаєнс-контролю є ґрунтовна аналітична робота ДПС з ідентифікації, аналізу, оцінки, ранжування (профілювання) платників податків в цілому та податкових ризиків [6].

Одним із показників ефективності податкового комплаєнсу є те, що він допомагає вчасно виявляти та оцінювати податкові ризики. Якісний підхід до управління податковими ризиками в умовах правового режиму воєнного стану сприятиме динамічності й ефективності реалізації фіскальної функції органами Державної податкової служби України.

Податковий комплаєнс – комплекс мотивів і стимулів платників, які спонукають їх дотримуватися вимог податкового законодавства, законодавства зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та сплачувати податки, збори, платежі до бюджету відповідного рівня [5].

Сьогодні одним із пріоритетних завдань діяльності податкових органів України є практична імплементація заходів в контексті підвищення ефективності роботи щодо виявлення та протидії ризиковим операціям платників податків на основі профілювання ризиків. Профіль ризику найчастіше є документом, що може бути побудований різними способами (і використовуватися в документальному чи автоматизованому вигляді) та повинен містити опис сфери виникнення ризиків (ризикованих ситуацій), оцінювання ризику, необхідні заходи з протидії ризику, терміни вжиття таких заходів [11].

Нещодавно Державна податкова служба України представила свої напрями цифровізації, серед яких є і податковий комплаєнс. У рамках розвитку цифрової ДПС розробляється профіль платника та автоматизована система управління ризиками, яка формуватиме ризики платника та пропонуватиме заходи для їх усунення. Варто відзначити, що запровадження такої системи допоможе платникам самостійно усувати ризики в своїй діяльності [2].

О. Осаволук в цьому сенсі констатує, що в рамках податкового комплаєнсу виділяють п'ять сфер податкового ризику: «безризикова сфера (якщо легально нараховувати та сплачувати податки ризиків – майже не існує); мінімальні ризики (незначні порушення податкової дисципліни, що тягне за собою сплату штрафних санкцій чи пені); сфера підвищеного ризику (коли фіксується порушення договірної дисципліни – підприємство ризикує лише тим, що або покриє всі витрати, пов'язані із такими договорами, або просто отримає прибуток набагато менше очікуваного); зона критичного ризику (ризик втратити не лише прибуток, а й не отримати заплановані доходи від реалізації); сфера неприпустимого ризику (ризик стати банкрутом, сплативши надмірно високі податкові санкції)» [8, с. 60].

Впровадження системи управління податковими комплаєнс-ризиками є одним із заходів, визначених для Державної податкової служби України Національною стратегією доходів до 2030 року [7].

Практичний моніторинг засвідчив, що за станом на кінець 2023 року в структурі ДПС України створено підрозділ, відповідальний за впровадження податкового комплаєнсу, діяльність якого забезпечується наступними відділами:

- методології податкового комплаєнсу;
- забезпечення функціонування інформаційної системи управління ризиками (СУР);
- планування та реалізації податкового комплаєнсу;
- інформаційної підтримки та технічного забезпечення.

Робота даного підрозділу має бути посилена шляхом комплектування кадрового потенціалу висококваліфікованими аналітиками, ІТ-фахівцями для забезпечення безперебійного функціонування СУР.

Комплаєнс-ризики в системі податкового адміністрування – ризики, що призводять до втрати доходів державного та місцевих бюджетів, у разі якщо платники податків не дотримуються таких основних обов'язків, визначених податковим законодавством: належної реєстрації в податковій системі; подання податкової звітності в законодавчо встановлені терміни; зазначення повної та достовірної інформації у податковій звітності та своєчасної сплати податкових зобов'язань.

Швидка Т. та Халецька К. виокремлюють податковий комплаєнс як «систему заходів, метою яких є дотримання платниками податків – фізичними та юридичними особами вимог законодавства зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податкового законодавства, а також належна та вчасна сплата податків, зборів та інших платежів до відповідного бюджету» [12, с. 86].

В цьому ракурсі доцільно звернути увагу на посилення інформаційно-комунікаційної взаємодії податкових органів з платниками податків, яка передбачатиме також належне інформування про наслідки податкових ризиків і фінансових втрат для забезпечення пріоритетних бюджетних видатків (оборона та безпека, охорона здоров'я, освіта, об'єкти критичної інфраструктури тощо).

Стратегічна мета управління комплаєнс-ризиками (тобто ризиками дотримання податкового законодавства) – це постійне підвищення рівня добровільного дотримання платниками податків вимог податкового законодавства шляхом виявлення та визначення пріоритетності ризиків втрати податкових надходжень і впровадження заходів, спрямованих на їхню мінімізацію [9].

Згідно з Національною стратегією доходів до 2030 року, система управління ризиками має бути інтегрованою в організаційну структуру та процеси діяльності ДПС України. Очікується, що за результатами впровадження системи управління податковими ризиками спектр заходів реагування, що будуть вживатися податковим органом, варіюватиме від сприяння добровільному дотриманню вимог законодавства платниками податків (шляхом їх попередження про податковий ризик та можливість самостійного його усунення) на одному кінці спектру до примусового дотримання вимог (шляхом спрямування податкового контролю на діяльність платників податків, які систематично грубій формі порушують законодавство) на іншому.

Відзначимо, що у перспективі комплексний підхід до управління податковими ризиками допомагатиме підвищити рівень прозорості та системності в роботі ДПС, забезпечить ефективний розподіл наявних ресурсів, дозволить досягти суттєвої економії часу.

З емпіричної точки зору, процес управління податковими ризиками – це структурований, повторюваний, безперервно циклічний процес, який містить комплекс заходів з:

1) виявлення (ідентифікації) податкового ризику, його аналізу, оцінювання та мінімізації або простіше визначення, що має вчинити податковий орган для того, щоб ризик зменшився (це комплекс дій, які передбачені податковим законодавством від різних видів сервісу до відпрацювання податкового боргу);

2) моніторингу та перегляду системних ризиків – це постійний процес, метою якого є забезпечувати систему в актуальному стані (якщо податковий ризик не підтверджується, його потрібно змінювати чи скасовувати);

3) оцінювання комплаєнсу – перевірка, чи справдилися визначені ризики, чи досягнуто результату, визначення причин недосконалості – фактично це контроль за якістю здійснення роботи податковими органами, в тому числі територіальними підрозділами у кооперації з органами місцевого самоврядування, з податковими ризиками або підґрунтя для моніторингу та перегляду ризиків [13].

Системою закладаються нові правила взаємодії податкового органу з платником податків – виключно на підставі виявлених податкових ризиків (комплаєнс-ризиків) низького, середнього та високого ступеня. Залежно від виявленого ступеня податкових ризиків у платників податків податковий орган визначає способи реагування: від надсилання повідомлень і листів, навчання платників податків, роз'яснювальної роботи, інформування платника податків про податкові ризики до усіх видів перевірок платників податків та вжиття заходів щодо стягнення податкового боргу.

Високий рівень комплаєнсу напряму пов'язаний з рівнем довіри населення до податкової

системи та її адміністрування. Рівень податкового комплаєнсу, який спостерігають фіскальні інституції, є загальним результатом поведінки платників податків. Більшість платників податків хочуть виконувати вимоги і зроблять це, якщо їм нададуть інформацію, необхідну для повного виконання податкових обов'язків. Менша частка платників податків вирішить не дотримуватися існуючих вимог податкового законодавства, але навмисне ухилення від сплати податків не є єдиною причиною недотримання існуючих вимог (некомплаєнсу). Необачність, незнання існуючих вимог щодо податкових зобов'язань та їх неправильне тлумачення також сприяють поширенню спотвореної звітності. Недоліки в організації податкової системи та адмініструванні податків і зборів також призводять до некомплаєнсу.

Відзначимо позитивний зарубіжний досвід Австралії в сфері реалізації податкового комплаєнсу, оскільки податкова служба використовує ризикоорієнтований підхід для виявлення платників податків, які можуть бути проблемними. Вона базується на аналізі даних, щоб оцінити ризики та зосередитися на підприємствах з високими ризиками. Фіскальні органи у Великобританії використовують ризикоорієнтований підхід для виявлення порушень податкового законодавства. Вони використовують аналітику даних для виявлення розбіжностей та аномалій у податкових деклараціях, що дозволяє їм ефективно визначати підприємства з високими ризиками [14]. Податкова служба Канади впровадила ризикоорієнтований підхід на основі комплаєнсу, що включає сегментацію платників податків і цільові перевірки. Це дозволяє зменшити навантаження на добросовісні підприємства та зосередитися на тих, хто може ухилитися від сплати податків [4].

Ефективне управління податковими ризиками держави має на меті мінімізувати ризики в системі податкових відносин, зменшити ймовірність настання несприятливих наслідків для держави, бізнесу, суспільства і є інструментом забезпечення податкової та економічної безпеки держави [10]. Особливістю підходу до управління податковими ризиками держави у воєнний час є його стимулюючий характер, що проявляється у підтримці бізнесу, активізації його ділової активності, дерегуляції, зниженні податкового навантаження тощо. На наш погляд, одним з таких заходів, який потребує певних коригувань оптимізаційного характеру, можна вважати ініціативу запровадження моделі «клубу білого бізнесу» для платників податків за умов дотримання встановлених вимог [1]. Модель також передбачає створення посади «комплаєнс-менеджера» – посадової особи податкового органу, яка буде відповідальна за взаємодію з платниками податків в процесі мінімізації податкових ризиків. Такий підхід вперше було запроваджено ще у 2005 році в Нідерландах внаслідок добровільного приєднання до ініційованої програми й підписання угоди між платником податків і податковою адміністрацією. Визнанням того, що такий практичний підхід може успішно функціонувати, є також запровадження аналогічної моделі та окремих її компонентів в Австралії, США, Австрії, Німеччині, Ірландії, Південній Кореї, Ізраїлі тощо [3]. Проте, досвід Нідерландів надав змогу звернути особливу увагу на такі аспекти реалізації «клубу білого бізнесу» в Україні: через великий попит на участь у моделі працівники податкової служби можуть зіткнутися з надмірним робочим навантаженням і дефіцитом кваліфікованих людських ресурсів; між платниками податків і податковими органами можуть виникнути конфліктні ситуації щодо різних підходів до оцінювання ступеня прозорості суб'єкта бізнесу. Такий аспект потребує посиленої уваги та поетапної реалізації моделі «клубу білого бізнесу» в Україні, наприклад, спочатку для великих платників податків.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, проблематика податкового комплаєнсу як пріоритетного інструменту оптимізації адміністрування податкових платежів і мінімізації ризиків дедалі більше зацікавлює суб'єктів фіскального простору у подальшому його розвитку через логічний симбіоз мотивів і стимулів платників податків, що спонукають їх дотримуватися вимог податкового законодавства.

Імплементация системи податкового комплаєнсу дасть змогу вивести відносини із платниками податків на новий, якісний рівень, що ґрунтується на довірі, партнерстві, прозорості. Система податкового комплаєнсу сприятиме мінімізації ризиків недотримання платниками вимог податкового законодавства, допоможе платникам уникнути найбільш поширених помилок у майбутньому, уніфікує процес подання звітності та сплати податків, забезпечить можливість спільного вирішення проблем й усунення дисбалансів у контексті акумулювання й нарощування фіскального потенціалу державного та місцевих бюджетів в Україні в сучасних умовах.

Модель «клубу білого бізнесу» вважаємо перспективною в царині оптимізації фіскальної взаємодії податкових органів та платників податків, однак умови необхідно модифікувати до більш адекватного рівня з урахуванням специфіки діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, передбачити певні стимули за рахунок податкових преференцій (наприклад, інноваційний податковий кредит, пільгові ставки з податку на прибуток підприємств на період реалізації моделі «клубу білого бізнесу» тощо) та забезпечити повноцінний функціональний аспект комплаєнсу в цій моделі з урахуванням кращих світових практик.

Література

1. Верховна Рада ухвалила Закон «Про клуб білого бізнесу». *PwC-Україна*. 2024. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/publications/tax-and-legal-alert/2024/law-on-white-business-club.html> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Євгеній Сокур представив напрями цифровізації ДПС. *Пресслужба Державної податкової служби України*. 2023. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/682467.html> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Ільющенков С. «Клуб білого бізнесу»: модель для підприємців або черговий спосіб ручного контролю? *Юридична газета*. 2024. № 5-6(783-784). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/klub-bilogo-biznesu-model-dlya-pidpriemciv-abo-chergoviy-sposib-ruchnogo-kontrolyu.html> (дата звернення: 18.08.2024).
4. Карпушенко М., Карпушенко О. Теоретико-методологічні аспекти формування системи комплаєнс-контролю. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2023. № 1(23). С. 132-142.
5. Коломієць П. В. Система комплаєнс як елемент податкової безпеки України. *Baltija Publishing*. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/2.9>.
6. Лега О. В., Яловега Л. В., Прийдак Т. Б. Податкові ризики як елемент податкової політики підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 67. С. 229-233.
7. Національна стратегія доходів до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (дата звернення: 10.08.2024).
8. Осаволюк О. О. Податковий комплаєнс: теоретичні аспекти та законодавче закріплення. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 3. С. 58-62.
9. Робота ДПС України над впровадженням системи управління податковими комплаєнс-ризиками – одна зі стратегічних цілей Національної стратегії доходів до 2030 року. URL: <https://azones.law/analytics/roboata-dps-ukrayiny-nad-vprovadzhenniam-sistemy-upravlinnya-podatkovymy-komplayens-ryzykami-odna-zi-strategichnyh-tsilej-natsionalnoyi-strategiyi-dohodiv-do-2030-roku/> (дата звернення: 11.08.2024).
10. Сарана Л. А. Особливості управління податковими ризиками держави на час дії воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. Вип. 4. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-08-03/2022-4-08-03> (дата звернення: 10.08.2024).
11. Сушкова О. Є., Шкуренко Н. Г. Порядок формування профілю податкового ризику з метою проведення документальної перевірки ризикових суб'єктів господарювання. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 4(15). С. 268-274.
12. Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. *Господарське право і процес*. 2020. № 12. С. 85-90.
13. Як зміниться підхід до податкових перевірок до 2030 року? *Дебет–Кредит*. 06.08.2024. URL: <https://news.dtk.ua/law/inspections/92262-iak-zminitsia-pidxid-do-podatkovix-perevirok-do-2030-roku> (дата звернення: 12.08.2024).
14. Clougherty T., Bunn D., Asen E., Heywood J. A framework for the future reforming the UK tax system. *Centre for Policy Studies & Tax Foundation*. 2020. URL: <https://files.taxfoundation.org/20201023134831/A-Framework-for-the-Future-Reforming-the-UK-Tax-System-PDF.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).

References

1. PwC-Ukraine (2024), "The Verkhovna Rada passed the Law "On the Club of White Business"", available at: <https://www.pwc.com/ua/uk/publications/tax-and-legal-alert/2024/law-on-white-business-club.html> (access date August 10, 2024).
2. Press Service of the State Tax Service of Ukraine (2023), "Yevhenii Sokur presented the directions of digitalization of the State Tax Service", available at: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/682467.html> (access date August 10, 2024).
3. Iliushchenkov, S. (2024), "“White Business Club”: a model for entrepreneurs or another way of manual control?", *Yurydychna hazeta*, no. 5-6(783-784), available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/klub-bilogo-biznesu-model-dlya-pidpriemciv-abo-chergoviy-sposib-ruchnogo-kontrolyu.html> (access date August 18, 2024).
4. Karpushenko, M. and Karpushenko, O. (2023), "Theoretical and methodological aspects of forming a compliance control system", *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti*, no. 1 (23), pp. 132-142.
5. Kolomiiets, P.V. "The compliance system as an element of tax security of Ukraine", *Baltija Publishing*, DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/2.9>.

6. Leha, O.V., Yaloveha, L.V. and Pryidak, T.B. (2022), "The tax risks as an element of a company's tax policy", *Infrastruktura rynku*, Iss. 67, pp. 229-233.
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "National revenue strategy until 2030" dated 27.12.2023 no. 1218, available at: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (access date August 10, 2024).
8. Osavoliuk, O.O. (2023), "Tax compliance: theoretical aspects and legislative consolidation", *Juris Europensis Scientia*, Iss. 3, pp. 58-62.
9. "The work of the State Tax Service of Ukraine on implementing a tax compliance risk management system is one of the strategic goals of the National Revenue Strategy until 2030", available at: <https://azones.law/analytics/robota-dps-ukrayiny-nad-vprovadzhenniam-sistemy-upravlinnya-podatkovymi-komplayens-ryzykami-odna-zi-strategichnyh-tsilej-natsionalnoyi-strategiyi-dohodiv-do-2030-roku/> (access date August 11, 2024).
10. Sarana, L.A. (2022), "Peculiarities of state tax risk management during martial law", *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: ekonomika ta upravlinnia*, Iss. 4, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-08-03/2022-4-08-03> (access date August 10, 2024).
11. Sushkova, O.Ye. and Shkurenko, N.H. (2019), "Formation of the tax risk profile for organization the risk enterprises documentary review", *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, Iss. 4(15), pp. 268-274.
12. Shvydka, T. and Khaletska, K. (2020), "Compliance control in the system of corporate governance of business associations", *Hospodarske pravo i protses*, no. 12, pp. 85-90.
13. Debet-Kredyt (2024), "How will the approach to tax audits change by 2030?", available at: <https://news.dtki.ua/law/inspections/92262-iak-zminitsia-pidxid-do-podatkovix-perevirok-do-2030-roku> (access date August 12, 2024).
14. Clougherty, T., Bunn, D., Asen, E. and Heywood, J. (2020), "A framework for the future reforming the UK tax system", *Centre for Policy Studies & Tax Foundation*, available at: <https://files.taxfoundation.org/20201023134831/A-Framework-for-the-Future-Reforming-the-UK-Tax-System-PDF.pdf> (access date August 12, 2024).

Крупка М.І., Ткачик Ф.П.

ПОДАТКОВИЙ КОМПЛАЄНС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Мета. Дослідження актуальних тенденцій формування й імплементації комплаєнсу в українську практику управління податковими ризиками задля нарощування фіскального потенціалу державного та місцевих бюджетів.

Методика дослідження. Для вирішення поставленої мети у статті було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження: системного аналізу – для комплексного вивчення сутності податкового комплаєнсу та його інституційно-правових аспектів, що дозволило визначити основні способи мінімізації податкових ризиків; функціонального аналізу – при дослідженні фіскальної та мотивуючої ролі податкового комплаєнсу; структурний – під час оцінювання структури податкових ризиків та їх впливу на виконання державного та місцевих бюджетів в Україні; метод порівняння – при дослідженні зарубіжного досвіду управління податковими ризиками на основі комплаєнсу; узагальнення та спостереження – під час аналізу причин і факторів, що впливають на ефективність оподаткування та забезпечення сталого розвитку держави; індукції, дедукції та інші методи наукового пізнання.

Результати дослідження. Висвітлено сутнісні детермінанти використання комплаєнсу в процесах управління податковими ризиками. Обґрунтовано фіскальну та мотиваційну роль податкового комплаєнсу в акумулюванні доходів державного та місцевих бюджетів. Проаналізовано показники діяльності фіскальних інституцій в процесі імплементації податкового комплаєнсу в українську практику мінімізації шахрайських і корупційних явищ в оподаткуванні. Доведено практичну роль функціонування підрозділу, відповідального за впровадження податкового комплаєнсу в податкових органах, з урахуванням зарубіжного досвіду та в рамках імплементації Національної стратегії доходів, що сприятиме ефективному відпрацюванню податкових ризиків та формуванню партнерських відносин з платниками податків. Такий аспект сприятиме сумлінності виконання податкових обов'язків, що позитивно вплине на акумулювання фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів в Україні в умовах протидії ризикам воєнного часу.

Наукова новизна результатів дослідження. Набули подальшого розвитку теоретико-методичні підходи імплементації домінант комплаєнсу в систему протидії податковим ризикам і фіскальним втратам за результатами адміністрування податкових платежів до бюджетів усіх рівнів.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати можуть бути корисними для законодавців, фахівців у сфері оподаткування, науково-педагогічних працівників та інших зацікавлених осіб, сприяючи розробці ефективних стратегій для подолання податкових ризиків з метою посилення фіскального потенціалу держави і територіальних громад.

Ключові слова: фіскальна політика, бюджетні ресурси, комплаєнс, управління податковими ризиками, адміністрування податків, фіскальне партнерство.

Krupka M.I., Tkachyk F.P.

TAX COMPLIANCE AS AN INSTRUMENT FOR STRENGTHENING THE FISCAL POTENTIAL OF STATE AND LOCAL BUDGETS

Purpose. The aim of the article is to study current trends in the formation and implementation of compliance in the Ukrainian practice of tax risk management in order to increase the fiscal potential of state and local budgets.

Methodology of research. The following general scientific and special methods of scientific research were used in the article to solve the set goal: system analysis – for a comprehensive study of the essence of tax compliance and its institutional and legal aspects, which made it possible to determine the main ways of minimizing tax risks; functional analysis – when investigating the fiscal and motivating role of tax compliance; structural – when assessing the structure of tax risks and their impact on the execution of state and local budgets in Ukraine; the method of comparison – in the study of foreign experience of tax risk management based on compliance; generalization and observation – during the analysis of causes and factors affecting the effectiveness of taxation and ensuring the sustainable development of the state; induction, deduction and other methods of scientific knowledge.

Findings. The essential determinants of the use of compliance in tax risk management processes are highlighted. The fiscal and motivational role of tax compliance in the accumulation of state and local budget revenues is substantiated. The indicators of the activity of fiscal institutions in the process of implementing tax compliance into the Ukrainian practice of minimizing fraudulent and corrupt phenomena in taxation are analysed.

The practical role of the functioning of the unit responsible for the implementation of tax compliance in tax authorities, taking into account foreign experience and within the framework of the implementation of the National Revenue Strategy, has been proven, which will improve the procedures for working out tax risks and forming partnership relations with taxpayers. This aspect will contribute to the conscientious fulfilment of tax obligations, which will positively affect the accumulation of financial resources of the state and local budgets in Ukraine in the conditions of combating wartime risks.

Originality. The theoretical and methodological approaches to the implementation of dominant compliance in the system of combating tax risks and fiscal losses based on the results of the administration of tax payments to budgets of all levels have gained further development.

Practical value. The obtained results can be useful for legislators, specialists in the field of taxation, scientific and pedagogical workers and other interested persons, contributing to the development of effective strategies for overcoming tax risks in order to strengthen the fiscal potential of the state and territorial communities.

Key words: fiscal policy, budgetary resources, compliance, tax risk management, tax administration, fiscal partnership.

УДК 336.221
JEL Classification: H30

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.14

Валігура В.А.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Валігура Т.В.,
доктор філософії, викладач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Valihura V.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the S.I. Yuriy department of finance,
Valihura T.V.,
PhD in Economics, lecturer at the S.I. Yuriy department of finance,
West Ukrainian National University, Ternopil

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF TAX AUTHORITIES AND DIRECTIONS FOR THEIR IMPROVEMENT

Постановка проблеми. Податкові органи в різних країнах є складовою частиною виконавчих органів державної влади. Їх інституційна структура передбачає функціонування як окремого незалежного органу або у складі Міністерства фінансів. Однак, незалежно від цього, діяльність податкових органів має бути ефективною. Ця проблема особливо загострилася на початку 1990-их років, коли почали формуватися нові підходи до діяльності органів державної влади, відомі в науці як «новий публічний сектор» (new public sector) [1]. До органів державної влади почали ставитись вимоги підвищення ефективності, зниження витрат на їх функціонування при зростанні якості надання послуг. Такі тенденції не минули і податкові органи, діяльність яких є особливою, адже вони, поряд із характеристиками, притаманними усім державним органам, здійснюють адміністрування податкових надходжень держави, що зумовлює їх особливу відповідальність і потребу в ефективності. Тому діяльність податкових органів має характеризуватися ефективністю, яка визначається досягненням стратегічних, оперативних цілей і тісно пов'язана із виконанням одиничних процесів та вирішенням індивідуальних завдань. Тобто, ефективність функціонування податкових органів починається з досягнення поставлених цілей на робочому місці кожного працівника і з ефективного виконання процесів, які він здійснює.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінювання ефективності функціонування податкових органів стало предметом досліджень як зарубіжних, так і українських науковців. Серед зарубіжних вчених варто виділити праці К. Столка і К. Вегріха [2], В. Крандолла [3], М. Мілосавлевича, С. Радовановича і Б. Делібашича [4]. Поряд із цим, окресленій проблематиці присвячено увагу в публікаціях міжнародних організацій: Європейської комісії [5], Міжнародного валютного фонду [6], Європейської організації вищих органів фінансового контролю [7]. Фундаментальним дослідженням українських науковців в окресленій царині є монографія, яку підготували Є. Бридун, А. Вдовиченко, А. Зубрицький, І. Кирилук, Є. Маланушенко, Д. Серебрянський [8]. Крім цього, заслуговують на увагу дослідження Л. Козарезенко, І. Точиліної [9] та О. Редича [10]. Позитивно оцінюючи здобутки перелічених науковців і окремі підходи до оцінювання діяльності податкових органів, хочемо зауважити, що динамічні зміни у функціонуванні цих органів державної влади, пов'язані з розвитком цифрових технологій, запровадженням нових моделей управління та переходом податкової служби від контрольно-перевірочного до сервісного органу, зумовлюють актуальність подальших досліджень окресленої проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування оптимального підходу до оцінювання ефективності функціонування податкових органів та формування пропозицій щодо вдосконалення їх діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результативність функціонування будь-якої організації вимірюється різноманітними показниками, які можна групувати відповідно до специфіки її діяльності. Загалом таких показників є багато, однак для оцінювання зазвичай використовується інтегральний підхід, який лежить в основі концепції ключових показників ефективності (KPI – key

performance indicators) [8, с. 26-27]. Хоча дана концепція була започаткована для оцінки роботи в бізнесі, нині вона активно використовується й у діяльності державних організацій.

До оцінювання результативності діяльності податкових органів можна виділити декілька підходів, які розроблені як науковцями-теоретиками, так і групами дослідників-практиків, які представляють окремі міжнародні організації. Так, К. Столк і К. Вегріх запропонували окремі категорії, які передбачають оцінювання ключової діяльності податкових органів [2, с. 604] (табл. 1).

Таблиця 1

Основні категорії показників оцінювання діяльності податкових органів

Категорії	Показники ефективності
Основна діяльність організації	- дані щодо збору податків (загальна кількість зібраних податків, загальна кількість зареєстрованих платників, особливості та масштаб збору податків); - адміністративна інформація (кількість персоналу, кількість відділів).
Дотримання податкового законодавства	- рівень помилок у податкових деклараціях; - дотримання норм щодо подання звітності; - рівень добровільного дотримання законодавства.
Якість обслуговування	- точність збору та обробки даних; - своєчасність збору та обробки даних; - якість інтерфейсу для платників податків; - задоволеність платників податків.
Вартість послуг	- витрати протягом періоду та коефіцієнти витрат; - продуктивність (наприклад, кількість персоналу на платника податків, кількість персоналу на декларацію).

Джерело: [2, с. 604]

До таких категорій науковці відносять основну діяльність організації; дотримання податкового законодавства; якість обслуговування; вартість послуг. В межах кожної з категорій запропоновано перелік показників, застосування яких дає змогу оцінити ефективність діяльності податкових органів. На нашу думку, такий підхід не охоплює увесь спектр діяльності податкових органів, що робить його обмеженим у застосуванні.

Представник Департаменту фінансових питань Міжнародного валютного фонду В. Крандолл у 2010 р. розробив більш ширший підхід до оцінювання ефективності податкових відомств на основі їх функціональної діяльності [3, с. 6] (табл. 2).

Таблиця 2

Показники ефективності адміністрування податків

Функції адміністрування податків	Кількісний вимір	Своєчасність та якість заходів
1	2	3
Відповідність реєстрації та подачі документів	Кількість нових зареєстрованих платників. Кількість платників, які не подали декларації, за видами податків.	Середній час для завершення нової реєстрації. Середній час розгляду справи про неподачу декларації. Нараховані штрафи за несвоєчасну подачу. Достовірність реєстру платників податків.
Обслуговування та навчання платників податків	Загальна кількість платників податків, яким надано допомогу: - по телефону; - особисто. Письмове листування: - електронна пошта; - через інтернет-сайти. Кількість консультативних візитів. Кількість навчальних семінарів.	Середній час очікування платником податків послуги. Середній час відповіді на письмові запити платників податків. Точність наданих відповідей. Корисність візитів і семінарів (визначається опитуваннями).
Обробка звітності, обробка та відшкодування платежів	Кількість оброблених декларацій за видами податків. Кількість здійснених відшкодувань за типом податку. Відсоток декларацій, поданих в електронному вигляді. Відсоток декларацій, поданих у паперовому вигляді. Кількість оброблених платежів (вручну та в електронному вигляді). Загальна вартість оброблених платежів.	Середній час обробки. Середня кількість днів для повернення коштів. Точність обробки повернення/рівень помилок. Точність обробки платежів/рівень помилок.

продовження табл. 2

1	2	3
Стягнення заборгованості	Загальна сума стягнення заборгованості. Загальна кількість закритих справ про стягнення. Загальна кількість звернень платників податків. Загальна кількість використаних ресурсів (людино-років). Середній річний збір на людину в рік.	Середній термін справ про стягнення. Відсоток справ, вирішених протягом Х місяців. Якість здійснення збору (на основі конкретних інструментів оцінювання).
Аудит і розслідування	Кількість завершених перевірок за типом податків (і за сегментом платника податків, якщо це можливо): - прості; - комплексні; - тематичні; - тощо. Додаткова сума податку, нарахована перевіркою, за типом податку. Загальна кількість використаних ресурсів (людино-років). Додаткова сума податку, нарахована на рік з особи. Кількість завершених розслідувань.	Середній час виконання аудиту за типом. Якість аудиту (на основі конкретних інструментів скорингу). Середній час завершення аудиту.
Звернення	Загальна кількість закритих апеляційних справ. Загальна кількість використаних ресурсів (людино-років). Вартість коригувань за апеляцією. Кількість справ, розглянутих судами.	Середня тривалість апеляційної справи. Якість апеляційної справи (на основі конкретних інструментів оцінювання). Ступінь дотримання встановлених законом строків.

Джерело: [3, с. 6]

Функціональний підхід автор застосував в розрізі оцінювання відповідності реєстрації та подачі документів; обслуговування та навчання платників податків; обробки звітності, обробки та відшкодування платежів; стягнення заборгованості; аудиту і розслідувань; звернень платників податків. Натомість саме оцінювання передбачає застосування загального кількісного виміру і виміру своєчасності та якості проведених заходів. Такий підхід є дієвим з позиції орієнтації на внутрішній фокус оцінювання діяльності податкових органів, натомість він не враховує зовнішнього сприйняття їх функціонування через оцінювання підзвітності і прозорості.

Робоча група експертів з держав-членів ЄС під головуванням Генерального директорату з питань оподаткування та митного союзу у 2007 р. розробила документ під назвою «Фіскальні плани» [5, с. 8]. Це практичні вказівки, що встановлюють чіткі критерії, засновані на передовій практиці ЄС, за якими податкова або фіскальна адміністрація може оцінити свою власну операційну спроможність. Вони можуть бути використані для аналізу розривів між існуючою ситуацією в окремих країнах і плановими стандартами й, таким чином, забезпечити основу для проведення фіскальних реформ. Зазначені критерії об'єднані у п'ять груп: структура та базис; людські та поведінкові проблеми; системи та функціонування; обслуговування платників податків; підтримка (табл. 3).

Таблиця 3

Групи та критерії оцінки операційної спроможності податкових органів

Групи	Критерії
Структура та базис	Загальна структура податкових органів. Структура та функціональна організація. Податкове законодавство.
Людські та поведінкові проблеми	Етика. Управління людськими ресурсами.
Системи та функціонування	Збір доходів і правозастосування. Податковий аудит. Адміністративне співробітництво та взаємодопомога. Шахрайство та ухилення від сплати податків.
Обслуговування платників податків	Права та обов'язки платників податків. Системи управління платниками податків. Добровільне виконання податкового обов'язку.
Підтримка	Інформаційні технології. Зв'язок.

Джерело: [5, с. 8]

Зазначені критерії є надзвичайно цінними, однак ключові індикатори для оцінювання їх дотримання сформовані у вигляді опитувальника і їх часто важко пов'язати з кількісним чи якісним виміром результативності.

На нашу думку, найбільш комплексним, і таким, що відповідає сучасному стану розвитку, підходом оцінювання ефективності податкових органів є інструмент TADAT (скорочення від Tax Administration Diagnostic Assessment Tool). Це всесвітньо визнаний інструмент, розроблений Міжнародним валютним фондом у співпраці з іншими організаціями в 2015 р., який пропонує ефективний підхід до оцінювання відносно сильних і слабких сторін податкових органів. Структура TADAT розроблена для надання стандартизованої оцінки найважливіших результатів системи податкового адміністрування будь-якої країни. Оцінка точно визначає відносні сильні та слабкі сторони, надаючи цінну перспективу для визначення пріоритетів вдосконалення. У цьому полягає найбільша цінність TADAT: він надає об'єктивне уявлення про стан системи адміністрування податків та сфери, які потребують реформування чи посилення, що сприяє спільному погляду серед зацікавлених сторін. Таким чином, він забезпечує основу для обговорення цілей реформ, стратегій впровадження, а також визначення пріоритетів і послідовності заходів. Крім того, податкові органи отримують значну вигоду від методології, коли вона включена в систему регулярного моніторингу ефективності, звітності та підзвітності.

Система TADAT застосовує механізм скорингу, який ґрунтується на передовій практиці податкових адміністрацій в усьому світі. Наприклад, оцінка «А» означає, що адміністрація добре працює та дотримується міжнародно прийнятої передової практики щодо цього конкретного виміру. Згодом оцінка «В» означає, що адміністрація працює досить близько до стандартів найкращої міжнародної практики тощо. Таким чином, самі бали служать орієнтиром для відділів доходів без необхідності прямого порівняння з іншими адміністраціями в усьому світі. Варто зазначити, що жодна країна не отримує прямих балів «А», але «С» і «D» є більш поширеними оцінками. Оцінки не призначені для використання в змаганнях з податковими органами інших країн. Натомість головна мета оцінювання полягає в тому, щоб дати можливість податковим органам визначити пріоритети своїх ініціатив у майбутньому.

TADAT оцінює ефективність системи податкового адміністрування країни, розглядаючи її ключові компоненти. Структура складається з дев'яти сфер результатів ефективності (POA – Performance Outcome Areas), які характеризуються певними індикаторами (табл. 4).

Таблиця 4

Структура TADAT за сферами результатів ефективності та індикаторами

Сфери результатів ефективності	Індикатори
1	2
POA 1: Цілісність бази зареєстрованих платників податків	P1-1. Точна та достовірна інформація про платників податків
	P1-2. Знання потенційної бази платників податків
POA 2: Ефективність управління ризиками	P2-3. Ідентифікація, оцінювання, ранжування та кількісна оцінка комплаєнс-ризиків
	P2-4. Зменшення ризиків за допомогою плану покращення відповідності
	P2-5. Моніторинг та оцінювання заходів зі зменшення ризиків відповідності
	P2-6. Ідентифікація, оцінювання та мінімізація інституційних ризиків
POA 3: Підтримка добровільного дотримання податкових зобов'язань	P3-7. Обсяг, актуальність і доступність інформації
	P3-8. Обсяг ініціатив щодо зменшення витрат платників податків на дотримання податкового законодавства
	P3-9. Отримання відгуків платників податків про продукти і сервіси
POA 4: Своєчасність подання податкових декларацій	P4-10. Своєчасність подання документів
	P4-11. Використання засобів електронного зберігання документів
POA 5: Своєчасна сплата податків	P5-12. Використання електронних методів оплати
	P5-13. Використання ефективних систем збору
	P5-14. Своєчасність платежів
	P5-15. Сума та рух податкової заборгованості
POA 6: Точність звітування в деклараціях	P6-16. Обсяг дій перевірки, вжитих для виявлення та запобігання недостовірної звітності
	P6-17. Ступінь проактивних ініціатив для заохочення точного звітування
	P6-18. Контроль за обсягом недостовірної звітності

продовження табл. 4

1	2
РОА 7: Ефективність вирішення податкових спорів	P7-19. Наявність незалежного, дієвого та поступового процесу вирішення спорів
	P7-20. Час, витрачений на вирішення спорів
	P7-21. Ступінь, врахування результатів спорів
РОА 8: Ефективність управління доходами	P8-22. Внесок у процес прогнозування державних податкових надходжень
	P8-23. Адекватність системи обліку податкових надходжень
	P8-24. Адекватність оформлення відшкодування податку
РОА 9: Підзвітність і прозорість	P9-25. Механізми внутрішнього забезпечення
	P9-26. Зовнішній нагляд за податковою адміністрацією
	P9-27. Громадське сприйняття чесності
	P9-28. Публікація діяльності, результатів і планів

Джерело: складено авторами за [6]

Сфери результатів ефективності складаються із 28–32 індикаторів високого рівня, кожен з яких побудований на 1–5 параметрах, які разом складають до 55 вимірювань. На сьогоднішній день TADAT здійснив загалом 118 оцінок податкових відомств у всьому світі, і багато податкових органів уже включили його у свої KPI або використовують для вимірювання ефективності та прогресу.

У травні 2018 р. Україна долучилася до оцінювання ефективності податкових органів за допомогою інструменту TADAT, про що представлено звіт на сайті аналізованого ресурсу [11]. Основні результати оцінювання наведено на рис. 1.

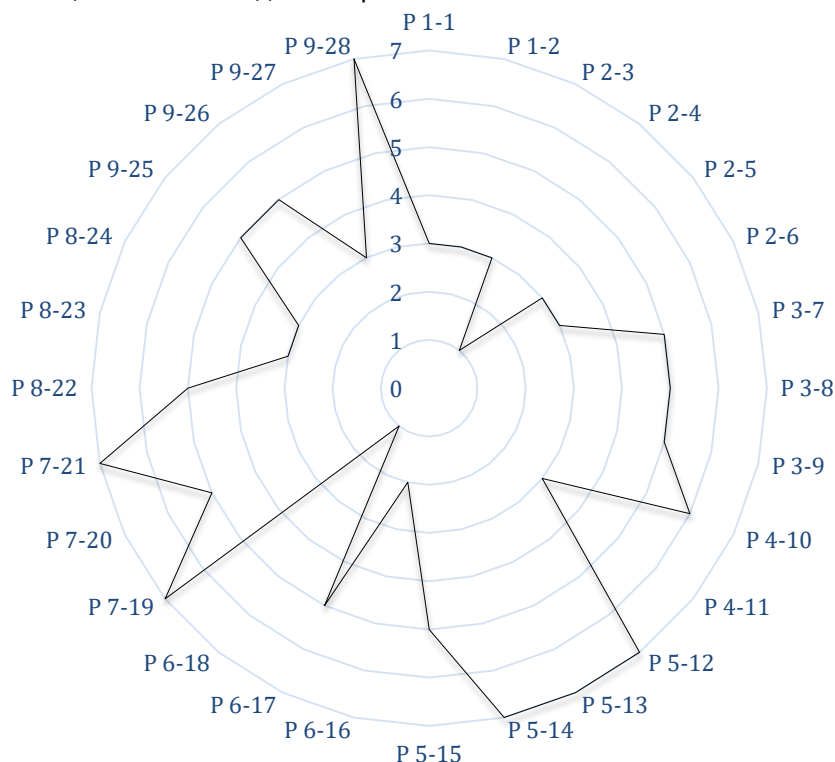

Рис. 1. Розподіл балів ефективності функціонування податкових органів в Україні за методикою TADAT

Примітка: шкала відповідності оцінок TADAT оцінкам на діаграмі: 7 – А, 6 – В+, 5 – В, 4 – С+, 3 – С, 2 – D+, 1 – D.

Джерело: складено авторами за [11]

З представленого рис. 1 видно, що податкові органи України лише за двома з 28 показників отримали найнижчу оцінку. З РОА 2: «Ефективність управління ризиками» найнижчу оцінку отримано за показником «зменшення ризиків за допомогою плану покращення відповідності» внаслідок відсутності такого плану. Разом із тим, аналіз РОА 6: «Точність звітування в деклараціях» засвідчив, що в частині контролю за обсягом недостовірної звітності податкові органи отримали оцінку «D», причиною чого є те, що вони не проводять систематичний моніторинг обсягу недостовірної звітності. В частині вдосконалення цих сфер податковим органам потрібно провести кардинальну роботу щодо

покращення ефективності.

Натомість за багатьма іншими показниками спостерігаються вищі оцінки, а за шести – найвищі. Зокрема найвищі оцінки отримано за трьома індикаторами РОА 5: «Своєчасна сплата податків» (використання електронних методів оплати, використання ефективних систем збору та своєчасність платежів). Найвищі оцінки також отримано за показниками: «наявність незалежного, дієвого та поступового процесу вирішення спорів» та «ступінь, врахування результатів спорів» РОА 7 («Ефективність вирішення податкових спорів»). Також в частині РОА 9: «Підзвітність і прозорість» оцінку «А» отримано за індикатор «Публікація діяльності, результатів і планів».

Щодо інших показників досліджуваних сфер, то їх покращення потребує поступової та систематичної роботи як у самій податковій службі, так і зміни зовнішнього середовища функціонування платників податків і податкових органів. Оскільки інструмент TADAT основним чином призначений для виявлення слабких місць у функціонуванні податкових органів з метою їх вдосконалення, нами сформовано пропозиції щодо покращення діяльності податкових органів в Україні (табл. 5).

Таблиця 5

Пропозиції щодо вдосконалення діяльності податкових органів в Україні за індикаторами TADAT

Індикатор	Підсумок оцінювання
1	2
РОА 1: Цілісність бази зареєстрованих платників податків	
P1-1. Точна та достовірна інформація про платників податків	Суб'єкти господарювання схильні часто припиняти свою діяльність. Тому, з метою впорядкування бази даних платників податків, доцільно вдосконалити процедуру скасування реєстрації неактивних платників податків і посилити роботу в частині деактивації таких платників
P1-2. Знання потенційної бази платників податків	Підприємницька діяльність часто ведеться без державної реєстрації. Слід посилити роботу щодо виявлення такої діяльності, в тому числі застосовуючи інформацію про рух коштів на банківських рахунках
РОА 2: Ефективність управління ризиками	
P2-3. Ідентифікація, оцінювання, ранжування та кількісна оцінка комплаєнс-ризиків	Необхідно виділити в структурі ризиків ті, які стосуються агресивного податкового планування
P2-4. Зменшення ризиків за допомогою плану покращення відповідності	Сформувати річний план покращення відповідності
P2-5. Моніторинг та оцінювання заходів із зменшення ризиків відповідності	Запровадити регулярну практику моніторингу та оцінювання заходів зі зменшення ризиків відповідності
P2-6. Ідентифікація, оцінювання та мінімізація інституційних ризиків	Запровадити систему ідентифікації, оцінювання та мінімізації інституційних ризиків
РОА 3: Підтримка добровільного дотримання податкових зобов'язань	
P3-8. Обсяг ініціатив щодо зменшення витрат платників податків на дотримання податкового законодавства	Запровадити механізм попереднього заповнення звітності для малих підприємств з подальшою верифікацією помилок податковими органами
P3-9. Отримання відгуків платників податків про продукти і сервіси	Запровадити участь платників податків у розробці та тестуванні нових продуктів і сервісів
РОА 4: Своєчасність подання податкових декларацій	
P4-10. Своєчасність подання документів	Розробити систему нагадування платникам податків про своєчасність подання звітності
РОА 5: Своєчасна сплата податків	
P5-15. Сума та рух податкової заборгованості	Посилити роботу щодо зниження обсягів і термінів податкової заборгованості
РОА 6: Точність звітування в деклараціях	
P6-16. Обсяг дій перевірки, вжитих для виявлення та запобігання недостовірної звітності	Використовувати непрямі методи визначення податкових зобов'язань з урахуванням даних на банківських рахунках
P6-17. Ступінь проактивних ініціатив для заохочення точного звітування	Запровадити нові ініціативи щодо заохочення точного звітування
P6-18. Контроль за обсягом недостовірної звітності	Проводити систематичний моніторинг обсягу недостовірної звітності

продовження табл. 5

1	2
РОА 7: Ефективність вирішення податкових спорів	
P7-20. Час, витрачений на вирішення спорів	Впроваджувати ініціативи, спрямовані на скорочення часу, витраченого на вирішення спорів
РОА 8: Ефективність управління доходами	
P8-22. Внесок у процес прогнозування державних податкових надходжень	Здійснювати моніторинг податкових витрат і збитків, перенесених на майбутні періоди, які можуть бути зараховані як майбутні податкові зобов'язання
P8-23. Адекватність системи обліку податкових надходжень	Проводити регулярні зовнішні або внутрішні аудити системи бухгалтерського обліку
P8-24. Адекватність оформлення відшкодування податку	Запровадити перевірку заявок на відшкодування ПДВ на основі оцінки ризику
РОА 9: Підзвітність і прозорість	
P9-26. Зовнішній нагляд за податковою адміністрацією	Запровадити систематичне висвітлення та повідомлення уряду про результати зовнішнього нагляду за податковою службою
P9-27. Громадське сприйняття чесності	Запровадити обов'язкове оприлюднення моніторингу довіри громадськості до податкових органів

Джерело: складено авторами

Наведені пропозиції відображають проблематику діяльності податкових органів, яка на теперішній час найбільше потребує вдосконалення. Однак вони не є виключними і можуть доповнюватися відповідно до змін у функціонуванні податкових органів.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що механізм оцінювання ефективності податкових органів в Україні в цілому відповідає світовій і європейській практиці, адже здійснюється із застосуванням визнаного Міжнародним валютним фондом інструменту TADAT. Враховуючи результати оцінювання, відомство постійно розвивається та удосконалюється. Однак, в частині визначення ефективності податкових органів важливо враховувати кадрову складову їх діяльності та електронні сервіси. Компетентність працівників центрів обслуговування платників податків здійснює вагомий вплив на діяльність суб'єктів господарювання, правильність прийняття рішень, витрати часу тощо. Разом із цим, електронними сервісами найбільше користуються представники малого і середнього бізнесу, тому їх важливо розвивати і підтримувати на високому рівні. Впродовж останніх років в Україні активно вдосконалюються електронні сервіси податкових органів і на сьогодні вони досягли високої ефективності. Натомість, вважаємо за необхідне, включити до критеріїв оцінювання ефективності діяльності податкових органів компетентність і здатність вирішити проблему платника податків працівників центрів обслуговування платників податків, які безпосередньо контактують з ними.

Література

1. Brignall S., Modell S. An institutional perspective on performance measurement and management in the «new public sector». *Management Accounting Research*. 2000. № 11. P. 281-306.
2. Stolk C., Wegrich K. Convergence without diffusion? A comparative analysis of the choice of performance indicators in tax administration and social security. *International Review of Administrative Sciences*. 2008. № 74. P. 589-614.
3. Crandall W. Revenue Administration: Performance Measurement in Tax Administration / International Monetary fund. Fiscal Affairs Department. 2010. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/TNM/Issues/2016/12/31/Revenue-Administration-Performance-Measurement-in-Tax-Administration-23956> (дата звернення: 15.08.2024).
4. Milosavljević M., Radovanović S., Delibašić B. What drives the performance of tax administrations? Evidence from selected european countries. *Economic Modelling*. 2023. Vol. 121. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999323000299#preview-section-abstract> (дата звернення: 15.08.2024).
5. Fiscal Blueprints. A path to a robust, modern and efficient tax administration / European Commission. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 87 p.
6. TADAT: Assessing the Performance of Tax Administrations. URL: <https://www.bearingpointcaribbean.com/blog/tadat-assessing-the-performance-of-tax-administrations/> (дата звернення: 15.08.2024).
7. Benchmarking of Tax Administrations. Report of the EUROSAT Study Group. URL: <https://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/training/training-committee/Benchmarking-of-Tax-AdministrationsFinal-Report.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
8. Система ключових індикаторів результативності діяльності органів Міністерства доходів і зборів України : монографія / Бридун Є. В. та ін. ; за заг. ред. А. М. Вдовиченка. Київ : Алерта, 2013.

336 с.

9. Козарезенко Л. В., Точиліна І. В. Інструменти оцінювання ефективності податкового адміністрування в Україні. *Бізнес інформ.* 2018. № 9. С. 182-188.
10. Редич О. В. Управління податковим відомством на основі ключових показників ефективності. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування.* 2018. № 2. С. 169-177.
11. Wolf N.-B., Khwaja M., Andréasson A., Fink F. Performance Assessment Report Ukraine / Tax Administration Diagnostic Assessment Tool. May 2018. URL: https://www.tadat.org/assets/files/UK_Final_PAR.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

References

1. Brignall, S. and Modell, S. (2000), "An institutional perspective on performance measurement and management in the «new public sector»", *Management Accounting Research*, no. 11, pp. 281-306.
2. Stolk, C. and Wegrich, K. (2008), "Convergence without diffusion? A comparative analysis of the choice of performance indicators in tax administration and social security", *International Review of Administrative Sciences*, no. 74, pp. 589-614.
3. Crandall, W. (2010), Revenue Administration: Performance Measurement in Tax Administration, International Monetary fund, Fiscal Affairs Department, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/TNM/Issues/2016/12/31/Revenue-Administration-Performance-Measurement-in-Tax-Administration-23956> (access date August 15, 2024).
4. Milosavljević, M., Radovanović, S. and Delibašić, B. (2023). "What drives the performance of tax administrations? Evidence from selected european countries", *Economic Modelling*, Vol. 121, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999323000299#preview-section-abstract> (access date August 15, 2024).
5. European Commission (2007), Fiscal Blueprints. A path to a robust, modern and efficient tax administration, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 87 p.
6. TADAT: Assessing the Performance of Tax Administrations, available at: <https://www.bearingpointcaribbean.com/blog/tadat-assessing-the-performance-of-tax-administrations/> (access date August 15, 2024).
7. Benchmarking of Tax Administrations. Report of the EUROSai Study Group, available at: <https://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/training/training-committe/Benchmarking-of-Tax-AdministrationsFinal-Report.pdf> (access date August 15, 2024).
8. Vdovychenko, A.M. (Ed.) (2013), *Systema ključovykh indyktoriv rezultatyvnosti diialnosti orhaniv Ministerstva dokhodiv i zboriv Ukrainy* [System of key performance indicators of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine], monograph, Alerta, Kyiv, Ukraine, 336 p.
9. Kozarezenko, L.V. and Tochylyna, I.V. (2018), "Tools for evaluating the effectiveness of tax administration in Ukraine", *Business information*, no. 9, pp. 182-188.
10. Redych, O.V. (2018), "Management of the tax department based on key performance indicators", *Ekonomichnyi xisnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannia*, no. 2, pp. 169-177.
11. Wolf, N.-B., Khwaja, M., Andréasson, A. and Fink, F. (2018), Performance Assessment Report Ukraine, available at https://www.tadat.org/assets/files/UK_Final_PAR.pdf (access date August 15, 2024).

Валігура В.А., Валігура Т.В.

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Мета. Обґрунтування оптимального підходу до оцінювання ефективності функціонування податкових органів та формування пропозицій щодо вдосконалення їх діяльності в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: опису, порівняння, аналізу, синтезу (у процесі обґрунтування оптимального підходу до оцінювання ефективності діяльності податкових органів); опису, абстрактно-логічний, індукції та дедукції (при характеристиці інструменту оцінювання ефективності податкових органів – TADAT); абстрагування, систематизації та аргументації (при формуванні пропозицій щодо вдосконалення діяльності податкових органів в Україні).

Результати дослідження. Встановлено, що у світовій фіскальній практиці підходи до оцінювання ефективності діяльності податкових органів розробляються як окремими науковцями, так і на рівні міжнародних організацій. Такі підходи відрізняються відповідно до мети їх побудови, критеріїв та показників. Обґрунтовано, що найбільш комплексним, і таким, що відповідає сучасному стану розвитку, підходом оцінювання ефективності податкових органів є інструмент TADAT (Tax Administration Diagnostic Assessment Tool). На теперішній час TADAT здійснив загалом 118 оцінок податкових відомств у всьому світі, в тому числі в Україні, і багато податкових органів уже включили його у свої KPI. На основі виявлених слабких місць у функціонуванні податкових органів України за допомогою інструмента TADAT сформовано пропозиції щодо покращення їх діяльності.

Наукова новизна результатів дослідження. Сформовано напрями вдосконалення діяльності податкових органів в Україні на базі оцінювання їх функціонування з використанням інструменту TADAT.

Практична значущість результатів дослідження. Результати представленого дослідження можуть бути використані у процесі вдосконалення діяльності Державної податкової служби України.

Ключові слова: податкові органи, адміністрування податків, податки, платники податків, ключові показники ефективності, податкове законодавство.

Valihura V.A., Valihura T.V.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF TAX AUTHORITIES AND DIRECTIONS FOR THEIR IMPROVEMENT

Purpose. The aim of the article is to substantiate the optimal approach to assessing the effectiveness of the functioning of tax authorities and formulating proposals for improving their activities in Ukraine.

Methodology of research. The following general scientific and special methods were used in the research process: description, comparison, analysis, synthesis (in the process of substantiating the optimal approach to assessing the effectiveness of tax authorities), description, abstract and logical, induction and deduction (when characterizing the tool for assessing the efficiency of tax authorities – TADAT), abstraction, systematization and argumentation (when formulating proposals for improving the activities of tax authorities in Ukraine).

Findings. It has been established that in global fiscal practice, approaches to assessing the efficiency of tax authorities are developed both by individual scientists and at the level of international organizations. These approaches vary according to the purpose of their construction, criteria and indicators. It is substantiated that the most comprehensive, and one that corresponds to the current state of development, approach to assessing the efficiency of tax authorities is the tool – TADAT (Tax Administration Diagnostic Assessment Tool). To date, TADAT has completed a total of 118 assessments of tax authorities worldwide, including in Ukraine, and many tax authorities have already included it in their KPIs. Based on the identified weaknesses in the functioning of the tax authorities of Ukraine, proposals for improving their activities were formed with the help of the TADAT tool.

Originality. Directions for improving the activity of tax authorities in Ukraine were formed based on the assessment of their functioning using the TADAT tool.

Practical value. The results of the presented research can be used in the process of enhancing the activities of the State Tax Service of Ukraine.

Key words: tax authorities, tax administration, taxes, taxpayers, key performance indicators, tax legislation.

УДК 336.1:352
JEL Classification: H71, H72

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.15

Шмигель О.Є.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та
спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Shmyhel O.Ye.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the department of fundamental
and special disciplines,
Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship
and Business of West Ukrainian National University, Ternopil

LOCAL FINANCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW: CHALLENGES AND WAYS OF OVERCOME CRISIS PHENOMENA

Постановка проблеми. Місцеві фінанси є основою фінансової незалежності територіальних громад та ключовим елементом управління на місцевому рівні. Вони забезпечують фінансування суспільно важливих послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, інфраструктурний розвиток, культурні та спортивні заходи тощо. Місцеві фінанси відіграють вирішальну роль у реалізації стратегічних цілей сталого розвитку громад та регіонів.

У сучасних умовах їх формування і використання набувають особливого значення через низку факторів. По-перше, процес децентралізації в Україні та багатьох інших країнах передбачає передачу значної частини фінансових ресурсів і повноважень на місцевий рівень, що відкриває нові можливості, але й створює додаткові виклики.

По-друге, глобалізація та інтеграційні процеси відкривають нові можливості для залучення інвестицій і розвитку міжнародного співробітництва, проте водночас створюють додаткові виклики. Зокрема, місцеві бюджети стають вразливими до змін у світовій економіці, таких як економічні кризи, коливання валютних курсів та нестабільність ринків. Крім того, глобалізація зумовлює посилення конкуренції між регіонами за ресурси, інвестиції та кваліфіковану робочу силу.

По-третє, економічна нестабільність, яка може бути спричинена як внутрішніми (політична ситуація, військові конфлікти, реформи), так і зовнішніми факторами (глобальні економічні кризи, пандемії). У таких умовах особливо важливим є забезпечення стійкості місцевих бюджетів, раціональне використання фінансових ресурсів та розвиток механізмів антикризового управління.

Окрім цього, сучасні технологічні зміни відкривають нові можливості для прозорого та ефективного управління місцевими фінансами, але потребують значних інвестицій у цифровізацію процесів. Саме тому є потреба у вивченні сучасних викликів і особливостей, пов'язаних із формуванням та використанням місцевих фінансів, а також розгляд перспектив їх подальшого розвитку в умовах нестабільної динаміки розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку місцевих фінансів неодноразово ставали предметом дослідження науковців. Ця проблематика охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із забезпеченням фінансової самодостатності місцевого самоврядування, ефективним управлінням фінансовими ресурсами та вирішенням соціально-економічних завдань на рівні територіальних громад.

Особливу увагу приділено проблемам формування фінансової бази місцевого самоврядування, які отримали відображення у численних наукових публікаціях учених: В. Булавинець, О. Василика, У. Ватаманюк-Зелінської, Г. Возняк, В. Горина, В. Дем'янишина, Т. Єфименко, В. Ігнатова, О. Кириленко, В. Кравченко, А. Крисоватого, З. Лободіної, О. Луїної, Б. Малиняка, В. Опаріна, О. Сунцової, К. Павлюк, О. Романенко, С. Юрія та ін.

Окрему увагу заслуговує розгляд досліджень зарубіжних науковців. Так, дослідники Guiso L., Sapienza P., Zingales L. досліджували вплив місцевих фінансів у різноманітних інтерпретаціях відмінностей у місцевому фінансовому розвитку в рамках інтегрованого фінансового ринку за допомогою індикатору фінансового розвитку. Використовуючи індикатор, автори виявили, що фінансовий розвиток підвищує ймовірність започаткування власної справи, сприяє появі нових фірм, збільшує конкуренцію та сприяє зростанню. Встановлено істотний вплив місцевих фінансів на локальний місцевий фінансовий розвиток як важливий чинник економічного успіху регіону [1].

Kendall J. вивчав зв'язок між місцевим фінансовим розвитком і зростанням у макроекономічних масштабах. Це дало змогу довести, що брак місцевих фінансів уповільнює зростання, а зв'язок є нелінійним, при цьому людський капітал згладжує відсутність достатніх обсягів місцевих фінансів [2].

Інша стаття [3] показує, що поглиблення ринку капіталу – яке вимірюється обсягом цінних паперів ринку капіталу, випущених місцевими фірмами – на провінційному рівні в Китаї пов'язане з швидшим місцевим економічним зростанням.

Окремі автори, досліджуючи різноманітні зв'язки між прямими іноземними інвестиціями, місцевими фінансами, фінансовими ринками та локальним економічним зростанням, виявили і довели, що країни з добре розвиненими місцевими фінансами та відповідними фінансовими ринками для їх обслуговування значно вииграють від інвестицій [4].

Низка авторів розглядала ефект запровадження менш прозорого податкового інструменту для фінансування органів місцевого самоврядування. Так, у 1999 році проведена реформа щодо місцевих фінансів дозволила італійським муніципалітетам частково замінити більш підзвітне джерело податкових надходжень (податок на майно) менш прозорим (надбавка до податку на доходи громадян). Тобто, прозорість місцевого оподаткування є важливим фактором політичної відповідальності та істотно впливає на забезпечення муніципалітетів місцевими фінансами [5].

Науковці Bahl R. і Bird R. у книзі «Фіскальна децентралізація та місцеві фінанси в країнах, що розвиваються: розвиток знизу» дослідили питання фіскальної децентралізації та управління місцевими фінансами. Автори аналізують, як децентралізація впливає на розвиток економік, зміцнення місцевих органів влади та покращення надання суспільних послуг [6].

Проте, питання формування та розвитку місцевих фінансів залишається актуальним і потребує подальших досліджень, зокрема в контексті модернізації їх змісту, доходності місцевих бюджетів в умовах сучасних соціально-економічних змін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту функціонування місцевих фінансів, аналіз основних викликів і кризових явищ, що виникають у сфері місцевих бюджетів в умовах воєнного стану України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стабільний розвиток регіонів значною мірою залежить від ефективності використання наявних ресурсів, а також від механізмів розподілу та залучення фінансів. У цьому контексті важливим аспектом є фінансова самодостатність місцевих громад, яка визначає їхню спроможність виконувати власні повноваження та забезпечувати належний рівень послуг для населення.

Питанням місцевих фінансів приділяється особлива увага, оскільки саме вони є ключовим інструментом для досягнення фінансової децентралізації та зміцнення економічного потенціалу регіонів. Варто погодитися з думкою Дяченко С.: «Місцеві та регіональні фінанси є підпорядкованими категоріями фінансів та елементами фінансової системи держави [7, с. 62]. Дослідники Горин В., Савчук С. стверджують: «Реформа місцевого самоврядування в Україні супроводжувалась реалізацією низки ініціатив для підтримки фінансової спроможності територіальних громад. У перші роки після об'єднання громади відчували різке зростання власних бюджетів, спричинене закріпленням за ними додаткових джерел доходів, а також наданням права на отримання спеціальних трансфертів з державного бюджету на підтримку реформи. Завдяки цьому зростання доходів бюджетів новоутворених громад могло сягати 5–8 разів. Проте, завершення адміністративно-територіальної реформи в Україні поставило перед громадами завдання пошуку шляхів забезпечення фінансової самодостатності власними силами, залучення резервів нарощування власних доходів, оскільки частина бюджетних програм фінансової підтримки реформи децентралізації була обмежена» [8, с. 12].

«Зміст місцевих (муніципальних) фінансів – це система економічних відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань. З одного боку, в ньому можна простежити деяку паралель з переліченими визначеннями даного явища, а з іншого – своєрідною новизною відзначається їх розгляд як системи економічних відносин, що складаються в ході виробництва, розподілу, обміну, споживання засобів та результатів праці» [9, с. 16].

Отже, місцеві фінанси – це сукупність соціально-економічних відносин, що складаються між органами місцевого самоврядування, з одного боку, та органами державної влади, юридичними і фізичними особами, з іншого боку, які виникають з приводу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для вирішення завдань місцевого значення.

Доходна частина бюджетів місцевих фінансів складається з місцевих податків і зборів, трансфертів (перерахувань із бюджетів інших рівнів), інших надходжень.

Доходи місцевих бюджетів є основою фінансової автономії органів місцевого самоврядування, котрі забезпечують виконання соціальних, економічних та адміністративних функцій на місцях. Вони передбачають:

1. Податкові надходження:

– податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) є найбільшим джерелом доходів, що стабільно зростає та забезпечує значну частину фінансових ресурсів місцевих громад;

– єдиний податок є вагомим джерелом наповнення, в останні роки демонструє стабільне зростання, підтримуючи фінансову спроможність малого та середнього бізнесу;

– інші податки: плата за землю, податок на майно, акцизний податок і податок на прибуток підприємств формують додаткові ресурси, проте їх динаміка може коливатися залежно від економічних умов.

2. Неподаткові надходження. До цієї категорії відносяться доходи від оренди комунального майна, адміністративні збори, штрафи та інші платежі. Вони, зазвичай, мають менший обсяг, ніж податки, але відіграють важливу роль у наповненні бюджетів.

3. Міжбюджетні трансферти. Перерахування з державного бюджету у вигляді субвенцій та дотацій (освітня субвенція, базова дотація) спрямовані на вирівнювання фінансових можливостей громад і підтримку територій, що постраждали внаслідок військових дій чи інших кризових ситуацій.

Так, у 2023 році до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 441875,0 млн гривень. Приріст надходжень до загального фонду проти 2022 року склав 11,0 % або + 43821,8 млн гривень. Не забезпечено приросту доходів по 4-х областях – Луганській (-59,9 %), Херсонській (-28,0 %), Донецькій (-16,2 %) та Запорізькій (-5,3 %). Обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2023 рік склав 289370,8 млн гривень [10].

Приріст надходжень ПДФО до 2022 року становить 6,3 % або + 17149,1 млн гривень. Із 13 регіонів, що мають темпи приросту ПДФО вищі за середній показник по Україні, 3 регіони забезпечили приріст понад 15 % (Київська (+19,1 %), Черкаська (+17,2 %) області та м. Київ (+15,7 %)) [10].

Найнижчий приріст цього податку мають Хмельницька (+2,4 %) та Сумська (+2,7 %) області. Не досягнуто рівня попереднього року по Луганській (-58,5 %), Херсонській (-24,7 %), Донецькій (-18,5 %), Запорізькій (-4,9 %) та Миколаївській (-3,1 %) областях [10].

Надходження єдиного податку склали 55770,4 млн грн, збільшення надходжень проти 2022 року становить +18,2 %, або на 8598,7 млн грн більше. Надходження плати за землю склали 34529,7 млн грн, збільшення надходжень проти 2022 року становить +16,8 %, або +4961,4 млн гривень. Фактичні надходження податку на нерухоме майно за 2023 рік склали 9140,0 млн грн, збільшення надходжень порівняно з минулим роком становить +28,4 %, або на 2021,1 млн грн більше [10].

Акцизного податку за 2023 рік надійшло 22399,3 млн грн, що більше від надходжень цього податку за 2022 рік на 9317,8 млн грн, або +71,2 % [10].

Податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки надійшло 14537,3 млн грн, що більше від надходжень 2022 року на 2332,2 млн грн або +19,1 % [10].

Виконання станом на 01.01.2024 річних затверджених показників доходів загального фонду складає 102,2 % (норма – 100 %), в тому числі за надходженнями: податку на доходи фізичних осіб – 99,2 %; єдиного податку – 106,7 %; плати за землю – 106,4 %; податку на нерухоме майно – 107,4 %; акцизного податку – 108,4 %; податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки – 123,2 % [10].

За 2023 рік уряд забезпечив перерахування міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам в обсязі 183812,6 млн грн, що становить 89,9 % від передбачених розписом асигнувань, зокрема [10]:

– базову дотацію перераховано в сумі 28958,1 млн грн або 100,0 % до розпису асигнувань;

– додаткову дотацію на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації, – 17155,5 млн грн або 71,7 % до розпису;

– освітню субвенцію перераховано в сумі 90667,1 млн грн або 99,9 % до розпису.

Аналіз надходжень до місцевих бюджетів у 2021–2023 роках подано у табл. 1.

Так, доходи загального фонду у 2022 році порівняно з 2021 роком збільшилися на 46,2 млрд грн (+13,1 %). У 2023 році порівняно з 2022 роком відбулося їх зростання на 27,4 млрд грн (+6,88 %). За три роки (2023 рік до 2021 року) приріст становив 73,6 млрд грн (+20,92 %), тобто загальні доходи демонструють стабільне зростання, незважаючи на виклики економіки.

У 2022 році значне зростання спостерігалось зі сплати податку на доходи фізичних осіб на 60 млрд грн (+28,3 %). У 2023 році порівняно з 2022 роком приріст сповільнився до 17,1 млрд грн (+6,28 %). У 2023 році порівняно з 2021 роком зростання становило 77,1 млрд грн (+36,33 %). ПДФО є найстабільнішим джерелом доходів, що забезпечує значний внесок у зростання загального фонду.

Таблиця 1

Надходження до місцевих бюджетів у 2021–2023 роках (млрд грн)

Показники	2021 рік	2022 рік	2023 рік	Відхилення					
				2022 р. до 2021 р.		2023 р. до 2022 р.		2023 р. до 2021 р.	
				сума	темп росту, %	сума	темп росту, %	сума	темп росту, %
Всього доходи ЗФ	351,9	398,1	425,5	46,2	113,1	27,4	106,88	73,6	120,92
ПДФО	212,2	272,2	289,3	60,0	128,3	17,1	106,28	77,1	136,33
єдиний податок	46,2	47,2	55,7	1,0	102,1	8,5	118,01	9,5	120,56
плата за землю	35,3	29,6	34,5	-5,7	83,8	4,9	116,55	-0,8	97,73
податок на майно	7,8	7,1	9,1	-0,7	91,0	2	128,17	1,3	116,67
акцизний податок	17,8	13,1	22,4	-4,8	73,3	9,3	170,99	4,6	125,84
податок на прибуток	15,8	12,2	14,5	-3,5	77,5	2,3	118,85	-1,3	91,77

Джерело: узагальнено на основі [10]

Сплата єдиного податку у 2022 році демонструвала незначний приріст – 1 млрд грн (+2,1 %). У 2023 році відбулося суттєве збільшення: 8,5 млрд грн (+18,01 %). Загалом за три роки спостерігалось зростання на 9,5 млрд грн (+20,56 %).

Плата за землю у 2022 році зазнала зниження на 5,7 млрд грн (-16,2 %). У 2023 році відбулося часткове відновлення на 4,9 млрд грн (+16,55 %). Загалом за три роки показник майже стабільний, але трохи зменшився на 0,8 млрд грн (-2,27 %). Плата за землю демонструє нестабільність через зовнішні чинники, але має потенціал для відновлення.

Податок на майно демонструє нестабільну динаміку. Після спаду у 2022 році на 0,7 млрд грн (-9 %) відбулося суттєве відновлення у 2023 році з приростом 2 млрд грн (+28,17 %). Загальний приріст за три роки становив 1,3 млрд грн (+16,67 %), що свідчить про поступове покращення показників і потенціал для подальшого зростання.

Акцизний податок характеризується значною чутливістю до економічних коливань. Після суттєвого спаду у 2022 році на 4,8 млрд грн (-26,7 %), у 2023 році податок показав значний приріст на 9,3 млрд грн (+70,99 %). Загальний приріст за три роки склав 4,6 млрд грн (+25,84 %), що вказує на високий потенціал для відновлення та зростання в умовах стабілізації економіки.

Податок на прибуток демонструє ознаки відновлення після суттєвого спаду у 2022 році на 3,5 млрд грн (-22,5 %). У 2023 році відбулося зростання на 2,3 млрд грн (+18,85 %), проте загальний рівень надходжень за три роки все ще зменшився на 1,3 млрд грн (-8,23 %), що свідчить про недостатнє відновлення до рівня 2021 року.

Отже, проведений аналіз динаміки доходів місцевих бюджетів демонструє різні тенденції серед ключових джерел надходжень:

1. Стабільні джерела доходів, зокрема: податок на доходи фізичних осіб та єдиний податок залишаються найнадійнішими джерелами доходів. Вони демонструють стабільне зростання у складних економічних умовах, що свідчить про стійкість цих податкових категорій до зовнішніх викликів. Приріст у цих категоріях відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності місцевих бюджетів.

2. Нестабільність окремих податків: плата за землю, податок на майно та акцизний податок у 2022 році зазнали значного спаду, що може бути пов'язано із впливом військових дій і значного скорочення економічної активності. Однак у 2023 році ці джерела доходів почали частково відновлюватися. Зокрема, акцизний податок показав суттєвий приріст, що вказує на поступове повернення економічної активності до нормального рівня.

3. Позитивна динаміка загальних доходів. Доходи загального фонду місцевих бюджетів демонструють стабільне зростання за три роки. Це свідчить про здатність місцевих органів влади адаптуватися до складних умов, пов'язаних із кризовими ситуаціями. Зростання доходів відображає ефективність фіскальної політики на місцях і підтримує спроможність місцевих бюджетів виконувати свої зобов'язання перед громадою.

Перспективи розвитку фінансування місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану є такими:

1. Адаптація бюджетної політики до умов воєнного часу, зокрема зосередження на фінансуванні критичних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, відновлення інфраструктури. Запровадження режиму суворої економії у видатковій частині місцевих бюджетів.

2. залучення міжнародної допомоги через активну співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями, донорами та інвесторами. Використання грантів та кредитів для покриття дефіциту місцевих бюджетів і відновлення інфраструктури. Участь у програмах післявоєнного відновлення України.

3. Оптимізація системи оподаткування для стимулювання місцевого бізнесу. Розширення бази оподаткування шляхом залучення нових платників і зменшення тіньової економіки. Поліпшення адміністрування місцевих податків, таких як податок на майно та єдиний податок.

4. Цифровізація фінансових процесів через впровадження цифрових платформ для управління місцевими бюджетами. Автоматизація обліку доходів та видатків для підвищення прозорості та ефективності. Використання сучасних аналітичних інструментів для прогнозування бюджетних надходжень.

5. Диверсифікація джерел фінансування із залученням приватних інвестицій через механізми державно-приватного партнерства. Створення муніципальних облігацій для фінансування стратегічних проектів. Розвиток місцевого фонду підтримки інфраструктури та соціальних проектів. Забезпечення прозорості використання бюджетних коштів через відкриті платформи.

6. Відновлення економіки регіонів через стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу для збільшення доходів місцевих бюджетів. Реалізація регіональних програм економічного відновлення. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у локальну економіку, що сприятиме зростанню податкових надходжень.

Висновки з проведеного дослідження. Стійкість основних джерел доходів, поступове відновлення нестабільних категорій і загальна позитивна динаміка свідчать про те, що місцеві бюджети успішно долають виклики. Проте для забезпечення довгострокової стабільності необхідно продовжувати роботу над покращенням ефективності податкових надходжень, зокрема через підтримку економічного відновлення та стимулювання місцевого розвитку.

Стабільні джерела доходів (ПДФО та єдиний податок) демонструють найбільш стабільне зростання, однак спостерігається нестабільність окремих податків: плата за землю, податок на майно та акцизний податок у 2022 році мали спад, але частково відновились у 2023 році. Загальні доходи загального фонду продовжують зростати, що свідчить про адаптацію місцевих бюджетів до складних економічних умов.

Місцеві бюджети продовжують пристосовуватись до складних умов, зокрема впливу війни, міграції населення та економічних коливань. Головними завданнями є:

- забезпечення стабільного наповнення бюджетів;
- ефективне управління податковими ресурсами;
- стимулювання розвитку місцевої економіки.

Підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів залежить від подальшого розвитку децентралізації, залучення інвестицій та впровадження інноваційних підходів у бюджетне планування та адміністрування доходів.

Література

1. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. Does local financial development matter?. *Quarterly Journal of Economics*. 2003. № 119(3). DOI: 10.2139/ssrn.308569.
2. Kendall J. Local financial development and growth. *Journal of Banking & Finance*. 2012. Vol. 36. Issue 5. P. 1548-1562.
3. Hasan I., Wachtel P., Zhou M. Institutional development, financial deepening and economic growth: Evidence from China. *Journal of Banking & Finance*. 2009. Volume 33. Issue 1. P. 157-170.
4. Alfaro L., Chanda A., Kalemli-Ozcan S., Sayek S. FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of international economics*. 2004. Volume 64. Issue 1, P. 89-112.
5. Bordinon M., Grembi V., Piazza S. Who do you blame in local finance? An analysis of municipal financing in Italy. *European Journal of Political Economy*. 2017. № 49. P. 146-163.
6. Bahl R., Bird R. Fiscal Decentralization and Local Finance in Developing Countries: Development from Below. Cheltenham : Edward Elgar, 2018. 502 p.
7. Дяченко С. А. Публічні, державні та місцеві фінанси: співвідношення понять. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2018. № 4(64). С. 59-63.
8. Горин В. П., Савчук С. В. Резерви нарощування фінансових ресурсів територіальних громад в умовах воєнного стану. *Агросвіт*. 2023. № 13. С. 11-20.
9. Муніципальні фінанси : навч. посіб. / За ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.
10. Виконання доходів місцевих бюджетів. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vikonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhativ> (дата звернення: 02.08.2024).

References

1. Guiso, L., Sapienza, P. and Zingales, L. (2003), "Does local financial development matter?", *Quarterly Journal of Economics*, no. 119(3), DOI: 10.2139/ssrn.308569.
2. Kendall, J. (2012), "Local financial development and growth", *Journal of Banking & Finance*, Vol. 36, Iss. 5, pp. 1548-1562.
3. Hasan, I., Wachtel, P. and Zhou, M. (2009), "Institutional development, financial deepening and economic growth: Evidence from China", *Journal of Banking & Finance*, Volume 33, Issue 1, pp. 157-170.
4. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S. and Sayek, S. (2004), "FDI and economic growth: the role of local financial markets", *Journal of international economics*, Vol. 64, Iss. 1, pp. 89-112.
5. Bordignon, M., Grembi, V. and Piazza, S. (2017), "Who do you blame in local finance? An analysis of municipal financing in Italy", *European Journal of Political Economy*, no. 49, pp. 146-163.
6. Bahl, R. and Bird, R. (2018), *Fiscal Decentralization and Local Finance in Developing Countries: Development from Below*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 502 p.
7. Diachenko, S.A. (2018), "Public, state and local finances: correlation of concepts", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, no. 4(64), pp. 59-63.
8. Horyn, V.P. and Savchuk, S.V. (2023), "Reserves for increasing financial resources of territorial communities under martial law", *Ahrosvit*, no. 13, pp. 11-20.
9. Kyrylenko, O.P. (Ed.) (2015), *Munitsypalni finansy [Municipal Finance]*, Aston, Ternopil, Ukraine, 360 p.
10. Ministry of Finance of Ukraine (2024), "Execution of local budget revenues", available at: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetyv> (access date August 02, 2024).

Шмигель О.Є.

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Мета. Дослідження змісту функціонування місцевих фінансів, аналіз основних викликів і кризових явищ, що виникають у сфері місцевих бюджетів в умовах воєнного стану України.

Методика дослідження. Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного підходу до вивчення сучасного стану розвитку змісту місцевих фінансів і фінансування потреб місцевих бюджетів. Використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію та узагальнення – для розвитку положень теорії і практики змісту місцевих фінансів; монографічний – при вивченні літературних джерел з питань змісту місцевих фінансів; гносеологічний – для уточнення та поглиблення змісту категорії «місцеві фінанси»; системно-аналітичний – при обробці отриманої інформації щодо фінансування потреб місцевих бюджетів; абстрактно-логічний – для формулювання висновків дослідження.

Результати дослідження. Проведено дослідження теоретичних засад категорії «місцеві фінанси». Виокремлено особливості їх використання в умовах бюджетної децентралізації територіальних громад. Проведено аналіз фінансування потреб місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Здійснено оцінювання динаміки доходів та видатків місцевих бюджетів України. Визначено основні проблеми місцевих бюджетів.

Наукова новизна результатів дослідження. Здійснено огляд літературних джерел для уточнення змісту поняття «місцеві фінанси», що дало можливість запропонувати новітнє розуміння для оптимізації бюджетної децентралізації територіальних громад. Запропоновано перспективи розвитку фінансування місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності формування і розвитку фінансування місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: місцеві фінанси, бюджетна децентралізація, територіальні громади, місцеві бюджети, доходи і видатки бюджетів.

Shmyhel O.Ye.

LOCAL FINANCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW: CHALLENGES AND WAYS OF OVERCOME CRISIS PHENOMENA

Purpose. The aim of the article is the study of the content of the functioning of local finances, the analysis of the main challenges and crisis phenomena arising in the field of local budgets in the conditions of the martial law of Ukraine.

Methodology of research. The research was conducted using a dialectical approach to studying the current state of development of the content of local finances and financing the needs of local budgets. General scientific and special methods were used, in particular: analysis, synthesis, induction, deduction and generalization – to develop the provisions of the theory and practice of the content of local finances; monographic – when studying literary sources on issues of the content of local finances; epistemological – to

clarify and deepen the content of the category "local finances"; system and analytical – when processing the information received regarding the financing of the needs of local budgets; abstract and logical – for formulating the conclusions of the study.

Findings. A study of the theoretical foundations of the category "local finances" was conducted. The peculiarities of their use in the context of budgetary decentralization of territorial communities were identified. An analysis of the financing needs of local budgets under martial law was conducted. An assessment of the dynamics of revenues and expenditures of local budgets of Ukraine was carried out. The main problems of local budgets were identified.

Originality. A review of literary sources was carried out to clarify the meaning of the concept of "local finances", which made it possible to offer a new understanding for optimizing the budgetary decentralization of territorial communities. Prospects for the development of financing of local budgets of Ukraine in the conditions of martial law are offered.

Practical value. The obtained results of the study will contribute to increasing the effectiveness of the formation and development of financing of local budgets of Ukraine in the conditions of martial law.

Key words: local finances, budget decentralization, territorial communities, local budgets, budget revenues and expenditures.

Гуцуляк А.І.,
здобувач третього рівня вищої освіти «доктор філософії»,
Західноукраїнський національний університет, Тернопіль*

ФІНАНСОВА ВРАЗЛИВІСТЬ DEFI-ПРОТОКОЛІВ КРЕДИТУВАННЯ БЕЗ КРЕДИТОРА ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ

Gutsuliak A.I.,
*applicant for higher education PhD degree,
West Ukrainian National University, Ternopil*

FINANCIAL VULNERABILITY OF DEFI LENDING PROTOCOLS WITHOUT A LENDER OF LAST RESORT

Постановка проблеми. Ринок децентралізованого кредитування DeFi динамічно розвивається, демонструючи високі темпи зростання в порівнянні з класичною банківською системою. Якщо ще в липні 2020 року розмір кредитного ринку DeFi становив 2 млрд дол. США, то вже в листопаді 2021 року – аж 175 млрд дол. США згідно з даними ресурсу Defi Lama. Швидке зростання, а також розмір ринку викликають інтерес серед учасників традиційного фінансового ринку та занепокоєність водночас. Згідно з дослідженням компанії Future Market Insights за 2024 рік, ринок децентралізованого кредитування й надалі буде зростати й досягне вартості 1,709 трлн доларів США у 2027 році [1].

Але, попри високий темп зростання та потенційну місткість ринку, багато аспектів та характерних особливостей децентралізованих протоколів кредитування залишаються малодослідженими. Малодослідженим також залишається можливість функціонування екосистеми та її стійкість в період підвищеної волатильності та паніки без кредитора останньої інстанції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередні дослідження, зокрема Aramonte Sirio, Wenqian Huang and Andreas Schrimpf (2021) надають базовий огляд основних екосистемних елементів DeFi платформ. Carapella Francesca, Edward Dumas et al. (2022) у своєму дослідженні обговорюють потенціал та ризики DeFi платформ. Yaish Aviv, Saar Tochner, Aviv Zohar (2022) обговорюють потенційну можливість маніпулювання процентною ставкою майнерами криптовалют. Дослідники Auer Raphael, Giulio Cornelli et al. (2023) задокументували тісний взаємозв'язок руху ціни криптовалют з ентузіазмом та настроями користувачів в Інтернеті [2–5].

Ronald Yip у своєму дослідженні за 2022 рік причин падіння стейблкоїну UST доводить, що наявність якісних резервів є найважливішим фактором для стабільності системи [6].

Проте, невирішеними залишаються питання стійкості системи DeFi та необхідності запровадження кредитора останньої інстанції для успішного її функціонування.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення характерних особливостей архітектури протоколів кредитування DeFi та особливостей існування депозитно-кредитної інституції без технічних посередників, дослідження можливості функціонування DeFi в період підвищеної волатильності без кредитора останньої інстанції, визначення перешкод інтегрування в сучасну банківську систему.

Виклад основного матеріалу дослідження. З середини 2020 року децентралізовані фінанси (DeFi) стали помітним явищем і предметом занепокоєння з боку традиційних фінансових систем, оскільки пропонували альтернативний спосіб проведення транзакцій користувачів, відсікаючи при цьому безліч посередників, в тому числі й банки. Швейцарський регулятор фінансових ринків FINMA у своєму річному звіті за 2021 рік серед іншого зазначав, що кредитування DeFi полегшує доступ до фінансового ринку і не потребує традиційних посередників, таких як банки чи компанії по операціях з цінними паперами [7].

Торгівля на фінансових ринках, кредитування, деривативи, синтетичні активи, токенизація активів, страхування і все без будь-яких посередників – лише деякі види послуг, які дають змогу реалізувати DeFi протоколи. Швидкий розвиток децентралізованих фінансів у 2020–2022 роках щонайменше справляв враження нового еволюційного циклу в розвитку криптоіндустрії, а дуже багато експертів називали цей процес справжньою революцією фінансового ринку і початком зміни існуючої парадигми класичних фінансових послуг [8]. Учасники ринку, основною діяльністю яких є спекуляції,

* Науковий керівник: Желюк Т.Л. – д-р екон. наук, професор

також підігрівали своїми покупками й без того величезний інтерес; як результат, ціни багатьох токенів виросли в ціні за короткий період на 1000 % і більше (COMP, MKR, AAVE, YFI та інші) [9].

Основним фактором феноменально зростання популярності й впливання додаткового капіталу в DeFi-технології стала постпандемійна реакція Федеральної резервної системи (далі – ФРС) США. Усвідомлюючи ризик сповільнення економіки США через різке зростання безробіття, викликане коронавірусним фактором, ФРС опустила облікову ставку фактично до нуля. Відповідно, монетарна база виросла на 49 % всього лише за 3 місяці [10]. Грошові кошти стали доступними у великій кількості та фактично безвідсотково різним учасникам фінансової системи. Допоміжним фактором були коронавірусні обмеження, які сприяли збільшенню часу, проведеного користувачами в Інтернеті.

Без сумнівів, блокчейн-технології – це далеко не основний бенефіціар пандемійної ліквідності, проте своєчасна популяризація DeFi-технологій зробила її хорошим атрактором для приватного та венчурного капіталу. Так, якщо в березні 2020 року розмір інвестицій становив всього 7 млн доларів США, то уже в червні 2021 року він досяг 451,4 млн доларів США, що представляє собою зростання на 6400 %. Цей показник дуже добре ілюструє різке зростання зацікавленості в DeFi, починаючи з 2020 року [11].

Для кращого розуміння питомої ваги децентралізованих фінансів серед інших блокчейн-технологій, достатньо порівняти розмір інвестицій в DeFi з потоком капіталу в також популярні NFT (невзаємозамінні токени) та GameFi (ігри з економічними стимулами) технології. Результат показує беззаперечне лідерство і найбільшу зацікавленість інвесторів саме у DeFi [11].

Процес бурхливого розвитку ринку децентралізованих фінансів був сильно пригальмований крахом блокчейн платформи Terra у квітні–червні 2022 року та банкрутством криптобіржі FTX у листопаді 2022 року. Причини банкрутства є основним аспектом даного дослідження і будуть розглянуті детальніше для більшого розуміння основної проблематики застосування децентралізованих протоколів.

Для аналізу можливостей застосування DeFi-протоколів в класичній фінансовій системі вирішальним є ефективне розуміння їх архітектури та механізмів взаємодії між собою. Тому далі коротко розглянемо основні її елементи: стейблкоїни, протоколи інфраструктури, токенизації активів, платежів, кредитування, ідентифікації, ліквідності, гаманців, прогнозів [12].

Платформи токенизації активів, як один з елементів екосистеми, дозволяють компаніям створювати цифрове підтвердження права власності на фізичні активи, які їм належать, і далі, використовуючи технологію блокчейн, їх зберігати, продавати чи обмінювати на інші активи, через децентралізовані мережі для підтвердження даних операцій.

Протоколи комплаєнсу та ідентифікації є вкрай важливою ланкою архітектури та забезпечують відповідні процедури для передачі прав власності різних активів між контрагентами зі збереженням необхідних правил та норм.

Інфраструктурні протоколи функціонують для безпечного з'єднання та передачі даних між спеціалізованими блокчейнами, виконуючи роль своєрідних містків. Також вони полегшують процес створення нового коду WEB 3.0 розробниками та його інтеграції в блокчейни.

Платіжні протоколи та додатки/гаманці надають можливість юридичним та фізичним особам здійснювати миттєві трансакції в децентралізованій мережі та керувати/зберігати безпечно свої активи на персональних гаманцях.

Стейблкоїни є важливою частиною екосистеми DeFi, яка відіграє роль стабілізатора волатильності, забезпечує ліквідність на платформах кредитування та дуже часто використовується як застава чи об'єкт позики.

Ще одним елементом системи є платформи, які забезпечують ліквідність та приводять своїх клієнтів на ринок децентралізованих фінансів. Найхарактерніший приклад – це, звісно, DEX-біржі. Не менш цікавим компонентом є децентралізовані платформи, на яких можна робити ставки на широко обговорювані у світі події спорту, економіки, політики та ін.

Наріжним каменем в архітектурі децентралізованих фінансів є, звісно, протоколи кредитування, які сприяють отриманню заставних позик в досить значних економічних масштабах. Якщо ще в липні 2020 року розмір кредитного ринку DeFi становив 2 млрд дол. США то вже в листопаді 2021 року аж 175 млрд дол. США згідно з даними ресурсу Defi Llama [13]. Для порівняння, в річному звіті за 2023 рік Національний банк України, серед інших ключових показників, показав річне зростання розміру банківських кредитів в грн на 1,3 % до 727 млрд грн [14], що приблизно становить 19,2 млрд дол. США (взято середній курс 38 грн за долар США). Новий ринок, який з'явився фактично у 2020 році, уже через 1 рік перевищував в 9 разів розмір кредитного ринку всієї України. Такі виняткові показники є мотивацією для глибшого вивчення даного протоколу.

Децентралізоване кредитування здійснюється за допомогою блокчейн-технології та розумних контрактів (smart contract), які по суті виступають програмним кодом із заздалегідь визначеними умовами та правилами їх виконання і без участі будь-яких централізованих посередників (кредитні організації, банки). Розумні контракти – це фундамент, на якому побудована вся система позик DeFi і які виконують роль операційних менеджерів із класичної банківської системи, але набагато швидше і

дешевше. Варто відзначити, що сама ідея пірингового кредитування, тобто прямого позичання коштів фізичній чи юридичній особі без посередників дуже стара, і бере свій початок аж з XVIII століття, коли Джонатаном Свіфтом був створений «Ірландський кредитний фонд», який позичав невеликі суми малозабезпеченим сім'ям, що не володіли заставою для отримання класичних кредитів.

Характерною особливістю системи децентралізованого кредитування є можливість її учасників в будь-який момент часу взяти позику або ж надати свої активи іншому користувачеві за умови повної відсутності довіри до нього. Така конструкція працює завдяки прозорості транзакцій на блокчейні, а також розумним контрактам і, звісно, заставі.

Від традиційної банківської системи DeFi-кредитування відрізняється трьома ключовими особливостями: анонімність кредитора, рівень застави вищий ніж сама позика, автоматизація видачі та погашення позик з допомогою розумних контрактів.

Анонімність (часткова чи повна) – це ключова особливість криптовалютних платежів, з якої починався розвиток технології розподіленого реєстру. Але, водночас, анонімність не дозволяє зробити якісне оцінювання кредитоспроможності позичальника і через це несе в собі ризики для всієї системи. Сучасна банківська система для прийняття рішення про схвалення кредиту або відмову в ньому використовує різні скоринг рейтинги. Скоринг рейтинг формується з первинних анкетних даних, які залишає потенційний позичальник фінансовій установі (освіта, робота, наявність авто), а також з історії його розрахунків за минулі кредитні продукти в різних фінансових установах. В основі скорингу лежить доволі просте логічне припущення – люди зі схожими показниками мають однакову платіжну дисципліну.

Кредитори й позичальники через цю екосистемну особливість змушені взаємодіяти один з одним при укладенні кожного контракту, не розкриваючи своїх особистостей. Для кредитора це скоріше за все плюс, оскільки анонімність допомагає йому залишати свої активи в безпеці. Не розкриваючи ніякої додаткової інформації, як email, телефон та інші дані, – він мінімізує канали можливої атаки на його активи кіберзлочинцями. З погляду держави, анонімність сприяє тінізації сектора, а, отже, як наслідок – недоотримання податкових надходжень за результатами господарської діяльності суб'єктів економіки. Для позичальника анонімність не відіграє ніякої ролі, оскільки він залишає заставу більшу ніж сама позика. Питання раціональності такої економічної дії тут не розглядається, це буде предметом наступних досліджень.

Друга особливість, якою відрізняється DeFi-кредитування від класичного, це обов'язковість застави, яка, як правило, перевищує розмір кредиту і становить 120 %–150 %. Необхідність застави виникає через анонімність, описану вище.

Протоколи децентралізованого кредитування для забезпечення захисту активів кредиторів в умовах відсутності скоринг рейтингу і високої волатильності криптоактивів (об'єктів застави) створили механізм усунення кредитних ризиків – так званий «коефіцієнт ліквідації». Наприклад, якщо коефіцієнт ліквідації становить 90 %, і сума боргу по відношенню до застави в певний момент часу доходить до рівня 90 % – дана угода починає вважатись недостатньо забезпеченою. З цього моменту будь-який учасник може виступити в ролі ліквідатора: виплатити непогашену частину позики кредитору від імені позичальника, вилучити заставу на свою користь, привласнивши позитивний залишок застави на свій рахунок. Варто зауважити, якщо жоден ліквідатор не захоче викупити заставу, позика може отримати статус безнадійної.

Процес розрахунку з кредиторами, а також викуп застави відбувається автоматично і фактично миттєво. При традиційному кредитуванні із заставою дані процеси можуть зайняти досить суттєвий проміжок часу.

DeFi в переважній більшості є самореферентною системою, оскільки позичати та віддавати в заставу можна лише активи записані в блокчейні. Як наслідок, обмежується взаємодія з реальною економікою.

Критична необхідність застави при отриманні позики зменшує доступність децентралізованого кредитування для багатьох соціальних груп, з якими працює банківська система. А це, звісно, суперечить ідеям демократизації фінансів, які закладені в основі DeFi.

Розмір забезпечення на рівні 120 %–150 % від самої позики призводить фактично до неефективного використання грошових коштів в порівнянні із традиційною банківською системою і, як наслідок, зменшується позитивний вплив на економічну активність.

Третьою характерною рисою децентралізованого кредитування є автоматизація всіх процесів з допомогою розумних контрактів, які містять в собі заздалегідь визначені умови надання позик, а також їх повернення та автоматично перевіряються й виконуються. Код розумних контрактів постійно зберігається в блокчейні та є загальнодоступним і дозволяє взаємодіяти з ним і передавати активи між контрагентами при дотриманні прописаного набору правил. Ця автоматизація дозволяє знизити транзакційні витрати в декілька разів в порівнянні з банківською системою [15].

Окрім того, що адміністрування позик (надання і погашення) є вкрай дешевим, воно також є надзвичайно швидким, оскільки абсолютно не потребує кваліфікованої людської праці, яка використовується в банківському кредитуванні.

Розмір застави є динамічним і регулюється розумним контрактом. Наприклад, під час різкого зростання цін на криптоактиви, вартість застави підвищується, а ліквідаційний коефіцієнт зменшується, що, своєю чергою, послаблює тиск на позичальника і, відповідно, загальні обсяги кредитування зростають. Протилежна ситуація відбувається при різкому зниженні вартості криптоактивів, яке призводить до знецінення застави і, як наслідок, примусової ліквідації позик, що, своєю чергою, знижує тимчасово кредитну активність.

Розмір ставки в DeFi також є динамічним, на відміну від класичної банківської системи, де частіше використовується фіксована ставка. Відсоток встановлюється і регулюється автоматично розумним контрактом і має формулу зростаючої функції коефіцієнта використання. Тобто по суті залежить від диспропорції між загальною сумою кредитів та депозитів в системі. Ця особливість призводить до епізодичного зростання відсоткової ставки за позику в деякі дні до надвисоких показників 60–100 % річних. Наприклад, 1 травня 2023 року ставка в Aave-протоколі була зафіксована на рівні приблизно 100 % річних, а 16 червня – більш як 90 % річних [16].

В протоколі кредитування Aave зазначається про можливість використання фіксованої ставки, але дана ставка є умовно фіксованою, оскільки може бути збалансована (змінена) відповідно до ринкових умов, а, отже, виступає за свою суттю змінною і тому всі ставки варто вважати змінними.

Ставка запозичення кожного активу формується алгоритмом на основі попиту та пропозиції на цей актив у пулі ліквідності. Пул ліквідності – це одна із основних інноваційних технологій, яка лежить в основі DeFi кредитування і суть її полягає в тому, що кредитори можуть депонувати в різні пули свої кошти та отримувати за це дохідність, аналогічну депозитній. З моменту внесення криптоактивів користувачами до пулу ліквідності, ці активи зберігаються виключно розумним контрактом, тобто немає ніяких технічних посередників, які б виконували функцію кастодіальної інституції. Програмний код розумного контракту є загальнодоступним, повністю відкритим та перевіраним різними сторонніми аудиторями.

В момент внесення кредиторами своїх активів в пул ліквідності в багатьох DeFi платформах карбуються спеціальні токени, прив'язані до вартості наданого криптоактиву. Наприклад, в протоколі Aave вони називаються aTokens (в Compound – cTokens) і представляють собою токенизовану позицію кредитора в пулі. aTokens можна перемішувати, торгувати ними або використовувати як заставу для власної позики. В момент виведення кредитором ліквідності з пулу даний токен спалюється.

Позичальники, відповідно, можуть кредитуватись через розумні контракти на загальну суму, яка не перевищує розміру задепонованих до пулу криптовалютих активів та, відповідно, до наявних на гаманцях криптоактивів, які вони можуть надати в якості застави.

Щодо строків кредитування, то в DeFi-протоколах вони є нефіксованими. Ця особливість разом з необхідністю застави у формі високоліквідних криптоактивів дозволяє в деякій мірі порівнювати ринок децентралізованого кредитування із ринком РЕПО. Операції РЕПО – форма короткострокових запозичень на ринку капіталу, де одна сторона угоди під заставу цінних паперів (в основному державних облігацій) бере грошову позику на короткий термін із зобов'язанням викупити назад свою заставу, сплативши невеликий відсоток за позику.

Дані Office of Financial Research та опубліковані результати досліджень операцій РЕПО показують, що основний об'єм угод (близько 70 %) закривається о 8:30 ранку [17; 18]. І, хоча на ринку мають місце операції РЕПО без визначеного терміну, вони займають невелику питому вагу в загальній структурі через вищі ставки, ніж овернайт. Отже, DeFi-кредити схожі з операціями РЕПО формою застави, але відрізняються строками надання позик.

Досліджуючи можливості застосування DeFi технологій в традиційній банківській системі, можна припустити, що відсутність в екосистемі будь-яких центральних інституцій несе величезний ризик для системи в періоди підвищеної волатильності на фінансових ринках. Власне, гіпотезу можна сформулювати наступним чином: ринок децентралізованого кредитування не може ефективно працювати без кредитора останньої інстанції.

Щоб зрозуміти істинність чи хибність гіпотези, потрібно детально проаналізувати ситуацію краху токена LUNA та UST.

Екосистема Terra, яка складалась з алгоритмічного стейблкоїна UST, токена LUNA та Anchor Protocol (ANC), ще у квітні 2022 року мала загальну ринкову капіталізацію 50,41 млрд доларів США і щоденний об'єм торгів понад 1 млрд доларів США [19], що робило її найбільш масштабним учасником ринку після Bitcoin та Ethereum. Але уже через декілька днів на початку травня вартість Luna почала стрімко падати й 15 травня обвалилась фактично до нуля. Алгоритмічний стейблкоїн UST, який мав прив'язку до вартості в 1\$, швидкими темпами почав знецінюватись і 30 травня його вартість складала всього лише 0,026 долара США. Це стало однією із найбільш резонансних подій не лише на ринку DeFi, а й у всій криптоіндустрії.

До Kwon та Daniel Shin з Terraform Labs у 2018 році заснували блокчейн Terra, що дозволяв створювати стейблкоїни, які підтримували свій ціновий паритет з допомогою алгоритму запрограмованого в розумному контракті, а не з допомогою забезпечення фізичними коштами, як, наприклад Tether USDT. Terraform Labs розробляла та підтримувала протокол Anchor, який був

майданчиком одночасно для кредиторів та позичальників мережі Terra, дозволяючи брати позики та отримувати дохід від задепонованих активів.

Алгоритм контролю пропозиції Luna та прив'язки Terra UST працював наступним чином: для емісії стейблкоїна UST потрібно було купити токени LUNA і через офіційний криптогаманець Terra Station конвертувати їх в стейблкоїн, після чого Terra виводила з обігу відповідну кількість tokenів LUNA. Якщо у користувача виникала потреба емісії токена LUNA, це можна завжди було зробити, конвертувавши назад свої стейблкоїни в UST. Коефіцієнт конвертації на платформі завжди мав вигляд $1 \text{ UST} = 1\$$, навіть якщо ринковий курс відрізнявся від цього показника. Власне, ця особливість й робила систему нестабільною і вразливою до різних ринкових загроз.

Механізм вирівнювання коливань і відновлення курсу алгоритмічного стейблкоїна базувався на примітивному арбітражному трейдингу. Коли ціна 1 UST знижувалась на 5 % до 0,95\$, арбітражний трейдер купляв 1000 UST за 950\$ та потім конвертував їх в токен LUNA на платформі Terra Station на суму 1000\$, а різницю залишити собі у вигляді прибутку. Цей механізм дозволяв створювати штучний попит на стейблкоїн в моменти зниження його вартості, що сприяло зміцненню курсу UST. Паралельно зі штучно створеним попитом з боку трейдерів-арбітражників відновленню курсу сприяло і одночасне зменшення емісії цього токена системою Terra (для карбування tokenів LUNA виводяться з обігу токени UST на еквівалентну суму). При ціні 1 UST = 1\$ можливість арбітражу, як і потреба в ньому, зникає. Подібні механізми включались і при перевищенні стейблкоїном ціни в 1\$, але тоді Terra виводила з обігу вже LUNA токени й на їх вартість робили додаткову емісію стейблкоїнів, що, своєю чергою, створювало додаткову пропозицію, тиснуло на попит та в кінцевому результаті стабілізувало ціну на рівні 1\$.

Для залучення ліквідності Anchor Protocol пропонував ставку дохідності в розмірі 19,6 % річних за утриманням UST [20], це при тому, що в цей момент безризикова ставка ФРС була на рівні 1 %. Зі зрозумілих причин, така ставка дуже швидко збільшила попит на токен LUNA, який був потрібен для емісії стейблкоїна задля отримання дохідності близько 20 % річних. Додатковими вигодами, які підсолоджували ситуацію, була змога отримувати частину від комісії за транзакції та винагороду за створення нових блоків у блокчейні Terra.

Основним ризиком для системи була потенційна ситуація, в якій користувачі під дією панічних настроїв чи інших причин почнуть масово конвертувати свої UST в LUNA, що автоматично збільшить пропозицію останнього та почне тиснути на його ціну і призведе до бажання тримачів LUNA конвертувати токени в UST, очікуючи ще більшого тиску на ціну і подальшого падіння. Ці дії утворюють і розганяють так звану «спіраль смерті» (порочне коло), яку майже нереально зупинити, якщо вона вже набрала обертів.

Гіпотетична ситуація стала реальністю 7 травня 2022 року, коли було зафіксовано, як декілька великих тримачів tokenів екосистеми Terra обміняли свої UST токени на інші криптоактиви. Бот моніторингу платформи децентралізованого обміну Curve опублікував інформацію про одну із перших таких транзакцій на суму 85 млн UST, які були конвертовані в USDC (інший стейблкоїн) [21]. Досліджуючи графік вартості UST за 7–10 травня 2022 року, можна зробити висновок, що сам факт продажу тільки в незначній мірі вплинув на вартість алгоритмічного стейблкоїна, який опустився до 0,985 виключно під тиском великої пропозиції [22]. Після публікації інформації про факт такого продажу в соціальній мережі Твіттер і ознайомлення з нею великої кількості користувачів, 8–9 травня вартість впала вже до рекордних 0,6\$, а 11 травня до 0,18\$. 12 травня блокчейн Terra офіційно зупинено.

Дане спостереження дозволяє зробити наступні важливі висновки: перший полягає в тому, що великі тримачі tokenів мають змогу через наявний фінансовий ресурс ефективніше використовувати інформацію з блокчейну для контролю ризиків в проєктах і завчасно реагувати. А другий – втеча великих вкладників шкодить стійкості системи менше, аніж панічна втеча невеликих гаманців. Тобто для стабільності системи має велике значення структура позичальників та кредиторів. Третій висновок полягає в тому, що, не дивлячись на повну доступність інформації через блокчейн для усіх без виключення користувачів, малі вкладники не зуміли зібрати, обробити та зробити правильні висновки щодо погіршення становища системи. У великих і малих вкладників був ідентичний доступ до інформації про баланс UST, LUNA, розмір щомісячних асигнувань для покриття дефіциту по виплаті відсотків за депоновані UST, але тільки перша група зуміла це використати для зменшення збитків. Ба більше, друга група навіть робила спроби відкупляти токени, які падали, в надії, що все стабілізується [23].

Luna Foundation Guard робила спробу врятувати ситуацію позикою маркетмейкерами 750 млн доларів в BTC та 750 млн в UST. Але, з огляду на загальну суму депозитів в системі та паніку, яка охопила всіх, – ця сума була надто малою, щоб хоч якось зменшити волатильність.

Виникає логічне питання, чи можна було б побороти зародження паніки і запобігти банкрутству екосистеми Terra при наявності кредитора останньої інстанції? Проаналізуємо іншу ситуацію, яка відбулась майже через рік в класичній банківській системі.

Silicon Valley Bank мав сорокалітню історію успішної діяльності. Активи банку в 1983 році становили всього 18 млн доларів, а уже у 2022 році 212 млрд доларів США. Особливий приріст активів

стався в період з 2018 по 2021 рік і склав 271 % в порівнянні з 29 % в банківській галузі [24]. Структура депозитного портфеля банку складалась на 51 % із клієнтів технологічного сектору, потік коштів в який зменшився в кінці 2022 року через агресивні темпи підвищення облікової ставки ФРС і погіршення монетарних умов в економіці США.

SVB банк інвестував залучені кошти через клієнтські депозити в довготермінові цінні папери, серед яких більша частина, а це близько 100 млрд доларів США, були розміщені в державні облігації до погашення (Held-to-maturity securities). В період стабільності облікової ставки ФРС дана стратегія ефективна і дозволяє отримувати приріст капіталу з надзвичайно низькими кредитними ризиками. Але з квітня 2022 року ФРС почала підвищувати облікову ставку досить агресивно (до грудня 2022 ставка була вже 4 %), чого, мабуть, не передбачило керівництво банку. Як результат, інвестиції SVB в облігації почали втрачати вартість (номінальна вартість облігацій на дату погашення залишалась попередньою, але ринкова зменшувалась, оскільки покупцям завжди вигідніше інвестувати кошти в нові випуски під вищу відсоткову ставку і вони позбуваються випусків із нижчою доходністю).

Підняття облікової ставки змусило клієнтів банку знімати кошти з депозитів, щоб забезпечувати власні вимоги щодо ліквідності, адже клієнти банку – це в, основному, технологічні компанії й стартапи, де сповільнився потік нового капіталу в цей період. Для забезпечення фінансування відтоку коштів SVB був змушений продати облігації на суму 21 млрд доларів США зі збитком у розмірі 1,8 млрд доларів, про що оголосив 8 березня в заяві щодо свого фінансового стану. Оскільки у структурі депозитів SVB близько 94 % були понад 250000 доларів США і вони не підлягали страхуванню, а це автоматично робило таких клієнтів надчутливими до інформації про імовірні проблеми у фінансовому становищі банку.

Швидке поширення інформації через соціальні мережі запустило хвилю паніки та створило ефект «спіралі смерті». Всього лише за один день, 9 березня, вкладники забрали 42 млрд доларів депозитів (24 %) через побоювання банкрутства і того, що їх кошти незахищені [25]. На наступний день банк перейшов під контроль FDIC (Федеральна корпорація страхування вкладів).

Проаналізувавши динаміку пошукових запитів в Google trends стосовно SVB в період з 8 по 18 березня 2023 року [26], стає очевидним, що рекордному відтоку коштів із депозитів 9 березня передувало різке зростання панічних настроїв і обговорення в соціальних мережах, що і призвело до набігу на банк і великомасштабний відтік коштів.

Щоб зменшити потенційні ризики зараження всієї банківської системи, ФРС та FDIC оголосили всі депозити безпечними, що, своєю чергою, заспокоїло вкладників і зупинило поширення загрози на інші банки. У випадку із Terra всі вкладники втратили свої кошти. Дане втручання показує життєву необхідність і практичну користь наявності на кредитно-депозитному ринку кредитора останньої інстанції, роль яких в США виконує FDIC та ФРС. З іншого боку, такі втручання підіймають моральну етичну проблему, оскільки коштами FDIC врятовано банк і по суті безвідповідальність керівництва залишається позитивним прикладом для інших банків, які будуть брати на себе й надалі надмірні фінансові ризики сподіваючись, що в певний момент вони будуть врятовані.

Досліджуючи втечу вкладників в Terra і SVB, стає зрозуміло, що соціальні мережі є надпотужним каталізатором фінансової паніки, що призводить до миттєвого відтоку депозитів і практично не залишає часу кредиторам останньої інстанції для реакції та локалізації проблеми в місці виникнення.

Наявність кредитора останньої інстанції в протоколах запозичення DeFi не убезпечить від майбутніх ризиків і нових епізодів порушення стабільності системи та банкрутств, якщо в архітектурі екосистеми чи поза нею буде відсутній елемент, який буде вести постійний моніторинг критеріїв стабільності системи (співвідношення депозитів і кредитів, обґрунтована відсоткова ставка по депозитах, волатильність заставних активів, розмір кредитного плеча, підтримка достатніх операційних резервів для покриття епізодичного відтоку депозитів), а у випадку відхилення від нормального значення – використовувати механізми стабілізації, не допускаючи критичних значень. Це не обов'язково має бути центральний регулятивний орган, який працює в сучасній фінансовій системі. Реалізувати таку систему можна на рівні міжмережових протоколів, з яким будуть взаємодіяти всі протоколи кредитування, робити щоквартальні внески, з яких буде формуватися резерв для покриття системних ризиків і компенсації втрат вкладників.

Висновки з проведеного дослідження. Динамічний розвиток протоколів децентралізованого кредитування DeFi в постковідний період ознаменував собою початок нового еволюційного циклу в криптоіндустрії, а також викликав занепокоєння з боку традиційної фінансової системи, оскільки пропонував абсолютно нову модель роботи кредитного ринку, яка відрізнялась своєю архітектурою. Основний етап збільшення притоку інвестицій в новостворений інноваційний ринок збігається з періодом пом'якшення монетарної політики та зменшенням облікової ставки практично до нуля Федеральною резервною системою США.

Архітектура екосистеми DeFi складається з таких структурних елементів, як: інфраструктурні протоколи, протоколи токенизації активів, протоколи комплаєнсу та ідентифікації, додатки/гаманці та платіжні протоколи, стейблкоїни, протоколи ліквідності, протоколи ставок на події та протоколи кредитування.

Наріжним каменем DeFi кредитування є розумні контракти, які виконують роль операційних менеджерів із класичної банківської системи, але набагато швидше і дешевше. Ключовими особливостями децентралізованого кредитування є анонімність учасників кредитно-депозитних операцій, обов'язковість застави, вищої за саму позику, автоматизація процесів і відносин між контрагентами з допомогою розумних угод.

Анонімність на кредитному ринку не дозволяє сформувати систему кредитного рейтингу позичальників, а, отже, унеможливорює видачу кредитів без надлишкового забезпечення, а це обмежує доступ до цього ринку великій кількості соціальних груп серед населення планети. Розв'язанням цієї проблеми може бути прискорення розвитку протоколів DID (децентралізованих ідентифікаторів) та їх впровадження в екосистему.

Необхідність застави для отримання кредиту на рівні 120 % і більше, окрім обмеження доступу до послуги більшості соціальних груп, фактично є неефективним використанням грошових коштів і створює гальмівний ефект для економічного середовища. Розв'язати цю проблему можливо, наприклад, запровадженням DID-технології та формуванням кредитної історії позичальників, що дозволить поступово зменшувати розмір застави до розмірів, менших за саму позику.

Самореферентність системи DeFi обмежує її взаємодію з реальною економікою, оскільки позичати та віддавати в заставу можна лише активи, записані в блокчейні. З позитивних аспектів – обмеження можливостей зараження фінансової системи. Для поглиблення взаємодії з реальною економікою потрібна активізація процесів токенизації класичних активів з подальшим їх використанням у вигляді застави в протоколах кредитування.

Основною перевагою DeFi, в порівнянні з класичними банківськими процесами, є автоматичне адміністрування процесів надання позик завдяки використанню розумних контрактів, яке є вкрай дешевим, швидким і не потребує людської праці.

Формування відсоткової ставки на запозичення виключно з допомогою алгоритмів (зростаюча функція коефіцієнта використання) призводить до періодичного її зростання іноді до 60 %–100 % річних. Розмір такої ставки навіть на короткий період є надмірним тягарем для багатьох позичальників.

Оскільки архітектура DeFi кредитування на даному етапі розвитку не передбачає наявності посередників, які б виконували функцію кастодіальної інституції, всі активи користувачів зберігаються самими розумними контрактами, що робить їх потенційними цілями для різного роду хакерських атак. І, хоча програмний код є перевіреним сторонніми аудиторами, через його відкритість і загальнодоступність є потенційна можливість його вивчення, в тому числі зловмисниками. Отже, без наявності кастодіальної інституції інтеграція технології в сучасну банківську систему може нести величезні ризики й фінансові втрати для кредиторів.

Детально дослідивши ситуацію краху токена LUNA та алгоритмічного стейблкоїна UST та порівнявши її з банкрутством Silicon Valley Bank (SVB) в класичній фінансовій системі, було зроблено декілька важливих висновків.

Для залучення ліквідності, за депозитами в UST, клієнтам пропонувалась ставка в розмірі 19,6 % річних, яка в декілька разів перевищувала ставку ФРС на рівні 1 %. Даний розрив призвів до великого попиту на депозити, але не до пропорційного розміру кредитування, в результаті виникла потреба в щомісячному покритті дефіциту для виплати відсотків. Для стійкості DeFi-системи необхідне синхронне зростання кількості вкладників і позичальників, а відсоткова ставка повинна бути не надто відірваною від рівня безризикової ФРС.

При симетричному доступі до інформації про баланс UST, LUNA, розмір щомісячних асигнувань на покриття відсотків за депозитами, власники більшого капіталу змогли використати наявні дані для мінімізації збитків та вчасного виведення коштів з протоколів, а менші гаманці отримали величезні збитки (деякі навіть їх збільшили в спробах відкупляти токени на падінні). Це пояснюється наявністю фінансової спроможності великими тримачами токенів наймати спеціалістів-помічників чи навіть цілі компанії консультантів для відстежування інформації з блокчейну та контролю ризиків в періоди підвищення волатильності на ринку. Менші вкладники, не маючи такої змоги, є більш вразливими до фінансових потрясінь і потребують стороннього захисту. На додачу до цього, розумні угоди, не дивлячись на відкритість коду, є складними в розумінні для людей, які не пов'язані з програмуванням.

Структура позичальників та кредиторів має велике значення для стійкості кредитно-депозитної системи як класичної, так і DeFi. Депозити SVB банку мали високу концентрацію в технологічних компаніях, що призвело до миттєвих фінансових складнощів банківської установи, як тільки потік капіталу зменшився у зв'язку з монетарними змінами в економіці.

Швидке поширення інформації в соціальних мережах про можливі проблеми як у випадку з Terra, так і в ситуації з SVB банком призвело до миттєвої активізації вкладників, які зробили набіг на фінансову установу, що запустило так звану «спіраль смерті», яка розвивається дуже швидко і не залишає часу на реакцію задля ліквідації проблеми. Соціальні мережі є надпотужним каталізатором фінансової паніки.

Дії ФРС та FDIC змогли зупинити поширення паніки на кредитному ринку: заспокоїли вкладників, зупинили загрозу зараження інших банків. Дане втручання показало на практичному прикладі життєву необхідність наявності на кредитно-депозитному ринку кредитора останньої інстанції. Показовим воно є через великий розмір депозитного портфеля банку SVB (фактично як весь DeFi ринок кредитування) і швидкий ефект погашення паніки. Звісно, таке втручання підіймає багато морально-етичних питань, оскільки, якщо кредитор останньої інстанції завжди буде рятувати банки та DeFi-протоколи в моменти нестабільності, це буде позитивним прикладом для інших учасників ринку, які й надалі будуть використовувати надмірні ризики, сподіваючись на уникнення відповідальності в майбутньому.

Наявність кредитора останньої інстанції в протоколах запозичення DeFi не забезпечить від майбутніх ризиків і нових епізодів порушення стабільності системи. Архітектура DeFi потребує розвитку нового системного елемента, який на міжмережевому рівні буде вести розрахунок і моніторинг ризиків, які впливають на стабільність системи.

Література

1. Future Market Insights Global and Consulting, Peer-to-Peer Lending Market Surges to US\$ 1709.6 Billion by 2034, Driven by Growing Demand and Reduced Operating Costs. 2024. April 18. URL: <https://yhoo.it/3XLsrWE> (дата звернення: 02.07.2024).
2. Aramonte Sirio, Wenqian Huang, Andreas Schrimpf. DeFi risks and the decentralisation illusion. 2021. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2112b.pdf (дата звернення: 02.07.2024).
3. Carapella Francesca, Edward Dumas, Jacob Gerszten, Nathan Swem, Larry Wall. Decentralized Finance (DeFi): Transformative Potential & Associated Risks. Finance and Economics Discussion Series (FEDS). 2022. URL: <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/decentralized-finance-defi-transformative-potential-and-associated-risks.htm> (дата звернення: 02.07.2024).
4. Yaish Aviv, Saar Tochner, Aviv Zohar. Blockchain Stretching & Squeezing: Manipulating Time for Your Best Interest. In: Proceedings of the 23rd ACM Conference on Economics and Computation. EC '22. 2022. Boulder, CO, USA, P. 65–88.
5. Auer Raphael, Giulio Cornelli, Sebastian Doerr, Jon Frost, Leonardo Gambacorta. Crypto trading and Bitcoin prices: evidence from a new database of retail adoption. BIS Working Papers. 2023. № 1049. URL: <https://www.bis.org/publ/work1049.htm> (дата звернення: 02.07.2024).
6. Yip Ronald. An Event Study on the May 2022. Stablecoin Market Crash 2022. 09. URL: <https://www.hkma.gov.hk/media/eng/publication-and-research/research/research-memorandums/2022/RM09-2022.pdf> (дата звернення: 02.07.2024).
7. FINMA Annual report 2021, URL: <https://bit.ly/4grlAI1> (дата звернення: 02.07.2024).
8. Fintech News. The DeFi revolution, September 2022. 6. URL: <https://www.fintechnews.org/the-defi-revolution/> (дата звернення: 02.07.2024).
9. Coinmarketcap token price. URL: <https://coinmarketcap.com/> (дата звернення: 02.07.2024).
10. FRED Monetary Base: TOTAL from 15.10.2000 to 1.07.2024. URL: <https://fred.stlouisfed.org/graph/?g=1tnBY> (дата звернення: 02.07.2024).
11. Crypto Fundraising Analytics Dashboard. URL: <https://cryptorank.io/funding-analytics> (дата звернення: 02.07.2024).
12. Decentralized Finance (DeFi) Ecosystem. URL: <https://tokeny.com/defi-ecosystem/> (дата звернення: 02.07.2024).
13. Total Value Locked DeFi. URL: <https://defillama.com/> (дата звернення: 02.07.2024).
14. Annual report of the National Bank of Ukraine 2023, URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2023.pdf?v=7 (дата звернення: 02.07.2024).
15. AAVE V3 Gas Spent Checker, URL: <https://dune.com/KARTOD/AAVE-and-gas-price> (дата звернення: 02.07.2024).
16. Aave variable borrow rates, URL: <https://dune.com/queries/26560/54696> (дата звернення: 02.07.2024).
17. Office of Financial Research, URL: <https://www.financialresearch.gov/short-term-funding-monitor/market-digests/collateral/chart-6/> (дата звернення: 02.07.2024).
18. Kevin Clark, Adam Copeland, R. Jay Kahn, Antoine Martin, Mark Paddrik, Benjamin Taylor. Intraday Timing of General Collateral Repo Markets. Federal Reserve Bank of New York Liberty Street Economics, 2021. July 14. URL: <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2021/07/intraday-timing-of-general-collateral-repo-markets> (дата звернення: 02.07.2024).
19. Historical Snapshot 24 April 2022. CoinMarketCap. 2022. URL: <https://coinmarketcap.com/historical/20220424/> (дата звернення: 02.07.2024).
20. Binance news 2022-04-06. URL: <https://bit.ly/3zpw8rF> (дата звернення: 02.07.2024).
21. Transaction Details Swap 85,001,010 \$UST to 84,509,387 \$USDC (\$84,969,985), URL: <https://etherscan.io/tx/0xaa23df48c53f221d0e8ac60ffc9e69340f3e8948fcdc936f3aee9c887d802abb> (дата звернення: 02.07.2024).

22. Terra UST price, URL: <https://coinmarketcap.com/currencies/terrausd/> (дата звернення: 02.07.2024).
23. Coinglass Liquidation data, URL: <https://www.coinglass.com/LiquidationData> (дата звернення: 02.07.2024).
24. Review of the Federal Reserve's Supervision and Regulation of Silicon Valley Bank - April 2023 URL: <https://www.federalreserve.gov/publications/2023-April-SVB-Evolution-of-Silicon-Valley-Bank.htm> (дата звернення: 02.07.2024).
25. Finance SVB customers tried to withdraw nearly all the bank's deposits over two days, Fed's Barr testifies URL: <https://www.cnbc.com/2023/03/28/svb-customers-tried-to-pull-nearly-all-deposits-in-two-days-barr-says.html> (дата звернення: 02.07.2024).
26. Google trends 2.03.2023-31.03.2023, URL: <https://bit.ly/3XOv1v9> (дата звернення: 02.07.2024).

References

1. Future Market Insights Global and Consulting, Peer-to-Peer Lending Market Surges to US\$ 1709.6 Billion by 2034, Driven by Growing Demand and Reduced Operating Costs. (2024). April 18. available at: <https://yhoo.it/3XLsrWE> (access date July 02, 2024).
2. Aramonte, Sirio, Wenqian, Huang and Andreas, Schrimpf. (2021), "DeFi risks and the decentralisation illusion", available at: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2112b.pdf (access date July 02, 2024).
3. Carapella, Francesca, Edward, Dumas, Jacob, Gerszten, Nathan, Swem and Larry, Wall. (2022), "Decentralized Finance (DeFi): Transformative Potential & Associated Risks. Finance and Economics Discussion Series (FEDS)", available at: <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/decentralized-finance-defi-transformative-potential-and-associated-risks.htm> (access date July 02, 2024).
4. Yaish, Aviv, Saar, Tochner and Aviv, Zohar. (2022), "Blockchain Stretching & Squeezing: Manipulating Time for Your Best Interest". Proceedings of the 23rd ACM Conference on Economics and Computation. EC '22, Boulder, CO, USA, pp. 65–88.
5. Auer, Raphael, Giulio, Cornelli, Sebastian, Doerr, Jon, Frost and Leonardo, Gambacorta. (2023), "Crypto trading and Bitcoin prices: evidence from a new database of retail adoption". BIS Working Papers, no. 1049. available at: <https://www.bis.org/publ/work1049.htm> (access date July 02, 2024).
6. Yip, Ronald (2022), "An Event Study on the May 2022". Stablecoin Market Crash, September, available at: <https://www.hkma.gov.hk/media/eng/publication-and-research/research/research-memorandums/2022/RM09-2022.pdf> (access date July 02, 2024).
7. FINMA Annual report 2021, available at: <https://bit.ly/4grlAl1> (access date July 02, 2024).
8. Fintech News (2022), "The DeFi revolution", available at: <https://www.fintechnews.org/the-defi-revolution/> (access date July 02, 2024).
9. Coinmarketcap token price. available at: <https://coinmarketcap.com/> (access date July 02, 2024).
10. FRED Monetary Base: TOTAL from 15.10.2000 to 1.07.2024. available at: <https://fred.stlouisfed.org/graph/?g=1tnBY> (access date July 02, 2024).
11. Crypto Fundraising Analytics Dashboard, available at: <https://cryptorank.io/funding-analytics> (access date July 02, 2024).
12. Decentralized Finance (DeFi) Ecosystem. available at: <https://tokeny.com/defi-ecosystem/> (access date July 02, 2024).
13. Total Value Locked DeFi, available at: <https://defillama.com/> (access date July 02, 2024).
14. Annual report of the National Bank of Ukraine 2023, available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2023.pdf?v=7 (access date July 02, 2024).
15. AAVE V3 Gas Spent Checker, available at: <https://dune.com/KARTOD/AAVE-and-gas-price> (access date July 02, 2024).
16. Aave variable borrow rates, available at: <https://dune.com/queries/26560/54696> (access date July 02, 2024).
17. Office of Financial Research, available at: <https://www.financialresearch.gov/short-term-funding-monitor/market-digests/collateral/chart-6/> (access date July 02, 2024).
18. Kevin, Clark, Adam, Copeland, R. Jay, Kahn, Antoine, Martin, Mark, Paddrik and Benjamin, Taylor. (2021), "Intraday Timing of General Collateral Repo Markets". Federal Reserve Bank of New York Liberty Street Economics, July 14. available at: <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2021/07/intraday-timing-of-general-collateral-repo-markets> (access date July 02, 2024).
19. Historical Snapshot 24 April 2022 (2022), CoinMarketCap. available at: <https://coinmarketcap.com/historical/20220424/> (access date July 02, 2024).
20. Binance news 2022-04-06. available at: <https://bit.ly/3zpw8rF> (access date July 02, 2024).
21. Transaction Details Swap 85,001,010 \$UST to 84,509,387 \$USDC (\$84,969,985), available at: <https://etherscan.io/tx/0xaa23df48c53f221d0e8ac60ffc9e69340f3e8948fcdc936f3aee9c887d802abb> (access date July 02, 2024).

22. Terra UST price, available at: <https://coinmarketcap.com/currencies/terrausd/> (access date July 02, 2024).

23. Coinglass Liquidation data, available at: <https://www.coinglass.com/LiquidationData> (access date July 02, 2024).

24. Review of the Federal Reserve's Supervision and Regulation of Silicon Valley Bank – April 2023 available at: <https://www.federalreserve.gov/publications/2023-April-SVB-Evolution-of-Silicon-Valley-Bank.htm> (access date July 02, 2024).

25. Finance SVB customers tried to withdraw nearly all the bank's deposits over two days, Fed's Barr testifies, available at: <https://www.cnbc.com/2023/03/28/svb-customers-tried-to-pull-nearly-all-deposits-in-two-days-barr-says.html> (access date July 02, 2024).

26. Google trends 2.03.2023-31.03.2023, available at: <https://bit.ly/3XOv1v9> (access date July 02, 2024).

Гуцуляк А.І.

ФІНАНСОВА ВРАЗЛИВІСТЬ DEFI-ПРОТОКОЛІВ КРЕДИТУВАННЯ БЕЗ КРЕДИТОРА ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ

Мета. Вивчення характерних особливостей архітектури протоколів кредитування DeFi та особливостей існування депозитно-кредитної інституції без технічних посередників, дослідження можливості функціонування DeFi в період підвищеної волатильності без кредитора останньої інстанції, визначення перешкод інтегрування в сучасну банківську систему.

Методика дослідження. При здійсненні дослідження застосовувались загальнонаукові методи дослідження та спеціальні методи, зокрема: індукція та дедукція – на етапі збору первинних даних та їх аналізу; порівняльний – для порівняння ситуації краху Terra UST та Silicon Valley Bank; абстрактно-логічний – в процесі формулювання висновків; описово-аналітичний, творчо-критичний, економічного аналізу.

Результати дослідження. Досліджено характерні особливості протоколів децентралізованого кредитування. Ідентифіковано основні складові частини архітектури DeFi. Виокремлено ключову позитивну особливість – розумні угоди. Розкрито наявні проблеми ринку децентралізованого кредитування. Визначено чинники, які здатні спровокувати фінансову дестабілізацію на криптовалютному кредитному ринку.

Наукова новизна результатів дослідження. В результаті проведеного аналізу основних чинників краху кредитного протоколу Terra та стейблкоїна UST розкрито наявні проблеми ринку децентралізованого кредитування, а також визначено критичну необхідність заснування в теперішній архітектурі DeFi інституції, яка буде відігравати роль кредитора останньої інстанції. Ідентифіковано спільні проблеми, які є причиною нестабільності як в класичній банківській системі, так і на ринку криптокредитування.

Практична значущість результатів дослідження. Основні положення статті можуть бути використані для кращого розуміння особливостей екосистеми децентралізованого кредитування, а також ризиків, які несе сама її архітектура. Зроблені висновки й рекомендації в роботі, на основі аналізу банкрутства екосистеми Terra, можуть бути корисними для проєктів, які планують емітувати власний алгоритмічний стейблкоїн. Обґрунтовано критичну необхідність існування міжмережевого кредитора в DeFi, який буде в моменти підвищеної волатильності на фінансових ринках виступати як інститут гарантування збереження активів користувачами та запобіжник від поширення паніки на весь ринок. Українські банки, опираючись на матеріали статті та в умовах дефіциту кваліфікованих кадрів, можуть почати глибше вивчати можливості інтеграції розумних угод в процедури видачі кредитів. Для зниження рівня необхідності застави, яка перевищує розмір позики, запропоновано впровадження DID-технології в протоколи кредитування, що дозволить формувати кредитну історію позичальників. В результаті зроблених висновків за результатами дослідження визначена необхідність поглиблення взаємодії з реальною економікою, через вивчення можливості пришвидшення процесів токенизації класичних активів з подальшим їх використанням у вигляді застави в протоколах кредитування. Результати роботи можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень можливостей інтеграції DeFi архітектури чи окремих її фрагментів в класичну банківську систему.

Ключові слова: DeFi, децентралізоване кредитування, пул ліквідності, Terra, LUNA, UST, стейблкоїн, криптоактиви, SVB.

Gutsuliak A.I.

FINANCIAL FRAGILITY OF DEFI LENDING PROTOCOLS WITHOUT A LENDER OF LAST RESORT

Purpose. To study the characteristic features of the architecture of DeFi lending protocols, to study the possibility of the existence of a depository institution without technical intermediaries, to study the possibility of DeFi functioning in a period of high volatility without a lender of last resort, to identify obstacles to integration into the modern banking system.

Methodology of research. The study used general scientific research methods and special methods, in particular: induction and deduction - at the stage of collecting primary data and analyzing them, comparative (to compare the situation of the Terra UST and Silicon Valley Bank collapse), abstract-logical - in the process of formulating conclusions, descriptive-analytical, creative-critical, graphic, economic analysis.

Findings. The characteristic features of decentralized lending protocols are investigated. The main components of the DeFi architecture are identified. The key positive feature is highlighted - smart contracts. The existing problems of the decentralized lending market are revealed. The factors that can provoke financial destabilization in the cryptocurrency credit market are identified.

Originality. As a result of the analysis of the main factors behind the collapse of the Terra credit protocol and the UST stablecoin, the existing problems of the decentralized lending market are revealed, and the critical need to establish a DeFi institution in the current architecture, which will play the role of a lender of last resort, is identified. The author identifies common problems that cause instability in both the classical banking system and the cryptocurrency market.

Practical value. The main provisions of the article can be used to better understand the features of the decentralized lending ecosystem, as well as the risks posed by its very architecture. The conclusions and recommendations made in the paper, based on the analysis of the Terra ecosystem bankruptcy, may be useful for projects that plan to issue their own algorithmic stablecoin. The article substantiates the critical need for an inter-network lender in DeFi, which will act as an institution to guarantee the safety of users' assets and prevent the spread of panic to the entire market in times of increased volatility in financial markets. Based on the materials in this article and given the shortage of qualified personnel, Ukrainian banks can begin to explore the possibilities of integrating smart contracts into their lending procedures. In order to reduce the need for collateral exceeding the loan amount, the author proposes to introduce DID technology into lending protocols, which will allow forming the credit history of borrowers. As a result of the conclusions drawn from the study, the need to deepen interaction with the real economy has been identified, through deepening the study of the possibility of accelerating the processes of tokenization of classical assets with their subsequent use as collateral in lending protocols. The results of this work may become the basis for further research on the possibilities of integrating DeFi architecture or its individual fragments into the classical banking system.

Key words: DeFi, decentralized lending, liquidity pool, Terra, LUNA, UST, stablecoin, crypto assets, SVB.

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 005.35:330.34

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.17

JEL Classification: M14, L21, D21, Q01

Пшибельський В.В.,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти*
«доктор філософії» за спеціальністю 051 Економіка,
лабораторія проєктів та ініціатив,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Цимбалюк С.М.,
канд. екон. наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту,
Солов'янчик І.В.,
канд. техн. наук, доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту,
Волинський інститут ім. В. Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

Pshybelskyi V.V.,
postgraduate student at the third (educational and scientific) level
of higher education, pursuing a Doctor of Philosophy (Ph.D.) degree
in the specialty 051 Economics, project and initiative laboratory,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Tsybaliuk S.M.,
cand.sc.(econ.),
assoc. prof. at the department of economics and management,
Solovianchuk I.V.,
cand.sc.(tech.), assoc. prof.,
assoc. prof. at the department of economics and management,
Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynsky,
PJSC "Higher Educational Institution "IAPM"

INCLUSIVE APPROACHES TO INTEGRATING SOCIAL RESPONSIBILITY INTO ORGANIZATIONAL POTENTIAL MANAGEMENT

Постановка проблеми. Сучасне суспільство перебуває в умовах безпрецедентних змін, які охоплюють усі сфери людської діяльності – від економіки до екології, від технологій до соціальної свідомості. Глобалізація, цифровізація та кліматичні виклики створюють нові вимоги до функціонування організацій. Соціальна відповідальність за таких умов стає не лише етичним стандартом, але й стратегічною необхідністю для забезпечення сталого розвитку.

Ще в середині ХХ століття П. Друкер зазначав, що «ефективний менеджмент – це не просто досягнення результатів, а здатність впливати на суспільство» [1]. У ХХІ столітті ці слова набувають нового значення, адже соціальна відповідальність організацій більше не є лише добровільною

* Науковий керівник: Колосок А. М. – канд. екон. наук, доцент

ініціативою, а трансформується у важливий інструмент підвищення конкурентоспроможності та ефективності. Дослідники, серед яких Ф. Котлер і Дж. Елкінгтон, наголошують на тому, що інтеграція соціальної відповідальності у стратегічне управління організацією дозволяє розвивати її потенціал, знижувати ризики та створювати додану вартість для всіх зацікавлених сторін [2; 3].

Останні події, зокрема війна в Україні, актуалізували необхідність впровадження інклюзивних підходів у процес інтеграції соціальної відповідальності. Залучення ветеранів, осіб із обмеженими можливостями та інших вразливих груп до діяльності організацій є не лише проявом етичних принципів, але й шляхом до зміцнення соціальної згуртованості та розширення кадрового потенціалу організацій. Інклюзивність забезпечує доступ до різноманітного досвіду та навичок, сприяючи інноваціям та підвищуючи адаптивність організації до сучасних викликів.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю адаптації організацій до нових реалій. Соціальна відповідальність стає фундаментом для формування довіри до бренду, залучення висококваліфікованих кадрів, зокрема ветеранів, і зміцнення соціального капіталу. Окрім цього, вона відіграє важливу роль у вирішенні глобальних проблем, таких як нерівність, екологічна криза та дефіцит ресурсів. Інклюзивні підходи дозволяють інтегрувати цінності соціальної відповідальності в управління потенціалом організації, роблячи її більш стійкою та орієнтованою на довгостроковий успіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі соціальна відповідальність розглядається як один із ключових чинників ефективного управління потенціалом організацій. У своїй книзі «Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause» Філіп Котлер та Ненсі Лі [2] наголошують, що інтеграція соціальної відповідальності у стратегічне управління організаціями сприяє підвищенню репутації, залученню клієнтів і партнерів, а також створенню конкурентних переваг. Вони вказують на необхідність врахування економічних, соціальних та екологічних аспектів у діяльності організацій.

Розширення концепції «потрійного підсумку» (Triple Bottom Line) представлено Джоном Елкінгтоном [3] у книзі «Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business». Автор пропонує підхід, який охоплює економічні, екологічні та соціальні показники як основи для оцінювання сталого розвитку організації. Ця концепція є важливою для розуміння зв'язку між соціальною відповідальністю та ефективністю управління організаціями. Дослідження вітчизняних науковців також активно висвітлюють ці аспекти. Зокрема, у праці Іванова М. І., Швець В. Я., Саннікова С. Ф., Варяниченко О. В., Бардась А. В. [4] аналізується роль соціальної відповідальності як ключової компетенції для забезпечення сталого розвитку організацій. Автори підкреслюють, що успішне впровадження соціально відповідальних практик може сприяти формуванню довготривалих відносин із зацікавленими сторонами.

Окрему увагу приділяють механізмам впровадження соціальної відповідальності в діяльність організацій. У дослідженні Дж. Біркенгофа [5] розглядається вплив корпоративної соціальної відповідальності на інноваційний потенціал організацій. Автор акцентує увагу на необхідності розвитку інтегрованих стратегій управління, які забезпечують досягнення сталого розвитку через реалізацію соціальних ініціатив.

Водночас, сучасні дослідження підкреслюють важливість інклюзивних підходів у контексті соціальної відповідальності. У працях І. Цимбалюк [6; 7] зазначається, що інклюзивна економіка є важливим чинником соціальної рівності та економічного розвитку. У роботі О. Продіуса наголошується, що інклюзивні інновації є визначальним компонентом соціальної відповідальності організації, сприяючи залученню вразливих категорій населення до економічної активності та підвищенню загального рівня соціальної згуртованості [8]. Дослідження А. Колоска та І. Цимбалюк розширюють цю ідею, акцентуючи увагу на важливості соціально-економічної реінтеграції ветеранів у цивільне суспільство. У їхніх працях підкреслюється роль організацій у створенні умов для професійного розвитку та соціального захисту ветеранів, що сприяє зміцненню соціального капіталу та підтримці економічної стабільності [9; 10].

Однак, незважаючи на вагомий внесок науковців, залишаються відкритими питання щодо оцінювання ефективності впровадження соціальної відповідальності, особливо в умовах українських реалій. Потребують дослідження інклюзивні підходи до інтеграції соціальної відповідальності в управлінські процеси організацій, а також вплив соціально відповідальних та інклюзивних практик на розвиток і оптимізацію організаційного потенціалу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні ролі інклюзивних підходів до соціальної відповідальності у підвищенні ефективності управління потенціалом організації, аналізі їх впливу на розвиток компонентів організаційного потенціалу, таких як людський, інноваційний, фінансовий та репутаційний, а також обґрунтуванні значення інклюзивних і соціально відповідальних практик у забезпеченні сталого розвитку та конкурентоспроможності організацій. **Завдання дослідження** включають: аналіз теоретичних підходів до управління потенціалом організацій у контексті інклюзивності та соціальної відповідальності; дослідження впливу інклюзивних і соціально відповідальних ініціатив на ефективність управління організаціями; розробку практичних рекомендацій щодо інтеграції соціальної відповідальності в управлінські процеси.

Таким чином, стаття спрямована на вирішення актуальних проблем сучасного менеджменту, пов'язаних із впровадженням принципів інклюзивного розвитку та підвищенням ефективності управління організаційним потенціалом шляхом інтеграції соціальної відповідальності в управлінські процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна відповідальність організації (СВО) визначається як зобов'язання враховувати вплив своєї діяльності на суспільство та довкілля, забезпечуючи прозорість та етичність у прийнятті рішень. Це поняття охоплює економічні, соціальні та екологічні аспекти функціонування організації, підкреслюючи її відповідальність перед різними зацікавленими сторонами, включаючи працівників, споживачів, інвесторів та місцеві громади. Відповідно до досліджень, СВО сприяє підвищенню репутації організації, зміцненню довіри клієнтів та партнерів, а також забезпечує довгострокову стійкість бізнесу.

Поняття соціальної відповідальності пройшло довгий шлях від своєї зародження до формування сучасних підходів, що визначають її роль у глобальній економіці та суспільстві. Зародження теорії СВО можна простежити через аналіз визначень, запропонованих провідними закордонними дослідниками, які заклали фундамент цього багатогранного концепту (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція концепцій соціальної відповідальності бізнесу

Назва підходу та автор	Рік	Трактування СВО	Основна суть	Відмінність від інших підходів
<i>Основоположний етичний підхід</i> Говард Боуен	1953	Зобов'язання бізнесу діяти у відповідності з цінностями суспільства	Бізнес має відповідати моральним нормам суспільства	Вперше вводиться поняття соціальної відповідальності, акцент на етиці
<i>Соціально орієнтований бізнес</i> Кіт Девіс	1960-ті	Зобов'язання бізнесу враховувати соціальні наслідки своєї діяльності	Соціально відповідальні рішення зміцнюють довіру до бізнесу	Додається аспект соціальних наслідків, але зберігається акцент на економічній функції
<i>Економічний мінімалізм</i> Мілтон Фрідман	1970	Максимізація прибутку в межах закону	Бізнес відповідає лише за економічні показники	Відкидається будь-яка соціальна чи етична відповідальність
<i>Піраміда Керролла</i> Арчі Керролл	1991	Включає економічну, правову, етичну та філантропічну відповідальність	Інтеграція етики, соціальної та філантропічної діяльності	Перша модель, що охоплює багатоваріантність соціальної відповідальності
<i>Потрійний підсумок</i> Джон Елкінгтон	1997	Оцінювання діяльності бізнесу за економічними, соціальними та екологічними показниками	Баланс між економічним, соціальним та екологічним вимірами	Включає екологічний аспект, що виходить за межі традиційних підходів
<i>Теорія зацікавлених сторін</i> Томас Дональдсон і Лі Престон	1995	Врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, а не лише акціонерів	Балансування інтересів усіх стейкхолдерів	Робить акцент на широкому колі зацікавлених осіб, а не тільки на прибутковості
<i>Створення спільної цінності</i> Майкл Портер і Марк Крамер	2006	Інтеграція соціальних ініціатив у бізнес-стратегію для одночасного покращення конкурентоспроможності	Синергія бізнес-успіху та соціального прогресу	Включає ідею взаємозалежності бізнесу та суспільства
<i>Інноваційна відповідальність (СВО 2.0)</i> Вейн Віссер	2011	Інтеграція інновацій, масштабування та системних змін у соціально відповідальну діяльність	Акцент на довгострокових, інноваційних рішеннях	Орієнтація на масштабні зміни, системний підхід, який виходить за межі традиційних концепцій

Джерело: сформовано авторами на основі [11–17]

Теорія СВО еволюціонувала від морального обов'язку до комплексної стратегії управління. Визначення, запропоновані провідними дослідниками, відображають поступове розширення меж СВО: від фокусування на економічних інтересах до інтеграції соціальних, екологічних та етичних аспектів у діяльність організацій, що підкреслює зростаючу важливість СВО у забезпеченні сталого розвитку сучасного світу.

Соціальна відповідальність організації у працях українських авторів трактується як багатовимірна категорія, що охоплює різні аспекти: економічний, соціальний, екологічний та етичний. О. Грішнова визначає СВО як «особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвитку

соціально орієнтованої економіки» [18], підкреслюючи її значення як індикатора соціальної та економічної зрілості суспільства. Її підхід акцентує увагу на макрорівні впровадження СВО, що охоплює суспільство в цілому.

Соціальна відповідальність розглядається через призму управління корпоративними процесами, як стверджує Т. Лункіна, зокрема як інтеграція соціальних, економічних і екологічних аспектів у бізнес-процеси із врахуванням взаємодії із зацікавленими сторонами. У цьому підході акцент робиться на диференціації рівнів СВО: макроекономічний рівень (державний), мікроекономічний рівень та особистісний рівень (людина, особистість), із зосередженням на корпоративній відповідальності [19].

Система ефективного менеджменту соціальної відповідальності, як зазначає М. Надейко, зосереджується на оцінюванні СВО за зовнішніми та внутрішніми векторами. Автор звертає увагу на управлінський аспект СВО як стратегічного інструменту для досягнення організаційних цілей [20]. Соціальна відповідальність також є складовою системи соціально-економічного захисту, що, на думку Б. Язлюка та О. Фурман [21], забезпечує інтереси суспільства та окремих осіб. Автори акцентують увагу на захисній функції СВО, що дає змогу створювати стійке соціальне середовище.

Аналіз сучасних підходів до соціальної відповідальності організацій свідчить про її важливу роль у формуванні стійких бізнес-моделей, що враховують взаємодію із суспільством та природним середовищем. У наукових працях підкреслюється, що соціальна відповідальність організації стає важливим інструментом для підвищення її конкурентоспроможності та сталого розвитку. Зокрема, вона забезпечує ефективну взаємодію між економічними, соціальними та екологічними цілями, що є основою для стратегічного управління організаціями. За таких умов важливим стає пошук нових підходів, що дають змогу глибше інтегрувати принципи соціальної відповідальності в організаційні процеси.

Одним із таких підходів є *інклюзивність*, що відкриває нові можливості для розширення ролі соціальної відповідальності. Інклюзивні підходи до інтеграції соціальної відповідальності набувають все більшого значення у сучасному менеджменті, адже вони спрямовані на залучення різноманітних груп населення до соціальних, економічних та виробничих процесів шляхом створення умов для участі осіб з інвалідністю, ветеранів та інших вразливих груп, що сприяє формуванню більш справедливого суспільства та збагачує організацію новими ідеями й досвідом. Відтак, інклюзивність виступає не лише соціальним стандартом, але й важливим елементом, що посилює конкурентоспроможність організації через її здатність ефективно використовувати різноманітність людського капіталу. Таким чином, інклюзивні підходи посилюють загальний вплив соціальної відповідальності на управлінські практики.

Важливого значення набуває розуміння *потенціалу організації* як інтегрованого набору ресурсів, здібностей і можливостей, необхідних для досягнення її стратегічних цілей. Інклюзивність, будучи частиною стратегічного підходу до соціальної відповідальності, сприяє вирішенню соціальних викликів, безпосередньо впливаючи на формування та розвиток організаційного потенціалу. Дотримання принципів інклюзивності підсилює взаємозв'язок між реалізацією соціально відповідальних практик, досягненням стратегічних цілей та підвищенням стійкості організації в умовах сучасних викликів.

Управління потенціалом організації є складним процесом, що охоплює формування, розвиток та ефективне використання ресурсів і здібностей організації. Потенціал організації включає як матеріальні, так і нематеріальні компоненти, такі як фінансові ресурси, людський капітал, технологічні можливості, інноваційний потенціал, організаційна структура та корпоративна культура. Завданням управління потенціалом є забезпечення його спрямованості на досягнення стратегічних цілей, адаптацію до змін зовнішнього середовища та зміцнення конкурентоспроможності. Соціальна відповідальність при цьому виступає як важливий фактор, що впливає на розвиток кожного з компонентів потенціалу організації. Вона сприяє формуванню соціального середовища, підвищенню довіри серед зацікавлених сторін і розвитку інновацій, орієнтованих на вирішення соціальних та екологічних проблем. Таким чином, інтеграція інклюзивних підходів та принципів соціальної відповідальності у стратегію управління потенціалом організації забезпечить її стійкість, гнучкість та здатність до довгострокового зростання.

Потенціал організації можна трактувати як інтегровану сукупність ресурсів, можливостей та компетенцій, що забезпечують її здатність досягати стратегічних цілей та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Як зазначається у сучасних дослідженнях, потенціал організації охоплює не лише матеріальні й фінансові ресурси, але й нематеріальні складові, такі як людський капітал, технологічний потенціал, організаційна структура та корпоративна культура [22]. Кожен із цих компонентів виконує специфічні функції, взаємодіючи в єдиній системі, що формує основу конкурентоспроможності організації. Важливою умовою при цьому стає впровадження інклюзивних підходів, що сприяють максимальному використанню людського потенціалу шляхом залучення різноманітних соціальних груп, зокрема осіб із інвалідністю та ветеранів.

Водночас соціальна відповідальність організації постає важливим елементом, що безпосередньо впливає на формування та розвиток її потенціалу. Дотримання принципів СВО

забезпечує організації значні переваги, такі як зміцнення репутації, підвищення довіри з боку зацікавлених сторін та поліпшення соціального середовища, в якому функціонує організація. Інклюзивні підходи, будучи частиною соціальної відповідальності, посилюють ці переваги через створення рівних можливостей для участі у виробничих процесах та сприяють зменшенню соціальної нерівності. Вплив соціальної відповідальності та інклюзивності проявляється у покращенні відносин з партнерами та інвесторами, розширює фінансові можливості організації та зміцнює її позиції на ринку.

Таким чином, взаємозв'язок між соціальною відповідальністю, інклюзивними підходами та потенціалом організації можна розглядати як багатовимірну інтеграцію стратегічних, соціальних та економічних цілей. Їх поєднання сприяє сталому розвитку, довгостроковій конкурентоспроможності організації (табл. 2).

Таблиця 2

Системний вплив соціальної відповідальності та інклюзивних підходів на компоненти потенціалу організації

Компонент потенціалу організації	Аспект соціальної відповідальності	Вплив на потенціал організації	Приклад реалізації в організації
Людський потенціал	Справедливі та інклюзивні умови праці	Підвищення мотивації, організаційної відданості, продуктивності працівників та залучення представників вразливих груп	Забезпечення рівності в оплаті праці, кар'єрному зростанні та створення умов для працевлаштування осіб з інвалідністю
Фінансовий потенціал	Прозорість фінансової звітності	Зміцнення довіри інвесторів, зниження фінансових ризиків	Публікація звітів із СВО, що враховують результати реалізації інклюзивних програм
Інноваційний потенціал	Інвестиції в екологічні, соціальні та інклюзивні інновації	Зростання конкурентоспроможності через розробку продуктів і послуг, орієнтованих на сталий розвиток та інкулюзію	Впровадження енергозберігаючих технологій і технологій, адаптованих для різних соціальних груп
Організаційний потенціал	Побудова етичної та інклюзивної корпоративної культури	Посилення згуртованості команди, формування позитивного іміджу	Розробка етичного кодексу з акцентом на принципи рівності та інкулюзії
Маркетинговий потенціал	Соціальна та інклюзивна орієнтація продуктів і послуг	Зростання лояльності споживачів, розширення ринкових можливостей	Випуск продукції, адаптованої для осіб з особливими потребами
Репутаційний потенціал	Благодійність, соціальні та інклюзивні ініціативи	Зміцнення репутації серед стейкхолдерів	Підтримка освітніх програм для ветеранів та інших вразливих груп
Інфраструктурний потенціал	Створення безпечного, екологічного та інклюзивного середовища	Зниження витрат через уникнення аварій, підвищення ефективності використання ресурсів та створення умов для праці різних груп працівників	Встановлення енергоефективного обладнання та адаптація інфраструктури для осіб з інвалідністю

Джерело: сформовано авторами

Соціальна відповідальність є органічною складовою, що забезпечує багатогранний вплив на потенціал організації, формуючи інтегративний механізм взаємодії соціальних, економічних, екологічних та інклюзивних цінностей. Представлена у табл. 2 систематизація розкриває цей взаємозв'язок як комплексну єдність структурних компонентів потенціалу організації та елементів соціальної відповідальності, кожен із яких реалізується через конкретні механізми, ініціативи та інклюзивні підходи, що забезпечують інтеграцію різних соціальних груп у діяльність організації.

Кожен компонент потенціалу, зокрема людський, інноваційний, фінансовий та маркетинговий, перебуває під постійним впливом соціальної відповідальності, що виступає як суб'єктивно-об'єктивний феномен. Людський потенціал, зокрема, зміцнюється через забезпечення справедливих та інклюзивних умов праці, що відображають цінності рівності, соціальної справедливості та інтеграції вразливих категорій населення, таких як ветерани або особи з інвалідністю, водночас підвищуючи ефективність працівників. Інноваційний потенціал реалізується через підтримку ініціатив, орієнтованих на сталий розвиток та інкулюзивність, що відповідають суспільним очікуванням і сприяють досягненню стратегічних цілей організації.

Фінансовий потенціал організації формується під впливом прозорості, відповідальності та підтримки інклюзивних проєктів, які підвищують довіру інвесторів і партнерів. Репутаційний потенціал, своєю чергою, відображає сукупність соціально відповідальних та інклюзивних дій організації, які зміцнюють її позиції у взаємовідносинах із зацікавленими сторонами. Впровадження інклюзивних

підходів дозволяє організаціям не лише відповідати сучасним соціальним стандартам, але й розширювати свої можливості для залучення більшої кількості соціальних груп до співпраці. Системний вплив соціальної відповідальності, доповнений інклюзивними підходами, свідчить про те, що ці елементи є інтегральними, забезпечуючи системний розвиток потенціалу організації.

Таким чином, соціальна відповідальність у поєднанні з інклюзивними підходами виступає одночасно орієнтацією на суспільні пріоритети і механізмом підвищення організаційного потенціалу. Її інтеграція у структуру управління сприяє досягненню сталого розвитку, формуючи нові стандарти діяльності, впроваджуючи інклюзивні цінності та забезпечуючи багатовимірний позитивний вплив на всі рівні організаційної системи.

Оцінювання СВО потребує чітких критеріїв та інструментів для вимірювання її впливу на суспільство та бізнес. У науковій літературі показники СВО часто розглядаються через призму таких критеріїв, як сталий розвиток, екологічна ефективність, соціальний вплив та корпоративне управління. Індекси міжнародного рівня, зокрема ESG (Environmental, Social, Governance), є загальновизнаними метриками, що дозволяють оцінити зусилля організацій у сфері соціальної відповідальності.

Одним із найбільш авторитетних рейтингів, який відображає інтеграцію СВО у діяльність корпорацій, є The Global RepTrak 100. Цей рейтинг ранжує міжнародні організації за індексом ESG, що враховує три ключові аспекти: екологічний вплив (environmental), соціальні ініціативи (social) та якість корпоративного управління (governance). Методологія ESG оцінює, наскільки організації адаптують свої стратегії до сучасних викликів, таких як зміна клімату, дотримання прав людини, відповідальність перед працівниками та клієнтами, а також впровадження етичного лідерства.

Згідно з The Global RepTrak 100, оцінка організацій базується на сприйнятті їхньої діяльності з боку стейкхолдерів і ефективності їхніх соціально відповідальних ініціатив. Високі бали у рейтингу свідчать про те, що організації ефективно реагують на сучасні виклики, підтримуючи принципи сталого розвитку та зміцнюючи свій потенціал через інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських практик. У 2024 році лідерами рейтингу стали такі корпорації, як LEGO Group (78,3 бала), Mercedes-Benz Group (77,4 бала) та Rolex (77,3 бала). Серед інших організацій, що увійшли до першої п'ятірки, були Sony (76,9 бала) та Canon (76,5 бала) [23]. Ці організації демонструють успішну інтеграцію принципів соціальної відповідальності у свої стратегії, що дозволяє їм зберігати лідерські позиції у глобальному бізнес-середовищі та зміцнювати репутацію серед стейкхолдерів.

Практика соціальної відповідальності досить часто на сьогодні стає частиною стратегії організацій, що прагнуть не лише відповідати суспільним очікуванням, а й здобувати конкурентні переваги. Досвід впровадження успішних кейсів у сфері СВО показує, що організації акцентуючи на інтеграції соціальних ініціатив, досягають значного покращення у своїй репутації, фінансових показниках та інноваційній спроможності. Різні галузі впроваджують СВО відповідно до своїх потреб і особливостей. Так, у технологічній сфері організації, як-от «Intel», роблять акцент на екологічних інноваціях та енергоефективних технологіях, що зміцнює їхній інноваційний потенціал. У харчовій промисловості організації, такі як «PepsiCo», реалізують ініціативи, спрямовані на зменшення пластикових відходів, що позитивно впливає на екологічний імідж бренду та маркетинговий потенціал [24]. У фінансовому секторі банки застосовують політику відповідального кредитування, що сприяє підвищенню їхньої репутації та фінансової стійкості.

Приклади впровадження СВО у практику діяльності та сучасних організацій свідчать, що підходи до соціальної відповідальності залежать від галузевих особливостей, але однаково забезпечує розвиток потенціалу організацій через інтеграцію соціальних цінностей.

Незважаючи на очевидні переваги СВО, її впровадження часто стикається з низкою труднощів:

- фінансові обмеження, що можуть стримувати організації з обмеженими ресурсами від участі в соціальних відповідальних та інклюзивних ініціативах, особливо якщо такі програми потребують додаткових витрат на адаптацію інфраструктури або навчання персоналу;
- відсутність уніфікованих стандартів і критеріїв оцінювання ефективності СВО, що ускладнює вимірювання її реального впливу на організаційний потенціал, включаючи такі аспекти, як людський капітал чи рівень інклюзивності;
- внутрішній опір зміні серед працівників та управлінців, що уповільнює реалізацію ініціатив, особливо якщо вони передбачають масштабні зміни в корпоративній культурі або процесах управління.

Водночас наявність вказаних труднощів не зменшує важливості стратегічного підходу до впровадження СВО, що має враховувати інклюзивні підходи та базуватися на залученні всіх зацікавлених сторін, адаптації до галузевих реалій і активній роботі над подоланням бар'єрів.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що соціальна відповідальність організацій є важливим чинником сталого розвитку, який забезпечує ефективне управління потенціалом організації. Основні переваги інтеграції принципів соціальної відповідальності полягають у зміцненні репутації, підвищенні мотивації працівників, розвитку інноваційного потенціалу, створенні конкурентних переваг. Впровадження інклюзивних підходів, як частини СВО, сприяє посиленню соціальної справедливості, підвищенню лояльності співробітників та їхньої продуктивності,

а також залученню нових соціальних груп до економічної діяльності організації. Організації, що інтегрують соціальну відповідальність у свої стратегії, стають більш адаптивними до сучасних викликів, зміцнюючи свої позиції на ринку та сприяючи сталому розвитку.

Однак дослідження також виявило низку проблем, серед яких фінансові обмеження, відсутність уніфікованих стандартів оцінки, внутрішній опір змін. Для їх вирішення необхідно розробляти стратегічні підходи, що враховують специфіку галузі, залучають усіх стейкхолдерів і забезпечують системне впровадження соціальної відповідальності та інклюзивних практик.

Загалом, інтеграція соціальної відповідальності та інклюзивності в управління потенціалом організації відповідає досягненню сталого розвитку, формує позитивний імідж і дає змогу організаціям успішно адаптуватися до сучасних викликів глобалізації, цифровізації та екологічних змін. Подальші дослідження у цьому напрямі будуть зосереджені на вдосконаленні методів оцінювання соціально відповідальних та інклюзивних практик, а також вивченні їхнього впливу на продуктивність, стійкість бізнесу та розвиток соціального капіталу.

Література

1. Друкер П. Ф. Ефективний керівник / пер. з англ. Р. Машкової. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 248 с.
2. Kotler P., Lee N. Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. Wiley, 2005. 320 p.
3. Elkington J. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. Capstone, Oxford. 1997. 402 p.
4. Соціальна відповідальність як ключова компетенція забезпечення сталого розвитку підприємств / Іванова М. І., Швець В. Я., Саннікова С. Ф., Варяниченко О. В., Бардась А. В. *Бізнес Інформ*. 2023. № 3. С. 176–186. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-3-176-186>.
5. Birkenhoff J. Innovative Potential of CSR Strategies in Modern Enterprises. *Journal of Sustainable Business Studies*. 2021. № 5(2). P. 87–103.
6. Цимбалюк І. О., Павліха Н. В. Інклюзивна економіка: шлях до соціальної рівності та економічного розвитку : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 320 с.
7. Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с.
8. Продіус О. І. Інклюзивні інновації в контексті соціальної відповідальності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип.14 (2). С. 78-82.
9. Цимбалюк І. О., Колосок А. М. Теоретичні основи соціально-економічної реінтеграції ветеранів у цивільне суспільство. *Вєчливiсть. Humanitas*. 2024. № 2. С. 140–148. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.20>.
10. Колосок А. М., Цимбалюк І. О. Соціальний захист ветеранів війни. *Вєчливiсть. Humanitas*. 2024. № 3. С. 187–196. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.26>.
11. Bowen H. R. Social Responsibilities of the Businessman. 1953. New York : Harper & Brothers. 276 p.
12. Davis K. Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities? *California Management Review*. 1960. № 2(3). P. 70–76. DOI: <https://doi.org/10.2307/41166246>.
13. Friedman M. The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. *The New York Times Magazine*. 1970. URL: <https://www.nytimes.com/1970/09/13/archives/a-friedman-doctrine-the-social-responsibility-of-business-is-to.html> (дата звернення: 14.08.2024).
14. Carroll A. B. The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*. 1991. № 34(4). P. 39–48. DOI: [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G).
15. Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. 2006. № 84(12). P. 78–92.
16. Visser W. The Age of Responsibility: CSR 2.0 and the New DNA of Business. Wiley, 2011. 408 p.
17. Donaldson T., Preston L. E. The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *Academy of Management Review*. 1995. Vol. 20. No. 1. P. 65–91. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271992>.
18. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 7. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2010_7_3 (дата звернення: 14.08.2024).
19. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як складова частина збалансованого розвитку держави. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 20–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2016_5_5 (дата звернення: 14.08.2024).
20. Надейко М. М. Порівняльна характеристика методик аналізу менеджменту корпоративної соціальної відповідальності. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса :

Одеський національний економічний університет. 2020. № 3-4 (74-75). С. 132–145.

21. Язлюк Б. О., Фурман О. Є. Соціальна відповідальність як соціальний компонент системи соціально-економічного захисту суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4 (8), ч. 1. С. 44–50.

22. Процюк Ю. Ресурсний потенціал сталого розвитку підприємств: структура формування. *Розвиток підприємництва як фактор росту національної економіки*: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2022 року). Київ : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2022. С. 140. URL: <https://conf-keip.kpi.ua/article/view/284090> (дата звернення: 14.08.2024).

23. The RepTrak Company. 2024 *Global RepTrak®* 100. URL: <https://www.reptrak.com/globalreptrak/> (дата звернення: 14.08.2024).

24. Гордєєв О. Корпоративна соціальна відповідальність. Кейси 5 міжнародних компаній в Україні. *Vector*. 2022, January 6. URL: <https://vctr.media/ua/korporativna-soczialna-vidpovidalnist-kejsy-5-mizhnarodnyh-kompanij-v-ukrayini-116074/> (дата звернення: 14.08.2024).

References

1. Drucker, P.F. (2018), *The Effective Executive*, trans. from English R. Mashkovoi, KM-Books, Kyiv, Ukraine, 248 p.
2. Kotler, P. and Lee, N. (2005), *Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause*. Wiley. 320 p.
3. Elkington, J. (1997), *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Capstone, Oxford, 402 p.
4. Ivanova, M.I., Shvets, V.Ya., Sannikova, S.F. et al. (2023), "Social responsibility as a key competency for sustainable development of enterprises", *Business Inform*, no. 3, pp. 176–186, DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-3-176-186>.
5. Birkenhoff, J. (2021), "Innovative potential of CSR strategies in modern enterprises", *Journal of Sustainable Business Studies*, no. 5(2), pp. 87–103.
6. Tsymbaliuk, I.O. and Pavlikha, N.V. (2023), *Inklyuzyvna ekonomika: shliakh do sotsialnoi rivnosti ta ekonomichnoho rozvytku [Inclusive economy: A path to social equality and economic development]*, monograph, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine, 340 p.
7. Tsymbaliuk, I.O. (2019), *Inklyuzyvnyi rozvytok rehionu v umovakh finansovoi detsentralizatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka [Inclusive development of the region under financial decentralization: theory, methodology, practice]*, monograph, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine, 340 p.
8. Prodius, O.I. (2017), "Inclusive innovations in the context of corporate social responsibility of enterprises", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, iss. 14(2), pp. 78–82.
9. Tsymbaliuk, I.O. and Kolosok, A.M. (2024), "Theoretical foundations of the socio-economic reintegration of veterans into civil society", *Vvichlyvist. Humanitas*, no. 2, pp. 140–148, DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.20>
10. Kolosok, A.M. and Tsymbaliuk, I.O. (2024), "Social protection of war veterans", *Vvichlyvist. Humanitas*, no. 3, pp. 187–196, DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.26>
11. Bowen, H.R. (1953), *Social Responsibilities of the Businessman*, Harper & Brothers, New York, 276 p.
12. Davis, K. (1960), "Can business afford to ignore social responsibilities?", *California Management Review*, no. 2(3), pp. 70–76, DOI: <https://doi.org/10.2307/41166246>
13. Friedman, M. (1970), "The social responsibility of business is to increase its profits", *The New York Times Magazine*, available at: <https://www.nytimes.com/1970/09/13/archives/a-friedman-doctrine-the-social-responsibility-of-business-is-to.html> (access date August 14, 2024).
14. Carroll, A.B. (1991), "The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders", *Business Horizons*, no. 34(4), pp. 39–48. DOI: [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G)
15. Porter, M.E. and Kramer, M.R. (2006), "Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility", *Harvard Business Review*, no. 84(12), pp. 78–92.
16. Visser, W. (2011), *The Age of Responsibility: CSR 2.0 and the New DNA of Business*. Wiley. 408 p.
17. Donaldson, T. and Preston, L.E. (1995), "The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications", *Academy of Management Review*, Vol. 20, no. 1, pp. 65–91. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271992>
18. Grishnova, O. (2010), "Social responsibility of business: Essence, importance, and strategic directions of development in Ukraine", *Ukraine: Aspects of Labour*, no. 7, pp. 3–8, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2010_7_3 (access date August 14, 2024).
19. Lunkina, T.I. (2016), "Social responsibility as a component of balanced state development",

Intellect XXI, no. 5, pp. 20–23, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2016_5_5 (access date August 14, 2024).

20. Nadeyko, M.M. (2020), "Comparative characteristics of analysis methods of the corporate social responsibility management", *Bulletin of Socio-Economic Research*, no. 3-4 (74-75), pp. 132–145.

21. Yazyuk, B.O. and Furman, O.E. (2016), "Social responsibility as a social component of the system of social and economic protection of business entities", *Scientific Bulletin of Polissia*, no. 4(8), Part 1, pp. 44–50.

22. Protsiuk, Yu. (2022), "Resource potential for sustainable development of enterprises: Formation structure". *Rozvytok pidpriemnytstva yak faktor rostu natsionalnoi ekonomiky: materialy XIX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Development of Entrepreneurship as a Growth Factor of the National Economy: Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference], (Kyiv, 23 November, 2022), IVTs Vydavnytstvo "Politekhnik", Kyiv, Ukraine, available at: <https://conf-keip.kpi.ua/article/view/284090> (access date August 14, 2024)

23. The RepTrak Company (2024), *2024 Global RepTrak® 100*, available at: <https://www.reprtrak.com/globalreprtrak/> (access date August 14, 2024).

24. Hordeev, O. (2022), "Corporate social responsibility: Cases of 5 international companies in Ukraine", *Vector*, available at: <https://vctr.media/ua/korporatyvna-soczialna-vidpovidalnist-kejsy-5-mizhnarodnyh-kompanij-v-ukrayini-116074/> (access date August 14, 2024).

Пшибельський В.В., Цимбалюк С.М., Солов'янчик І.В.

ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

Мета. Визначення ролі інклюзивних підходів до соціальної відповідальності у підвищенні ефективності управління потенціалом організації, аналізі їх впливу на розвиток компонентів організаційного потенціалу, таких як людський, інноваційний, фінансовий та репутаційний, а також обґрунтуванні значення інклюзивних і соціально відповідальних практик у забезпеченні сталого розвитку та конкурентоспроможності організацій.

Методика дослідження. У роботі застосовано наступні методи: абстрактно-логічний – для формулювання теоретичних висновків щодо концепції соціальної відповідальності та її інклюзивних аспектів; теоретичного аналізу та синтезу – для дослідження впливу соціально відповідальних та інклюзивних практик на компоненти потенціалу організації; системного підходу – для визначення взаємозв'язків між соціальною відповідальністю, інклюзивними підходами та ключовими складовими організаційного потенціалу.

Результати дослідження. Встановлено, що соціальна відповідальність забезпечує системний позитивний вплив на ключові компоненти потенціалу організації, включаючи людський, інноваційний, фінансовий та маркетинговий потенціали. Інтеграція інклюзивних підходів у соціально відповідальні практики додатково підсилює ефект, сприяючи залученню вразливих груп населення до економічної активності та підвищуючи ефективність використання людського капіталу. Проаналізовано сучасні теоретичні підходи до соціальної відповідальності, інклюзивності, а також досвід впровадження практик соціальної відповідальності провідними організаціями. Доведено, що інтеграція соціально відповідальних та інклюзивних ініціатив сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, зміцненню репутації організацій, формуванню етичної та інклюзивної корпоративної культури та забезпеченню довгострокової стійкості бізнесу.

Наукова новизна результатів дослідження. Набула подальшого розвитку систематизація впливу соціальної відповідальності та інклюзивних підходів на компоненти потенціалу організації та обґрунтовано їхню роль як інтегрального елемента управління, що забезпечує досягнення стратегічних цілей, залучення різноманітних соціальних груп і адаптацію організації до зовнішніх викликів.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегій управління організаціями, спрямованих на інтеграцію соціальної відповідальності та інклюзивності у бізнес-процеси, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності, репутаційного капіталу та сталого розвитку. Рекомендації дослідження можуть бути адаптовані до специфіки галузевих та локальних ринків, сприяючи формуванню соціально орієнтованих та інклюзивних бізнес-моделей.

Ключові слова: соціальна відповідальність, інклюзивні підходи, управління потенціалом організацій, сталий розвиток, корпоративна культура, інноваційний потенціал, репутація, інклюзивність, реінтеграція ветеранів, управління ресурсами, менеджмент.

Pshybelskyi V.V., Tsymbaliuk S.M., Solovianchyk I.V.

INCLUSIVE APPROACHES TO INTEGRATING SOCIAL RESPONSIBILITY INTO ORGANIZATIONAL POTENTIAL MANAGEMENT

Purpose. The aim of the article is to determine the role of inclusive approaches to social responsibility

in enhancing the efficiency of organizational potential management, analysing their impact on the development of organizational potential components such as human, innovative, financial, and reputational resources, and substantiating the significance of inclusive and socially responsible practices in ensuring sustainable development and competitiveness of organizations.

Methodology of research. The study employed the following methods: abstract and logical – for formulating theoretical conclusions regarding the concept of social responsibility and its inclusive aspects; theoretical analysis and synthesis – for exploring the impact of socially responsible and inclusive practices on the components of organizational potential; and a systematic approach – to identify interconnections between social responsibility, inclusive approaches, and the key components of organizational potential.

Findings. It was established that social responsibility ensures a systematic positive impact on key components of organizational potential, including human, innovative, financial, and marketing potentials. The integration of inclusive approaches into socially responsible practices further amplifies this effect by engaging vulnerable population groups in economic activities and enhancing the efficiency of human capital utilization. Contemporary theoretical approaches to social responsibility and inclusivity were analysed, along with the experience of leading companies in implementing socially responsible practices. It was proven that the integration of socially responsible and inclusive initiatives contributes to more effective resource utilization, enhanced corporate reputation, the formation of ethical and inclusive corporate cultures, and long-term business sustainability.

Originality. The systematization of the impact of social responsibility and inclusive approaches on the components of organizational potential was further developed, substantiating their role as an integral element of management that ensures the achievement of strategic goals, engagement of diverse social groups, and organizational adaptation to external challenges.

Practical value. The research results can be applied to develop organizational management strategies focused on integrating social responsibility and inclusivity into business processes, thereby enhancing competitiveness, reputational capital, and sustainable development. The study's recommendations can be adapted to the specifics of sectoral and local markets, contributing to the formation of socially oriented and inclusive business models.

Key words: social responsibility, inclusive approaches, organizational potential management, sustainable development, corporate culture, innovative potential, reputation, inclusivity, veterans' reintegration, resource management, management.

УДК 330.341

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.18

JEL Classification: M12, M14, M16, O31, O32, O35

Шварчовський І.В.,
аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль*

ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ: ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ

Shvarchovskyi I.V.,
*postgraduate student at the department of
international tourism and hospitality business,
West Ukrainian National University, Ternopil*

ENCOURAGING INNOVATIVE INITIATIVES TO ENTERPRISE PERSONNEL: FOREIGN PRACTICES

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність підприємств на ринках різних галузей обумовлена дією різних зовнішніх та внутрішніх чинників. Компанія може впливати на стан внутрішніх чинників, вагоме місце серед яких посідає інноваційний розвиток. Стан останнього обумовлено як інвестиціями у НДДКР, так і активізацією ініціатив персоналу в даній сфері. Талановиті кадри є основою резерву людського інтелектуального капіталу підприємства, вони в окремих галузях не можуть бути повноцінно замінені засобами штучного інтелекту. Але взаємодія на рівні людського інтелекту та технологій сприяє інноваційному розвитку високотехнологічних компаній. Відповідно, персонал повинен на високому рівні володіти цифровими навичками та знаннями в рамках власних професійних компетенцій.

Для створення та впровадження інноваційних рішень у продуктах (послугах), процесах за участі персоналу компанії необхідна підтримка останнього через застосування оптимальних заходів стимулювання його ініціатив, прагнення працювати в компанії. Провідні зарубіжні компанії світу використовують певний спектр таких заходів, систематизація яких є актуальною для подальшої адаптації в умовах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нинішньому етапі в наукових зарубіжних джерелах сформувались певні напрацювання стосовно підтримки талановитих кадрів у сфері розробки та впровадження інновацій. У дослідженнях (праці А. Чаудхарі та співавторів [2], В. Чої та співавторів [3], Х. Янг та Д. Чжоу [10], С. Лі та співавторів [7]) представлено особливості організаційної підтримки талантів, їх інноваційних ініціатив на рівні високотехнологічних підприємств. В роботах Е. С. Насіфоглу та співавторів [8], П. Хатзоглу та Д. Хацудеса [5], П. Мартінез-Моран та співавторів [9] здійснено виокремлення підходу щодо підтримки, пов'язаного із залученням до роботи в компанії та активізації інноваційних ініціатив креативних та талановитих кадрів. У статтях Дж. Ду та співавторів [4], З. Хуанг та співавторів [6], Л. Гумуслуоглу та співавторів [5] наведено особливості використання підходу щодо підтримки інноваційності персоналу, заснованого на стимулюванні лідерів команд робочого колективу.

Незважаючи на існування наукових робіт в рамках досліджуваного питання, є потреба комплексного аналізу зазначеної проблематики.

Постановка завдання. Мета статті – систематизувати підходи стосовно підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств, сформовані в рамках зарубіжних практик. Для реалізації вказаної мети було встановлено низку завдань, зокрема: визначити провідні підходи підтримки ініціатив кадрів в сфері розробки і впровадження інновацій на підприємствах; охарактеризувати вказані підходи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення провідних підходів щодо підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств пов'язано із орієнтиром на високотехнологічні підприємства або компанії, які мають високі конкурентні позиції щодо здійснення певних процесів на рівні галузі. Визначимо склад та особливості зазначених підходів, які сформувалися на нинішньому етапі становлення інноваційного бізнес-середовища.

Можна виокремити підхід, заснований на організаційній підтримці інноваційних ініціатив персоналу підприємств Китаю, які функціонують у галузі високих технологій. В даному випадку

* Науковий керівник: Гукул О.Я. – канд. екон. наук, доцент

розглянуто особливості його застосування на прикладі провідних високотехнологічних компаній країни (NetEase Inc. (розробка онлайн-ігор), Xiaomi Corp. (виробництво розумного обладнання та побутової електроніки), Semiconductor Manufacturing International Corp. (SMIC) виробництво напівпровідників), BOE Technology Group Co., Ltd. (інформаційні інтелектуальні рішення та технології), Baidu Inc. (розробка та підтримка цифрових додатків, пошукових систем, заснованих на штучному інтелекті), JD.com Inc. (електронна комерція), Meituan (цифрова платформа послуг), Pinduoduo Inc. (соціальна електронна комерція), Alibaba Group Holding Limited (електронна комерція, фінансові технології, хмарні обчислення та цифрові медіа), Tencent Holdings Ltd. (хмарні обчислення, фінансові технології, онлайн ігри тощо). Вибір Китаю обумовлений його стрімким технологічним розвитком, який забезпечує зростання економіки та добробуту населення. Вказане технологічне зростання, в тому числі на рівні компаній, обумовлене інноваційними ініціативами кадрів.

Аналіз наукових матеріалів (роботи С. Лі та співавторів [7], Х. Янг та Д. Чжоу [10], В. Чої та співавторів [3], А. Чаудхарі та співавторів [2]) дозволив констатувати, що організаційна підтримка, яка використовується на рівні ключових китайських високотехнологічних компаній може бути класифікована за такими видами:

1) Очікувана помірна матеріальна та нематеріальна підтримка. За твердженням Х. Янг та Д. Чжоу [10], помірна матеріальна та нематеріальна підтримка інноваційних прагнень кадрів – це сталі практики організації щодо піклування та цінування працівників за їхній вплив на її інноваційний розвиток. Теорія композиції креативності стверджує, що фактори, які впливають на креативність, включають знання, навички, емоції та когнітивний стиль. Очікувана організаційна підтримка впливає на когнітивні стилі співробітників, їх ставлення до роботи та поведінку, яка може виходити за межі професійних обов'язків у тих із них, які демонструють результати у сфері інновацій в рамках економічної діяльності компанії-роботодавця. Коли працівники сприймають підтримку, надану їхніми організаціями, вони почуваються щасливими, демонструють оптимізм і впевненість, і більш схильні формувати позитивне сприйняття підтримки компанією їх творчості, що, своєю чергою, стимулює їх креативність. Підприємства можуть відповідним чином підтримувати своїх співробітників шляхом обміну знаннями та досвідом, навчання відповідних навичок та апаратного обладнання, також можуть надавати додаткові матеріальні винагороди. З одного боку, ці навички та знання, матеріальна допомога можуть допомогти працівникам бути більш творчими та успішними у своїй творчій роботі. З іншого боку, коли співробітники бачать, що їх компанія підтримує, вони вважають, що їхні власні суб'єктивні умови є найважливішим фактором у досягненні інноваційних цілей, і наполегливо працюють, щоб відплатити за послугу.

У поєднанні з теорією збереження ресурсів, люди надзвичайно навантажені ресурсами, коли займаються творчою діяльністю, і витрачають багато часу, але все ще мають високий ризик невдачі. Працівники, які витрачають більше часу, споживають більше ресурсів, і коли творча діяльність не вдається, вони не тільки не отримують компенсації за втрачені ресурси, але й можуть зіткнутися з поганою оцінкою з боку керівників і колег, що посилює їхній стрес. Своєю чергою, люди інвестують менше ресурсів у творчу діяльність, коли вони перебувають під більшим тиском, що може зменшити творчу енергію науково-технічних талантів. Очікувана організаційна підтримка є цінним соціальним ресурсом, який не тільки компенсує виснажені ресурси науково-технологічних талантів, адже, коли науково-технологічні таланти мають достатні ресурси, вони з більшою готовністю долучаються до творчої роботи, формуючи цикл ресурсів із доданою вартістю. Також дослідження практик таких компаній, як Meituan та Alibaba Group Holding Limited показує, що очікувана організаційна підтримка має значний позитивний вплив на креативність науково-технічних талантів. А саме, в даних компаніях талановиті кадри можуть висунути обґрунтування інноваційного рішення, визначити власну роль у його реалізації в рамках компанії, і на рівні компанія-інноватора паритетно визначається матеріальна винагорода за розробку.

2) Висока передбачувана організаційна матеріальна та нематеріальна підтримка. Цей вид підтримки, за твердженням С. Лі та співавторів [7], впливає на прояв активної відданості і креативності. Автори вказують, що виникнення афективної прихильності кадрів є базовим ставленням до роботи, яке проявляється як отождолення особи з організаційними цілями та цінностями, емоційна прив'язаність та відданість організації, і виникає внаслідок індивідуальної практики роботи, в тому числі прагнення використати власні ідеї для підвищення конкурентних позицій компанії-роботодавця. Існуючі дослідження свідчать про те, що висока передбачувана організаційна підтримка може впливати на афективну прихильність і що вона пов'язана із афективною відданістю співробітників головним чином за допомогою двох внутрішніх психологічних механізмів: самовдосконалення та соціального обміну. Теорія соціального обміну припускає, що людська взаємодія є раціональною поведінкою, яка передбачає здобутки та втрати, і що люди взаємодіють один з одним поведінково, щоб задовольнити власні інтереси. Теорія самопідвищення пов'язана із мотивацією людей сприймати себе позитивно. Згідно із підходом В. Чої та співавторів [3], співробітники оцінюють свій статус і цінність в організації, отримуючи сигнали високої поваги та визнання від організації, і ця відчутна підтримка зміцнює уявлення про компетентність і самооцінку працівників, мотивує їх до

самовдосконалення. Своєю чергою, це позитивне сприйняття співробітників збільшує їхнє залучення до роботи та підвищує їх емоційну відданість організації. І, навпаки, працівники психологічно та емоційно відсторонюються від ситуацій, які загрожують їхньому позитивному самосприйняттю та зменшують їх емоційну відданість організації. Це стосується талановитих кадрів, які не здатні тривалий час виконувати монотонну однотипну роботу, яка не забезпечує зростання, задоволення і не передбачає виділення даних співробітників серед інших. У той же час, увага організації та турбота про працівників не тільки збільшують їхній афективний внесок у роботу, але і розвивають емоційну прихильність до своєї організації, посилюють їхнє почуття відповідальності та сприяють творчій діяльності.

Афективна прихильність впливає на психологічні переконання співробітників, а також на їхні організаційні результати, і це важливий фактор у виробленні організаційної поведінки компанії при стимулюванні щодо розвитку креативності кадрів. Як наголошують А. Чаудхарі та співавтори [2], що, хоча серед вчених точаться дебати щодо визначення зв'язку між афективною прихильністю та креативністю, більшість учених погоджуються, що перша призводить до сприятливих результатів для творчості, тоді як деякі вчені не погоджуються з цим. Можемо зазначити, що позитивний вплив може бути забезпечено у разі, якщо співробітники, стосовно яких застосовують високу передбачувану організаційну матеріальну та нематеріальну підтримку, є талановитими, перспективними та буде забезпечено розвиток креативності і досягнуті інноваційні результати.

Виявлено, що вказаний тип підтримки інноваційних ініціатив характерний для таких китайських компаній, як NetEase Inc., Xiaomi Corp., Semiconductor Manufacturing International Corp., BOE Technology Group Co., Ltd., Baidu Inc., JD.com Inc., Tencent Holdings Ltd.

Слід відзначити підхід, пов'язаний із залученням до роботи в компанії та активізації інноваційних ініціатив креативних та талановитих кадрів.

За твердженням Е. С. Насіфоглу та співавторів [8], творчість співробітників означає генерування нових ідей або вирішення проблем співробітниками. У роботі П. Хатзоглу та Д. Хацудеса [1] стверджується, що креативність суттєво впливає на організаційні інновації або результативність організації. Креативність є нематеріальним, рідкісним, неповторним, незамінним ресурсом, який може бути цінним джерелом конкурентоспроможності та отримання стійкого зростання для організацій. Індивідуальна креативність пов'язана із злиттям контекстуальних та ідіосинкратичних факторів. Особистість, когнітивні процеси, внутрішня та просоціальна мотивація, самоефективність, афект та відчуття значущої роботи є предикторами індивідуальної творчості. Усі ці фактори відрізняються поміж людей. Зокрема, деякі кадри демонструють більший прояв цих факторів, ніж інші.

З огляду на вказане, передумова творчих здібностей, таланту, ймовірно, відрізнятиметься від людини до людини, незважаючи на динаміку навколишніх контекстуальних факторів. Зокрема, незалежно від того, чи сприяють елементи робочого середовища творчості чи ні, працівник, який демонструє більший ступінь цих індивідуальних характеристик, що підвищують творчість, також буде більш схильний виявляти вищі творчі здібності, талант. Зрештою, організації, яким вдається забезпечити, утримувати та керувати послугами висококреативних людей, будуть стратегічно кращими, ніж їхні колеги з працівниками з меншими творчими здібностями, талантами.

У роботі Е. С. Насіфоглу та співавторів [8] показано, що сучасне стрімке зростання турецьких високотехнологічних компаній обумовлене орієнтиром на досліджуваний підхід. Зокрема, формуються команди, до складу яких залучаються талановиті креативні співробітники, які забезпечують створення та впровадження інноваційних технологічних рішень.

Потрібно зазначити, що залучення та управління креативними та талановитими кадрами підприємств в сучасних умовах пов'язане із застосуванням цифровізації та засобів штучного інтелекту, які покращують, роблять більш швидкими, доступними вказані процеси. При цьому, орієнтир на цифровізацію в даній сфері є більш поширеним у великих компаніях. Як приклад, можна проаналізувати особливості вказаних процесів у високотехнологічних компаніях Іспанії. За твердженням П. Мартінез-Моран та співавторів [9], на етапах відбору талановитих, креативних кадрів та залучення їх до конкретних освітніх цифрових платформ щодо покращення навичок та знань важливе місце відіграє фактор розміру компанії. А саме, велика компанія в змозі створити власну цифрову платформу для підготовки кадрів, тоді як середні або малі компанії часто не мають таких можливостей. Примітно, що в досліджуваних іспанських компаніях існує різкий контраст між широким використанням професійних соціальних мереж і обмеженим використанням конкретних порталів і соціальних мереж загального призначення. Зокрема, використання корпоративних веб-сайтів пов'язане з більшим розміром компанії. За даними емпіричних досліджень [9] встановлено, що розмір компанії демонструє позитивний зв'язок із більш широким використанням конкретних цифрових платформ на різних етапах життєвого циклу залучення та управління професійним розвитком креативних співробітників високотехнологічних підприємств Іспанії. А саме:

– використання спеціальних рекрутингових цифрових платформ зустрічається в 64 % компаній з кількістю співробітників до 50 осіб і досягає 91 % серед компаній з кількістю співробітників понад 5000 осіб. Відповідно, як бачимо, крупні компанії більш часто звертаються до використання зазначеної

категорії платформ, оскільки є більш націленими на глобальний пошук необхідним креативних співробітників, в тому числі із інших міст, регіонів, країн. Пріоритетом в даному випадку є пошук необхідних талановитих кадрів, які б відповідали запиту компанії стосовно можливої участі у створенні інновацій, що забезпечать підтримання або підвищення конкурентоспроможності у ринковому просторі. Визначено, що середні та малі інноваційні компанії при пошуку зазначеної категорії кадрів частіше звертаються до знайомих, використовують «сарафанне» радіо, користуються відгуками колег;

– онбордингові (формальні та неформальні) цифрові платформи використовують 36 % невеликих компаній і 57,9 % великих компаній. Відзначається низький рівень використання цих платформ компаніями з кількістю співробітників від 251 до 1000 осіб (середні компанії). В даному випадку застосовуються як професійні форуми, на яких як розглядаються ті або інші технологічні питання, так і є категорії щодо вакансій, пошуку роботи з боку претендентів;

– цифрові платформи ідентифікації талантів за відповідними професійними напрямками також більш часто використовуються з боку великих інноваційних компаній, які зацікавлені у всебічному пошуку креативних, талановитих кадрів (близько 60 % таких компаній Іспанії здійснюють постійний моніторинг даних стосовно рівня навичок, знань, прагнень, досягнень певних претендентів, які дають оголошення про пошук нової роботи, навіть коли є працевлаштованими. При цьому, такі цифрові платформи також постійно переглядають близько 40 % середніх і 30 % малих інноваційних підприємств Іспанії.

Можемо зазначити, що управління талантами перетворилося на стратегічне зобов'язання для організацій, що функціонують у середовищі високих технологій, які руйнують фізичні бар'єри та сприяють більш ефективній цифровізації процесу управління талантами. Цифровізація не тільки покращує внутрішнє управління підприємствами, але й сприяє зміцненню їх конкурентних переваг на ринку. Це дає можливість створювати більш стійкі бізнес-моделі, які сприяють самоефективним ресурсам і систематизованому та операційному виконанню проєктів. Цифровізація має прямі та непрямі переваги для суб'єкта господарювання, а також для креативних, талановитих працівників, засновані на сферах організаційного навчання, цифрових інновацій, організаційної гнучкості, бізнес-екосистем і вдосконаленні організаційних структур.

Необхідно звернути увагу на підхід щодо підтримки інноваційності персоналу, заснований на стимулюванні лідерів команд робочого колективу.

Дослідницько-конструкторські організації та групи активно беруть участь у розробці інноваційних продуктів, послуг, технологій і процесів, які можуть сприяти підвищенню продуктивності за менших витрат. Крім того, організоване за сприяння лідерів таких груп зосередження на вищезазначеному призводить до узгоджених ідей і методів, які сприяють технологічній інформації в середовищі науково-дослідних розробок. Таким чином, за твердженням З. Хуанг та співавторів [6], створення ідей для організаційних продуктів і послуг є одним із найважливіших факторів зростання виробництва, тобто креативності співробітників. Креативність є життєво важливою складовою інновацій. Центральною ідеєю соціальної когнітивної теорії є самоефективність. При цьому, сильна самоефективність індивідів є передумовою для творчості та відкриття нових знань, наставництва для інших членів групи, які не виявляють лідерських якостей при високих талантах.

Як наголошують Дж. Ду та співавтори [4], ключовими факторами, які підтримують творчу поведінку фахівців з науково-дослідних робіт, є підвищення конкурентоспроможності організації. Через унікальний і невизначений процес інновацій науково-дослідні роботи повинні керуватися з боку різних або одного робочого підрозділу, в кожному з яких потрібне управління та взяття одним із спеціалістів на себе певного масиву лідерських обов'язків. За твердженням Л. Гумуслуоглу та співавторів [5], лідери науково-дослідних розробок повинні сприяти інноваційній поведінці групи через різні заходи і механізми, такі як командна інноваційна поведінка (генерація та реалізація нових ідей) через ідентифікацію команди та міжкомандні інноваційні дії (обмін ресурсами, координація) з іншими командами для сприяння та впровадження інновацій).

Розширення прав і можливостей лідерства є поведінкою, яка ділиться владою з підлеглими та керує іншими. Цей підхід сприяє самолідерству (процесу контролю над своєю поведінкою та впливом за допомогою керування собою за допомогою певного набору когнітивних і поведінкових стратегій) серед працівників. Загалом, середовище науково-дослідної роботи пропонує унікальний виклик лідерству. На додачу до створення сприятливого клімату для творчості, заохочення співробітників до лідерства також полягає в тому, щоб переконатися, що підлеглі компанії залишаються активно залученими до їхньої роботи та намагаються створювати інноваційні продукти, техніки та методи, щоб залишатися конкурентоспроможними. Поведінка лідера науково-дослідної роботи змушує все працювати та сприяє уникненню марнування часу, праці та капіталу. Ці професіонали з науково-дослідних робіт створюють унікальні лідерські завдання, необхідні для розвитку креативності команди.

Як свідчать емпіричні матеріали щодо впровадження лідерства в сфері НДДКР китайських високотехнологічних компаній [6], команди в науково-дослідному середовищі зазвичай є міжфункціональними, об'єднуючи вчених, техніків, інженерів і спеціалістів. В таких умовах особи, які беруть на себе обов'язки лідерів в таких командах, повинні бути не тільки креативними, але і розуміти

весь процес НДДКР на рівні ключових етапів. Лідери команд, задіяних у НДДКР, сприяють інноваційним цілям команди та мотивують її адаптуватися до взаєморозуміння, що позитивно вплине на організацію.

В провідних китайських високотехнологічних компаніях існує приваблива система матеріальної та нематеріальної підтримки ініціатив осіб, які виявляють бажання та мають потенціал лідерства в сфері НДДКР.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження показало, що на нинішньому етапі наукової думки сформувались наступні підходи стосовно підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств, характерної для зарубіжної практики:

1) підхід, заснований на організаційній підтримці інноваційних ініціатив персоналу підприємств Китаю, які функціонують у галузі високих технологій. Зазначено, що вказана організаційна підтримка поділяється на два види: очікувана помірною матеріальною та нематеріальною підтримкою (сталі практики організації щодо піклування та цінування працівників за їхній вплив на її інноваційний розвиток) та висока передбачувана організаційна матеріальна та нематеріальна підтримка (впливає на прояв активної відданості і креативності). Вказаний тип підтримки інноваційних ініціатив характерний для таких китайських компаній, як NetEase Inc., Xiaomi Corp., Semiconductor Manufacturing International Corp., BOE Technology Group Co., Ltd., Baidu Inc., JD.com Inc., Tencent Holdings Ltd., Meituan та Alibaba Group Holding Limited;

2) підхід, пов'язаний із залученням до роботи в компанії та активізації інноваційних ініціатив креативних та талановитих кадрів. Цей підхід використовується високотехнологічними компаніями Іспанії, Туреччини. В рамках акценту на вказаному підході визначено ефективність використання сучасних інструментів цифровізації та штучного інтелекту;

3) підхід щодо підтримки інноваційності персоналу, заснований на стимулюванні лідерів команд робочого колективу. Доведено, що в провідних китайських високотехнологічних компаніях існує приваблива система матеріальної та нематеріальної підтримки ініціатив осіб, які виявляють бажання та мають потенціал лідерства в сфері НДДКР.

Можемо зазначити, що представлені типи підтримки можуть бути використані у практиці українських підприємств, особливо тих, які застосовують сучасні інструменти цифровізації та штучного інтелекту.

Серед перспектив подальших наукових досліджень можна відмітити актуальність визначення типології кадрів, які виявляють ініціативи у сфері НДДКР.

Література

1. Chatzoglou P., Chatzoudes D. The role of innovation in building competitive advantages: an empirical investigation. *European Journal of Innovation Management*. 2018. Vol. 21. No. 1. P. 44-69. DOI: <https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2017-0015>.
2. Chaudhary A., Islam T., Ali H. F., Jamil S. Can paternalistic leaders enhance knowledge sharing? The roles of organizational commitment and Islamic work ethics. *Global Knowledge, Memory and Communication*. 2021. DOI: 10.1108/gkmc-06-2021-0109.
3. Choi W. S., Kang S. W., Choi S. B. Innovative behavior in the workplace: an empirical study of moderated mediation model of self-efficacy, perceived organizational support, and leader-member exchange. *Behavioral Sciences*. 2021. Vol. 11(12). DOI: 10.3390/bs11120182.
4. Du J., Li N. N., Luo Y. J. Authoritarian leadership in organizational change and employees' active reactions: have-to and willing-to perspectives. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 10. 3076. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.03076.
5. Gumusluoglu L., Karakitapoğlu-Aygün Z., Scandura T. A. A multi-level examination of benevolent leadership and innovative behavior in R&D contexts: a social identity approach. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. 2017. Vol. 24(4). P. 479–493. DOI: 10.1177/1548051817705810.
6. Huang Z., Sindakis S., Aggarwal S., Thomas L. The role of leadership in collective creativity and innovation: Examining academic research and development environments. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. 1060412. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1060412>.
7. Lee S., Han S., Byun G., Son S. Y. Social exchange relationships and exchange ideologies of employees and supervisors: a three-way interaction toward employee creativity. *Applied Psychology*. 2022. Vol. 71(2). P. 539–563. DOI: 10.1111/apps.12338.
8. Nasifoglu Elidemir S., Oztüren A., Bayighomog S. W. Innovative Behaviors, Employee Creativity, and Sustainable Competitive Advantage: A Moderated Mediation. *Sustainability*. 2020. Vol. 12(8). 3295. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12083295>.
9. Talent Management Digitalization and Company Size as a Catalyst / Martínez-Morán P. C., Díez F., Solabarrieta J., Fernández-Rico J. M., Igoa-Iraola E. *Systems*. 2024. Vol. 12(5). 168. DOI: <https://doi.org/10.3390/systems12050168>.

10. Yang H., Zhou D. Perceived Organizational Support and Creativity of Science-Technology Talents in the Digital Age: The Effects of Affective Commitment, Innovative Self-Efficacy and Digital Thinking. *Psychology Research and Behavior Management*. 2022. Vol. 15. P. 2421-2437. DOI: <https://doi.org/10.2147/PRBM.S378141>.

References

1. Chatzoglou, P. and Chatzoudes, D. (2018), "The role of innovation in building competitive advantages: an empirical investigation", *European Journal of Innovation Management*, Vol. 21, no. 1, pp. 44-69, DOI: <https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2017-0015>.
2. Chaudhary, A., Islam, T., Ali, H.F. and Jamil, S. (2021), "Can paternalistic leaders enhance knowledge sharing? The roles of organizational commitment and Islamic work ethics", *Global Knowledge, Memory and Communication*, DOI: 10.1108/gkmc-06-2021-0109.
3. Choi, W.S., Kang, S.W. and Choi, S.B. (2021), "Innovative behavior in the workplace: an empirical study of moderated mediation model of self-efficacy, perceived organizational support, and leader-member exchange", *Behavioral Sciences*, Vol. 11(12), DOI: 10.3390/bs11120182.
4. Du, J., Li, N.N. and Luo, Y.J. (2020), "Authoritarian leadership in organizational change and employees' active reactions: have-to and willing-to perspectives", *Frontiers in Psychology*, Vol. 10, 3076, DOI: 10.3389/fpsyg.2019.03076.
5. Gumusluoglu, L., Karakitapoğlu-Aygün, Z. and Scandura, T.A. (2017), "A multi-level examination of benevolent leadership and innovative behavior in R&D contexts: a social identity approach", *Journal of Leadership & Organizational Studies*, Vol. 24 (4), pp. 479–493, DOI: 10.1177/1548051817705810.
6. Huang, Z., Sindakis, S., Aggarwal, S. and Thomas, L. (2022), "The role of leadership in collective creativity and innovation: Examining academic research and development environments", *Frontiers in Psychology*, Vol. 13, 1060412, DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1060412>.
7. Lee, S., Han, S., Byun, G. and Son, S.Y. (2022), "Social exchange relationships and exchange ideologies of employees and supervisors: a three-way interaction toward employee creativity", *Applied Psychology*, Vol. 71(2), pp. 539–563, DOI: 10.1111/apps.12338.
8. Nasifoglu Elidemir, S., Oztüren, A. and Bayighomog, S.W. (2020), "Innovative Behaviors, Employee Creativity, and Sustainable Competitive Advantage: A Moderated Mediation", *Sustainability*, Vol. 12(8), 3295, DOI: <https://doi.org/10.3390/su12083295>.
9. Martínez-Morán, P.C., Díez, F., Solabarrieta, J. et al. (2024), "Talent Management Digitalization and Company Size as a Catalyst", *Systems*, Vol. 12(5), 168, DOI: <https://doi.org/10.3390/systems12050168>.
10. Yang, H. and Zhou, D. (2022), "Perceived Organizational Support and Creativity of Science-Technology Talents in the Digital Age: The Effects of Affective Commitment, Innovative Self-Efficacy and Digital Thinking", *Psychology Research and Behavior Management*, Vol. 15, pp. 2421-2437, DOI: <https://doi.org/10.2147/PRBM.S378141>.

Шварцовський І.В.

ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ: ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ

Мета. Систематизація підходів стосовно підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств, сформованих в рамках зарубіжних практик.

Методика дослідження. В дослідженні використано метод системного підходу, за допомогою якого здійснено класифікацію ключових підходів щодо підтримки інноваційних ініціатив персоналу високотехнологічних підприємств за кордоном. Із застосування порівняльного аналізу проведено виявлення переваг стосовно використання визначених практик підтримки. За допомогою методу індукції проведено встановлення особливості представлених підходів із різних розрізнених джерел і сформульовано їх у вигляді систематизованих комплексних даних.

Результати дослідження. Встановлено, що на нинішньому етапі наукової думки в зарубіжній практиці сформувались певні підходи стосовно підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств: 1) підхід, заснований на організаційній підтримці інноваційних ініціатив персоналу підприємств Китаю, які функціонують у галузі високих технологій. Вказана організаційна підтримка поділяється на два види: очікувана помірна матеріальна та нематеріальна підтримка (сталі практики організації щодо піклування та цінування працівників за їхній вплив на її інноваційний розвиток) та висока передбачувана організаційна матеріальна та нематеріальна підтримка (впливає на прояв активної відданості і креативності); 2) підхід, пов'язаний із залученням до роботи в компанії та активізації інноваційних ініціатив креативних та талановитих кадрів. Тут акцент зроблено на ефективність використання сучасних інструментів цифровізації та штучного інтелекту; 3) підхід щодо підтримки інноваційності персоналу, заснований на стимулюванні лідерів команд робочого колективу. В провідних китайських високотехнологічних компаніях існує приваблива система матеріальної та

нематеріальної підтримки ініціатив осіб, які виявляють бажання та мають потенціал лідерства в сфері НДДКР.

Наукова новизна результатів дослідження. Набуло подальшого розвитку теоретичне забезпечення складу типів підтримки інноваційних ініціатив персоналу підприємств.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можливо використати при розробці науково-методичних матеріалів за вказаною проблематикою.

Ключові слова: підтримка інноваційних ініціатив персоналу, високотехнологічні підприємства, зарубіжні практики, цифровізація, штучний інтелект, НДДКР, креативні та талановиті кадри, лідерство.

Shvarchovskyi I.V.

ENCOURAGING INNOVATIVE INITIATIVES TO ENTERPRISE PERSONNEL: FOREIGN PRACTICES

Purpose. The aim of the article is to systematize approaches to support innovative initiatives of personnel of enterprises formed within the framework of foreign practices.

Methodology of research. The study used the method of a systems approach, with the help of which the key approaches to support of innovative initiatives of personnel of high-tech enterprises abroad were classified. Using comparative analysis, the advantages of using certain support practices were identified. Using the induction method, the features of the presented approaches were established from various disparate sources and formulated in the form of systematized complex data.

Findings. It has been established that at the current stage of scientific thought in foreign practice, certain approaches have been formed regarding the support of innovative initiatives of the personnel of enterprises: 1) an approach based on organizational support for innovative initiatives of the personnel of Chinese enterprises operating in the field of high technologies. The indicated organizational support is divided into two types: expected moderate material and non-material support (consistent practices of the organization regarding care and appreciation of employees for their influence on its innovative development) and high expected organizational material and non-material support (influences the manifestation of active dedication and creativity);

2) an approach related to attracting creative and talented personnel to work in the company and activating innovative initiatives. The emphasis here is on the effective use of modern digitalization tools and artificial intelligence;

3) an approach to support the innovativeness of personnel, based on the stimulation of team leaders of the work team. In the leading Chinese high-tech companies there is an attractive system of material and non-material support for the initiatives of individuals who show the desire and have the potential for leadership in the field of R&D.

Originality. The theoretical provision of the composition of types of support for innovative initiatives of enterprise personnel has gained further development.

Practical value. The obtained results of the conducted research can be used in the development of scientific and methodological materials on the specified issues.

Key words: support for innovative initiatives of personnel, high-tech enterprises, foreign practices, digitalization, artificial intelligence, R&D, creative and talented personnel, leadership.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 004.8:004.77:004.62
JEL Classification: O310, O330

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.19

Дзюбановська Н.В.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет, м.Тернопіль

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ФЕЙКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ ТРЕНДИ І МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Dziubanovska N.V.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the
department of applied mathematics
West Ukrainian National University, Ternopil

ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR DETECTING FAKE INFORMATION: INTERNATIONAL TRENDS AND IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному просторі, де обсяг доступної інформації безперервно зростає, проблема появи фейкових новин стала однією з найбільш актуальних. Фейкова інформація, яка може мати форму дезінформації, маніпулятивних повідомлень чи неправдивих новин, здатна впливати на громадську думку, формувати політичні настрої і навіть призводити до соціальних конфліктів. Ця проблема загострюється в умовах глобальних викликів, таких як вибори, пандемії, військові конфлікти, коли інформація може стати потужним інструментом впливу.

Традиційні методи виявлення фейків, такі як ручна перевірка фактів, вже не відповідають сучасним викликам через великий обсяг даних, що потребують обробки. У зв'язку з цим виникла необхідність використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), для автоматизації процесу виявлення такого типу інформації.

Незважаючи на існування різних алгоритмів і систем, що базуються на ШІ, проблема залишається актуальною через: недостатню точність алгоритмів; потребу в постійному навчанні моделей для адаптації до нових форматів дезінформації; загрози, пов'язані з упередженістю в алгоритмах, що призводять до неправильного маркування контенту; низьку медіаграмотність населення, що ускладнює сприйняття інформації і підвищує вразливість до фейків тощо.

З огляду на це, аналіз міжнародного досвіду застосування ШІ для виявлення фейкової інформації є таким же важливим, як і оцінювання того, яким чином ці технології можуть бути адаптовані і впроваджені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх декількох років спостерігається зростання інтересу до проблеми появи фейкових новин та потенціалу ШІ у їх виявленні. Адже стрімкий розвиток цифрових технологій значно спростив поширення інформації, але й водночас ускладнив процес перевірки фактів. Для подолання цих викликів потрібні нові підходи, що поєднують технологічні рішення та соціальні ініціативи.

Зокрема, Тищенко В. у науковій статті [1] аналізує різні методи навчання нейронних мереж для виявлення фейкових новин, охоплюючи текстові, візуальні та змішані дані. Розглядаються рекурентні, згорткові, глибокі нейронні мережі та генеративні змагальні мережі, а також методи навчання з вчителем і без. Виявлено, що якість і обсяг даних, а також складність фейкових матеріалів впливають на ефективність інструментів. Незважаючи на успіхи в застосуванні машинного та глибинного навчання, є потреба в подальших дослідженнях для покращення точності цих технологій у виявленні складних типів фейків.

Праздніков В. та Сугоняк І. у [2] досліджують проблему фейкового контенту та пропонують методи його виявлення за допомогою машинного навчання та аналізу текстових і мультимедійних даних. Автори акцентують увагу на доцільності застосування репрезентативного набору даних для навчання моделей, що здатні виявляти фейки, а також розглядають глибокі нейронні мережі, які автоматично можуть аналізувати лінгвістичні та візуальні ознаки для розпізнавання фейкового контенту. Також дослідники стверджують, що у наш час постала нагальна потреба для співпраці науковців, розвитку відкритих джерел даних та постійному вдосконаленні методів виявлення фейків з метою захисту інформаційного простору.

Боровик Д. та Бармак О. у [3] розглядають основні підходи до боротьби з фейками, що включають алгоритми машинного та глибокого навчання, а також аналізують настрої й емоції користувачів соціальних мереж. У статті обговорюється авторська ідея щодо вдосконалення методу виявлення фейкових новин за допомогою нейромереж, зокрема шляхом збільшення кількості нейронів у згортковому шарі та додавання шару випадкового відключення для підвищення ефективності моделі.

Дацик С. у своїй праці [4] розробив інструмент за допомогою алгоритмів ШІ для виявлення дезінформації в новинах, що поширюються через соціальну мережу Facebook. Він акцентує увагу на ролі ШІ у виявленні фейкових новин, аналізуючи алгоритми для вивчення лінгвістичних шаблонів та обґрунтовуючи потребу в комбінованій стратегії, що поєднує людські зусилля та технології.

Дослідження Рабчун Д., Тищенко В. та Голобородько С. [5] зосереджене на розробці ефективних методів автоматизованого виявлення дезінформації з використанням нейронних мереж та обробки природної мови. Особливу увагу приділено аналізу емоційного впливу, що супроводжує дезінформаційний контент, та виявленню технік маніпуляції емоціями аудиторії. За результатами роботи розроблена система розпізнавань та категоризації емоційного забарвлення контенту, що дозволяє ефективно фільтрувати шкідливі матеріали та підвищувати стійкість інформаційного середовища. Дослідження також охоплює етичні аспекти використання нейронних мереж і пропонує стандарти захисту приватності користувачів.

Одним із аспектів вивчення дезінформації є її роль в інформаційно-психологічних атаках, які можуть загрожувати національній безпеці країни. Так, у праці [6] Дерюгін І. та Батько І. досліджують вплив таких атак на суспільство та безпеку держави, підкреслюючи їх здатність маніпулювати настроями громадян і поширювати дезінформацію. Особливу увагу приділено необхідності адаптації законодавчої бази для ефективного захисту від цих загроз. За результатами дослідження науковці рекомендують розвивати критичне мислення та ініціювати співпрацю між державними і приватними структурами для протидії інформаційно-психологічним атакам.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених виявленню фейкових новин за допомогою ШІ, подальші дослідження в цій галузі мають потенціал не лише для підвищення ефективності наявних рішень, а й для відкриття нових шляхів у боротьбі з дезінформацією. Це може допомогти інтегрувати сучасні технології та підходи, що забезпечить більш комплексне і гнучке реагування на виклики, які постають у інформаційному просторі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних міжнародних тенденцій у використанні ШІ для виявлення фейкової інформації, дослідження основних методів і технологій, що застосовуються для цього, а також оцінювання можливостей імплементації таких рішень у системи інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фейкова інформація, яка може виникати через неперевірені факти або помилки, часто поширюється випадково. Однак, коли неправдива інформація поширюється навмисно з метою маніпулювати думками або ввести людей в оману, вона перетворюється на дезінформацію.

Дезінформація поширюється таким самим чином, як і звичайна інформація, тобто через телебачення, радіо, інтернет та друковані матеріали. Друковані матеріали, такі як політичні буклети та рекламні листівки, активно використовуються під час виборів і можуть впливати на певні групи населення, особливо через їх безкоштовне розповсюдження. Радіо також є ефективним каналом дезінформації, особливо в регіонах з обмеженим доступом до телебачення чи інтернету. Телебачення – досить потужний інструмент поширення неправдивих новин через його широке охоплення та довіру серед глядачів. Однак саме інтернет і соціальні мережі є основними майданчиками для швидкого та масового поширення дезінформації, оскільки на цих платформах відсутній редакційний контроль і будь-який користувач може робити дописи.

16 червня 2022 року Європейський Союз оновив Кодекс практики щодо протидії дезінформації [7]. Підписанти нового Кодексу зобов'язалися діяти у таких напрямках: демонетизація дезінформації, прозорість політичної реклами, забезпечення цілісності послуг, розширення прав користувачів, посилення ролі фактчекерів, розширення прав дослідників тощо. Окрім того, було створено Центр прозорості та Цільову групу для моніторингу виконання кодексу. Серед основних нововведень особливу увагу приділено активній участі приватних компаній у забезпеченні дотримання Кодексу. До переліку компаній станом на червень 2022 року, що повністю або частково прийняли умови

Посиленого кодексу та зобов'язалися вжити конкретних заходів проти дезінформації на своїх платформах, увійшли: Adobe, Avaaz, Clubhouse, Crisp, Demagog, DOT Europe, European Association of Communication Agencies (EACA), Faktograf, Globsec, Google, Interactive Advertising Bureau (IAB) Europe, Kinzen, Kreativitet & Kommunikation, Logically, Maldita.es, MediaMath, Meta, Microsoft, Neeva, Newsback, NewsGuard, PagellaPolitica, Reporters without Borders (RSF), Seznam, The Bright App, The GARM Initiative, TikTok, Twitch, Twitter, Vimeo, VOST Europe, WhoTargetsMe, World Federation of Advertisers (WFA).

Розробники безперервно працюють над вдосконаленням нових методів виявлення фейкової інформації та боротьби з дезінформацією в соціальних мережах. Серед найефективніших підходів виділяють [8]:

1) *аналіз текстового контенту*, що передбачає використання алгоритмів для перевірки дописів, які можуть виявляти стиль письма і лексичну схожість із відомими джерелами, що дозволяє знаходити фальсифікації. Також перевіряється контекст, таким чином, якщо фото або повідомлення не відповідають типовій поведінці користувача, вони помічаються як підозрілі;

2) *машинне навчання*, що дозволяє розробляти моделі, які тренуються на великих обсягах даних і це допомагає визначити патерни, які свідчать про дезінформацію, а офіційно визнані фейки використовуються як навчальні приклади для штучного інтелекту;

3) *відстеження аномалій*, націлене на пошук нетипових подій і різких змін в активності користувачів, тобто, якщо певний допис або зображення отримує значну увагу або надмірно високу кількість реакцій користувачів за короткий проміжок часу, це вказує на те, що інформація є фейковою або маніпулятивною;

4) *аналіз мультимедійного контенту* використовує алгоритми для визначення рівня редагування фото і відео, іншими словами, оцінюються технічні дані, такі як показники акселерометра смартфона, що можуть вказувати на те, чи зображення було створено програмою, чи ні. Для виявлення фейків ще застосовують аналізатори голосу та тексту, які сигналізують про підозрілу інформацію в аудіо- та відеозаписах;

5) *виявлення ботів*, що ґрунтується на використанні численних критеріїв і параметрів, таких як частота публікацій на день та співвідношення активності акаунтів у вихідні і будні, детальний аналіз тем, слів та інших аспектів їхньої поведінки в мережі. Це дозволяє визначити, чи у створенні та розповсюдженні контенту беруть участь спеціально розроблені програми.

Розробка і вдосконалення наведених методів спрямовані на підвищення ефективності боротьби з фейковими новинами і дезінформацією в соціальних мережах. Проте, їх інтеграція в єдину систему дозволяє створити комплексний підхід для протидії дезінформації на різних рівнях і в різних форматах.

Таким чином, постає необхідність чіткого розуміння технологічного змісту поняття «система виявлення фейкової інформації на основі ШІ». Ця система поєднує кілька рівнів аналізу, які дозволяють автоматизовано ідентифікувати потенційні загрози, аналізувати контент і поведінку користувачів, забезпечуючи всебічне оцінювання даних для виявлення дезінформації.

Враховуючи, сьогоденні тенденції збільшення обсягу дезінформації, важливість розглянутих методів продовжує зростати, забезпечуючи більш ефективний захист інформаційного середовища. На глобальному рівні спостерігається зростаюча увага до викликів, пов'язаних із дезінформацією, що стимулює міжнародну співпрацю для вироблення стандартів і практик, які сприятимуть прозорості та надійності інформації.

Провідні міжнародні компанії, такі як Google, Facebook (нині Meta), Twitter (нині X), та інші великі технологічні організації активно застосовують ШІ для боротьби з фейковими новинами. Це пов'язано з тим, що дезінформація стала серйозною проблемою в цифровій епосі, коли швидкість поширення неправдивої інформації значно перевищує можливості її перевірки вручну.

Facebook (Meta) використовує подібні методи, зокрема технології машинного навчання для автоматичного виявлення фейкових новин і модерації контенту [9]. Компанія розробила цілу систему для виявлення та позначення фейків, а також зменшує видимість неправдивого контенту у стрічках новин користувачів. Для цього платформа співпрацює з перевіреними фактчекерами та організаціями, що аналізують новини.

У звіті 2021 року Гай Розен (Guy Rosen), голова відділу безпеки інформації (Chief Information Security Officer, CISO) корпорації «Meta» [9] акцентує увагу на жорсткій позиції компанії щодо боротьби з фейковими акаунтами та дезінформацією в соціальних мережах. У рамках ініціативи з очищення платформи було заблоковано понад 1,3 мільярда підроблених облікових записів, а також виявлено і ліквідовано більше 100 мереж скоординованої неавтентичної поведінки. З метою зменшення поширення неправдивої інформації, компанія вживає заходів, зокрема, зменшує видимість контенту, позначеного як неправдиве, і використовує попереджувальні ярлики. Протягом пандемії COVID-19 було видалено понад 12 мільйонів матеріалів, пов'язаних з дезінформацією щодо вірусу та вакцин. Проте, незважаючи на докладені зусилля, Гай Розен визнає, що повністю усунути дезінформацію неможливо, але керівництво «Meta» продовжує інвестувати в нові технології та команди для

покращення своєї стратегії боротьби з цим явищем. Зміни в алгоритмах та принципах функціонування платформи підтверджують намір запобігти поширенню фейків і забезпечити надійність контенту, надаючи користувачам достовірну інформацію.

Інша соціальна мережа, Twitter (нині X), впровадила інструмент під назвою Birdwatch, що дозволяє користувачам додавати примітки до потенційно фейкових твітів, надаючи додатковий контекст і допомагаючи іншим користувачам перевіряти інформацію. Алгоритми ШІ також аналізують вміст у реальному часі для автоматичного виявлення фейків і ненадійного контенту. Кіт Коулман (Keith Coleman), віцепрезидент Twitter, активно займається питанням дезінформації та способами її подолання на платформах соціальних медіа, у своєму дописі про інструмент Birdwatch у Twitter [10] зазначив, що Birdwatch отримала загальну підтримку користувачів за результатами понад 100 інтерв'ю з людьми з усього політичного спектру.

З 2021 року функціонує Центр безпеки контенту Google (Google Safety Engineering Center), який фокусується на боротьбі з незаконним і шкідливим вмістом [11] та розробляє правила, що забороняють шкідливий контент в своїх продуктах, таких як YouTube і Google Ads. Так, за перші 18 місяців пандемії YouTube видалив понад мільйон відео, що містили дезінформацію про COVID-19. При зборі достовірних даних ключовою стала співпраця з авторитетними партнерами, такими як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) і CDC (Centers for Disease Control and Prevention) – агентство Міністерства охорони здоров'я і соціальних служб США.

Окрім того, у 2021 році Google пожертвував 25 млн євро для запуску Європейського медіа та інформаційного фонду, що підтримує медіаграмотність та перевірку фактів. З березня 2020 року по березень 2021 року в Google відбулося понад 50 тисяч нових перевірок фактів. У листопаді 2022 року Google і YouTube надали грант розміром 13,2 млн доларів Міжнародній мережі перевірки фактів для підтримки 135 організацій.

Боротьба з дезінформацією є постійним викликом. Підрозділ Google Jigsaw досліджує нові підходи, такі як попереднє розвінчування (prebunking), що допомагає людям виявляти оманливі наративи. Цей підхід використовує попередження про маніпуляції та неправдиві заяви, що підвищує психологічну стійкість користувачів.

Інші міжнародні технологічні компанії також розробляють подібні рішення, прагнучи зменшити вплив дезінформації. Зокрема, вони використовують моделі глибокого навчання, обробку природної мови (NLP) і технології кластеризації для виявлення патернів у фейкових новинах і спроб маніпуляцій. Наприклад, ці компанії аналізують великі обсяги даних з соціальних мереж та новинних платформ, щоб виявити і зупинити поширення неправдивої інформації. Таким чином, технологічні інновації та партнерства стають важливими інструментами у боротьбі з дезінформацією у сучасному світі.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження дезінформації та фейкових новин вказує на складність і багатогранність проблеми, що вимагає комплексного підходу до її вирішення. Важливо зазначити, що дезінформація є серйозним викликом сучасному суспільству, адже вона може маніпулювати громадською думкою і впливати на соціально-політичні процеси. Використання нових технологій, зокрема ШІ, стає ключовим фактором у боротьбі з дезінформацією, оскільки дозволяє швидше і ефективніше виявляти неправдиву інформацію, аналізувати контент і поведінку користувачів, а також автоматизувати процеси модерації.

Незважаючи на значні зусилля технологічних компаній у виявленні фейкових новин, проблема залишається актуальною, і необхідно вдосконалювати методи моніторингу і виявлення дезінформації. Це включає розвиток алгоритмів машинного навчання, які здатні розпізнавати патерни фальсифікацій та аномальну активність користувачів, а також аналіз мультимедійного контенту, щоб відстежувати зміни у формі та якості інформації.

Крім того, важливим аспектом є співпраця між різними технологічними компаніями, фактчекерами, міжнародними організаціями та урядами держав. Така взаємодія сприяє розробці стандартів і практик, що покращують прозорість і надійність інформації в цифровій епосі. Необхідно також звернути увагу на розвиток критичного мислення у суспільстві, що допоможе користувачам самостійно відрізнити надійні джерела інформації від недостовірних.

Загалом, ефективна боротьба з дезінформацією вимагає поєднання технологічних інновацій, етичних стандартів та соціальної відповідальності. Впровадження комплексних підходів до виявлення та моніторингу фейкових новин може суттєво знизити їхній вплив на суспільство, забезпечуючи більш якісне інформаційне середовище.

Імплементация заходів щодо боротьби з дезінформацією та фейковими новинами розширить можливості у сфері інформаційної безпеки, громадянської освіти, технологічного розвитку та суттєво підвищить ефективність цих зусиль. Варто продовжувати впроваджувати технології ШІ та машинного навчання, які здатні автоматизувати процеси виявлення та оцінювання інформації. Це дозволить значно зменшити час реагування на фейкові новини і підвищити точність їх виявлення. Компанії можуть інтегрувати алгоритми, які аналізують текст, зображення та відео, виявляючи аномалії або патерни, що свідчать про маніпуляції з інформацією. Окрім того, важливо забезпечити активну співпрацю між технологічними компаніями, державними органами та громадськими організаціями.

Створення міжвідомчих платформ для обміну даними та кращими практиками може допомогти у формуванні єдиного фронту в боротьбі з дезінформацією. Такі платформи можуть включати механізми для спільної перевірки фактів, розвитку відкритих даних та ресурсів для навчання користувачів.

Ще однією, вартою уваги, ініціативою є імплементація освітніх програм на всіх рівнях, від шкіл до університетів, що сприятиме вихованню критичного мислення. Навчання громадян розпізнавати фейкові новини, розуміти механізми дезінформації і використовувати надійні джерела є важливим елементом для створення стійкого суспільства.

І, звичайно, необхідне функціональне правове регулювання для ефективної роботи платформ обміну інформацією, зокрема, встановлення чіткої відповідальності за розповсюдження фейків. Важливим кроком у цьому процесі є забезпечення прозорості алгоритмів, що використовуються для ранжування контенту, адже, це підвищить довіру користувачів до інформаційних майданчиків та зменшить ризик маніпуляцій інформацією.

Загалом імплементація заходів для боротьби з фейковою інформацією має великий потенціал. Поєднання технологічних рішень, освітніх ініціатив та правових зусиль сприятиме істотним позитивним змінам у формуванні якісного інформаційного середовища та забезпечення інформованості громадян.

Література

1. Тищенко В. Аналіз методів навчання та інструментів нейромереж для виявлення фейків. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2023. № 4(20). С. 20-34. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.2034>.
2. Праздников В. О., Сугоняк І. І. Моделі та методи машинного навчання для розпізнавання фейкового контенту. *Технічна інженерія*. 2023. № 2(92). С. 131-136. DOI: [https://doi.org/10.26642/ten-2023-2\(92\)-131-136](https://doi.org/10.26642/ten-2023-2(92)-131-136).
3. Боровик Д., Бармак О. Удосконалений метод виявлення фейкових новин на основі використання CNN нейромережі. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. Том 2. № 5. С. 19-24. DOI: [10.31891/2307-5732-2023-327-5-19-24](https://doi.org/10.31891/2307-5732-2023-327-5-19-24).
4. Дацик С. В. Використання штучного інтелекту для виявлення дезінформації в новинах соціальної мережі Facebook : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 122 – комп'ютерні науки. Тернопіль : ТНТУ, 2024. 90 с.
5. Рабчун Д. І., Тищенко В. С., Голобородько С. О. Ефективне розпізнавання дезінформації за допомогою нейронних мереж: фокус на виявлення емоційного впливу. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2024. № 2(83). С. 37-48. DOI: [10.31673/2412-4338.2024.024860](https://doi.org/10.31673/2412-4338.2024.024860).
6. Дерюгін І. К., Батько І. І. Інформаційно-психологічні атаки як загроза державній безпеці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 05. С. 315-319. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.57>.
7. Оновлення кодексу ЄС щодо боротьби з дезінформацією: основні положення. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212519_onovlennya-kodeksu-s-shchodo-borotbi-z-deznformatsyu-osnovn-polozhennya (дата звернення: 02.08.2024).
8. Сучасні методи виявлення фейків у соціальних мережах. URL: <https://optima.study/blog/suchasni-metodi-viyavlennya-feykv-u-socialnih-merezhah>. (дата звернення: 02.08.2024).
9. Guy Rosen. How We're Tackling Misinformation Across Our Apps. URL: <https://about.fb.com/news/2021/03/how-were-tackling-misinformation-across-our-apps/> (дата звернення: 02.08.2024).
10. Keith Coleman. Introducing Birdwatch, a community-based approach to misinformation. URL: https://blog.x.com/en_us/topics/product/2021/introducing-birdwatch-a-community-based-approach-to-misinformation (дата звернення: 02.08.2024).
11. Google's approach to fighting misinformation online. URL: https://safety.google/intl/en_uk/stories/fighting-misinformation-online/ (дата звернення: 02.08.2024).

References

1. Tyshchenko, V. (2023), "Analysis of Training Methods and Neural Network Tools for Fake Detection", *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*, no. 4(20), pp. 20-34, DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.2034>.
2. Prazdnikov, V.O. and Suhoniak, I.I. (2023), "Models and Methods of Machine Learning for Recognizing Fake Content", *Tekhnichna inzheneriia*, no. 2(92), pp. 131-136, DOI: [https://doi.org/10.26642/ten-2023-2\(92\)-131-136](https://doi.org/10.26642/ten-2023-2(92)-131-136).

3. Borovyk, D. and Barmak, O. (2023), "An Improved Method for Detecting Fake News Based on the Use of CNN Neural Networks", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, Vol. 2, no. 5, pp. 19-24, DOI: 10.31891/2307-5732-2023-327-5-19-24.
4. Datsyk, S.V. (2024), "The Use of Artificial Intelligence for Detecting Disinformation in News on the Facebook Social Network" : Master's degree work in specialty 122 - computer science, TNTU, Ternopil, Ukraine, 90 p.
5. Rabchun, D.I., Tyshchenko, V.S. and Holoborodko, S.O. (2024), "Effective Detection of Disinformation Using Neural Networks: Focus on Identifying Emotional Impact", *Telekomunikatsiini ta informatsiini tekhnolohii*, no. 2(83), pp. 37-48, DOI: 10.31673/2412-4338.2024.024860.
6. Deriuhin, I.K. and Batko, I.I. (2023), "Information-Psychological Attacks as a Threat to National Security", *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*, no. 05, pp. 315-319, DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.57>.
7. "Update of the EU Code of Practice on Disinformation: Key Provisions", available at: https://jurliga.ligazakon.net/news/212519_onovlennya-kodeksu-s-shchodo-borotbi-z-deznformatsyu-osnovn-polozhennya (access date August 02, 2024).
8. "Modern Methods of Detecting Fake News in Social Media", available at: <https://optima.study/blog/suchasni-metodi-viyavlennya-feykiv-u-socialnih-merezhah> (access date August 02, 2024).
9. Rosen, Guy (2021), "How We're Tackling Misinformation Across Our Apps", available at: <https://about.fb.com/news/2021/03/how-were-tackling-misinformation-across-our-apps/> (access date August 02, 2024).
10. Coleman, Keith (2021), "Introducing Birdwatch, a community-based approach to misinformation", available at: https://blog.x.com/en_us/topics/product/2021/introducing-birdwatch-a-community-based-approach-to-misinformation (access date August 02, 2024).
11. Google's approach to fighting misinformation online, available at: https://safety.google/intl/en_uk/stories/fighting-misinformation-online/ (access date August 02, 2024).

Дзюбановська Н.В.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ФЕЙКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ ТРЕНДИ І МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Мета. Аналіз сучасних міжнародних тенденцій у використанні штучного інтелекту (ШІ) для виявлення фейкової інформації, дослідження основних методів і технологій, що застосовуються для цього, а також оцінювання можливостей імплементації таких рішень у системи інформаційної безпеки.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вчених із питань застосування штучного інтелекту для виявлення фейкової інформації, а також дослідження в галузі машинного навчання та аналізу текстових і мультимедійних даних. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, аналіз літератури та огляд досліджень дозволили вивчити сучасні міжнародні тренди у сфері застосування ШІ для виявлення фейкових новин; порівняльний аналіз існуючих рішень дав змогу оцінити ефективність таких методів, як аналіз текстів, машинне навчання, відстеження аномалій, аналіз мультимедійного контенту та виявлення ботів для боротьби з дезінформацією.

Результати дослідження. Визначено зміст поняття «системи виявлення фейкової інформації на основі штучного інтелекту», під якою розуміється інтегрована система, що використовує автоматизовані алгоритми для аналізу та верифікації інформації, спрямована на боротьбу з дезінформацією. Основним завданням такої системи є виявлення фейкових новин через використання методів машинного навчання, аналізу текстів, відстеження аномалій та аналізу мультимедійного контенту, що дозволяє підвищити точність і швидкість ідентифікації фейкових повідомлень. Ідентифіковано основні виклики, пов'язані з поширенням дезінформації, які вимагають нових підходів у застосуванні ШІ: зростання обсягу даних, поява нових форм фейків, розвиток дезінформаційних кампаній та необхідність швидкої реакції на них. Проведено аналіз міжнародних практик застосування штучного інтелекту для виявлення фейкової інформації, у результаті чого узагальнено основні принципи використання алгоритмів для автоматичного аналізу даних, навчання моделей, виявлення ботів та відстеження аномальних поведінкових патернів.

Наукова новизна результатів дослідження. Набув подальшого розвитку технологічний зміст поняття «система виявлення фейкової інформації на основі штучного інтелекту», що включає використання машинного навчання, аналізу текстів, відстеження аномалій та аналізу мультимедійного контенту для ефективного виявлення дезінформації. Обґрунтовано основні напрямки застосування штучного інтелекту для ідентифікації фейкових новин і визначено їхню ефективність у вирішенні проблем інформаційної безпеки та боротьби з дезінформаційними кампаніями на міжнародному рівні. Узагальнено практики виявлення фейків, які можуть бути адаптовані для різних контекстів, що робить систему більш гнучкою та адаптивною.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження мають важливе практичне значення і можуть бути використані для розробки нових інноваційних рішень у сфері виявлення фейкової інформації. Це дозволить медіаплатформам, державним та приватним організаціям підвищити точність і швидкість ідентифікації дезінформації. Зменшення поширення фейкових новин сприятиме забезпеченню інформаційної безпеки. Дослідження може стати важливим ресурсом для розробки державних стратегій у сфері протидії дезінформації, а також корисним для компаній, що займаються моніторингом інформаційних потоків і кібербезпекою, у їхній роботі щодо запобігання дезінформації та захисту суспільства від негативних інформаційних впливів.

Ключові слова: ШІ, фейкова інформація, машинне навчання, аналіз текстів, виявлення ботів, відстеження аномалій, інформаційна безпека, дезінформація, мультимедійний контент, міжнародні тренди.

Dziubanovska N.V.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR DETECTING FAKE INFORMATION: INTERNATIONAL TRENDS AND IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES

Purpose. The aim of the article is to analyse the current international trends in the use of artificial intelligence (AI) to detect fake information, study the main methods and technologies used for this, as well as the assessment of the possibilities of implementing such solutions in the systems of information security.

Methodology of research. The theoretical and methodological foundation of the study is based on scientific works by researchers on the application of artificial intelligence for detecting fake information, as well as studies in machine learning and the analysis of textual and multimedia data. General scientific and special methods were used during the research process. In particular, literature analysis and research reviews enabled the study of current international trends in the application of AI for detecting fake news. Comparative analysis of existing solutions allowed for the assessment of the effectiveness of methods such as text analysis, machine learning, anomaly detection, multimedia content analysis, and bot detection in combating disinformation.

Findings. The content of the concept of "AI-based fake information detection systems" was defined, understood as an integrated system that employs automated algorithms to analyse and verify information aimed at combating disinformation. The main task of such a system is to identify fake news through the use of machine learning methods, text analysis, anomaly tracking, and multimedia content analysis, which enhances the accuracy and speed of identifying fake messages. The main challenges associated with the spread of disinformation were identified, requiring new approaches in the application of AI: the growing volume of data, the emergence of new forms of fakes, the development of disinformation campaigns, and the necessity for rapid response to them. An analysis of international practices in applying artificial intelligence for detecting fake information was conducted, resulting in the generalization of the main principles for using algorithms for automatic data analysis, model training, bot detection, and tracking anomalous behavioural patterns.

Originality. The technological content of the concept of "AI-based fake information detection systems" has been further developed, encompassing the use of machine learning, text analysis, anomaly tracking, and multimedia content analysis for effective disinformation detection. The main areas of application of artificial intelligence for identifying fake news were substantiated, and their effectiveness in addressing information security issues and combating disinformation campaigns at the international level was determined. Practices for detecting fake news were generalized, which can be adapted for different contexts, making the system more flexible and adaptive.

Practical value. The research results have significant practical implications and can be used to develop new innovative solutions in the field of fake information detection. This will allow media platforms, government, and private organizations to enhance the accuracy and speed of disinformation identification. Reducing the spread of fake news will contribute to ensuring information security. The research may serve as an important resource for developing government strategies in combating disinformation and could also be useful for companies involved in monitoring information flows and cybersecurity in their efforts to prevent disinformation and protect society from negative informational impacts.

Key words: AI, fake information, machine learning, text analysis, bot detection, anomaly tracking, information security, disinformation, multimedia content, international trends.

УДК 339:338.48:614

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.20

JEL Classification: F19, I11, I15, L83

Іващук О.В.,
доктор філософії, викладач кафедри міжнародної економіки,
Стаханський О.О.,
здобувач* третього рівня вищої освіти «доктор філософії» кафедри
міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

Ivashchuk O.V.,
Doctor of Philosophy, lecturer at the department of international economics,
Stakhanskyi O.O.,
applicant for the third level of higher education "Doctor of Philosophy"
at the department of international economics,
West Ukrainian National University, Ternopil

INTERNATIONAL MEDICAL TOURISM: TRENDS IN DEVELOPMENT AND THE ROLE OF DENTAL SERVICES

Постановка проблеми. В останнє десятиліття міжнародний туризм набуває нових форм, змінюючись відповідно до запитів споживачів, які все частіше прагнуть поєднати відпочинок із вирішенням питань особистого здоров'я. Після пандемії це питання актуалізувалося ще більше, тому міжнародний туризм поступово трансформується в медичний. Цьому сприяє низка факторів: спрощення переміщення між країнами та наявність розвиненої транспортної інфраструктури, сучасні глобальні економічні тенденції та різна конкурентоспроможність країн у наданні медичних послуг. Саме тому зростає попит на якісні медичні послуги із врахуванням цінкових чинників, заради яких пацієнти готові подорожувати, поєднавши різні види туризму. У цьому контексті стоматологічний туризм стає окремим напрямком медичного туризму, який активно розширюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний медичний туризм є однією з найдинамічніших сфер глобальної економіки, яка вдало в останні роки поєднує медичні, в тому числі стоматологічні, та туристичні послуги. В науковій літературі з'явилося достатньо багато досліджень і публікацій, в яких піднімаються ці теми. Зарубіжними науковцями [1] було проведено дослідження, яке показало, що «стоматологічний туризм стає все більш популярною темою дослідження, кількість публікацій постійно зростає протягом останніх двох десятиліть. США та Великобританія є провідними країнами з точки зору обсягу публікацій і впливу на цитування, де зростає кількість досліджень у країнах з економікою, що розвивається, наприклад, в Індії, Туреччині та Таїланді» [1]. Теоретичні та прикладні аспекти медичного туризму в своїх роботах досліджували вітчизняні науковці С. Болдіжар, С. Вовк, І. Дудник, Т. Желюк, А. Кармазін, М. Мальська, В. Сайчук, І. Сисоєнко, Л. Ткачук та інші. Разом з тим, малодослідженими залишаються питання надання стоматологічних послуг в контексті розвитку міжнародного туризму.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного медичного туризму з акцентом на його стоматологічний сегмент, виявлення чинників, що впливають на привабливість країн у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний туризм, з огляду на процеси глобалізації, залишається одним із невід'ємних активно зростаючих сегментів міжнародних економічних відносин. Історично так склалося, що процес пізнання зовнішнього світу для людини виступає об'єктивною потребою для розвитку. У сучасному світі міжнародний туризм поєднує в собі різновекторні функції, серед яких: культурний діалог, пізнання, особистісне зростання та обмін знаннями, подолання стереотипів, соціальна інклюзія та подолання бідності, економічний розвиток та економічна інтеграція країн.

Незважаючи на геополітичні та економічні виклики, з якими зіштовхнулася міжнародна туристична індустрія після пандемії, кількість міжнародних прибуттів за 9 місяців 2024 р. практично досягла допандемічного періоду (98 % від рівня 2019 року) (рис. 1). Великі туристичні гравці

* Науковий керівник: Іващук І.О. – д-р екон. наук, професор

активізували свою діяльність на ринку, деякі запровадили проекти лояльності для клієнтів, розробили нові авіасполучення. За аналітичними даними Всесвітньої туристичної організації, регіоном із найбільшим зростанням міжнародних прибуттів був Близький Схід, де їх кількість зросла на 29 % порівняно з рівнем 2019 року. Африка прийняла на 6 % більше туристів, ніж у січні-вересні 2024 року за ті ж місяці 2019 року. Прибуття до Європи перевищило на 1 % кількість прибуттів до пандемії, тоді як в Америці зафіксовано 97 % від рівня 2019 року, а в Азії та Тихоокеанському регіоні – 85 %» [2].

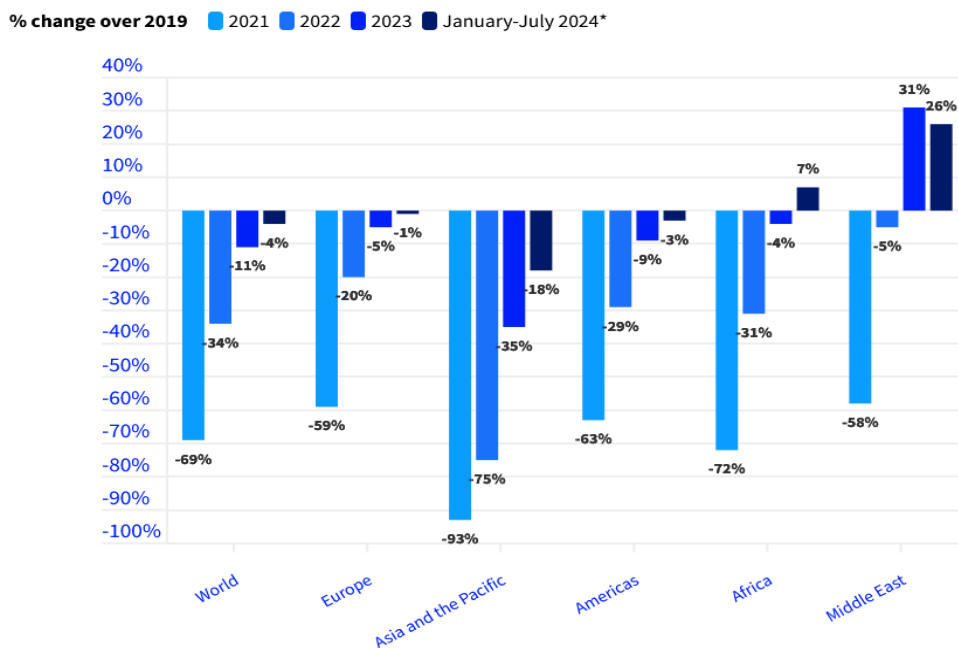

Рис. 1. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів (у % до 2019 р.)

Джерело: [2]

Щодо мети міжнародного туризму, то Всесвітня туристична організація усі подорожі класифікує на приватні та бізнес і професійні. Аналіз даних ВТО дає підтвердження, що, здебільшого, туристичні візити мають приватний характер. Наприклад, у більшості країн значно переважають приватні подорожі. Особливо це помітно у таких країнах, серед обраних нами для аналізу, як Туреччина, Мексика, Італія, Саудівська Аравія та Домініканська Республіка (рис. 2). Безперечно, у Туреччині приватні туристичні прибуття значно перевищують професійні, що свідчить про популярність країни як місця відпочинку. У деяких країнах, таких як Японія, професійний туризм має значну частку, хоча й не перевищує приватний. Це пов'язано з високим рівнем ділової активності у країні.

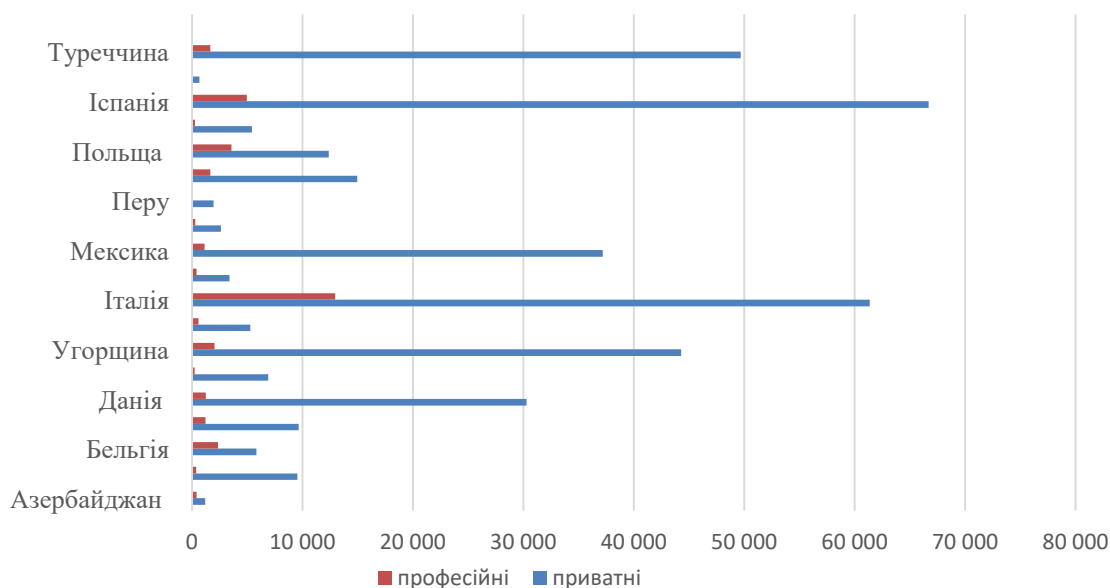

Рис. 2. Структура міжнародних прибуттів у 2022 р. в окремих країнах за метою візиту, тис. осіб

Джерело: [3]

Значні відмінності в системах охорони здоров'я різних країн є причиною пошуку якісного і доступного медичного обслуговування та отримання медичних послуг за кордоном, де вони вигідні з позицій цінового фактору або з якісних характеристик. Зазвичай, перший фактор є визначальним, хоча інноваційні методи та професійний підхід до надання послуг залишається також важливим при обранні країни. Як зазначають українські науковці, «ключовими факторами, що спонукають пацієнтів до вибору медичного туризму, є прагнення заощадити кошти, недоліки внутрішньої медичної інфраструктури, довгі строки очікування на медичні процедури, підняти рівень здоров'я пацієнтів, а також бажання поєднати лікування з відвідуванням інших країн» [4]. Основні причини міжнародного туризму систематизовано у табл. 1. Професор Желюк Т. пропонує розглядати «медичний туризм з позицій процесуального підходу ... як тимчасову міграцію людей як у середині країни, так і за її межами з метою отримання необхідних медичних послуг за доступною ціною та якістю» [5].

Таблиця 1

Причини міжнародного туризму

Причина	Характеристика
Культурне пізнання	Мандрівники прагнуть дізнатися про різні культури, традиції та способи життя, розширюючи свій світогляд.
Відпочинок і дозвілля	Багато людей подорожують, щоб відпочити та втекти від рутини, часто відвідуючи мальовничі або екзотичні місця.
Освіта і знання	Туризм надає можливості для навчання через відвідування історичних місць, музеїв.
Пригоди та виклики	Туристи часто шукають пригодницькі активності, такі як піші прогулянки, дайвінг або дослідження невідомих територій.
Здоров'я і добробут	Подорожі для медичного лікування, оздоровчих відпочинків або з метою перебування у сприятливішому середовищі є зростаючим трендом.
Соціальні зв'язки	Туризм дозволяє людям знову з'єднатися з родиною та друзями або створити нові соціальні контакти.
Економічні можливості	Діловий туризм фокусується на конференціях, виставках та мережових заходах, що сприяють професійному зростанню.
Духовні та релігійні мотиви	Паломництво та відвідування святих місць приваблюють мандрівників, які шукають духовного задоволення.
Оцінювання природи	Екотуризм передбачає відвідування природних територій, сприяючи збереженню навколишнього середовища та екологічній обізнаності.
Шопінг і комерція	Мандрівники часто відвідують інші країни для пошуку унікальних товарів, придбання особистих речей.

Джерело: складено авторами

Медичний туризм іноді може перетворитися на виклик для подорожуючих, адже лікування в іншій країні створює попри переваги і значні ризики, тому країнами розробляються рекомендації для подорожуючих, щоб інформувати їх про загрози для здоров'я. Таким рекомендаційним посібником є Жовта книга CDC 2024 (*CDC Yellow Book 2024*) – це офіційний довідник, створений Центрами з контролю та профілактики захворювань США (*Centers for Disease Control and Prevention, CDC*), який надає актуальну інформацію вже із врахуванням наслідків COVID19 для медичних працівників, які консультують мандрівників, а також для самих туристів. Основні категорії медичного туризму, які визначені *CDC Yellow Book 2024*, подано у табл. 2.

Таблиця 2

Категорії медичного туризму згідно з Жовтою книгою CDC 2024

Категорія медичного туризму	Опис
Косметичний туризм	Подорожі за кордон для проведення естетичних хірургічних процедур, таких як абдомінопластика, збільшення грудей, блефаропластика, ліпосакція та риноластика.
Онкологічний туризм	Поїздки з метою отримання лікування раку, пошуку альтернативних методів терапії або отримання іншої думки щодо діагнозу та лікування.
Стоматологічний туризм	Подорожі для отримання стоматологічної допомоги, включаючи лікування зубів, імплантацію та реконструкцію, часто через нижчу вартість послуг за кордоном.
Туризм репродуктивної медицини	Поїздки для отримання послуг, пов'язаних із лікуванням безпліддя, таких як екстракорпоральне запліднення (ЕКЗ) та інші репродуктивні технології.
Ортопедичний туризм	Подорожі для проведення ортопедичних операцій, таких як заміна суглобів або лікування травм опорно-рухового апарату.
Баріатричний туризм	Поїздки з метою проведення хірургічного лікування ожиріння, включаючи різні види баріатричних операцій.
Трансплантаційний туризм	Подорожі для отримання послуг з трансплантації органів або тканин, що можуть бути недоступні або обмежені в рідній країні.
Альтернативна медицина	Поїздки з метою отримання нетрадиційних або альтернативних методів лікування, які можуть не практикуватися або не визнаватися в рідній країні.

Джерело: [6]

Подорожуючі туристи для уникнення ризиків перед відправленням у подорож можуть, і це рекомендується, проконсультуватися у лікаря в своїй країні. І для цього є об'єктивні причини, адже є низка факторів, які можуть вплинути на здоров'я туриста у майбутньому, серед яких якість медичних послуг, мовні та культурні бар'єри, авіаперельоти, різні методики лікування та контроль за ліками, які використовуються.

Тому лікарі повинні надати всю необхідну інформацію подорожуючому, що й передбачено кодексами медичної етики. Найбільш універсальним є Міжнародний кодекс медичної етики (International Code of Medical Ethics), який був прийнятий Всесвітньою медичною асоціацією у 1949 р. Найбільш практичним вважають Кодекс медичної етики Американської медичної асоціації (AMA Code of Medical Ethics), який містить практичні інструкції, проте цей Кодекс сфокусований на США (табл. 3) [7]. Важливим також є оформлення полісу медичного страхування, особливо, якщо подорожуючий знає, що він буде отримувати медичні послуги в іншій країні. Разом з тим, медичні працівники в країні надання послуги повинні бути обізнані з «соціальними, культурними та гуманітарними аспектами медичного туризму, бо нехтують ними, ... про що свідчать стереотипи, що поширюються щодо іноземних пацієнтів» [8].

Таблиця 3

Порівняння найбільш ґрунтовних кодексів медичної етики та їх положень про медичний туризм

Критерій	Міжнародний кодекс (WMA)	Кодекс АМА	Медичний туризм
Охоплення	Універсальне, глобальні принципи. Медичний туризм згадується в контексті забезпечення етичних стандартів для лікарів, які працюють із пацієнтами з-за кордону.	Дуже детальне, практичне. Є спеціальне положення, присвячене медичному туризму, яке надає рекомендації щодо етичних аспектів.	WMA: Загальний підхід до медичного туризму. АМА: Чітко сформульовані рекомендації в окремому розділі.
Адаптованість	Придатний для різних країн та культур. Забезпечує дотримання етичних стандартів незалежно від географії.	Сфокусований на США. Включає положення про ризики медичного туризму, що можуть виникати при лікуванні за кордоном.	WMA: Узагальнені рекомендації. АМА: Детально описані ризики та обов'язки лікарів у цьому контексті.
Оновлення	Регулярні оновлення, що враховують нові виклики в медицині, включаючи інфекційні ризики та глобальні проблеми.	Постійні оновлення, включаючи сучасні проблеми, такі як післяопераційні ризики у медичному туризмі.	WMA: Узагальнені ризики та виклики. АМА: Враховуються специфічні аспекти медичного туризму.
Особливості	Зосереджений на етичних принципах, які можуть бути адаптовані до різних ситуацій, зокрема медичного туризму.	Надає конкретні рекомендації для лікарів у рамках положення про медичний туризм.	WMA: Етичні принципи для медичного туризму. АМА: Спеціалізовані рекомендації в окремому розділі.

Джерело: складено авторами

У 2022 році глобальний ринок медичного туризму оцінювався у 9,7 млрд доларів США [9]. Структура глобального ринку медичного туризму за видами лікування у 2022 р. охоплює косметичне лікування, стоматологічне лікування, лікування безпліддя, кардіоваскулярні захворювання, офтальмологію, ортопедичне лікування, лікування ожиріння, альтернативну медицину та інші.

Для аналізу та оцінювання розвитку медичного туризму на глобальному рівні, ідентифікації країн, які є найбільш привабливими для медичного туризму, використовують The Medical Tourism Index (MTI), який був розроблений за співпраці Міжнародної асоціації медичного туризму (Medical Tourism Association, MTA) та консалтингової компанії Global Healthcare Resources, провідних організацій у сфері медичного туризму [10]. Цей Індекс дає можливість виявити фактори, що впливають на вибір країни пацієнтами, та включають вартість послуг, їхню якість, рівень доступності та культурну близькість. Згідно із рейтингом, провідні місця в рейтингу посідають країни (рис. 3), які пропонують найвищу якість лікування з використанням інноваційних медичних технологій, але у більшості воно є дорогим, що обмежує доступ для пацієнтів із нижчим бюджетом. У Звіті 2020–2021 рр. Канада посідає перше місце з балом 76,47 завдяки високій якості медичних послуг, безпечному середовищу та розвиненій інфраструктурі; Сінгапур та Японія займають друге та третє місця відповідно, відомі своїми передовими технологіями та якістю медичної допомоги (рис. 3). Також Коста-Ріка очолює категорію DESTINATION ATTRACTIVENESS (безпека, туризм і якість перебування в країні); Сінгапур лідирує в інфраструктурі медичного туризму (доступ до медичних закладів, логістика та підтримка для туристів).

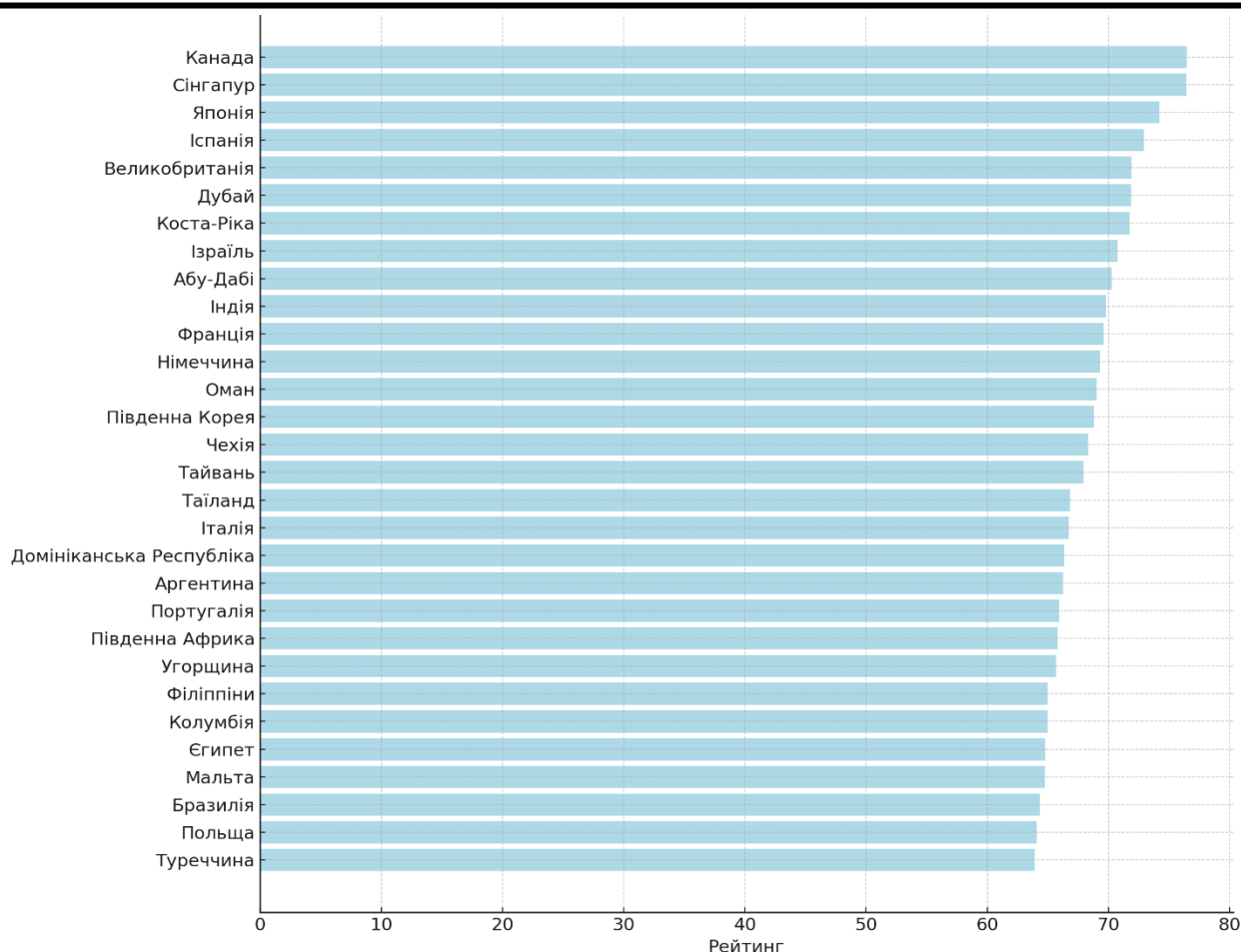

Рис. 3. Рейтинг окремих країн за Індексом медичного туризму в 2020–2021 рр.
Джерело: [10]

Стоматологічне лікування (Dental Treatment) є одним із ключових сегментів в медичному туризмі. Аналіз ринку стоматологічних послуг підтверджує, що він розвивається стрімкими темпами [11], незважаючи на певне сповільнення під час пандемії. У 2021 р. продаж стоматологічних послуг становив 326,3 млрд дол. США [11] та очікується його зростання 6,6 % за період 2022–2032 рр. Серед країн лідерами були Великобританія, Сполучені Штати Америки, Китай, Південна Корея, Японія. Найбільші темпи зростання ринку на найближчі 10 років прогнозують для Японії. У 2021 р. на країни Південної Америки припадало понад 45 % глобального попиту на стоматологічні послуги.

Вартість стоматологічних послуг є досить високою у США, Австрії, Німеччині, Великобританії, Канаді, тому що вони включають не лише витрати на стоматологічні процедури, а й такі фактори, як: витрати на освіту персоналу (стоматологічна освіта є дуже дорогою в більшості країн); витрати на оплату праці, які є високими; стандарти та протоколи (в США така вартість стоматологічних послуг пояснюється використанням передових технологій, включаючи 3D-сканери для імплантації; в більшості з цих країн, відповідно до стандартів, клініки повинні використовувати матеріали тільки від сертифікованих виробників, які є досить дорогими); економічні фактори, які включають оподаткування. Тому саме з цих країн найбільше є стоматологічних туристів. Для туристів з США привабливою є Мексика; з європейських країн – Угорщина, Чехія та Україна (була до початку війни).

Як правило, прагнення туристів отримати стоматологічні послуги не виключає інші проблеми зі здоров'ям, тому багато клінік, які надають послуги стоматологічного туризму (а вони, здебільшого, є приватними), орієнтуються на широкий спектр послуг, який включає і супровід пацієнта під час перебування в країні. Це можуть бути послуги як організаційного характеру, так і додаткові, які можуть включати інші медичні послуги, реабілітацію та оздоровлення, дистанційне консультування після повернення додому. Одним із найпопулярніших напрямків для стоматологічного туризму є Угорщина (про що наголошують різні аналітичні дослідження [12]) завдяки кільком ключовим факторам: висока якість надання стоматологічних послуг із використанням новітніх методик лікування, різноплановість стоматологічних послуг, комплексні послуги для медичних туристів (включаючи трансфер з аеропорту, проживання і переклад). Стоматологічні клініки «в Будапешті, такі як Helvetic Clinic, є сучасними дивами, оснащеними передовими технологіями. Лікарі та хірурги добре навчені та вільно володіють англійською мовою» [13]. На сайті компанії проводиться порівняння із вартістю стоматологічних послуг

в Ірландії, зокрема: на зубних імплантатах можна заощадити до 70 % порівняно з Ірландією; коронки – до 60 %; відбілювання зубів – до 50 % [14]. Клініка пропонує і безкоштовний пакет консультацій, який включає: «безкоштовна ніч в одному з партнерських готелів у Будапешті; безкоштовна консультація в Helvetic Clinics Budapest (Угорщина); безкоштовний панорамний рентген; безкоштовний трансфер до/з аеропорту Будапешта» [14]. Ще одним фактором є географічне розташування Угорщини у Європі, відповідно, вигідна транспортна інфраструктура, та популярність серед туристів як історичного та культурного центру Європи.

Враховуючи те, що найбільш прибутковою послугою є встановлення імплантів зубів, то саме вона часто є причиною медичного туризму, з огляду на значні відмінності в цінах в різних країнах. Серед досліджуваних країн Індія демонструє найнижчу середню вартість (рис. 4).

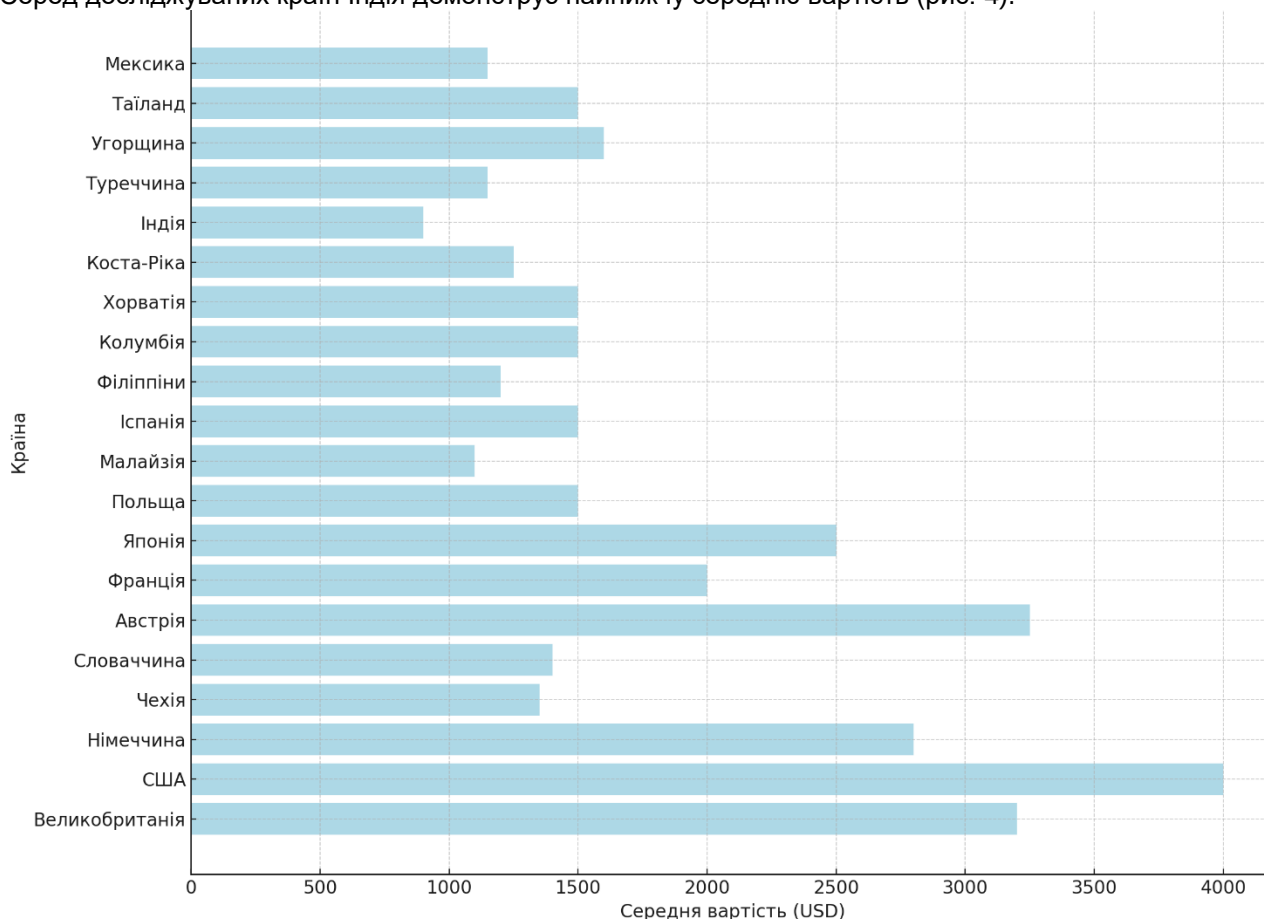

Рис. 4. Середні витрати на встановлення зубних імплантів (дол. США)

Джерело: складено за [15–17]

Малайзія також є однією з найдешевших країн для проведення подібних процедур. Тому вони є привабливими для пацієнтів, які розраховують на бюджетні варіанти лікування. Угорщина, Іспанія та Польща мають найвищі середні витрати серед представлених країн. Вартість у цих країнах є вищою через високі стандарти обслуговування або якість матеріалів. Такі країни, як Коста-Ріка, Хорватія та Туреччина, демонструють середні витрати на імплантацію зубів, що робить їх популярними напрямками стоматологічного туризму, тим більше, що вона пропонує комплексні пакети для імплантації зубів, що включають перебування у готелях.

До війни Україна була однією з найбільш привабливих країн для стоматологічного туризму (як і для медичного туризму загалом), з огляду на одні з найнижчих цін на стоматологічні послуги [16], поряд із їх високоякісним рівнем та сучасними протоколами лікування, що відповідають світовим вимогам. Найбільш привабливими були клініки, що знаходилися в прикордонних з ЄС областях (Львівська та Закарпатська області) та місто Київ. На сьогодні Закарпатська область зберігає своє лідерство щодо стоматологічного туризму з огляду на транспортне сполучення і географічне розташування. Погоджуємося з думкою українських науковців, що «розвиток медичного туризму в умовах війни є вкрай складним і обмеженим. Конфліктні зони можуть бути небезпечними для туристів, що призводить до зменшення кількості людей, які бажають приїхати до таких регіонів для медичного лікування. Крім того, війна призводить до зниження якості медичних послуг і доступності ліків, що також негативно впливає на рівень популярності медичного туризму в цих регіонах» [18].

Медичний туризм у сфері стоматології не позбавлений значних ризиків, які можуть суттєво вплинути на стан пацієнта. Однією з ключових проблем є відсутність уніфікованих міжнародних стандартів якості послуг. Часто пацієнти обирають клініки, керуючись лише низькими цінами, не перевіряють інформацію, яка подана у рекламі. Тому трапляються випадки повторного лікування пацієнтів, але вже у себе в країні. Ще одним ризиком може стати юридична підтримка закордоном, коли пацієнт не отримав належних послуг, за які оплатив. Неправильний догляд у період після отримання стоматологічних послуг може бути пов'язаний з мовними бар'єрами, тому у відомих клініках завжди є фахівці, які володіють мовою, або забезпечують переклад. Разом з тим, у цій сфері в країнах існують проблеми етичного та правового характеру [19; 20], які потребують врегулювання.

Стоматологічний туризм має позитивний вплив на національні системи охорони здоров'я, адже сприяє створенню робочих місць за умови розширення попиту, розвитку медичної інфраструктури та фінансовим надходженням. Іноземні пацієнти проходять лікування у сучасних клініках, відповідно, це є причиною підвищення кваліфікації медичного персоналу. Проте, трапляються випадки, коли через надмірний попит на стоматологічні послуги з боку іноземних туристів місцеві жителі не можуть отримати їх в повному обсязі. Ще одним викликом є те, що іноземні туристи отримують послуги в приватних клініках, що може спричинити відтік кваліфікованих кадрів з державних медичних закладів. Тому у цій сфері важливим є компроміс між економічними перевагами стоматологічного туризму та підтримкою національної системи охорони здоров'я.

Висновки з проведеного дослідження. Міжнародний стоматологічний туризм є одним із елементів медичного туризму, який розвивається стрімкими темпами в останні роки. Стоматологічний туризм охоплює не лише лікування, але й створює комфортні умови для пацієнтів, пропонуючи комплексні послуги. Важливим у сфері стоматологічного туризму залишається вибір країни і клініки для отримання послуг, яка має репутацію, надає гарантію та має досвід роботи з іноземними пацієнтами. Забезпечення високої якості медичних послуг, правовий захист пацієнтів і справедливий розподіл ресурсів мають стати ключовими завданнями для країн, які приймають медичних туристів. Щодо України, то вона має значний потенціал як для стоматологічного туризму, так і загалом для медичного. Але вже зараз вона відчуває конкуренцію з боку країн, які вже утвердилися як лідери стоматологічного туризму, наприклад, Угорщини, Чехії, Туреччини. Серед питань, які потребуватимуть вирішення у післявоєнний період для стимулювання стоматологічного туризму, виокремимо: недостатнє інформаційне просування України як стоматологічної дестинації; розвиток інфраструктури в деяких регіонах, в тому числі транспортної та туристичної; мовний бар'єр; відсутність довіри до української медицини; в деяких клініках відсутнє інноваційне обладнання і технології; відсутність державної підтримки галузі. Для успішного розвитку стоматологічного туризму Україна повинна розробити стратегію розвитку медичного туризму, в тому числі й стоматологічного, та програму державної підтримки; сформувати міжнародний імідж України як сучасного напрямку для медичного туризму; з огляду на складності фінансового забезпечення, залучати інвесторів для створення технологічних центрів при клініках; розробити партнерські програми із закордонними клініками для оглядів пацієнтів, які отримували стоматологічні послуги в Україні, що зменшить рецидиви післяоперативного втручання; запровадити комплексний сервіс для пацієнтів; створити портал для іноземних пацієнтів із детальною інформацією про клініки, послуги, вартість, умови.

Література

1. Saxena Vrinda, Deheriya Manish, Datla Asmita. Bibliometric Analysis of Dental Tourism: A Global Perspective. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*. 2023. Volume 11. Issue 2. P. 286–295.
2. UN Tourism Barometer. URL: <https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data> (дата звернення: 18.08.2024).
3. 145 key tourism statistics. URL: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics> (дата звернення: 18.08.2024).
4. Вовк С., Данилюк Л., Миронов Ю. Програми охорони здоров'я у туризмі, їх вплив на економіку та здоров'я пацієнтів. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3113> (дата звернення: 18.08.2024).
5. Желюк Т., Мацик В. Медичний туризм, нові напрями та можливості: макроекономічні та регіональні аспекти. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Вип. 26. С. 17–27.
6. Crist Matthew, Appiah Grace, Leidel Laura, Stoney Rhett. Medical Tourism. CDC Yellow Book 2024. URL: <https://wwwnc.cdc.gov/travel/yellowbook/2024/health-care-abroad/medical-tourism> (дата звернення: 18.08.2024).
7. Code of Medical Ethics. URL: https://code-medical-ethics.ama-assn.org/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.08.2024).
8. Terzioğlu Ayşecan. Le tourisme médical en Turquie. Repenser la santé dans un contexte globalisé.

2014. URL: <https://shs.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2014-2-page-257?lang=fr&tab=texte-integral> (дата звернення: 18.08.2024).

9. Medical Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Treatment Type (Cosmetic Treatment, Bariatric Treatment), By Service Provider (Private, Public), By Country, And Segment Forecasts, 2023–2030. URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/medical-tourism-market> (дата звернення: 18.08.2024).

10. Medical Tourism Index 2020–2021. URL: <https://www.medicaltourism.com/mti/home> (дата звернення: 18.08.2024).

11. Dental Services Market Analysis Report By Service Type (Dental Implants, Orthodontics, Periodontics, Endodontics, Cosmetic Dentistry, Laser Dentistry, Dentures), By End-Use (Hospitals, Dental Clinics) & By Region – Global Market Insights 2022 to 2032. URL: <https://www.factmr.com/report/dental-services-market> (дата звернення: 18.08.2024).

12. Anderson David. Best Medical Tourism Destinations for Dental Procedures. URL: <https://www.insights.medicaltourism.com/article/best-medical-tourism-destinations-for-dental-procedures> (дата звернення: 18.08.2024).

13. Miksis Jon. Top 13 Dental Tourism Destinations in the World in 2024. URL: <https://www.myglobalviewpoint.com/dental-tourism-destinations-in-the-world> (дата звернення: 18.08.2024).

14. Dentist in Hungary, welcome to Helvetic dental clinics Budapest! URL: <https://www.helvetic-clinics.co.uk/> (дата звернення: 18.08.2024).

15. Best Countries for Dental Tourism in the World. URL: <https://universalmedicaltravel.com/top-countries-for-dental-tourism-in-the-world/> (дата звернення: 18.08.2024).

16. Імплантація зубів за кордоном: Вичерпний гід на 2024 рік. URL: <https://ua.bookimed.com/article/dental-implants-abroad-prices-clinics-doctors-2022/> (дата звернення: 18.08.2024).

17. Cost of Dental Implants Abroad. URL: <https://www.medicaltourismco.com/cost-of-dental-implants/> (дата звернення: 18.08.2024).

18. Сайчук В., Дудник І., Фокін С. Медичний туризм в кризових умовах: чинники та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2767/2687> (дата звернення: 18.08.2024).

19. Болдіжар С. О., Пішта В. І. Обхідний медичний туризм: розуміння сутності та визначення проблем. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 127–131.

20. Сисоєнко І. В. Розвиток медичного туризму в зарубіжних країнах. *Правова позиція*. 2021. № 3(32). С. 103–107.

References

1. Saxena, V., Deheriya, M. and Datla, A. (2023), "Bibliometric Analysis of Dental Tourism: A Global Perspective", *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, Volume 11, Issue 2, pp. 286–295.

2. UN Tourism Barometer, available at: <https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data> (access date August 18, 2024).

3. 145 key tourism statistics, available at: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics> (access date August 18, 2024).

4. Vovk, S., Danyliuk, L. and Myronov, Yu. (2023), "Healthcare programs in tourism, their impact on the economy and patient health", *Ekonomika ta suspilstvo*, Iss. 56, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3113> (access date August 18, 2024).

5. Zheliuk, T. and Matsyk V. (2021), "Medical tourism, new directions and opportunities: macroeconomic and regional aspects", *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, Iss. 26, pp. 17–27.

6. Crist, M., Appiah, G., Leidel, L. and Stoney, R. (2024), Medical Tourism. CDC Yellow Book 2024, available at: <https://wwwnc.cdc.gov/travel/yellowbook/2024/health-care-abroad/medical-tourism> (access date August 18, 2024).

7. Code of Medical Ethics, available at: https://code-medical-ethics.ama-assn.org/?utm_source=chatgpt.com (access date August 18, 2024).

8. Terzioğlu, A. (2014), "Le tourisme médical en Turquie. Repenser la santé dans un contexte globalisé", available at: <https://shs.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2014-2-page-257?lang=fr&tab=texte-integral> (access date August 18, 2024).

9. Medical Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Treatment Type (Cosmetic Treatment, Bariatric Treatment), By Service Provider (Private, Public), By Country, And Segment Forecasts, 2023–2030, available at: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/medical-tourism-market> (access date August 18, 2024).

10. Medical Tourism Index 2020–2021, available at: <https://www.medicaltourism.com/mti/home> (access date August 18, 2024).

11. Dental Services Market Analysis Report By Service Type (Dental Implants, Orthodontics, Periodontics, Endodontics, Cosmetic Dentistry, Laser Dentistry, Dentures), By End-Use (Hospitals, Dental Clinics) & By Region – Global Market Insights 2022 to 2032, available at: <https://www.factmr.com/report/dental-services-market> (access date August 18, 2024).
12. Anderson, D. Best Medical Tourism Destinations for Dental Procedures, available at: <https://www.insights.medicaltourism.com/article/best-medical-tourism-destinations-for-dental-procedures> (access date August 18, 2024).
13. Miksis Jon. Top 13 Dental Tourism Destinations in the World in 2024, available at: <https://www.myglobalviewpoint.com/dental-tourism-destinations-in-the-world> (access date August 18, 2024).
14. Dentist in Hungary, welcome to Helvetic dental clinics Budapest!, available at: <https://www.helvetic-clinics.co.uk/> (access date August 18, 2024).
15. Best Countries for Dental Tourism in the World, available at: <https://universalmedicaltravel.com/top-countries-for-dental-tourism-in-the-world/> (access date August 18, 2024).
16. "Dental Implants Abroad: A Comprehensive Guide for 2024", available at: <https://ua.bookimed.com/article/dental-implants-abroad-prices-clinics-doctors-2022/> (access date August 18, 2024).
17. Cost of Dental Implants Abroad, available at: <https://www.medicaltourismco.com/cost-of-dental-implants/> (access date August 18, 2024).
18. Saichuk, V., Dudnyk, I. and Fokin, S. (2023), "Medical tourism in crisis conditions: factors and prospects", *Ekonomika ta suspilstvo*, Iss. 54, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2767/2687> (access date August 18, 2024).
19. Boldizhar, S.O. and Pishta, V.I. (2023), "Medical tourism bypass: understanding the essence and identifying problems", *Kyivskyi chasopys prava*, no. 2, pp. 127–131.
20. Sysioenko, I.V. (2021), "Development of medical tourism in foreign countries", *Pravova pozytsiia*, no. 3(32), pp. 103–107.

Івашук О.В., Стаханський О.О.

МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ СТОМАТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

Мета. Дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного медичного туризму з акцентом на його стоматологічний сегмент, виявлення чинників, що впливають на привабливість країн у сфері стоматологічного туризму.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є комплексний підхід до використання основних методів наукового пізнання. В процесі дослідження використано загальні наукові та спеціальні методи, зокрема аналізу і синтезу – для систематизації основних тенденцій на ринку міжнародного туризму; методи індукції та дедукції – для формування логічних висновків про стан розвитку ринку медичного туризму та стоматологічних послуг; порівняльний аналіз – для оцінювання вартості та якості стоматологічних послуг у різних країнах. Метод контент-аналізу було використано для вивчення пропозицій та маркетингових стратегій стоматологічних клінік для іноземних пацієнтів, метод компаративного аналізу та кейс-стаді – для дослідження та порівняння успішних практик країн-лідерів у галузі стоматологічного туризму.

Результати дослідження. Обґрунтовано активний розвиток міжнародного туризму, незважаючи на геополітичні та економічні виклики. Проаналізовано динаміку міжнародних туристичних прибуттів, значну частину яких становлять приватні візити. Турботу про здоров'я визначено як одну з причин міжнародного туризму, що спричинило активний розвиток медичного туризму. Деталізовано категорії медичного туризму, проаналізовано основні офіційні рекомендації у цій сфері та існуючі кодекси медичної етики. Оцінено позиції країн за Індексом медичного туризму. Аргументовано, що стоматологічне лікування є одним із ключових сегментів у медичному туризмі. Проведено аналіз ринку стоматологічних послуг та ідентифіковано основні країни їх надання для іноземних пацієнтів, з'ясовано ключові чинники, що сприяють їхній популярності. Виокремлено основні ризики у сфері стоматологічного туризму. Обґрунтовано потенціал України з огляду на розвиток стоматологічного туризму та запропоновано конкретні заходи для підвищення її привабливості серед іноземних туристів.

Наукова новизна результатів дослідження. Проведено комплексний аналіз специфіки розвитку стоматологічних послуг як ключового сегмента міжнародного медичного туризму, зокрема: ідентифіковано роль стоматологічних послуг у структурі міжнародного медичного туризму; виявлено ключові чинники вибору пацієнтами стоматологічних послуг за кордоном, включаючи економічні (вартість), якісні (рівень медичних стандартів) і соціокультурні аспекти; проведено порівняльний аналіз країн-лідерів у сфері стоматологічного туризму, що дозволило визначити їх конкурентні переваги; обґрунтовано ризики в стоматологічному туризмі; визначено проблеми розвитку стоматологічного туризму в Україні та запропоновано основні шляхи підвищення його привабливості.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані рекомендації та зроблені висновки можуть бути використані при розробці державної стратегії розвитку медичного туризму з акцентом на стоматологічні послуги як перспективний сектор та популяризації стоматологічного туризму України; представниками туристичного бізнесу та медичних установ для активізації розвитку стоматологічного туризму та розробки комплексних пакетів послуг, що поєднують стоматологічні послуги з культурними й рекреаційними програмами; споживачами послуг стоматологічного туризму для об'єктивного оцінювання його переваг та ризиків.

Ключові слова: глобалізація, геополітичні та економічні виклики, міжнародний туризм, медичний туризм, стоматологічні послуги, стоматологічний туризм, конкуренція, цінові фактори, медична етика, інфраструктура, інноваційні технології.

Ivashchuk O.V., Stakhanskyi O.O.

INTERNATIONAL MEDICAL TOURISM: TRENDS IN DEVELOPMENT AND THE ROLE OF DENTAL SERVICES

Purpose. The aim of the article is to study current trends in the development of international medical tourism with an emphasis on its dental segment, and to identify factors that influence the attractiveness of countries in the field of dental tourism.

Methodology of research. The methodological basis of the research is a comprehensive approach to the use of basic methods of scientific knowledge. General scientific and special methods were used in the process of research, in particular, analysis and synthesis – to systematize the main trends in the international tourism market; methods of induction and deduction – for forming logical conclusions about the state of development of the medical tourism and dental services market; comparative analysis - to assess the cost and quality of dental services in different countries. The method of content analysis was used to study the offers and marketing strategies of dental clinics for foreign patients, and the comparative analysis and case study method was used to study and compare successful practices of leading countries in the field of dental tourism.

Findings. The active development of international tourism, despite geopolitical and economic challenges, is substantiated. The dynamics of international tourist arrivals, a significant part of which are private visits, are analysed. Health care is identified as one of the reasons for international tourism, which has led to the active development of medical tourism. The categories of medical tourism are detailed; the main official recommendations in this area and existing codes of medical ethics are analysed. The positions of countries according to the Medical Tourism Index are assessed. It is argued that dental treatment is one of the key segments in medical tourism. An analysis of the market of dental services was carried out and the main countries of their provision for foreign patients were identified, the key factors contributing to their popularity were clarified. The main risks in the field of dental tourism have been identified. The potential of Ukraine in terms of the development of dental tourism is substantiated and specific measures are proposed to increase its attractiveness among foreign tourists.

Originality. A comprehensive analysis of the specifics of the development of dental services as a key segment of international medical tourism was conducted, in particular: the role of dental services in the structure of international medical tourism was identified; identified key factors in patients' choice of dental services abroad, including economic (cost), quality (level of medical standards), social and cultural aspects; conducted a comparative analysis of leading countries in the field of dental tourism, which allowed determining their competitive advantages; the risks in dental tourism are substantiated; the problems of developing dental tourism in Ukraine are identified and the main ways to increase its attractiveness are proposed.

Practical value. The proposed recommendations and drawn conclusions can be used in developing a state strategy for the development of medical tourism with an emphasis on dental services as a promising sector and the popularization of dental tourism in Ukraine; representatives of the tourism business and medical institutions to intensify the development of dental tourism and develop comprehensive service packages combining dental services with cultural and recreational programs; by consumers of dental tourism services for an objective assessment of its benefits and risks.

Key words: globalization, geopolitical and economic challenges, international tourism, medical tourism, dental services, dental tourism, competition, price factors, medical ethics, infrastructure, innovative technologies.

Купчак О.І.,
аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВА»

Kupchak O.I.,
*postgraduate student at the department of
international tourism and hospitality business,
West Ukrainian National University, Ternopil*

THE ESSENCE OF CONCEPT OF “INFORMATION ENVIRONMENT OF AN ENTERPRISE”

Постановка проблеми. Функціонування сучасних підприємств відбувається в епоху інформаційного (постіндустріального) суспільства, яка прийшла на зміну індустріальному суспільству. В даний період важливе місце у просуванні бренду, продукції, виході на міжнародні ринки та залученні інвесторів відіграє інформація та інформаційне середовище, в якому вони здійснюють економічну діяльність. Інформаційне середовище на нинішньому етапі розвитку для більшості секторів економіки розширилось за рахунок цифрового простору, в якому, як і в фізичному просторі, відбувається просування, збут продукції, налагодження комунікацій. Для комплексного розуміння призначення, особливостей інформаційного середовища підприємства необхідне визначення концептуальних засад його сутності. Встановлення останніх в подальшому дасть змогу використати їх для побудови методичних аспектів оцінювання стану сформованості інформаційного середовища сучасних підприємств на рівні різних галузей економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання характеристик та особливостей інформаційного середовища підприємства досліджувалось в роботах різних науковців. В дослідженні В. Чубаєвського [1, с. 93] здійснено розгляд трактування сутності зазначеного поняття через призму організаційно-діяльнісного підходу. В роботі П. Жу та співавторів [9] проаналізовано характеристику та зміст даного терміну з позицій стимулюючого підходу. У статті К. Йоннергард та співавторів [2] здійснено визначення зазначеного феномену в розрізі орієнтиру на комплексний підхід. М. Кісіловська [3], Л. Флоріді [4] розглядають зазначений феномен з позицій віртуалізаційного підходу. В дослідженні Ф. Вебстера [7] представлено визначення інформаційного простору в розрізі системно-віртуалізаційного підходу. В роботі Н. Шрофф і Р. Верді [6] наведено дослідження інформаційного середовища підприємства в площині його характеристик із внутрішньо-зовнішніх позицій. З. Сайяді та співавтори [5], Х. Ксіао [8] досліджують корпоративне інформаційне середовище, наголошуючи, що важливим фактором його становлення є внутрішньогалузева передача інформації підприємств.

Незважаючи на існування наукових розвідок за вказаним напрямом, є потреба систематизації підходів стосовно визначення сутності поняття зазначеного феномену.

Постановка завдання. Мета статті – систематизація наукових підходів стосовно визначення сутності поняття інформаційного середовища підприємства. Для реалізації зазначеної мети виокремлено такі завдання: визначити підходи стосовно трактування сутності досліджуваного поняття «інформаційне середовище підприємства»; сформулювати сутність поняття «інформаційне середовище підприємства» з огляду на зміст основних наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведемо встановлення основних підходів стосовно характеристики та трактування сутності поняття «інформаційне середовище підприємства».

По-перше, можемо виділити організаційно-діяльнісний підхід, в рамках якого визначається трактування зазначеного терміну з огляду на посилання на те, що цей феномен є організованим та функціонує. Варто відмітити, що в рамках вказаного підходу окремі автори використовують при визначенні терміну «середовище» поняття «простір».

В розрізі акценту на вказаному підході можемо відзначити формулювання зазначеного терміну, представленого в дослідженні В. Чубаєвського [1, с. 93]. А саме, за твердженням автора, корпоративний інформаційний простір є організованою системою інформаційних процесів та інформаційних відомостей компанії, яка виступає способом, наслідком та станом її розвитку.

* Науковий керівник: Гуменюк Ю.П. – д-р екон. наук, професор

Відповідно, дослідник вказує на організаційну ознаку, зазначаючи, що вказаний термін є організованою системою. Також посилення на те, що інформаційний простір (або середовище) є організованою системою інформаційних процесів, яка є наслідком розвитку, свідчить про врахування діяльнісної ознаки. В цілому, констатуємо, що позиція автора може розглядатись як основа для визначення елементів інформаційного середовища підприємства і є цінною при визначенні методики його оцінювання.

По-друге, необхідно виокремити стимулюючий підхід, через призму якого розглядається інформаційне середовище підприємств, яке сприяє та активізує становлення екологічних, соціальних та управлінських показників сталого розвитку.

В площині акценту на вказаний підхід потрібно відмітити погляди П. Жу та співавторів [9]. А саме, дослідники зазначають, що інформаційна інфраструктура (аналог інформаційного середовища) є основою забезпечення та покращення екологічних, соціальних та управлінських показників підприємств і яка пов'язана із сильним стимулюючим ефектом для трудомістких і державних підприємств. Автори вказують, що інформаційна інфраструктура є внутрішнім механізмом підприємства, який прискорює сучасне явище цифрової трансформації й інтелектуалізації, і підвищує інформаційну ефективність, що є корисним для недопущення опортуністичної поведінки як передумови закритості. Що стосується зовнішніх механізмів, то розвиток інформаційної інфраструктури та інвестиції в розвиток екологічних, соціальних та управлінських показників спільно зменшують обмеження корпоративного фінансування, покращуючи ефективність кредитного ринку. Якісна інформаційна інфраструктура сприяє відкритості, впливає на залучення інвесторів.

По-третє, заслуговує на увагу комплексний підхід стосовно визначення сутності поняття інформаційного середовища підприємств, пов'язаний із врахуванням посилення на суб'єктно-об'єктну, структурну, функціональну та комунікаційну складові. Безумовно, окремі із вказаних компонент можуть відігравати меншу або більшу роль залежно від цілей управління побудовою інформаційного середовища підприємств. Відповідно, в наукових дослідженнях приділяється у певних випадках більше або менше уваги тим або іншим компонентам зазначеного феномену інформаційного середовища підприємств.

В роботі К. Йоннергард та співавторів [2] представлено трактування сутності досліджуваного поняття в рамках акценту на охопленні комплексу його ознак. А саме, дослідники вказують, що інформаційне середовище є системою функціонування економічного актора (підприємства) чи об'єкта, який належить підприємству (підприємницькій мережі, кластеру) в умовах відносин, заснованих на прозорих та вичерпних інформаційних даних, із основними зацікавленими особами та контрагентами. Найбільш поширеним типом відносин є взаємодія із клієнтами (постійними і потенційними) через систему комунікації, що забезпечує просування продукції (послуг), з інвесторами за допомогою всебічних інформаційних даних, які визначають всі показники розвитку, партнерів (постачальників) із застосуванням інформації, необхідної для співробітництва, інших категорій зацікавлених сторін. Варто зазначити, що, окрім врахування суб'єктно-об'єктної, комунікаційної складових, у даному визначенні представлено посилення на ознаку прозорості (зазначається, що становлення досліджуваного феномену здійснюється в умовах відносин, заснованих на прозорих та вичерпних інформаційних даних). К. Йоннергард та співавтори [2] визначають відносини із зацікавленими особами та контрагентами на засадах прозорості. Крім того, конкретний стан вказаного терміну відрізняється суб'єктною складовою. Можемо зазначити, що хоча дослідники і концентруються на суб'єктно-об'єктній та комунікаційній складовій, прозорості феномену, їх визначення має ознаки комплексності в площині вказаних складових як системоутворюючих.

По-четверте, потрібно відмітити віртуалізаційний підхід, який передбачає характеристику зазначеного феномену з позицій його наповнюваності залежно від охоплення в рамках всіх можливих віртуальних джерел. В розрізі акценту на зазначений підхід автори часто при характеристиці інформативного простору використовують термін «інформаційна сфера».

Як зазначає М. Кісіловська [3], частота появи в літературі терміну «інформаційна сфера» зростає з другої половини 1990-х років разом із розвитком віртуальної сфери людського життя. Це багатоаспектна концепція, яка еволюціонувала з розвитком інформаційних технологій. Спочатку інформаційна сфера в основному стосувалася інформаційних ресурсів у бібліотеках та архівах, але з часом, особливо з розвитком Інтернету та мобільних технологій, її сфера значно розширилася, і складалася із технічних, соціальних, культурних та інформаційних аспектів. Тепер вона включає традиційні джерела новин, соціальні мережі, блоги, онлайн-форуми та інші форми цифрового спілкування. Інформаційна сфера є предметом інтенсивних досліджень у різних галузях, таких як інформатика, соціологія, педагогіка та філософія, що відображає її складність і багатогранність. Визначення цього поняття різноманітні та охоплюють багато точок зору, від технічної до соціальної та філософської. Л. Флоріді, піонер у вивченні інформаційної сфери, визначає її як глобальне інформаційне середовище, що охоплює систему послуг і даних, закодованих у різних носіях, що включає всі види даних, інформації та знань, без обмежень щодо розміру, типології або логічної структури [4]. Для зазначеного дослідника інформаційна сфера – це інформаційний простір, який

охоплює всі інформаційні ресурси, доступні за допомогою цифрових технологій, це все інформаційне середовище, в якому ці дані створюються, зберігаються, обробляються та використовуються їх користувачами.

Відповідно, в рамках віртуалізаційного підходу сутність поняття інформаційний простір підприємства може мати таке визначення. А саме, інформаційний простір підприємства є системою даних, представлених в рамках різних інформаційно-комунікаційних джерел, що складається із всіх видів інформаційних відомостей без обмежень стосовно типології, структури, розмірів [авторське визначення]. В рамках даного визначення здійснено акцент на віртуалізацію, яка забезпечує вичерпність даних, які представлено в різних інформаційних джерелах. Можемо зазначити, що це визначення сформульовано нами виключно стосовно орієнту на даний підхід і ми дотримуємось комплексного підходу, в рамках якого також буде сформульовано авторське бачення стосовно вказаної проблематики.

По-п'яте, є підхід, яким передбачено системне бачення віртуалізації всіх можливих даних стосовно розвитку підприємства (системно-віртуалізаційний підхід). Через призму вказаного підходу розглядають інформаційну сферу, інформаційне середовище як на загальному рівні, так і на рівні суб'єктів (в тому числі підприємств).

Інформаційне середовище постійно розвивається і включає не лише цифрові простори, а й аналогові та офлайнові, що робить його більш всеохопним та динамічним, ніж сам кіберпростір. Подібним чином Б. Беренфельд сприймає інформаційну сферу, трактуючи її як систему єдності та доступності інформації, виробленої людством, охоплюючи всі старі та нові медіа, які вносять порядок у віртуальний хаос [3].

Ф. Вебстер розуміє інформаційну сферу як мережу технологій і процесів, що системно забезпечують глобальний збір, аналіз і розповсюдження інформації, наголошуючи на важливості ІКТ як її ключового елемента [7]. Тобто, автор в рамках орієнту на ознаку системності та віртуалізації вказує на те, що ІКТ, адаптовані під суб'єкта (підприємство), забезпечують системне створення інформаційного середовища.

На наш погляд, врахування можливостей адаптації ІКТ до умов підприємства є актуальною передумовою ефективного розвитку в розрізі існування великих баз даних, які несистематизовані і не дають достатньо вичерпної інформації стосовно особливостей його функціонування.

По-шосте, потрібно відзначити підхід стосовно визначення інформаційного середовища підприємства в площині його характеристик з огляду на стан внутрішньо-зовнішнього походження.

Ідея про те, що зовнішнє інформаційне середовище надає інформацію про діяльність підприємства пов'язана із дослідженнями у розрізі вартісної оцінки ефективності. Зовнішня інформація від конкурентів може бути використана для порівняння управлінської ефективності та покращення компенсаційних контрактів. Зовнішня інформація, узагальнена в ціні акцій, може бути використана як механізм біржового моніторингу та покращення продуктивності підприємства. В дослідженні Н. Шрофф і Р. Верді [6] вказано, що зовнішнє інформаційне середовище підприємств є основою для ухвалення інвестиційних рішень і одним із найважливіших чинників формування ринкової вартості.

Матеріали досліджень показують, що краща інформація може покращити інвестиції, оскільки вона дозволяє акціонерам краще контролювати дії менеджерів. Крім того, інформація про одне підприємство, його інвестиційний розвиток може вплинути на інвестиції конкурентів. Діяльність підприємства з надання неправдивої звітності, що підтверджується підробкою даних бухгалтерського обліку та шахрайством, може призвести до неоптимальних інвестицій конкурентів через їхню залежність від помилкової інформації. Шахрайське розкриття інформації та фінансові звіти телекомунікаційної компанії WorldCom (США) мали реальний негативний вплив на інші телекомунікаційні компанії, уряди та ринки капіталу. Можна припустити, що інформаційне середовище, в якому працює іноземна дочірня компанія, визначається як кількість і якість інформації, розкритої аналогічними підприємствами та інформаційними посередниками, може допомогти головній компанії контролювати інвестиційні рішення дочірньої компанії. Це відбувається тому, що головні компанії можуть отримати уявлення про управлінські дії, спостерігаючи за зовнішньою інформацією. Наприклад, вони можуть використовувати зовнішню інформацію для прогнозування попиту в сфері діяльності дочірньої компанії, рівня конкуренції, а також прибутковості та інвестиційних витрат прямих конкурентів. Ці дані можуть бути використані для порівняння дій та ефективності роботи керівників дочірніх компаній.

Насичене зовнішнє інформаційне середовище дозволяє головним компаніям краще оцінити, чи відповідають інвестиції дочірній компанії можливостям її розвитку.

По-сьоме, заслуговує уваги процесний підхід, заснований на розгляді інформаційного середовища підприємства в площині такого фактору, як внутрішньогалузева передача інформації.

Як зазначають З. Сайяді та співавтори [5], розуміння корпоративного інформаційного середовища та факторів, явищ, що на нього впливають, відіграє важливу роль в аналізі фінансових звітів і встановленні дотримання стандартів бухгалтерського обліку, законів щодо фінансової звітності. Одним із досліджуваних явищ на фінансових ринках є внутрішньогалузева передача інформації

підприємств. Дослідження внутрішньогалузевої передачі інформації показують, що фінансові звіти підприємств галузі надають інформативні відомості про окремі підприємства та задокументовані значні реакції цін на акції на оголошення аналогічних підприємств галузі про прибутки, прогнози доходів керівництва, дивіденди, банкрутство і перерахунок прибутків. Крім того, в деяких галузях ефективність аналогічних підприємств є більш інформативною, ніж в інших.

Розглядаючи різні теорії, які припускають вплив явища внутрішньогалузевої передачі інформації на поведінку керівника та вимоги до інформації, постає важливе питання, чи відрізняється фінансова звітність та її якість у галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком і підприємствах, що працюють у корельованих середовищах. Аналіз емпіричних досліджень [5] свідчить, що у галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком звіти колег з галузі, ймовірно, нададуть корисну інформацію для оцінювання ефективності окремих підприємств. З інформаційної точки зору, оскільки існує більше корисної інформації від колег по галузі в галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком, попит на добровільне розкриття, ймовірно, буде нижчим, і це призведе до меншого добровільного розкриття. З іншого боку, конформістська перспектива передбачає два протилежні ефекти впливу на корпоративне інформаційне середовище в галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком. А саме, підприємства, що працюють у корельованому середовищі, більш схильні демонструвати конформістську поведінку. В корельованому середовищі менеджери імітують рішення своїх колег, навіть за рахунок ігнорування власної приватної інформації. Отже, ймовірно, що в галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком підприємства керують своїми доходами так, щоб їхні доходи були ближчими до доходів компаній-аналогів у галузі. З іншого боку, в галузях із високим внутрішньогалузевим зв'язком менеджери підприємств можуть мати сильніші стимули до добровільного розкриття інформації для підвищення своєї репутації.

В рамках вказаного процесного підходу потрібно відмітити роль внутрішньогалузевої передачі інформації про негативний вплив підприємства на екологію на якість його інформаційного середовища. В даному випадку, передавання такої внутрішньогалузевої інформації про негативний екологічний вплив підприємства може мати прямий зв'язок із скороченням попиту на продукцію (послуги) з боку екологічно орієнтованих споживачів, із зниженням інтересу з боку інвесторів (більшість із яких прагнуть уникати іміджевих ризиків стосовно фінансування компаній, які несуть загрозу екології). Вказане можна назвати сучасною тенденцією поваги до відповідального управління виробництвом.

В дослідженні Х. Ксіао [8] розглянуто причинно-наслідковий вплив забруднення повітря на корпоративне інформаційне середовище. Емпіричні висновки автора вказують на те, що підприємства, розташовані в містах із сильним забрудненням повітря, як правило, відчувають більшу асиметрію інформації. Економічні механізми, що стоять за цією випадковою асоціацією, походять від негативного впливу забруднення повітря на корпоративне управління та управлінський людський капітал. Зокрема, позитивний причинно-наслідковий зв'язок між забрудненням повітря та асиметрією корпоративної інформації менш виражений для компаній із сильнішим корпоративним управлінням і кращими управлінськими здібностями. Крім того, компанії, які створюють більш суттєве забруднення повітря, як правило, мають менше засідань правління. Відповідно, внутрішньогалузева передача інформації про професійне, ефективне корпоративне управління, продуктивні заходи в розрізі екологічно орієнтованого сталого розвитку може сприяти залученню інвесторів (в тому числі іноземних), підтримуватиме попит з боку споживачів, які мають «зелені» уподобання.

Можемо відмітити, що актуальним на нинішньому етапі є фактор внутрішньогалузевої передачі інформації про досягнення підприємством цілей сталого розвитку (соціальних, економічних та екологічних) в рамках стратегії соціальної корпоративної відповідальності. Концепція сталого розвитку була започаткована в рамках програмних засад ООН і заснована на 17 ключових цілях. Більшість країн визнають відповідальність в сфері реалізації цілей сталого розвитку. І, відповідно, визнання та прийняття на себе відповідальності стосовно досягнення цілей сталого розвитку здійснюють компанії різних галузей економіки. Їх ініціативи та результати в даній сфері демонструються на рівні корпоративних звітів, іноді це звіти про сталий розвиток. У окремих підприємств вказані цілі мають загальні декларативні орієнтири, і їх визначення необхідне для інформування зацікавлених користувачів інформації стосовно орієнтиру на сталий розвиток. В інших компаній врахування цілей сталого розвитку має дійсно важливе значення завдяки корпоративним стратегічним орієнтирам, закладеним керівництвом або власниками. І такі компанії є піонерами у здійсненні відповідального виробництва, створення позитивного екологічного ефекту завдяки власній економічній діяльності. Вказані підприємства мають багаторівневе інформаційне середовище, учасники якого здійснюють власний внесок у досягнення цілей сталого розвитку. А саме, на рівні вищого керівництва визначаються стратегічні пріоритети в даному напрямку. На рівні середньої ланки управління встановлюються завдання, цілі щодо здійснення економічної діяльності із урахуванням орієнтирів сталого розвитку, визнаних на стратегічному рівні. В межах нижчої ланки управління менеджмент доводить до персоналу, яким чином слід виконувати завдання, функції з огляду на сприяння досягненню цілей сталого розвитку.

Керуючись положеннями основних наукових підходів, нами запропоновано авторський підхід щодо визначення сутності поняття. Зокрема, інформаційне середовище підприємства є динамічною, системно організованою та максимально контрольованою сукупністю зовнішніх та внутрішніх джерел інформації, великих даних, суб'єктів продукування, аналізу, обробки та систематизації, використання інформаційних відомостей. Варто зазначити, що в рамках представленого визначення, хоча і враховано більшість наукових підходів, ключовий акцент здійснено на комплексному.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи проведене дослідження, констатуємо, що нами виокремлено наступні наукові підходи стосовно трактування сутності поняття «інформаційне середовище підприємства». А саме, можна виділити наступні підходи: організаційно-діяльнісний підхід, в рамках якого визначається трактування зазначеного терміну з огляду на посилення на те, що цей феномен є організованим та функціонує; стимулюючий підхід, через призму якого розглядається інформаційне середовище підприємств, яке сприяє та активізує становлення екологічних, соціальних та управлінських показників сталого розвитку; комплексний підхід стосовно визначення сутності поняття інформаційного середовища підприємств, пов'язаний із врахуванням посилення на суб'єктно-об'єктну, структурну, функціональну та комунікаційну складові; віртуалізаційний підхід, який передбачає характеристику зазначеного феномену з позицій його наповнюваності залежно від охоплення в рамках всіх можливих віртуальних джерел; підхід, яким передбачено системне бачення віртуалізації всіх можливих даних стосовно розвитку підприємства (системно-віртуалізаційний підхід); підхід стосовно визначення інформаційного середовища підприємства в площині його характеристик з огляду на стан внутрішньо-зовнішнього походження; процесний підхід, заснований на розгляді інформаційного середовища підприємства в площині такого фактору, як внутрішньогалузева передача інформації. З огляду на зміст вказаних підходів, сформульовано авторське трактування сутності досліджуваного поняття, визначеного більшою мірою в площині комплексного підходу.

Література

1. Чубаєвський В. Корпоративний інформаційний простір: сутність та еволюція. *Scientia fructuosa*. 2022. Том 144. № 4. С. 84–97. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)06](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)06).
2. Jonnergård K., von Koch C., Nilsson O. Information environment – An exploration and clarification of the concept based on prior literature. *Advances in Accounting*. 2020. Vol. 50. 100486. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2020.100486>.
3. Kisilowska M. Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny. *Zagadnienia Informatyki Naukowej. Studia Informatyczne*. 2011. Vol. 49/2 (98). S. 35–52.
4. Lavazza A., Farina M. Infosphere, datafication, and decision-making processes in the AI era. *Topoi*. 2023. Vol. 42(3). P. 843–856.
5. Sajadi Z., Pourhaidari O., Khodamipour A. Effects of Intra-Industry Connectedness on Corporate Information Environment. *Journal of Accounting Advances*. 2017. Vol. 9(2). P. 35-62. DOI: 10.22099/jaa.2018.4795.
6. Shroff N., Verdi R. S. Information Environment and the Investment Decisions of Multinational Corporations. *The Accounting Review*. 2014. Vol. 89. No. 2. P. 759-790. DOI: 10.2308/accr-50643.
7. Webster F. Theories of the information society. London : Routledge, 2014. 416 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315867854>.
8. Xiao H. How does air pollution affect corporate information environment? *Journal of Financial Research*. 2022. Vol. 45. Iss. 4. P. 987–1016. DOI: <https://doi.org/10.1111/jfir.12305>.
9. Zhu P., Li Z., Meng X., Chen Z. Information Infrastructure and Environmental, Social, and Governance Performance of the Enterprise: A Quasi-Experimental Analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*. 2024. Vol. 60(12). P. 2768–2782. DOI: <https://doi.org/10.1080/1540496X.2024.2324188>.

References

1. Chubaievskiy, V. (2022), "Corporate information space: essence and evolution", *Scientia fructuosa*, Vol. 144, no. 4, pp. 84-97, DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)06](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)06).
2. Jonnergård, K., von Koch, C. and Nilsson, O. (2020), "Information environment – An exploration and clarification of the concept based on prior literature", *Advances in Accounting*, Vol. 50, 100486, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2020.100486>.
3. Kisilowska, M. (2011), "Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny", *Zagadnienia Informatyki Naukowej. Studia Informatyczne*, Vol. 49/2(98), pp. 35–52.
4. Lavazza, A. and Farina, M. (2023), "Infosphere, datafication, and decision-making processes in the AI era", *Topoi*, Vol. 42(3), pp. 843–856.
5. Sajadi, Z., Pourhaidari, O. and Khodamipour, A. (2017), "Effects of Intra-Industry Connectedness on Corporate Information Environment", *Journal of Accounting Advances*, Vol. 9(2), pp. 35-62, DOI: 10.22099/jaa.2018.4795.

6. Shroff, N. and Verdi, R.S. (2014), "Information Environment and the Investment Decisions of Multinational Corporations", *The Accounting Review*, Vol. 89, no. 2, pp. 759-790, DOI: 10.2308/accr-50643.

7. Webster, F. (2014), *Theories of the information society*, Routledge, London, UK, 416 p., DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315867854>.

8. Xiao, H. (2022), "How does air pollution affect corporate information environment?", *Journal of Financial Research*, Vol. 45, Iss. 4, pp. 987-1016, DOI: <https://doi.org/10.1111/jfir.12305>.

9. Zhu, P., Li, Z., Meng, X. and Chen, Z. (2024), "Information Infrastructure and Environmental, Social, and Governance Performance of the Enterprise: A Quasi-Experimental Analysis", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 60(12), pp. 2768–2782, DOI: <https://doi.org/10.1080/1540496X.2024.2324188>.

Купчак О.І.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВА»

Мета. Систематизація наукових підходів стосовно визначення сутності поняття інформаційного середовища підприємства.

Методика дослідження. В роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. А саме, завдяки системному підходу проведено систематизацію позицій науковців стосовно досліджуваної проблематики. Завдяки використанню методу індукції забезпечено збір окремих даних для встановлення категорій наукових підходів, які застосовуються для характеристики та визнання змісту досліджуваного поняття.

Результати дослідження. Виокремлено наступні наукові підходи стосовно трактування сутності поняття «інформаційне середовище підприємства»: організаційно-діяльнісний підхід, в рамках якого визначається трактування зазначеного терміну з огляду на посилення на те, що цей феномен є організованим та функціонує; стимулюючий підхід, через призму якого розглядається інформаційне середовище підприємств, яке сприяє та активізує становлення екологічних, соціальних та управлінських показників сталого розвитку; комплексний підхід стосовно визначення сутності поняття інформаційного середовища підприємств, пов'язаний із врахуванням посилення на суб'єктно-об'єкту, структурну, функціональну та комунікаційну складові; віртуалізаційний підхід, який передбачає характеристику зазначеного феномену з позицій його наповнюваності залежно від охоплення в рамках всіх можливих віртуальних джерел; підхід, яким передбачено системне бачення віртуалізації всіх можливих даних стосовно розвитку підприємства (системно-віртуалізаційний підхід); підхід стосовно визначення інформаційного середовища підприємства в площині його характеристик з огляду на стан внутрішньо-зовнішнього походження; процесний підхід, заснований на розгляді інформаційного середовища підприємства в площині такого фактору, як внутрішньогалузева передача інформації. Сформульовано авторське трактування сутності досліджуваного поняття, визначено більшою мірою в площині комплексного підходу. Визначено, що інформаційне середовище підприємства є динамічною, системно організованою та максимально контрольованою сукупністю зовнішніх та внутрішніх джерел інформації, великих даних, суб'єктів продукування, аналізу, обробки та систематизації, використання інформаційних відомостей.

Наукова новизна результатів дослідження. Набули подальшого розвитку теоретичні підходи стосовно концептуалізації змісту поняття «інформаційне середовище підприємства» через встановлення його основних ознак та трактування, заснованого на комплексності.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можливо використати при розробці науково-методичних матеріалів щодо вказаної проблематики.

Ключові слова: інформаційне середовище підприємства, віртуалізація, сталий розвиток, внутрішньогалузева передача інформації, зовнішні та внутрішні джерела інформації, споживачі, інвестори.

Kupchak O.I.

THE ESSENCE OF CONCEPT OF "INFORMATION ENVIRONMENT OF AN ENTERPRISE"

Purpose. The aim of the article is the systematization of scientific approaches to defining the essence of the concept of the information environment of the enterprise.

Methodology of research. General scientific and special research methods were used during the study. Namely, the positions of scientists on the researched issues were systematized due to the systematic approach. The collection of individual data was ensured thanks to the use of the induction method in aim to establish categories of scientific approaches that are used to characterize and recognize the content of the studied concept.

Findings. The following scientific approaches to the interpretation of the essence of the concept of "information environment of the enterprise" are distinguished: an organizational-activity approach, within which the interpretation of the specified term is determined in view of the fact that this phenomenon is organized and functions; a stimulating approach, through the prism of which the information environment of enterprises is considered, which promotes and activates the formation of environmental, social and managerial indicators of sustainable development; a comprehensive approach to determining the essence of

the concept of the information environment of enterprises, associated with taking into account the reference to the subject-object, structural, functional and communication components; a virtualization approach, which provides for the characterization of the specified phenomenon from the standpoint of its filling depending on the coverage within the framework of all possible virtual sources; an approach that provides for a systemic vision of the virtualization of all possible data regarding the development of the enterprise (system-virtualization approach); an approach to determining the information environment of the enterprise in terms of its characteristics in view of the state of internal-external origin; process approach, based on the consideration of the information environment of the enterprise in the plane of such a factor as intra-industry information transfer. The author's interpretation of the essence of the studied concept, defined to a greater extent in the plane of a comprehensive approach, is formulated. It is determined that the information environment of the enterprise is a dynamic, systematically organized and maximally controlled set of external and internal sources of information, big data, subjects of production, analysis, processing and systematization, use of information.

Originality. Theoretical approaches to conceptualizing the content of the concept of "information environment of the enterprise" have been further developed by establishing its main features and interpretation based on complexity.

Practical value. The results of the conducted research can be used in the development of scientific and methodological materials on the specified issues.

Key words: information environment of the enterprise, virtualization, sustainable development, intra-industry information transfer, external and internal sources of information, consumers, investors.

СТАТИСТИКА, ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 338.512:631.151:657.1
JEL Classification: O21, Q12, M40

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.22

Свиноус І.В.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет,
Туржанський В.А.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку та фінансів,
Університет економіки і підприємництва, м. Хмельницький,
Шепель Т.П.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку і аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Нікітченко С.О.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та біржової
діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м.Київ

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Svynous I.V.,
dr.sc.(econ.), professor, professor
at the department of accounting and taxation,
Bila Tserkva National Agrarian University,
Turzhanskyi V.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of accounting and finance,
University of Economics and Entrepreneurship, Khmelnytskyi,
Shepel T.P.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department accounting and analysis,
Lviv Polytechnic National University,
Nikitchenko S.O.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of
organization of entrepreneurship and stock exchange,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

THE ECONOMIC CONTENT OF PRODUCTION COSTS IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Постановка проблеми. Важливим елементом системи управління підприємством є оцінювання ефективності управлінської діяльності, яка передбачає порівняння результатів діяльності з витратами на досягнення цих результатів. Будь-які витрати ресурсів (трудових ресурсів, таких як основні засоби, матеріали, робочий час та заробітна плата) можна вважати витратами. Якщо діяльність суб'єкта господарювання безпосередньо приносить дохід, то результатами вважаються:

виробництво продукції (робіт, послуг) у вартісному або натуральному виразі, вартість реалізованої продукції (робіт, послуг) у натуральному, умовно-натуральному виразі, прибуток, маржинальний дохід тощо, або якщо дохід від діяльності безпосередньо не генерується, результатом є економія. Таким чином, можна сказати, що практично всі обґрунтування управлінських рішень щодо розвитку підприємств базуються на показнику собівартості продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації, аналізу, планування та обліку собівартості продукції досліджували такі дослідники, як І. О. Бланк, М. П. Войнаренко, В. М. Нижник, С. О. Ніколаєва, О. О. Орлов, В. І. Петрова, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, В. Ф. Палій, М. Г. Чумаченко та ін. Велика кількість даних про витрати та різноманітні методології, розроблені наукою, вимагають спеціальних адаптацій для їх ефективного застосування в сучасних економічних умовах.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі узагальнення результатів дослідження запропонувати рекомендації теоретичного характеру щодо розуміння поняття «витрати виробництва» в системі обліку та управління підприємством.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній теорії існує декілька близьких за змістом понять: «витрати», «затрати» та «собівартість». Ці поняття розглядаються як залежна та незалежна змінні у цільовій функції, яка характеризує взаємозв'язок між виробничими ресурсами та обсягом виробництва продукції (робіт, послуг), а також у функції, оберненій до виробничої функції, яка показує взаємозв'язок між обсягом виробництва продукції (робіт, послуг) та витратами. Неправильне визначення цих понять призводить до некоректного формування параметрів виробничої та витратної функцій і, як наслідок, до некоректного економічного обґрунтування управлінських рішень (обидві ці функції характеризують ефективність господарської діяльності, а, отже, ресурси (або витрати ресурсів) і результати діяльності (яка порівнює продукт з витратами). У цьому контексті потребує уточнення зміст та взаємозв'язок понять «витрати», «затрати» та «собівартість».

Питанням оцінювання та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Узагальнюючи літературні джерела, слід зазначити, що протягом тривалого часу розрахунок фактичних виробничих витрат був пов'язаний з певними труднощами. Потреба в калькулюванні собівартості продукції виникла з розвитком ринкових відносин і революцією цін, коли товари почали реалізовуватися за вартістю, близькими до собівартості виробництва, і були запроваджені конкурентні механізми регулювання норми прибутку. З того часу відбуваються найбільш активні та детальні дослідження витрат виробництва та калькулювання собівартості виробленої продукції, публікуються основні економічні праці на цю тему.

Так, одним з перших визначення витрат виробництва та підходу до їх калькулювання дав І. Г. Ділунасу, який у своїй праці «Перші начала камеральної науки» перерахував елементи калькуляції витрат, які можна назвати «основою нормативного калькулювання» [1]. Пізніше П. І. Рейнбот ввів термін «звіт про витрати» у своєму підручнику з фабричної бухгалтерії [2]. У ринковій економіці різні сектори виробництва отримують різні прибутки, навіть якщо вони мають однаковий обсяг інвестованого капіталу. Це пояснюється тим, що в умовах конкуренції капітал безперервно перетікає з одного сектору в інший, що призводить до рівного розподілу прибутку, якщо капітал, інвестований у все виробництво, має однакову величину. За цих умов товари продаються вже не за собівартістю, а за ціною виробництва, яка складається з витрат виробництва ($c + v$) плюс середній прибуток (p). Закон вартості, як загальний закон товарного виробництва, має свої особливості. Між вартістю і ринковою ціною існує проміжна ланка – ціна виробництва, і ринкова ціна відхиляється від ціни виробництва, а не від вартості.

Термін «витрати виробництва» використовується неоднозначно. Різні тлумачення призвели до появи різних теорій, що охоплюють різні аспекти проблеми витрат виробництва. Донедавна у вітчизняній літературі та практиці про витрати виробництва або виробничі витрати говорили лише в бухгалтерському розумінні, тоді як за кордоном широко використовувалися витрати заміщення, тобто витрати використання ресурсу, оцінені з точки зору упущеної вигоди від невикористання цього ресурсу в раціональний, альтернативний спосіб.

Корисність продукту є репрезентативною концепцією маржиналістської школи. Представники австрійської школи К. Менгер, Ф. фон Візер і Л. Вальрас застосували маржиналістський підхід до проблем корисності (граничної корисності), цінності товарів і послуг та витрат виробництва. Ф. фон Візер сформулював «закон витрат виробництва».

У маржиналістській теорії основна увага приділяється вирішенню проблеми «які для кого виробляти» та пошуку оптимальної рівноваги у використанні факторів виробництва. Вони вважають, що основний механізм формування вартості факторів виробництва визначає основа витрат, тобто економічна теорія виробництва. Ця концепція має право на існування, оскільки недооцінка цінового фактора, його ролі та значення у виробництві призводить до зниження економічної ефективності [3].

Теорія витрат виробництва розвивалася паралельно з теоріями попиту і пропозиції та факторів виробництва. Так, А. Маршалл розглядав модель пропозиції товарів. Він вважав, що витрати

виробництва формуються кількістю використаної праці та кількістю капіталу, накопиченого для забезпечення робочої сили. На його думку, праця вважається найбільш продуктивною при задоволенні майбутніх потреб, а не теперішніх. Капітал також є продуктом праці, а, отже, відповідає вимогам трудової теорії вартості в тому сенсі, що він є працею, втіленою в засобах виробництва і врахованою у витратах [4].

На сучасному етапі розвитку економічної думки запропоновано різні підходи до проблеми виробничих витрат. Проблема формування собівартості продукції розглядається в наукових працях вітчизняних економістів, але, незважаючи на дослідження цієї проблеми, не існує чіткого визначення цієї категорії. Це пояснюється тим, що кожен автор, на свою думку, включає до виробничої собівартості необхідну складову витрат на матеріальні ресурси.

Проаналізуємо існуючі нормативно-правові підходи до трактування вище зазначеного поняття. У національному законодавстві трактується лише поняття «витрати». Так, п. 3 НП(С)БО 1 визначає витрати як «зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником)» [5]. Крім того, існує П(С)БО16 «Витрати», яке деталізує визнання та склад витрат у бухгалтерському обліку [6].

Враховуючи той факт, що при розробці національних П(С)БО багато положень, у тому числі визначення витрат, було запозичено з МСФЗ, англійському слову «expense», що використовується в МСФЗ, відповідає українське «витрати».

На законодавчому рівні невирішена проблема тлумачення цього поняття в Господарському кодексі України (ГКУ). Так, визначення поняття «витрати»/«затрати» непередбачено і обмежується лише визначенням терміну «збиток», який ототожнюється зі збитком або конкретно витратою. Таким чином, збиток визначається:

– відповідно до частини 2 статті 22 Цивільного кодексу України (ЦКУ), збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права [7].

– відповідно до частини 2 статті 224 Господарського кодексу України, збитками є витрати, зроблені неправомірною стороною, втрата або пошкодження майна неправомірної сторони, а також не одержані неправомірною стороною доходи, які вона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності.

Таким чином, існують певні розбіжності у визначеннях.

Основною причиною такого розмежування понять «витрати» та «затрати» є вплив принципу періодичності в бухгалтерському обліку. Витрати, понесені підприємством, можуть стати витратами в тому періоді, в якому вони були понесені, або в наступних періодах, тоді як витрати, визнані в певному періоді, є частиною витрат і передбачають передачу ресурсів підприємства, що зменшує його прибуток за цей період [8].

Вважаємо, що визначення цього терміну не може повністю відповідати умовам, пов'язаним з фактом оплати за отримані ресурси. Це пов'язано з тим, що, як правило, момент визнання витрат не збігається з моментом оплати (тобто з моментом понесення витрат), що зумовлює необхідність розмежування цих понять. На нашу думку, під витратами слід розуміти вартість придбаних ресурсів, незалежно від факту їх оплати. Пропонуємо називати суму кредиторської заборгованості за придбаний ресурс платежем, так само, як і платежі за інші види ресурсів. Сума платежу може бути більшою, меншою або дорівнювати вартості ресурсів, придбаних підприємством у даному періоді.

Поява поняття незавершеного виробництва у функції витрат пов'язана з часовою визначеністю факту господарської діяльності. Ця відмінність є важливою в галузях з безперервним виробничим циклом, таким є м'ясне та яєчне птахівництво. Визначаючи поняття «собівартість», вважаємо за необхідне зазначити, що це поняття стосується лише готового продукту, а, отже, собівартість продукту не слід розглядати як синонім поточних витрат.

З'ясовуючи економічну природу виробничих витрат, слід виходити із сутнісних характеристик виробництва як суспільного явища, що має подвійний характер. З одного боку, це процес виробництва-споживання ресурсів (засобів виробництва і робочої сили), з іншого боку, це процес створення продукту. Отже, витрати виробництва, які є вартісним вираженням використаних у виробництві ресурсів, трансформуються в собівартість в результаті створення нової продукції.

Тому важливо розуміти одну ключову характеристику у сфері розмежування понять «витрати» та «затрати». «Витрати» – це складна економічна категорія, яка визначається їх місцем, роллю та стадією виникнення в діяльності підприємства або інтегрованої бізнес-структури.

Витрати визнаються зменшенням власного капіталу (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками) лише за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

Отже, будь-яке зменшення активів або збільшення зобов'язань призводить до витрат, що призводить до зменшення власного капіталу. З іншого боку, витрати – це зменшення одного активу і збільшення іншого або збільшення на ту саму суму активу і зобов'язання.

Таким чином, витратами є будь-яке використання ресурсів, включаючи придбання активу, тоді як термін «затрати» стосується лише такого використання ресурсів, яке узгоджується з отриманими доходами при визначенні фінансового результату суб'єкта господарювання у відповідному звітному періоді (дотримання принципу нарахування та відповідності доходів і витрат).

Витрати накопичуються протягом певного періоду часу, і кінець цього періоду визначається тоді, коли повністю виконані умови для визнання активу, щодо якого були здійснені витрати. Або ж це момент часу, коли стає очевидним, що понесені витрати зменшують економічні вигоди суб'єкта господарювання, не створюючи при цьому нових активів. Тому логічно, що після певного періоду накопичення витрати призводять до формування зобов'язань або зменшення активів (відображаються в балансі). У цьому полягає принципова відмінність, яка відрізняє одне поняття від іншого.

Відповідно до П(С)БО 16, витрати звітного періоду визнаються або зменшенням активу, або збільшенням зобов'язання.

Таким чином, поняття «витрати», «собівартість» не є синонімами. Під витратами розуміють придбання ресурсу, а момент, коли суб'єкт господарювання отримує право власності на придбаний ресурс, необов'язково збігається з моментом сплати винагороди за ресурс.

Отже, умова сплати компенсації за ресурси не є обов'язковою для визнання факту придбання ресурсів як витрат. Платіж може бути більшим, меншим або рівним витратам. Витрати можуть призвести до отримання майбутніх економічних вигод суб'єктом господарювання (у цьому випадку витрати визнаються активом) або можуть бути визнані витратами поточного періоду (коли придбані ресурси використовуються за призначенням і залишають суб'єкт господарювання в тому ж періоді, в якому вони були придбані).

Під витратами слід розуміти ресурси, використані підприємницькою структурою за призначенням. Під час використання ресурси не залишають підприємство, а переходять з однієї форми в іншу.

Витрати включають:

а) собівартість готової продукції (товарів, послуг), коли ресурси пройшли всі стадії обробки і відповідають вимогам якості нормативно-технічної документації;

б) незавершене виробництво (у тому числі вартість ресурсів, які не пройшли всіх стадій обробки);

в) вартість браку і відходів.

Витрати підприємства виникають, коли ресурси залишають підприємство або коли змінюється вартість ресурсів.

Поняття «витрати», «затрати» та «собівартість» використовуються в практиці управління підприємством у різних сферах діяльності. Так, термін «витрати» використовується в аналізі грошових потоків, оскільки він пов'язаний з дослідженням обсягу ресурсів, витрачених на оплату запасів, робіт і послуг. Термін «платіж» стосується вибуття активів і використовується для визначення фінансових результатів, що виникають у результаті різних господарських операцій, як реалізація продукції, робіт, послуг та надлишкових активів, перепродаж товарів, фінансові операції, втрата споживчої вартості активів і, як наслідок, зменшення фінансових результатів. Термін «собівартість» означає оцінку вартості ресурсів, спожитих у процесі виробництва. При цьому процедура споживання ресурсів відображається у перенесенні ресурсів на відповідну статтю активу (наприклад, матеріали перетворюються на незавершене виробництво).

Собівартість готової продукції (робіт, послуг) представляє собою частину виробничої собівартості, тобто витрати, пов'язані з продукцією, яка пройшла всі стадії обробки і була прийнята відділом технічного управління. Різниця між виробничою собівартістю та вартістю готової продукції (робіт, послуг) кількісно визначається як вартість незавершеного виробництва. Таким чином, наш підхід до трактування понять «витрати», «затрати» та «собівартість» більш повно охоплює господарські операції, враховуючи операції, пов'язані з браком та відходами, та відрізняється від наявних в літературі віднесенням собівартості та незавершеного виробництва до виробничої собівартості, усуваючи суперечливі ознаки (наприклад коли операція з передоплати товару, яка з економічної точки зору є доходом, визнається витратами підприємства) та усунення дублювання комерційних операцій (коли особливості придбання товарів та послуг не визнаються витратами). Чіткіше визначення цих понять дає змогу точніше визначити параметри функції витрат та підвищує релевантність моделювання управлінських рішень щодо повного завантаження виробничих потужностей, контролю витрат, мотивації персоналу до досягнення цільових показників витрат та якості планування ресурсів.

Відповідно до п. 11 П(С)БО 16, собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості реалізованої протягом звітного періоду продукції (робіт, послуг), нерозподілених постійних загальновиробничих витрат та наднормативних виробничих витрат. Загально прийнято вважати, що виробнича собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) – це виражені в грошовій формі поточні витрати суб'єкта господарювання на виробництво продукції.

Для цих цілей у статті 3 ПКУ собівартість реалізованих товарів, робіт, послуг – це витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом та/або придбанням товарів, реалізованих протягом звітного податкового періоду, які визначаються відповідно до П(С)БО та застосовуються з урахуванням положень статті 3 ПКУ.

Узагальнюючи наведений вище підхід до визначення витрат, можна виділити декілька основних моментів:

1. виробнича собівартість та основні витрати є взаємопов'язаними категоріями, оскільки в їх основі лежить праця, витрачена на виробництво. Водночас, вони не є еквівалентними. Вартість визначається суспільними витратами виробництва, тоді як собівартість визначається індивідуальними витратами і є економічною категорією на рівні підприємства. З економічної точки зору, собівартість – це грошовий вираз витрат суб'єкта господарювання на виробництво та реалізацію продукції. Спожиті в процесі виробництва засоби не є суспільно необхідними витратами і включаються до собівартості продукції за поточними цінами, тому кількісно вони не відповідають тій частині вартості, яку вони відображають;

2. основою собівартості продукції (робіт, послуг) є витрати живої праці, які враховуються у фактично сплаченій сумі, включаючи частину витрат на відтворення робочої сили;

3. собівартість продукції (робіт, послуг) – це вартісна оцінка використовуваних у процесі її виробництва природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних засобів, трудових ресурсів та інших витрат на виробництво і реалізацію. Таким чином, вона відображає величину витрат, необхідних для забезпечення процесу простого відтворення на підприємстві, і є формою відшкодування спожитих факторів виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи існуючі підходи до визначення сутності собівартості продукції, можна сказати, що собівартість продукції – це плата за можливість виробництва (плата за використання ресурсів, послуг, робіт, тощо), яка дає змогу досягти поставленої мети (основною в умовах ринкових відносин є максимізація прибутку).

Досягнення головних і першочергових цілей у господарській діяльності підприємства можливе лише на основі наукового управління процесом господарської діяльності. Це виправдано, коли асортимент продукції та ринки збуту стабільні, але не доцільно в сучасних мінливих умовах. Він вказує на те, що компаніям слід приділяти більше уваги таким сферам, як збут продукції, збільшення доходів і поліпшення фінансових показників. Крім зниження витрат і цін, вони повинні також підвищувати якість, покращувати споживчі характеристики і збільшувати обсяги продажів.

Собівартість продукції є важливим економічним показником, що визначає ефективність діяльності підприємств, а її зниження є одним з основних шляхів підвищення ефективності виробництва. Оскільки інтенсифікація вимагає значних інвестицій і практично неможливо скоригувати вплив зовнішніх факторів на рівні окремих суб'єктів господарювання, більшість сільськогосподарських підприємств не в змозі застосовувати нові інтенсивні технології виробництва. У зв'язку з цим все більшу роль відіграють фактори зниження витрат, основними з яких є раціональне використання виробничих ресурсів та режими зниження витрат. Тому можна зробити висновок, що управління виробничими витратами є об'єктивно необхідним у різних видах економічної діяльності, оскільки створює передумови для підвищення їх ефективності та досягнення цілей підприємства.

Література

1. Поліщук О. В. Поняття витрат, їх економічний зміст, фактори впливу на витрати. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 4(1). С. 27-34.
2. Черноіванова Г. С. Визначення поняття «витрати» згідно ПСБО, МСБО та працях сучасних вчених. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 41. С. 71-74.
3. Кондрич В. І. Витрати виробництва: поняття та обліково-економічна сутність. *“Вісник ЖДТУ”: Економіка, управління та адміністрування*. 2013. № 1. С. 102-107.
4. Шматковська Т., Демедюк Л., Рудь Т. До проблематики генезису та дефініції економічної категорії «витрати». *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 2. С. 169-182.
5. Трофімова Г., Стариченко Є., Коваль Н. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «витрати». *Економічний дискурс*. 2021. № 1-2. С. 47-56.
6. Сподарик В. М. Аналіз економічних категорій «затрати» і «витрати» за змістом та призначенням. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 1-2. С. 49-51.
7. Дідоренко Т. В. Сутність витрат як об'єкта бухгалтерського обліку. *Молодий вчений*. 2015. № 1. С. 78-81.
8. Букало Н. А. Витрати підприємства як об'єкт управлінського обліку. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2017. Том 22. Вип. 1. С. 166-169.

References

1. Polishchuk, O.V. (2020), "Concepts of costs, their economic content, factors of the effect on costs", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 4(1), pp. 27-34.
2. Chernoiivanova, H.S. (2013), "The definition of "costs" under NSBU, IAS and the writings of modern scholars", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 41, pp. 71-74.
3. Kondrych, V.I. (2013), "Production costs: concepts and accounting and economic nature", *"Visnyk ZDTU": Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, no. 1, pp. 102-107.
4. Shmatkovska, T., Demediuk, L. and Rud, T. (2016), "To the problems of the genesis and definition of economic category "expenses"", *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 2, pp. 169-182.
5. Trofimova, H., Starychenko Ye. and Koval, N. (2021), "Theoretical and methodological approaches to the interpretation of the concept of «costs»", *Ekonomichniy dyskurs*, no. 1-2, pp. 47-56.
6. Spodaryk, V.M. (2013), "Analysis of economic categories of «expenses» and «charges» by essence and purpose", *Ekonomichniy chasopys-XXI*, no. 1-2, pp. 49-51.
7. Didorenko, T.V. (2015), "Essence of expenses as an object of accounting", *Molodyi vchenyi*, no. 1, pp. 78-81.
8. Bukalo, N.A. (2017), "Business expenditure as an object of management accounting", *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*, Vol. 22, Iss. 1, pp. 166-169.

Свиноус І.В., Туржанський В.А., Шепель Т.П., Нікітченко С.О.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Мета. На підставі узагальнення результатів дослідження запропонувати рекомендації теоретичного характеру щодо розуміння поняття «витрат виробництва» в системі обліку та управління підприємством.

Методика дослідження. Дослідження ґрунтується на загальнонаукових та філософських методологіях дослідження явищ і процесів у системі бухгалтерського обліку. Використовуючи епістемологічний метод, стало можливим розширити та конкретизувати розуміння понять і категорій, пов'язаних з обліком та управлінням підприємством. Шляхом критичного аналізу було забезпечено встановлення проблем, пов'язаних з веденням бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання. Розвиток теорії та методології обліку та управління підприємницькими структурами ґрунтується на методах наукового дослідження, включаючи аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстракцію, ідеалізацію та узагальнення. Крім того, за допомогою порівняльно-правового методу досліджено законодавство, що регулює діяльність суб'єктів господарювання, та вдосконалення бухгалтерського обліку.

Результати дослідження. Встановлено, що поняття «витрати», «затрати» і «собівартість» не є синонімами. Під витратами слід розуміти придбання ресурсів, причому момент отримання підприємством права власності на придбані ресурси може не збігатися з моментом оплати ресурсів – тобто умова оплати придбаних ресурсів не є обов'язковою для визнання факту придбання ресурсів витратами.

Доведено, що витрати виробництва представляють собою плату за можливість ведення виробництва (плата за використання ресурсів, послуг, робіт та ін.), яка змінюється залежно від умов його здійснення, що дозволяє досягти поставлених цілей (основною з-поміж яких в умовах ринкових відносин є максимізація прибутку).

Узагальнення підходів до визначення понять витрат і собівартості дозволило виділити такі характерні ознаки: вартість продукції та її собівартість – взаємопов'язані категорії, оскільки основа їх базується на праці, витраченій на виробництво продукції. Водночас вартість визначається суспільними витратами виробництва, а собівартість – індивідуальними та є економічною категорією рівня підприємства. В економічному розумінні собівартість – це грошовий вираз витрат підприємства на виробництво і реалізацію продукції.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано підхід до трактування понять «затрати», «витрати», «собівартість», що відрізняється від наявних у літературі більш повним охопленням господарських операцій, виключає суперечливі ознаки і дублювання господарських операцій (коли ознака придбання матеріалів і виникнення кредиторської заборгованості розглядається як характеристика понять «затрати» і «витрати» одночасно). Уточнені дефініції цих понять дозволять отримати більш точні параметри функції витрат, підвищити адекватність моделювання управлінських рішень щодо повного завантаження виробничих потужностей, контролю собівартості, мотивації праці персоналу до досягнення цільових показників витрат і підвищення якості планування витрат ресурсів.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для підвищення рівня ефективності управління витратами підприємств, що забезпечить оптимальне використання матеріальних ресурсів та живої праці.

Ключові слова: витрати, затрати, собівартість, облік, управління.

Svynous I.V., Turzhanskyi V.A., Shepel T.P., Nikitchenko S.O.

THE ECONOMIC CONTENT OF PRODUCTION COSTS IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Purpose. The aim of the article is to propose recommendations of a theoretical nature regarding the understanding of the concept of "production costs" in the accounting and management system of the enterprise based on the generalization of the research results.

Methodology of research. The research is based on general scientific and philosophical methodologies of researching phenomena and processes in the accounting system. By using the epistemological method, it became possible to expand and specify the understanding of concepts and categories related to accounting and enterprise management. Through critical analysis, it was ensured that problems related to the accounting of economic entities were established. The development of the theory and methodology of accounting and management of business structures is based on the methods of scientific research, including analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, idealization and generalization. In addition, with the help of the comparative legal method, the legislation regulating the activities of economic entities and the improvement of accounting were investigated.

Findings. It was established that the concepts of "expenses", "costs" and "cost price" are not synonymous. Expenses should be understood as the acquisition of resources, and the moment when the enterprise acquires ownership rights to the purchased resources may not coincide with the moment of payment for the resources – that is, the condition of payment for the purchased resources is not mandatory for the recognition of the fact of the purchase of resources as expenses.

It was proven that production costs represent a fee for the possibility of conducting production (fee for the use of resources, services, works, etc.), which varies depending on the conditions of its implementation, which allows achieving the set goals (the main one of which in the conditions of market relations is profit maximization).

The generalization of approaches to the definition of the concepts of costs and cost price made it possible to distinguish the following characteristic features: the cost of products and their cost price are interrelated categories, since their basis is based on the labour spent on the production of products. At the same time, the value is determined by the social costs of production, and the cost price is determined by individual costs and is an economic category of the enterprise level. In the economic sense, the cost price is a monetary expression of the enterprise's expenses for production and sale of products.

Originality. The approach to interpreting the concepts of "expenses", "costs", "cost price" is substantiated, which differs from those available in the literature in a more complete coverage of business transactions, eliminates contradictory signs and duplication of business transactions (when the sign of the purchase of materials and the occurrence of accounts payable is considered as a characteristic of the concepts of "expenses" and "costs" simultaneously). Refined definitions of these concepts will allow obtaining more accurate parameters of the cost function, increasing the adequacy of modelling of management decisions regarding the full loading of production facilities, costing control, motivation of personnel to achieve target cost indicators, and increase the quality of planning of resource costs.

Practical value. The results of the conducted research can be used to increase the level of efficiency of enterprise cost management, which will ensure optimal use of material resources and live labour.

Key words: expenses, costs, cost price, accounting, management.

УДК 657.1.011.56

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.23

JEL Classification: H83, M41, O33, C88, L86

Шматковська Т.О.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
Стеців І.І.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
Захарчук І.А.,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності
071 «Облік та оподаткування»,
Гузьо М.С.,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності
071 «Облік та оподаткування»,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ: БУХГАЛТЕРСЬКА СПРАВА ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Shmatkovska T.O.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the department
of accounting and taxation,
Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk,
Stetsiv I.I.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.,
associate professor at the department of law
and management in the field of civil protection,
Lviv State University of Life Safety,
Zakharchuk I.A.,
holder of the first (bachelor) level of higher education,
specialty 071 "Accounting and taxation,
Huzo M.S.,
holder of the first (bachelor) level of higher education,
specialty 071 "Accounting and taxation,
Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk

PUBLIC SECTOR ENTITIES: ACCOUNTING AND APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE OPPORTUNITIES

Постановка проблеми. У сучасному світі, де технологічний прогрес розвивається з неймовірною швидкістю, суспільство стикається з необхідністю постійної трансформації в усіх сферах життя, зокрема у сфері державного управління та фінансів. Бюджетна система, як важливий елемент державного управління, потребує модернізації для підвищення ефективності управління фінансами, прозорості витрат, оптимізації процесів. Штучний інтелект (ШІ) має величезний потенціал для сприяння таким змінам, відкриваючи нові можливості для автоматизації операцій, прогнозування фінансових потоків і покращення прийняття бюджетних рішень. Однак із цими можливостями виникають нові виклики, пов'язані з впровадженням технологій, які потребують детального аналізу та підходів до їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження перспектив використання штучного інтелекту в бюджетній сфері є відносно новими для сучасної економічної науки. Разом з тим,

необхідно відзначити таких дослідників, як М. Дзямулич [1–3], Є. Кирилюк [4], Ю. Чалюк [5–7], Р. Сінг [11], М. Проданчук [10], які в своїх працях визначили, що штучний інтелект може значно покращити ефективність управління бюджетом за рахунок автоматизації процесів й аналізу великих обсягів даних. При цьому він дозволяє виявляти закономірності у витратах і доходах, прогнозувати майбутні бюджетні показники, а також ідентифікувати аномалії та потенційні ризики. Ці можливості дозволяють урядам і організаціям більш точно планувати свої фінансові стратегії, мінімізувати витрати та підвищити прозорість фінансових процесів.

Водночас, існує потреба подальших досліджень у даній сфері з метою узагальнення функціоналу та способів використання штучного інтелекту в бюджетній сфері.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення можливостей та перспектив застосування нейронних мереж у бюджетній сфері, а також дослідження проблем та переваг їх впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У бюджетній сфері використання штучного інтелекту (ШІ) та автоматизації стає все більш поширеним явищем, оскільки ці технології пропонують численні переваги в управлінні фінансами. Однією з основних причин популярності штучного інтелекту є його здатність значно полегшити рутинні фінансові операції, які раніше вимагали багато часу та ресурсів. Зокрема, такі завдання, як обробка рахунків, управління витратами, аудит та виявлення шахрайства, тепер можуть бути виконані швидше і з більшою точністю. Це дозволяє фінансовим організаціям та державним установам суттєво скоротити час на виконання повторюваних завдань, що, своєю чергою, знижує операційні витрати.

Штучний інтелект автоматизує не лише щоденні завдання, але й складніші процеси, що раніше вимагали детального людського аналізу. Автоматизовані системи можуть аналізувати великі обсяги фінансових даних і виявляти аномалії, які можуть бути ознаками шахрайства або неправильного використання коштів. Сьогодні такі нейронні мережі використовує велика аудиторська перевірка, що підвищує рівень фінансової прозорості та знижує ризики шахрайства у державному секторі. Використання алгоритмів для прогнозування та оцінювання дозволяє забезпечити більш точне бюджетне планування, адже ШІ здатний аналізувати минулі дані та надавати прогнози, що допомагають організаціям приймати обґрунтовані рішення.

З допомогою штучного інтелекту організації можуть зменшити втручання людини у фінансові операції, що особливо корисно в ситуаціях, коли людський фактор може спричинити помилки або неточності. Це важливо у контексті фінансових звітів, де навіть незначна помилка може призвести до серйозних наслідків для організації. ШІ не тільки підвищує точність фінансових операцій, але й дозволяє значно знизити ризик помилок, пов'язаних з людським фактором. Це, своєю чергою, підвищує довіру до фінансових даних та звітності, що є критично важливим у державному секторі.

Автоматизація стає ключовим елементом для підвищення ефективності роботи бухгалтерії та фінансових служб. Вона дозволяє оптимізувати використання людських ресурсів, звільняючи працівників від виконання рутинних завдань та даючи можливість зосередитися на більш стратегічних і творчих аспектах роботи. Таким чином, впровадження штучного інтелекту не тільки покращує якість фінансового управління, але й сприяє розвитку інновацій та нових методів ведення фінансової діяльності. При цьому уже зараз існують програмні продукти, які використовують нейронні мережі і які можна застосувати в створенні як бюджету локального, так і бюджету всієї країни [1].

Штучний інтелект – це галузь комп'ютерних наук, яка займається створенням алгоритмів і систем, здатних виконувати завдання, що зазвичай потребують людського інтелекту. Такі системи можуть самостійно аналізувати інформацію, навчатися на основі досвіду та приймати рішення. Основою розвитку штучного інтелекту є машинне навчання, що дозволяє алгоритмам покращувати свої результати на основі обробки даних.

Однією з важливих складових штучного інтелекту є обробка природної мови, яка дозволяє машинам працювати з людською мовою, аналізувати текст і навіть відповідати на запитання. Завдяки розвитку цих технологій комп'ютери можуть розуміти і взаємодіяти з текстом і мовою на рівні, близькому до людського.

ШІ також активно використовується для розвитку експертних систем, які можуть допомагати в ухваленні рішень у вузькоспеціалізованих галузях. Наприклад, такі системи надають експертні поради в медицині, фінансах або праві. Крім того, технології розпізнавання образів дозволяють автоматично аналізувати зображення, ідентифікуючи на них об'єкти, що має широкий спектр застосувань від безпеки до медичної діагностики. Завдяки постійному накопиченню та обробці даних ШІ стає дедалі ефективнішим інструментом, що допомагає вирішувати складні завдання в різних галузях життя [2].

Штучний інтелект робить процеси бухгалтерського обліку та фінансів більш ефективними та точними. Використання штучного інтелекту дозволяє автоматизувати рутинні завдання, такі як обробка рахунків, управління витратами, виявлення шахрайства та аудит. Машини на основі штучного інтелекту зменшують втручання людини і дозволяють скоротити кількість помилок, підвищуючи загальну точність [5].

У фінансовому секторі ШІ застосовується в таких напрямках, як обробка платіжних документів, управління витратами, аудит та підготовка фінансових звітів. Він допомагає виявляти шахрайство,

аналізувати велику кількість даних, автоматизувати процеси обробки документів та поліпшити управління фінансами. Переваги застосування штучного інтелекту в бюджетній сфері подано на рис. 1.

Рис. 1. Переваги застосування штучного інтелекту у бюджетній сфері

Джерело: побудовано авторами

Автоматизація штучного інтелекту дозволяє виконувати рутинні завдання без участі людини, підвищуючи ефективність і зменшуючи помилки. Вона покращує аналіз даних, допомагаючи швидко виявляти тренди та приймати обґрунтовані рішення. Це підвищує продуктивність, скорочуючи час на виконання операцій. Крім того, ШІ забезпечує прозорість процесів, знижуючи ризик шахрайства і підвищуючи рівень довіри до організацій.

У табл. 1 нами узагальнено основні недоліки застосування штучного інтелекту в бюджетній сфері.

Таблиця 1

Основні недоліки застосування штучного інтелекту в бюджетній сфері

Недоліки	Сутність недоліку
Потреба в «чистих» даних	Потреба в «чистих» даних для навчання нейронної мережі шляхом очищення даних, які є пошкоджені або містять додаткові елементи, що заважають штучному інтелекту зрозуміти та виконати завдання
Необхідність у великій кількості даних та часу	Щоб натренувати штучний інтелект потрібна величезна кількість даних, які слід зібрати та очистити. Навчання потребує часу через необхідність корегування неправильних відповідей ШІ на правильні, щоб збільшити точність.
Складність систем штучного інтелекту	Моделі ШІ можуть бути надзвичайно складними і містити тисячі або навіть мільйони параметрів. Це ускладнює їх аналіз та виявлення вразливостей.
Отруєння даних	Зловмисники можуть навмисно вводити в навчальні дані помилкові або шкідливі дані, що призводить до неправильної роботи моделі.
Відсутність стандартів	Відсутність єдиних стандартів безпеки для систем ШІ ускладнює забезпечення їх захисту.

Джерело: розроблено авторами

Виявлено, що основною проблемою впровадження систем штучного інтелекту є дефіцит якісних даних. На нашу думку, для вирішення цієї проблеми необхідно розробити ефективні стратегії збору, очищення та збереження даних. Також при цьому варто застосовувати синтетичні дані для моделювання, очищення та нормалізації наявних даних, а також використовувати технології transfer learning для роботи з обмеженими наборами. Уніфікація та централізація джерел даних, на нашу думку, сприятиме покращенню їхньої доступності, а партнерство з іншими організаціями дозволить достатньо ефективно обмінюватися анонімізованими наборами. Такий підхід допоможе створити якісну базу для навчання моделей штучного інтелекту навіть за умов обмежених ресурсів. Крім того, важливо стандартизувати процеси роботи з даними для забезпечення сумісності різних систем штучного інтелекту (рис. 2).

За результатами дослідження нами встановлено, що штучний інтелект в даний час суттєво впливає на функціонування бюджетних процесів, підвищуючи їх ефективність та прозорість. Автоматизація звітності та управління витратами є ключовим інструментом для підвищення ефективності роботи підприємства, оскільки вона дозволяє зменшити кількість помилок та заощадити час на обробку даних. Завдяки автоматизації можна оптимізувати операційну діяльність, забезпечуючи точний контроль за витратами та оперативне формування необхідних звітів. Крім того,

покращення внутрішньої комунікації між підрозділами сприяє швидкому обміну інформацією, що значно прискорює процес ухвалення важливих управлінських рішень.

Рис. 2. Функціонал штучного інтелекту в бюджетній сфері

Джерело: узагальнено авторами на основі [3; 7; 8]

Управління фінансовими ризиками та контроль завдяки штучного інтелекту також забезпечують надійний аудит і підвищують загальний рівень безпеки в бюджетній сфері (табл. 2).

Таблиця 2

Приклади впровадження та застосування штучного інтелекту в бюджетній сфері за межами України

Країна	Призначення ШІ	Приклад використання
США	Уряд США використовує ШІ для прогнозування бюджетних витрат, виявлення шахрайства та забезпечення прозорості державних фінансів. Наприклад, технології штучного інтелекту застосовуються в аудиторських процесах для швидшого аналізу великих масивів даних і автоматизації фінансових операцій.	ШІ допомагає виявляти незвичайні патерни у фінансових транзакціях, що може свідчити про шахрайство або нецільове використання коштів. Це підвищує ефективність в управлінні державними фондами.
Велика Британія	Уряд Великої Британії використовує ШІ для покращення процесів прогнозування доходів та витрат, а також для автоматизації бухгалтерських операцій у бюджетних установах.	Урядова система HM Revenue and Customs застосовує алгоритми штучного інтелекту для покращення збору податків і прогнозування бюджетних надходжень.
Естонія	Естонія є світовим лідером у цифровізації уряду та використанні штучного інтелекту. У бюджетній сфері країна використовує ШІ для покращення бюджетного планування та моніторингу виконання бюджетів.	Використання платформи e-Estonia дозволяє ШІ аналізувати фінансові операції в режимі реального часу та ефективно керувати державними коштами.
Китай	У Китаї ШІ активно використовується в різних державних структурах для контролю витрат, оптимізації фінансових операцій і моніторингу бюджетного виконання.	Алгоритми штучного інтелекту дозволяють виявляти аномалії в державних витратах, зменшуючи можливості для корупції та зловживань державними коштами.
Фінляндія	Фінляндія використовує ШІ для оптимізації державних витрат, автоматизації звітності та вдосконалення бюджетного планування.	ШІ допомагає в управлінні державними інвестиціями, оцінюючи ефективність проектів і витрат.

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 4; 8; 9]

Необхідно зазначити, що в реаліях сучасності штучний інтелект в бюджетній сфері України має широкий спектр застосувань, зокрема в аналізі фінансових даних і прогнозуванні майбутніх бюджетних показників. Крім того, його ефективно використовують для автоматизації звітності, оптимізації управління витратами, впровадження інструментів контролю, проведення аудиту та багатьох інших завдань, що потребують точності й оперативності. Розглянемо перспективи впровадження штучного інтелекту в бюджетну сферу України (рис. 3).

Рис. 3. Перспективи впровадження штучного інтелекту в бюджетну сферу України
Джерело: розроблено авторами

Оптимістична перспектива. Впровадження штучного інтелекту забезпечить вищу ефективність та точність у виконанні завдань, оскільки штучний інтелект розглядається як революційний інструмент, який підвищує ефективність бухгалтерського обліку шляхом автоматизації рутинних завдань (наприклад, обробки рахунків, аудиту та звітності). Прихильники вважають, що ШІ значно зменшить кількість помилок і підвищить точність фінансової звітності. Крім того, вважається, що це призведе до можливості зосередження на стратегічних питаннях, що дозволить бухгалтерам зосередитися на стратегічному аналізі, а не на рутинному аналізі цифр, підвищуючи свою роль в організаціях. Ця точка зору передбачає, що штучний інтелект не замінить робочі місця, а замість цього трансформує їх.

Обережна перспектива. Застосування штучного інтелекту викликає занепокоєння щодо конфіденційності даних та кібербезпеки, оскільки більш обережний погляд наголошує на вразливості систем штучного інтелекту до кібератак, особливо в галузях, які обробляють конфіденційні фінансові дані. Критики попереджають, що системи штучного інтелекту вимагають передових заходів кібербезпеки для захисту від витоку даних. Крім того, виникає ризик, що системи штучного інтелекту, зокрема алгоритми машинного навчання, можуть успадковувати упередження від даних, на яких вони навчаються, що потенційно може призвести до неточних фінансових прогнозів або дискримінаційних практик у кредитуванні та аудиті.

Скептична перспектива. Переміщення роботи – це процес, при якому рутинна робота замінюється штучним інтелектом або машинами, що призводить до втрати робочих місць та необхідності адаптації робочої сили до нових умов. Скептики стверджують, що широке впровадження штучного інтелекту може призвести до переміщення роботи, особливо для бухгалтерів, які виконують рутинні завдання. Вони наголошують на необхідності перепідготовки та підвищення кваліфікації робочої сили для управління цим переходом.

Таким чином, для того, щоб впровадити штучний інтелект в бюджетну сферу потрібно визначити, які функції він повинен виконувати. Рекомендації щодо впровадження нейронної мережі в бюджетну сферу узагальнено та згруповано в табл. 3.

Таблиця 3

Рекомендації по впровадженню штучного інтелекту в бюджетну сферу

Поетапне впровадження	Якісна підготовка даних	Вибір правильних інструментів:	Розвиток компетенцій персоналу	Забезпечення кібербезпеки
1	2	3	4	5
1. Вибрати процеси, які найбільше підходять для автоматизації за допомогою штучного інтелекту.	1. Дані мають бути точними, повними та уніфікованими для ефективного навчання моделей штучного інтелекту.	1. Вибрати інструменти штучного інтелекту, які відповідають конкретним потребам бюджетної установи.	1. Проводити навчання співробітників для роботи з новими технологіями та інтерпретації результатів, отриманих за допомогою ШІ.	1. Впровадити надійні системи захисту від кібератак для запобігання втраті даних та зловмисного використання штучного інтелекту.

продовження табл. 3

1	2	3	4	5
2. Після успішного впровадження розширити застосування штучного інтелекту на інші сфери бюджетного обліку.	2. Забезпечити дотримання вимог законодавства про захист інформації.	2. Забезпечити безперебійну роботу нових рішень з вже використовуваними програмними продуктами.	2. Сформулювати систему підвищення кваліфікації для виконання більш складних завдань, які вимагають аналітичних навичок.	2. Постійно відстежувати можливі загрози.

Джерело: узагальнено авторами на основі [1–8]

Систематичне впровадження штучного інтелекту дозволить автоматизувати рутинні завдання, підвищити точність прогнозів, оптимізувати ресурси та приймати більш обґрунтовані рішення. В результаті, бюджетні установи та відповідні державні структури отримають значні конкурентні переваги та підвищать власну ефективність функціонування.

Висновки з проведеного дослідження. Інтеграція штучного інтелекту в систему управління бюджетом і державними фінансами України має величезний потенціал для підвищення ефективності та прозорості фінансових процесів. Використання штучного інтелекту дозволить уряду отримувати більш точні дані для прийняття рішень, автоматизувати звіти та прогнозування, що дозволить швидше реагувати на зміни в економічній ситуації. Завдяки можливості аналізувати великі обсяги даних, штучний інтелект допоможе виявляти приховані тенденції, вчасно реагувати на аномалії в бюджетних витратах, а також розробляти точніші фінансові плани, що значно знизить ризики фінансових втрат. Застосування технологій штучного інтелекту дозволить автоматизувати рутинні завдання, такі як обробка документів, складання звітів та візуалізація фінансових показників. Це звільнить людські ресурси для стратегічних завдань і знизить можливість помилок. Одним з ключових аспектів є впровадження експертних систем та алгоритмів машинного навчання для покращення управління витратами та фінансовими ризиками. Це дозволить не лише оптимізувати витрати, але й забезпечити уряду інструменти для прогнозування майбутніх викликів і побудови гнучких сценаріїв.

Однак цей процес вимагає ретельного планування і підготовки. По-перше, необхідно забезпечити високу якість вхідних даних, адже точність моделей штучного інтелекту значною мірою залежить від якості та кількості інформації. По-друге, критично важливо забезпечити кібербезпеку, оскільки інтеграція великих обсягів даних і автоматизація фінансових процесів підвищує ризики кіберзагроз. По-третє, ефективне використання штучного інтелекту потребує кваліфікованих фахівців, які зможуть не тільки впровадити технології, але й навчати інші відомства працювати з новими системами.

Загалом, впровадження штучного інтелекту у державний сектор може стати каталізатором для покращення фінансового управління в Україні. Завдяки автоматизації, точному прогнозуванню та покращенню контролю над витратами, ШІ сприятиме більш прозорому та ефективному використанню державних коштів. Однак, для успішної інтеграції технологій потрібно врахувати ризики і забезпечити комплексний підхід до їх впровадження, включаючи безпеку, навчання фахівців та підготовку даних.

Література

1. Дзямулич М. І. Сутність електронних грошей в сучасній фінансовій системі. *Економічні науки. Серія «Облік та фінанси»*. 2010. № 7(25). Ч. 4. С. 181–185.
2. Дзямулич М. І., Стащук О. В., Шматковська Т. О., Гаряга Л. О. Трансформація бізнесу в умовах інформаційно-мережевої економіки. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. № 36(4). С. 26–33.
3. Дзямулич М. І., Фадєєва І. Г., Шматковська Т. О. Промисловий інтернет речей та його застосування у бізнес-процесах. *Економічний форум*. 2021. № 3. С. 54–59.
4. Кирилук Є. М., Руденко М. В., Гаряга Л. О., Дзямулич М. І. Суспільні ефекти цифрової трансформації економіки України. *Вісник Черкаського національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2023. № 27(1-2). С. 98–104.
5. Чалюк Ю. О. Глобальна конкурентоспроможність Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 1. С. 137–149.
6. Чалюк Ю. О. Індексна оцінка соціально-економічної динаміки. *Підприємництво та інновації*. 2023. № 29. С. 45–52.
7. Чалюк Ю. О. «Warstate» і «Welfare state»: конфлікт чи синергія воєнної стратегії та соціальної безпеки України. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 1(48). С. 309–320.
8. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І. Цифровізація економіки та її трансформаційний вплив на розвиток стратегічного управлінського обліку. *Економічний форум*. 2022. № 2. С. 95–100.

9. Artificial Intelligence for Budgeting: Maximizing Resources with AI Modeling. *ResourceX*. URL: <https://www.resourcex.net/blog/artificial-intelligence-for-budgeting-maximizing-resources-with-ai-modeling> (дата звернення: 22.07.2024).

10. Prodanchuk M., Bezdushna Y. Accounting for non-current assets in budgetary institutions: problems and solutions. *Ekonomika APK*. 2020. Vol. 27(12). P. 22–28.

11. Singh R., Bansal R., Niranjnamurthy M. Use and application of artificial intelligence in accounting and finance: Benefits and challenges. *Data Wrangling: Concepts, Applications and Tools*. 2023. P. 251–274.

References

1. Dziemulych, M.I. (2010), "The essence of electronic money in the modern financial system", *Ekonomichni nauky. Seria "Oblik ta finansy"*, no. 7(25), Part 4, pp. 181–185.

2. Dziemulych, M.I., Stashchuk, O.V., Shmatkovska, T.O. and Hariaha, L.O. (2023), "Business transformation in the information and network economy", *Ekonomichniy chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, no. 35(4), pp. 26–33.

3. Dziemulych, M.I., Fadieieva, I.H., and Shmatkovska, T.O. (2021), "Industrial Internet of Things and its application in business processes", *Ekonomichniy forum*, no. 3, pp. 54–59.

4. Kyrlyuk, E.M., Rudenko, M.V., Hariaha, L.O., and Dziemulych, M.I. (2023), "Social effects of the digital transformation of the economy of Ukraine", *Visnyk Cherkaskoho Natsionalnoho Universytetu. Seria "Ekonomichni Nauky"*, no. 27(1-2), pp. 98–104.

5. Chaliuk, Yu.O. (2021), "China's global competitiveness", *Kytaiezhnavchi doslidzhennia*, no. 1, pp. 137–149.

6. Chaliuk, Yu.O. (2023), "Index assessment of socio-economic dynamics", *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, no. 29, pp. 45–52.

7. Chaliuk, Yu.O. (2024), "Warstate" and "Welfare state": conflict or synergy of military strategy and social security of Ukraine", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1(48), pp. 309–320.

8. Shmatkovska, T.O., and Dziemulych, M.I. (2022), "Digitalization of the economy and its transformational impact on the development of strategic management accounting", *Ekonomichniy Forum*, no. 2, pp. 95–100.

9. "Artificial Intelligence for Budgeting: Maximizing Resources with AI Modeling", *ResourceX*, available at: <https://www.resourcex.net/blog/artificial-intelligence-for-budgeting-maximizing-resources-with-ai-modeling> (access date July 22, 2024)

10. Prodanchuk, M. and Bezdushna, Y. (2020), "Accounting for non-current assets in budgetary institutions: problems and solutions", *Ekonomika APK*, no. 27(12), pp. 22–28.

11. Singh, R., Bansal, R. and Niranjnamurthy, M. (2023), "Use and application of artificial intelligence in accounting and finance: Benefits and challenges", *Data Wrangling: Concepts, Applications and Tools*, pp. 251–274.

Шматковська Т.О., Стеців І.І., Захарчук І.А., Гузьо М.С.

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ: БУХГАЛТЕРСЬКА СПРАВА ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Мета. Виявлення можливостей та перспектив застосування нейронних мереж у бюджетній сфері, а також дослідження проблем та переваг їх впровадження.

Методика дослідження. Методологія дослідження охоплює аналіз сучасних підходів до бухгалтерського обліку в державному секторі з акцентом на виявленні можливостей штучного інтелекту для автоматизації процесів. Застосовано методи порівняльного аналізу, які дозволили порівняти ефективність традиційних і цифрових рішень, а також метод синтезу для визначення ключових сфер застосування штучного інтелекту. Метод логічного узагальнення використовувався для визначення результатів та формування висновків і рекомендацій дослідження.

Результати дослідження. Проаналізовано актуальність використання сучасних технологій для підвищення ефективності управління державними фінансами, зокрема автоматизації процесів обліку, контролю та прогнозування бюджетних показників. Визначено основні функції штучного інтелекту в економічних процесах та розглянуто його потенціал для автоматизації бюджетних операцій. Узагальнено недоліки впровадження штучного інтелекту в управлінні фінансами, пов'язані з необхідністю забезпечення якісних даних та високими вимогами до кібербезпеки. Здійснено оцінку потенціалу штучного інтелекту для прогнозування доходів, планування видатків і виявлення фінансових зловживань.

Наукова новизна результатів дослідження. Набуло подальшого розвитку обґрунтування доцільності впровадження ШІ у фінансові процеси. Запропоновано підхід до інтеграції штучного інтелекту у фінансові процеси державного сектору, який враховує обмеження української бюджетної

системи та перспективи використання сучасних технологій, включаючи машинне навчання та автоматизовані системи.

Практична значущість результатів дослідження. Доведено, що впровадження штучного інтелекту є важливим кроком для підвищення ефективності та прозорості управління державними фінансами в Україні. Результати дослідження можуть бути використані державними установами для підвищення ефективності управління бюджетними коштами, покращення прозорості та впровадження інновацій у процеси фінансового контролю.

Ключові слова: штучний інтелект, облік, аналіз, автоматизація обліку, бухгалтерський облік, бюджетна сфера, фінансовий контроль, кібербезпека.

Shmatkovska T.O., Stetsiv I.I., Zakharchuk I.A., Huzo M.S.

PUBLIC SECTOR ENTITIES: ACCOUNTING AND APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE OPPORTUNITIES

Purpose. The aim of the article is to identifying the opportunities and prospects for the application of neural networks in the budget sector, as well as studying the problems and advantages of their implementation.

Methodology of research. The research methodology covers the analysis of modern approaches to accounting in the public sector with an emphasis on identifying the capabilities of artificial intelligence for automating processes. Comparative analysis methods were used to compare the effectiveness of traditional and digital solutions, as well as the synthesis method to determine the key areas of application of artificial intelligence. The logical generalization method was used to determine the results and form conclusions and recommendations of the study.

Findings. The relevance of using modern technologies to improve the efficiency of public finance management was analysed, in particular, the automation of accounting processes, control and forecasting of budget indicators. The main functions of artificial intelligence in economic processes were determined and its potential for automating budget operations was presented. The disadvantages of implementing artificial intelligence in financial management, related to the mandatory provision of quality data and high requirements for cybersecurity, were summarized. An assessment of the potential of artificial intelligence for revenue forecasting, expenditure planning, and financial fraud detection was carried out.

Originality. The substantiation for the feasibility of implementing AI in financial processes has been further developed. An approach to integrating artificial intelligence into public sector financial processes is proposed. Such approach takes into account the limitations of the Ukrainian budget system and the prospects for using modern technologies, including machine learning and automated systems.

Practical value. It has been proven that the introduction of artificial intelligence is a necessary step towards increasing the efficiency and transparency of public finance management in Ukraine. The results of the study can be used by public institutions to increase the efficiency of budget management, improve transparency and introduce innovations into financial control processes.

Key words: artificial intelligence, accounting, analysis, accounting automation, bookkeeping, budgetary sphere, financial control, cybersecurity.

УДК 336.717

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.24

JEL Classification: G20, G21, G24, M13

Луців Б.Л.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу,
Чайковський Я.І.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ВИКЛИКИ ТА ТРЕНДИ РОЗВИТКУ FINTECH НА БАНКІВСЬКОМУ, СТРАХОВОМУ ТА ФОНДОВОМУ РИНКАХ

Lutsiv B.L.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the
department of financial technologies and banking business,
Chaikovskiy Ya.I.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of financial technologies and banking business,
West Ukrainian National University, Ternopil

CHALLENGES AND TRENDS OF FINTECH DEVELOPMENT IN THE BANKING, INSURANCE AND FUND MARKETS

Постановка проблеми. Фінансові технології (FinTech) здійснюють значний вплив на банківський, страховий і фондовий ринки створюючи нові можливості та виклики. В Україні розвиток FinTech відбувається в умовах трансформації фінансової системи, економічної нестабільності та глобалізації фінансових ризиків. Однак потенціал FinTech ще не повністю реалізований через низку проблем. До таких проблем можна сміливо віднести недостатню інтеграцію FinTech у традиційні банківські процеси, що відображається на повільному впровадженні інноваційних фінансових технологій, а це, своєю чергою, обмежує масштабування інновацій. Має місце певна недовіра до інновацій серед клієнтів фінансових посередників, яка зумовлена недостатнім рівнем фінансової інклюзії. Так, значна частина населення не має доступу до сучасних фінансових послуг через низьку фінансову грамотність або технічні обмеження. Окреслені проблеми суттєво впливають на повільне впровадження інноваційних платіжних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток фінансових технологій суттєво трансформує фінансовий сектор України, сприяючи впровадженню інноваційних рішень та підвищенню ефективності фінансових послуг. Останні дослідження та публікації висвітлюють ключові тенденції, виклики та перспективи інтеграції FinTech у фінансову систему України. Ще у липні 2020 року Національний банк України (НБУ) затвердив Стратегію розвитку фінтеху в Україні до 2025 року, яка передбачає створення повноцінної фінтех-екосистеми з інноваційними фінансовими сервісами та доступними цифровими послугами. Дана Стратегія у 2023 році була оновлена, враховуючи досягнуті результати та нові виклики [1; 2]. Низка вітчизняних вчених ґрунтовно висвітлювали у своїх дослідженнях тенденції розвитку FinTech у банківському секторі. Так, зокрема Б. Пшик, У. Грудзевич досліджували питання удосконалення регулювання FinTech на ринку банківських послуг в Україні, підкреслювали необхідність адаптації законодавчої бази до швидкого розвитку фінансових технологій. На їхню думку, впровадження відкритого банкінгу, забезпечення кібербезпеки та захисту даних клієнтів є ключовими аспектами, які потребують уваги регуляторів [3]. Вплив розвитку фінансових технологій на безготівкові розрахунки досліджує С. В'язовий, який розглядає значення аспектів безпеки та конфіденційності даних у FinTech галузі, а також можливі ризики та виклики, пов'язані з інтеграцією фінансових технологій [4]. Дослідженням сучасного стану та перспектив колаборації банків та FinTech-компаній в Україні займаються вчені І. Д'яконова, Л. Павленко, О. Криклій [5]. Це дало змогу визначити основні форми взаємодії нових гравців на ринку з банками на кожному з етапів еволюції FinTech, що забезпечує необхідний рівень конкурентоспроможності банків на цьому ринку.

Разом з тим, невирішеними залишаються питання вдосконалення регуляторної бази з використання потенціалу FinTech у банківській, страховій і фондовій справі, забезпечення

кібербезпеки та поглиблення колаборації між банківськими установами, страховими компаніями, фондовими біржами та фінтех-компаніями.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження ролі FinTech у процесах цифрової трансформації на банківському, страховому та фондовому ринках з визначенням викликів та трендів для фінансової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація – це фундаментальний процес, що проникає у різноманітні аспекти сучасного життя і ділової активності. Вона представлена інтеграцією цифрових технологій (штучний інтелект, аналітика даних, блокчейн) у традиційні процеси і структури організацій. Цифровізація банківського сектору – це трансформаційні процеси, які відбуваються під впливом сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, що визначають методи і підходи до надання фінансових послуг.

На думку експертів [6; 7], цифрова трансформація в банкінгу буде проходити у п'ять основних етапів:

1-й етап. Поява Digital-каналів: мережа банкоматів, інтернет-банк, мобільний банк, чат-боти. У центрі екосистеми фінтеху знаходиться користувач, який хоче взаємодіяти з банком будь-якими каналами у зручний для нього час.

2-й етап. Поява Digital-продуктів: Big Data, безконтактні платежі, віртуальні карти, штучний інтелект, машинне навчання. За допомогою передового сучасного софту створюються продукти E2E (end to end), які покликані цілодобово задовольняти фінансові запити клієнтів.

3-й етап. Створення повного циклу цифрового обслуговування. Банки не тільки додають digital-сервіси до своїх традиційних продуктів, але створюють нові цифрові бізнеси, розширюють межі свого бізнесу.

4-й етап. Створення Digital Brain. «Цифровий мозок» безперервно в автоматичному режимі вивчає дані по всіх бізнес-сегментах, відділах, продуктових лініях і послугах, що сприяє розумінню своїх можливостей у наданні послуг банком.

5-й етап. Створення «цифрової ДНК» – нової системи координат для прийняття стратегічних рішень протягом всього життєвого циклу банку.

Як демонструє досвід на міжнародному та національному рівні, новітні цифрові технології швидше сприймаються споживачами та впроваджуються постачальниками послуг саме в банківському та фінансовому секторах, що лідирують за показниками цифрової трансформації в Україні [8].

У глобальному фінансовому середовищі окреслюються нові тренди щодо розвитку фінансових технологій. Йдеться про автоматизацію різних процесів у всіх галузях; покращення доступу до фінансових послуг у всіх сегментах та сферах глобального фінансового середовища; інклюзивність і доступність фінансових послуг не лише у містах, а й у невеличких містечках та селах через дистанційні канали обслуговування клієнтів та канали віртуальної комунікації. Можна сказати, що FinTech – це один із потужних тригерів зростання фінансових ринків та оптимізації глобальної фінансової екосистеми [9, с. 40].

До цифрових технологій, які реформують банківський сектор, можна віднести:

– штучний інтелект (ШІ) і машинне навчання відіграють значну роль у цифровізації банківського сектору. Штучний інтелект використовується для автоматизації рутинних операцій, аналізу даних, виявлення аномалій і навіть для створення інтелектуальних віртуальних асистентів. Машинне навчання дозволить будувати прогностичні моделі для виявлення тенденцій на фінансових ринках;

– технологія блокчейн. Відома своєю здатністю забезпечити децентралізовану і надійну систему обліку і транзакцій, змінює способи, за якими банки здійснюють розрахунки і забезпечують безпеку транзакцій;

– Інтернет речей (IoT) вносить нові можливості і виклики у банківський сектор. Розумні пристрої і сенсори, що підключені до IoT, дозволяють банкам збирати інформацію про фінансові операції клієнтів і їх активність та можуть бути використані при наданні персоналізованих фінансових послугах.

Протягом 2023 року український фінтех-ринок поповнився трьома новими компаніями. Незважаючи на несприятливі умови для розвитку, фінтех-сектор демонструє ознаки відновлення. Загалом на ринку наразі працює близько 260 фінтех-компаній, хоча в останні роки значна частина учасників припинила свою діяльність. Загальна оцінка ринкової вартості становить 1,2 млрд дол. США [10, с. 17].

Четвертий рік поспіль найбільше зростання демонструє сфера технологічної інфраструктури. У 2024 році її частка досягла 36 % серед опитаних компаній, що на 12 % більше порівняно з 2023 роком, коли цей показник становив 24 %. Така динаміка підтверджує стійкий попит на IT-рішення для фінансових установ, зокрема в напрямку їх цифрової трансформації (рис. 1) [10, с. 19].

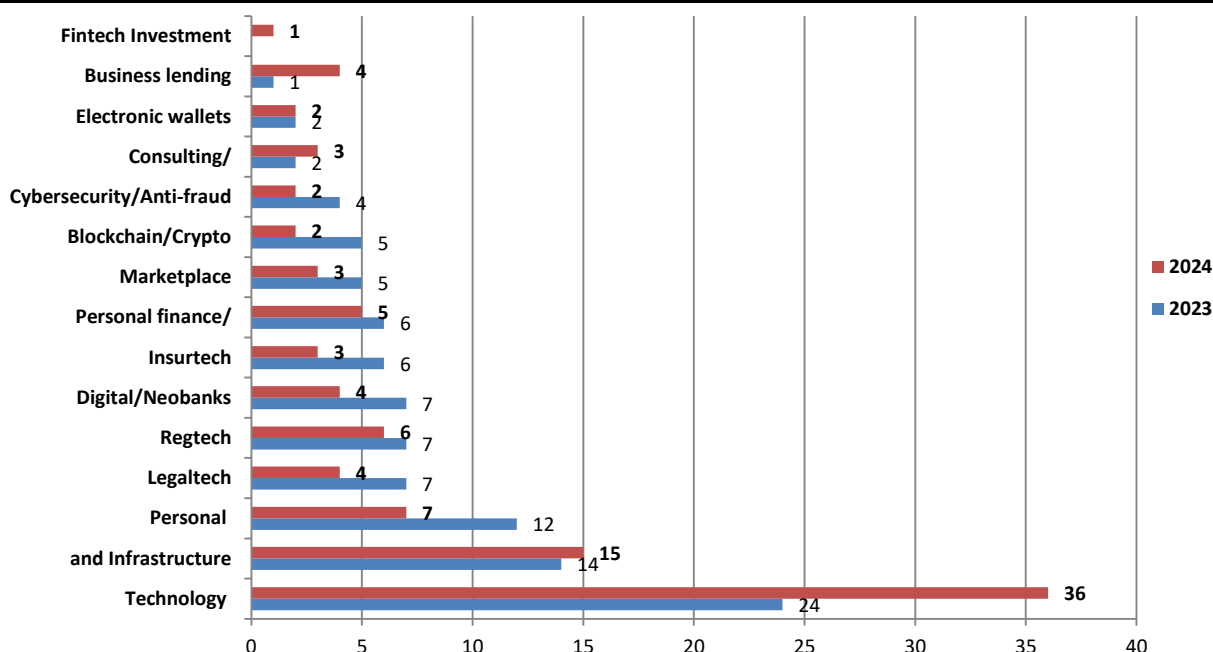

Рис. 1. Розподіл за сферами діяльності фінтехів

Джерело: [10, с. 19]

Важливо оцінити переваги і ризики, які несе цифровізація в банківському секторі, та визначити її тенденції й виклики, з якими неминуче зіштовхнуться суб'єкти даного феномену банкінгу.

Майбутнє банківської сфери залежатиме від здатності глибоко розуміти потреби кожного клієнта та ефективно використовувати передові аналітичні й цифрові технології. Ці інструменти допоможуть сучасним «технологічно підкованим» клієнтам краще управляти своїми фінансами [11, с. 117].

До поточних тенденцій і викликів можна віднести:

1. Цифрова конкуренція. Так, цифрова революція привернула увагу фінтех стартапів і цифрових банків, які конкурують з традиційними банками. Це зумовлює необхідність для банків розробляти цифрові стратегії, щоб утримати своїх клієнтів і залишитись конкурентоздатними.

2. Кібербезпека. З підвищенням обсягів інформації, цифрових операцій і збором даних, банки наражаються на ризики, що пов'язані з кібератаками і витоком конфіденційної інформації. Тому забезпечення безпеки даних клієнтів і захист від кіберзагроз стає критичними завданнями.

3. Регулювання і відповідність. Цифровізація є викликом для регуляторів, які повинні розробляти нові норми і стандарти для банківської діяльності за умов цифрової епохи. Регулюючі органи повинні враховувати нові ризики і забезпечити відповідність запроваджених норм до стандартів безпеки даних.

4. Зміна клієнтських очікувань. Цифровізація змінює очікування клієнтів у напрямку зручності, швидкості і персоналізації по всіх аспектах фінансових послуг.

Безсумнівно, що цифрова трансформація банкінгу несе собою і багато потенційних вигод для банку і його клієнтів. Вона розширює доступи клієнтів до фінансових послуг, скорочуючи географічні і часові обмеження. З використанням мобільних застосунків та інтернет-банкінгу клієнти можуть:

- здійснювати операції з банківським рахунком у реальному часі з будь-якої точки світу;
- проводити грошові перекази і платежі без відвідування банку або банкомату;
- моніторити стан своїх фінансів й інвестицій в режимі онлайн;
- отримувати доступ до фінансових послуг в позаробочий час банку.

Водночас доводиться визнати, що, не дивлячись на свої значні переваги, цифровізація в банкінгу пов'язана з чималими викликами і ризиками як для фінансових установ, так і для клієнтів.

З розвитком цифрових технологій банки можуть зіткнутися із зростанням ризиків, що пов'язані з кібербезпекою, а саме:

- кібератаки, коли кіберзлочинці направляють свої атаки на банки з метою крадіжки фінансових коштів, ухилення від податків і порушення конфіденційності даних клієнтів;
- фішинг і соціальна інженерія. Шахраї можуть використовувати підроблені веб-сайти і електронні повідомлення, щоб виманити особисту інформацію і облікові дані клієнтів;
- технічні збої. Помилки в програмному забезпеченні або апаратні збої можуть призвести до втрати даних, простоїв і фінансових збитків.

З цього робимо висновок: цифрова трансформація глибоко впливає на банківський сектор і формує його майбутнє. Вона заохочує банки переглядати свої бізнес-моделі. Традиційні моделі, що

базуються на філіях і фізичних офісах, поступаються місцем більш гнучким і цифровим підходам. Перегляд бізнес-моделей, інновації в продуктах й послугах, співпраця з фінтехом та інтеграція штучного інтелекту дозволять банкам залишатися конкурентоздатними і ефективними у світі фінансових технологій, який є швидкозмінним. Тому банки, які зможуть успішно адаптуватися та інновуватися, будуть мати ключ до тривалого успіху в цій новій епосі фінансової цифровізації.

Фінансові технології можуть бути корисними і для регуляторів. Оскільки більшість із них орієнтовані на споживачів, вони тісно взаємодіють із банківською спільнотою та враховують її потреби. Такий обмін інформацією між регуляторами та фінансовими установами, які застосовують фінтех, включно з банками, сприяє кращому розумінню регуляторами звичок, поведінки та очікувань споживачів [12, с. 46].

FinTech є одним із ключових рушіїв трансформації фінансових систем, забезпечуючи інновації та інтеграцію між банківською, страховою та фондовою сферами. У банківському секторі FinTech сприяє впровадженню цифрових платежів, онлайн-кредитування та мобільного банкінгу, тоді як у страховому ринку (InsurTech) стимулює розвиток персоналізованих продуктів, автоматизацію процесів і використання великих даних для оцінювання ризиків. У фондовій сфері фінтех активно впроваджує автоматизовані торгові платформи, robo-advisors для інвестицій та технології блокчейну, які забезпечують прозорість і децентралізацію. Інтеграція цих секторів через фінтех-рішення створює нові можливості для споживачів, підвищуючи зручність, доступність і ефективність фінансових послуг.

Основні виклики та тренди розвитку FinTech в банківській системі України та його зв'язок із страховим і фондовим ринками проявляються у наступному:

1. Виклики для FinTech в банківській системі України:

1.1. Інтеграція з іншими фінансовими секторами:

– Страховий ринок. Впровадження цифрових рішень для спрощення страхових виплат і оформлення полісів. Зокрема, створення інтегрованих платформ для банківських і страхових продуктів, які дозволяють одночасно оформити кредит і страхування (банкострахування);

– Фондовий ринок. Використання фінтех-рішень для автоматизації інвестиційних процесів, зокрема, цифрових платформ для купівлі акцій або облігацій через банківські додатки;

1.2. Регуляторні виклики:

– Зростання популярності FinTech вимагає гармонізації законодавства в банківському, страховому та фондовому секторах;

– Використання смарт-контрактів і блокчейн-технологій у страхових та фондових операціях потребує правової підтримки;

1.3. Кібербезпека. Удосконалення захисту клієнтських даних є актуальним як для банківської системи, так і для страхових та фондових ринків, адже всі вони взаємодіють із великим обсягом фінансової інформації.

2. Тренди розвитку FinTech в Україні:

2.1. Страховий ринок:

– InsurTech. Використання Big Data та ШІ для створення персоналізованих страхових продуктів;

– Платформи self-service у страхуванні: клієнти можуть самостійно оформляти й змінювати свої поліси через мобільні застосунки, інтегровані з банківськими системами;

– Віртуальні асистенти для страхових послуг, наприклад, чат-боти, які допомагають клієнтам зрозуміти умови страхування або подати заяву на компенсацію;

2.2. Фондовий ринок:

– Robo-advisors. Автоматизовані радники для управління інвестиціями. Банківські системи активно інтегрують такі функції для розширення можливостей клієнтів;

– Платформи р2р-кредитування, що пов'язують інвесторів і позичальників, підтримуючи розвиток як фондового, так і банківського ринків;

– Блокчейн для децентралізації та прозорості операцій на фондовому ринку.

3. Синергія між секторами:

3.1. Інтегровані фінансові екосистеми:

– Банківські фінтех-платформи можуть об'єднувати страхові та інвестиційні послуги, створюючи єдиний центр для управління особистими фінансами;

– Взаємодія між секторами спрощує доступ до послуг для кінцевих споживачів;

3.2. Зростання Open Banking і Open Finance. Відкриті API (Application Programming Interface від англ. «інтерфейс програмування додатків») дозволяють банкам, страховим компаніям і фондовим платформам обмінюватися даними та створювати нові продукти;

3.3. Екологічність. Фінтех-рішення сприяють популяризації стійких інвестицій (Environmental, Social, and Corporate Governance (ESG) від англ. «екологічне, соціальне та корпоративне управління») і розробці страхових продуктів, що враховують вплив на довкілля.

Таким чином, FinTech сприяє не лише модернізації банківської системи України, а й зміцненню її зв'язків зі страховим і фондовим ринками. Інтеграція цих секторів у єдину фінансову екосистему є одним із ключових напрямів розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансові технології суттєво змінюють фінансово-банківський сектор, створюючи нові можливості для надання послуг, покращення клієнтського досвіду та оптимізації бізнес-процесів. Вплив FinTech на банківський, страховий та фондовий бізнес є двоєдиним: з одного боку, він створює нові можливості для покращення послуг, зниження витрат і підвищення ефективності, а з іншого – вимагає адаптації до нових викликів, таких як посилення конкуренції, кібербезпека та регуляторний тиск. Для успішної інтеграції FinTech фінансові посередники повинні активно співпрацювати з технологічними компаніями, інвестувати в інновації та підвищувати свій рівень цифрової грамотності.

Дослідження впливу фінтех-рішень на ефективність, доступність і безпеку фінансових послуг є важливим напрямом подальших наукових досліджень, що відкриває нові перспективи для інтеграції технологій на банківському, страховому і фондовому ринках та економічного зростання.

Література

1. Розвиток фінтеху в Україні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025> (дата звернення: 04.08.2024).
2. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток інновацій, кешлес та фінграмотність. Національний банк України. Липень 2020. 49 с. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdqjdClp> (дата звернення: 04.08.2024).
3. Пшик Б. І., Грудзевич У. Я. Удосконалення регулювання FINTECH на ринку банківських послуг в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-67>.
4. В'язовий С. FinTech в Україні: шлях до інноваційного майбутнього безготівкових розрахунків. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-36>.
5. Д'яконова І. І., Павленко Л. Д., Криклій О. А. Сучасний стан та перспективи колаборації банків та FinTech. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1(17). С. 190-199. URL: https://www.researchgate.net/publication/339334519_SUCASNIJ_STAN_TA_PERSPEKTIVI_KOLABORACII_BANKIV_TA_FINTECH (дата звернення: 04.08.2024).
6. Agarwal R., Sebn W. Didital Transformation in Banking: A Conceptual Model. *International Journal of Bank Marketing*. 2019. № 37(3). Р. 828-844.
7. Mc Kinsey 8 Company. Didital Banking: Building a Customer – Centric Business Model. 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/didital-banking-building-a-customer-centric-busintss-model> (дата звернення: 04.08.2024).
8. Цифрова трансформація у банкінгу. 24 січня 2024. URL: <https://blog.yocontrol.market/tsifrofa-transformatsia-u-bankinghu> (дата звернення: 04.08.2024).
9. Кравчук Н., Луцишин О. Глобальні фінанси і FinTech: виклики, тренди та системні детермінанти розвитку. *Світ фінансів*. 2022. Випуск 2(71). С. 22-42. DOI: 10.35774/sf2022.02.022.
10. Український каталог фінтех-компаній 2024. 102 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1YCKzK8FRm7gBTsFXbyJvoveQCCZ8d_d0/_view (дата звернення: 04.08.2024).
11. Луців Б. Л. Fin Tech в системі фінансової інклюзивності. *Світ фінансів*. 2018. № 4. С. 110-120. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1074/1079> (дата звернення: 04.08.2024).
12. Чайковський Я. І., Ковальчук Я. Ю. Сучасні фінтех напрямки в банківському секторі. *Світ фінансів*. 2020. № 2(63). С. 36-48. DOI: 10.35774/sf2020.02.036.

References

1. "Development of fintech in Ukraine", available at: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025> (access date August 04, 2024).
2. National Bank of Ukraine (2020), "Fintech development strategy in Ukraine until 2025. Sustainable development of innovations, cashless and financial literacy", 49 p., available at: <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdqjdClp> (access date August 04, 2024).
3. Pshyk, B.I. and Hrudzevych, U.Ya. (2023), "Improvement of FINTECH regulation on the market of banking services in Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue 54, DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-67>.
4. Viazovyi, S. (2023), "FinTech in Ukraine: the path to an innovative future of cashless payments", *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue 54, <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-36>.
5. Diakonova, I.I., Pavlenko, L.D. and Kryklii, O.A. (2019), "The current state and prospects of collaboration between banks and FinTech", *Problemy i perspektvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 1(17), pp. 190-199, available at:

https://www.researchgate.net/publication/339334519_SUCASNIJ_STAN_TA_PERSPEKTIVI_KOLABORACII_BANKIV_TA_FINTECH (access date August 04, 2024).

6. Agarwal, R. and Sebn, W. (2019), "Didital Transformation in Banking: A Conceptual Model", *International Journal of Bank Marketing*, no. 37(3), pp. 828-844.

7. Mc Kinsey & Company (2021), "Didital Banking: Building a Customer – Centric Business Model", available at: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/didital-banking-building-a-customer-centric-busintss-model> (access date August 04, 2024).

8. "Digital transformation in banking", available at: <https://blog.yocontrol.market/tsifrofa-transformatsia-u-bankinghu> (access date August 02, 2024).

9. Kravchuk, N. and Lutsyshyn, O. (2022), "Global finance and FinTech: challenges, trends and systemic determinants of development", *Svit finansiv*, Issue 2(71), pp. 22-42. DOI: 10.35774/sf2022.02.022.

10. "Ukrainian catalog of fintech companies 2024", 102 p., available at: https://drive.google.com/file/d/1YCKzK8FRm7gBTsFXbyJvoveQCCZ8d_d0/view (access date August 04, 2024).

11. Lutsiv, B.L. (2018), "Fin Tech in the system of financial inclusion", *Svit finansiv*, no. 4, pp. 110-120, available at: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1074/1079> (access date August 04, 2024).

12. Chaikovskiy, Ya.I. and Kovalchuk, Ya.Yu. (2020), "Modern fintech directions in the banking sector", *Svit finansiv*, no. 2(63), pp. 36-48, DOI: 10.35774/sf2020.02.036.

Луців Б.Л., Чайковський Я.І.

ВИКЛИКИ ТА ТРЕНДИ РОЗВИТКУ FINTECH НА БАНКІВСЬКОМУ, СТРАХОВОМУ ТА ФОНДОВОМУ РИНКАХ

Мета. Дослідження ролі FinTech у процесах цифрової трансформації на банківському, страховому та фондовому ринках з визначенням викликів та трендів для фінансової системи України.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувалися такі методи дослідження: аналізу та синтезу, абстрактно-логічний – для характеристики етапів цифрової трансформації на банківському, страховому та фондовому ринках, обґрунтування цифрових технологій, що сприятимуть реформуванню фінансово-банківського сектору; монографічний та порівняльний – для вивчення законодавчого поля у запровадженні фінансових технологій у фінансово-банківську систему України.

Результати дослідження. Встановлено, що розвиток фінансових технологій (FinTech) суттєво впливає на фінансово-банківський бізнес, спричиняючи як позитивні зміни, так і нові виклики, що суттєво його трансформують. Розкрито сутнісні характеристики цифрових технологій, які реформують фінансово-банківський сектор, а також дано оцінку перевагам і ризикам, які привнесені цифровізацією у фінансово-банківський сектор, що дало можливість визначити її тенденції та виклики, а саме: впровадження цифрових каналів обслуговування, використання сучасних технологій та інтеграції з державними цифровими платформами. Доведено, що успішна цифровізація фінансово-банківського сектору України залежить від здатності фінансових установ адаптуватися до нових технологій, забезпечуючи при цьому високий рівень безпеки та відповідність регуляторним вимогам.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку обґрунтування інтеграції інноваційних технологій, удосконалення законодавства та підвищення фінансової грамотності для досягнення синергії між фінансово-банківським сектором та FinTech, що сприятиме економічному зростанню, підвищенню фінансової інклюзії та конкурентоспроможності України на глобальному ринку.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження дадуть змогу фінансово-банківському сектору України адекватно реагувати на виклики, які несе в собі цифровізація фінансово-банківського бізнесу, та реально оцінювати ризики, що пов'язані з цими викликами, для досягнення ефективності запровадження фінансових технологій у практичну діяльність роботи з клієнтами фінансових установ.

Ключові слова: цифровізація, FinTech, штучний інтелект, технологія блокчейн, кібербезпека.

Lutsiv B.L., Chaikovskiy Ya.I.

CHALLENGES AND TRENDS OF FINTECH DEVELOPMENT IN THE BANKING, INSURANCE AND FUND MARKETS

Purpose. The aim of the article is to study of the role of FinTech in the processes of digital transformation of banking with the identification of challenges and trends for the banking system of Ukraine.

Methodology of research. The following research methods were used to achieve the goal: analysis and synthesis, abstract and logical – to characterize the stages of digital transformation in banking, substantiation of digital technologies that will contribute to the reform of the banking sector; monographic and comparative – for the study of the legislative field in the introduction of financial technologies in the banking sector of Ukraine.

Findings. It has been established that the development of financial technologies (FinTech) significantly affects the banking business, causing both positive changes and new challenges, which significantly transforms the banking business. The essential characteristics of digital technologies that are reforming the banking sector are revealed, as well as an assessment of the advantages and risks brought by digitalization to the banking sector, which made it possible to determine its trends and challenges, namely: the introduction of digital service channels, the use of modern technologies and integration with state digital platforms. It has been proven that the successful digitalization of the banking sector of Ukraine depends on the ability of financial institutions to adapt to new technologies, while ensuring a high level of security and compliance with regulatory requirements.

Originality. The rationale for integrating innovative technologies, improving legislation and increasing financial literacy to achieve synergy between the financial and banking sector and FinTech has received further development, which will contribute to economic growth, increasing financial inclusion and competitiveness of Ukraine on the global market.

Practical value. The results of the conducted research will enable the banking sector of Ukraine to respond adequately to the challenges posed by the digitalization of the banking business, and to realistically assess the risks associated with these challenges in order to achieve the effectiveness of the introduction of financial technologies into the practical activities of working with bank clients.

Key words: digitalization, FinTech, artificial intelligence, blockchain technology, cyber security.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.1:332.87
JEL Classification: R53

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.25

Гончаренко І.В.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
і міжнародної економіки,
Миколаївський національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Honcharenko I.V.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of public
management, administration and international economics,
Mykolaiv National Agrarian University

SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN THE REGION IN THE CONTEXT OF SMART SPECIALIZATION STRATEGY IMPLEMENTATION

Постановка проблеми. Сучасні виклики, що постали перед регіонами України, вимагають впровадження інноваційних рішень, які здатні забезпечити сталий розвиток сільських територій. У контексті глобальних і внутрішніх змін, що відбуваються економіці, важливим завданням є ефективне використання наявних ресурсів і потенціалу, що зберігаються на цих територіях. В умовах динамічного соціально-економічного середовища особливу увагу слід приділити соціальній інфраструктурі як одному з ключових елементів забезпечення сталого розвитку сільських громад. Висококонкурентна та інклюзивна соціальна інфраструктура є важливим фактором, що сприяє ефективному функціонуванню соціальних та економічних систем на місцевому рівні [1].

Одним із основних аспектів для успішного вирішення зазначених проблем є залучення експертних фахівців, підтримка згуртованості громади та активізація зовнішніх зв'язків, оскільки лише за умов тісної співпраці усіх учасників процесу можна забезпечити стійкість та розвиток сільських територій. Тому актуальним є питання формування стратегій для покращення соціальної інфраструктури в умовах обмежених ресурсів, яке вимагає комплексного підходу і врахування специфіки кожної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті збереження та розвитку людського капіталу регіонів України важливість соціальної інфраструктури набуває особливої актуальності. Доступ до добре розвинутої соціальної інфраструктури має вирішальне значення для соціального, економічного та культурного розвитку громад, особливо в умовах зростаючої нерівності та соціальної поляризації. Е. Кліненберг стверджує, що соціальна інфраструктура – це не лише фізичні простори, а й платформа для побудови соціального капіталу [2].

У селах, де традиційно спостерігається обмежений доступ до закладів, таких як бібліотеки, спортивні комплекси чи громадські центри, недостатність інфраструктури призводить до ізоляції, скорочення можливостей для взаємодії та зменшення соціальної довіри. Е. Кліненберг наголошує, що такі простори, як бібліотеки або парки, відіграють важливу роль у формуванні середовища, де люди можуть обмінюватися ідеями, налагоджувати соціальні зв'язки та формувати відчуття спільності [2]. У контексті сільських громад відсутність таких просторів обмежує доступ до соціальних благ і знижує якість життя.

Важливою тезою дослідження Е. Кліненберга є твердження, що соціальна інфраструктура стає критичною під час криз. Його дослідження, засноване на прикладі спеки в Чикаго у 1995 році, показало, що громади з розвинутою соціальною інфраструктурою мали нижчі рівні смертності завдяки взаємодії між мешканцями та доступу до громадських просторів.

Одним із ключових аспектів концепції Е. Кліненберга є її зв'язок із соціальною справедливістю. Автор наголошує, що нерівномірний розподіл інфраструктури створює бар'єри для доступу до базових соціальних благ. Інвестиції у соціальну інфраструктуру є важливим інструментом для зменшення нерівності та створення умов для соціальної згуртованості.

Дослідження А. Летема та Дж. Лейтона зосереджене на ключовій ролі соціальної інфраструктури у створенні публічного життя та соціальності в міському середовищі. Хоча їхній аналіз здебільшого стосується урбаністичного контексту, результати цього дослідження мають значну аналітичну та практичну цінність для сільських поселень, які стикаються із систематичним браком соціальної інфраструктури. Автори наголошують на тому, що соціальна інфраструктура не тільки слугує фізичними просторами для взаємодії, але й створює умови для формування соціального капіталу, довіри та взаєморозуміння [3]. Соціальна ізоляція, спричинена відсутністю відповідних просторів, підсилює демографічний спад та послаблює соціальні зв'язки в громадах.

А. Летем і Дж. Лейтон виділяють декілька ключових аспектів, які визначають успішність соціальної інфраструктури:

- різноманітність інфраструктури. Автори підкреслюють, що соціальна інфраструктура має задовольняти різноманітні потреби громад;
- доступність та інклюзивність. Успішна соціальна інфраструктура має бути доступною для різних соціальних груп незалежно від їхнього віку, статі, соціального статусу чи етнічного походження;
- підтримка та утримання. Якісне обслуговування інфраструктури, включно з фізичною підтримкою та безпекою, критично впливає на сприйняття громадських просторів;
- адаптивність до змін. Дослідники вказують, що соціальна інфраструктура має бути гнучкою, враховувати зміни у потребах громади та адаптуватися до нових викликів.

Автори також зазначають, що соціальна інфраструктура може сприяти стійкості громад під час кризових ситуацій, включаючи економічні виклики, міграційні хвилі та кліматичні зміни.

Дослідження В. Grum та D. Kobal Grum зосереджено на вивченні соціальної інфраструктури як ключового чинника соціальної стійкості та її впливу на якість життя [4]. Соціальна інфраструктура є критично важливим елементом, який формує можливості для стійкого розвитку спільнот.

У сучасних дослідженнях, присвячених вивченню питань інфраструктури сільських територій України, основну увагу зосереджено на визначенні збитків від воєнних дій, завданих різним об'єктам інфраструктури, і потреб на їх відбудову та відновлення загалом по державі, по адміністративних областях і в галузевому розрізі. Проте важливе значення має узагальнення наявних проблем та обґрунтування пріоритетів стратегічного розвитку територій.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в узагальненні проблем соціальної інфраструктури сільських територій регіону та розробці напрямів їх вирішення. Реалізація вказаної мети зумовлює необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати завдані воєнними діями втрати інфраструктури за типами об'єктів; окреслити пріоритетні напрями покращення соціальної інфраструктури сільських територій регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна інфраструктура є одним з ключових факторів формування необхідних умов розвитку певного регіону. У публікаціях засобів масової інформації за 2020–2024 роки висвітлено прояви систематичного недоотримання сільськими громадами у Миколаївській області необхідних послуг та ресурсів через нерівномірний розвиток інфраструктури (табл. 1).

Таблиця 1

Інформація публікацій засобів масової інформації про стан соціальної інфраструктури Миколаївської області за 2020–2024 роки

Складові інфраструктури	Характеристика	Прояви у громадах
1	2	3
Доступ до якісної освіти	Зменшення кількості закладів освіти в сільських районах обмежує можливості отримання якісної освіти, що впливає на рівень знань та навичок мешканців цих територій.	За показниками Індексу фінансової спроможності шкільної освітньої мережі територіальних громад на 2021 рік, фактична наповнюваність класів навчальних закладів по Снігурівській громаді є не тільки значно нижчою за розрахункову, вона є найнижчою у порівнянні з усіма громадами області. Через низьку наповнюваність та відсутність фінансування малокомплектних шкіл з боку держави, місцева влада просто вимушена виносити питання оптимізації даних навчальних закладів [5].

продовження табл. 1

1	2	3
Медичні послуги	Значний дефіцит медичних кадрів у сільських місцевостях, особливо лікарів загальної практики, обмежує доступ сільських жителів до медичної допомоги.	Лікарні в Миколаївській області укомплектовані медиками лише на 67 %, середній вік яких складає 55–60 років [6].
Водопостачання та водовідведення	Багато сільських населених пунктів не мають доступу до централізованих систем водопостачання та водовідведення, що впливає на якість життя та здоров'я мешканців	Понад 20 років селище міського типу Єланець, на Миколаївщині, живе без централізованого водопостачання. Аби забезпечити себе водою жителі або купують її та платять найвищу ціну в Україні, або викопують колодязі, вода з яких не відповідає вимогам безпечності [7].
Управління відходами	Недостатній рівень розвитку систем переробки та утилізації відходів у сільських районах призводить до екологічних проблем і зниження якості життя.	За інформацією облдержадміністрації, в області налічується 267 офіційних місць складування ТПВ загальною площею 524,4 гектари. Крім того, по області розміщено 192 неофіційних сміттєзвалища [8].
Доступ до спортивної та культурної інфраструктури	Зменшення кількості працівників культури та тренерів, а також руйнування об'єктів спорту та культури у сільській місцевості обмежують можливості для активного способу життя та культурного розвитку.	У Миколаївській області пошкоджено 211 закладів культури, пам'яток архітектури та культових споруд [9].
Енергоефективність та сталий розвиток енергетичної інфраструктури	Запровадження лімітів та погодинних відключень електроенергії через перевищення лімітів споживання веде до погіршення рівня життя, втрати доступу до мобільного зв'язку, Internet.	Миколаївобленерго. Графік погодинних відключень [10].
Транспортна інфраструктура на сільських територіях	Поганий стан дорожнього покриття та малий пасажиропотік – основні причини відсутності транспортного сполучення в громадах Миколаївської області.	Мешканцям громад Миколаївщини не вистачає автобусних рейсів, що сполучають територіальні громади з районними центрами, з деякими селами сполучення взагалі відсутнє. Місцеві жителі вимушені користуватися послугами нелегальних перевізників [11].

Джерело: сформовано автором на основі [5–11]

Інфраструктура сільських територій Миколаївської області не відповідає сучасним вимогам, що негативно впливає на життя населення. Скорочення освітніх закладів обмежує доступ до якісної освіти. Дефіцит лікарів ускладнює медичне обслуговування. Відсутність централізованого водопостачання змушує мешканців користуватися небезпечними джерелами. Недостатній розвиток систем утилізації відходів погіршує екологічну ситуацію. Руйнування об'єктів культури і спорту обмежує соціальний розвиток. Проблеми з електроенергією і транспортом ускладнюють доступ до базових послуг, підкреслюючи потребу в модернізації.

З 2022 року на значній частині території Миколаївської області велися або ведуться воєнні дії, з 52 територіальних громад 21 перебувала у зоні бойових дій. Це негативно вплинуло на соціальну інфраструктуру регіону, її стан значно погіршився. Були зруйновані або пошкоджені школи, лікарні, житлові будинки та об'єкти критичної інфраструктури, що ускладнило доступ до основних послуг. Станом на початок 2024 у регіоні відремонтували близько 30 % пошкоджених об'єктів [12].

Умови, що склалися, сформували ситуацію інфраструктурного насильства для сільського населення. Інфраструктурне насильство – це концепція, яка аналізує як недостатній або нерівномірний розвиток інфраструктури може спричиняти систематичне утискання певних груп населення, зокрема сільських громад. Цей термін часто використовують для опису ситуацій, коли відсутність доступу до базових послуг, таких як вода, електроенергія, транспорт, освіта та охорона здоров'я, призводить до погіршення якості життя та обмеження можливостей розвитку.

Концепція інфраструктурного насильства пов'язана з ідеями П. Фармера, американського антрополога та лікаря, який вперше ввів термін «структурне насильство». П. Фармер описував структурне насильство як соціальні структури, які перешкоджають доступу до базових прав та ресурсів, необхідних для життя, що призводить до нерівності та погіршення здоров'я [13]. Інфраструктурне насильство, як його окрема форма, стосується матеріальної інфраструктури, яка або відсутня, або недостатньо розвинена для задоволення потреб певних груп населення.

П. Фармер зазначає, що структурне насильство є «невидимим» і часто нормалізується у суспільстві, особливо коли воно торкається маргіналізованих груп. Нерівномірний розподіл ресурсів та

послуг, який характерний для багатьох країн, створює умови, коли сільські громади залишаються уразливими до наслідків інфраструктурного насильства.

Це створює такі основні проблеми:

– міграція до міст: через обмежений доступ до послуг на селі люди переміщуються до міських центрів у пошуках кращих умов для життя, праці, освіти та охорони здоров'я. Така урбанізація призводить до перенавантаження міської інфраструктури, збільшення безробіття в містах, а також до зростання соціальної нерівності між міським і сільським населенням. Це створює проблеми для обох груп – як для міського, так і для сільського населення;

– маргіналізація сільського населення: сільські жителі, які не можуть або не хочуть переміститися в міста, ризикують опинитися на периферії соціально-економічних процесів. Їхній доступ до освіти, медичних послуг, якісної інфраструктури, фінансових послуг і навіть до базових потреб обмежений. Це може призвести до глибокої соціальної та економічної нерівності і збільшення маргіналізації сільських громад. Відсутність належної інфраструктури та послуг призводить до ізоляції, зниження рівня життя;

– міграція за кордон: у пошуках кращого життя населення сільських громад, що має потенціал до реалізації у розвинутих країнах, виїжджає за кордон. Воєнні дії спричинили потужну хвилю міграції через загрози безпеці. Зазначені проблеми все більше спричиняють критичні масштаби зовнішньої міграції молоді, відповідно, втрати потужного ресурсу знань, послаблення мотиваційних установок населення щодо життя і праці в Україні, економічною «девальвацією» інтелектуально-кадрового та трудового ресурсу. Критичного послаблення зазнає якість людського потенціалу через виїзд з країни найбільш креативного прошарку осіб, потенційних висококваліфікованих кадрів.

Враховуючи, що спрямування регіональної політики України від територіально нейтрального підходу до стимулювання використання власного потенціалу територій та підтримки окремих територій з особливими соціально-економічними проблемами відповідає принципам європейської моделі регулювання регіонального розвитку, виділимо серед кращих Європейських практик запровадження концепції SMART-спеціалізації. Такі регіональні інноваційні стратегії останніми роками стали не лише основою та інструментом реалізації політики згуртованості ЄС чи умовою для фінансування країн і регіонів зі структурних фондів ЄС, але й слугують методологічною базою для планування регіонального розвитку [14]. Вона забезпечує підхід, що спрямований на максимізацію інноваційного потенціалу регіону, виявлення та підтримку унікальних галузей або видів економічної діяльності, які можуть мати значний соціально-економічний вплив у майбутньому. Тому першочергового значення в оновленій Стратегії розвитку Миколаївської області на період до 2027 року необхідно надати саме напрямам інноваційного розвитку соціальної інфраструктури на сільських територіях Миколаївської області. Це передбачає впровадження сучасних технологій для покращення якості життя, доступу до соціальних послуг та сталого розвитку територій. Враховуючи специфіку сільської місцевості, важливо зосередитися на адаптації інноваційних рішень до реальних потреб населення та наявних ресурсів [15].

Основними стратегічними напрямками розвитку, на нашу думку, повинні бути ті, що наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Стратегічні напрями розвитку соціальної інфраструктури Миколаївської області

Напрямок	Характеристика
1	2
Цифровізація та доступ до медичних послуг у сільській місцевості	Охорона здоров'я в сільських районах стикається з низкою проблем, таких як віддаленість медичних установ, дефіцит кваліфікованих кадрів та обмежений доступ до сучасних методів лікування. Вирішення цих проблем потребує інноваційних технологій. Впровадження дистанційного медичного консультування та онлайн-запису до лікарів дозволить жителям сільських територій отримати доступ до кваліфікованих медичних послуг. Використання мобільних клінік, оснащених необхідними медичними засобами та технологіями, дасть змогу здійснювати планові огляди, вакцинацію та інші медичні процедури безпосередньо в сільських населених пунктах.
Енергоефективність та сталий розвиток енергетичної інфраструктури	Сільські території часто стикаються з проблемами енергетичної залежності, високими витратами на енергоресурси та низьким рівнем енергоефективності будівель. Тому розвивається використання сонячних панелей, малих вітрових турбін і біогазових установок, що дозволяє сільським господарствам та населеним пунктам знижувати витрати на енергію та зменшувати залежність від централізованих енергомереж. Впровадження смарт-мереж для моніторингу та оптимізації енергоспоживання в сільських будинках і аграрних підприємствах дозволить зменшити втрати енергії та знизити витрати.

продовження табл. 2

1	2
Інтелектуальна транспортна інфраструктура на сільських територіях	Сільські території часто страждають від недостатньої транспортної доступності, що ускладнює як доступ до соціальних послуг, так і економічний розвиток. Впровадження смарт-рішень у транспортній сфері дозволить зменшити цей розрив. Впровадження системи спільного використання транспортних засобів (car-sharing) дозволить сільським мешканцям мати доступ до автомобільного транспорту без необхідності його придбання.
Інноваційні підходи до освіти та професійної підготовки на селі	Освіта є важливим чинником для розвитку сільських територій, але часто сільські школи стикаються з проблемами доступу до сучасних навчальних ресурсів та кваліфікованих викладачів. Використання онлайн-курсів, електронних платформ для дистанційного навчання, а також використання мультимедійних навчальних засобів дозволяє підвищити рівень освіти для дітей з сільських територій. Створення центрів для навчання новим професіям, зокрема в аграрному секторі та сфері ІТ, дозволить підготувати молодь до змінюваних умов ринку праці.
Смарт-управління відходами та екологічні ініціативи	Екологічні проблеми на сільських територіях виникають через низький рівень розвитку системи управління відходами та недостатнє використання сучасних технологій у переробці ресурсів. Впровадження автоматизованих систем для сортування та переробки відходів на місцевому рівні дозволить зменшити обсяг несанкціонованих сміттєзвалищ і підвищити ефективність переробки. Розвиток технологій переробки органічних відходів, таких як сільськогосподарські залишки, для отримання біогазу або компосту, сприятиме зниженню екологічного навантаження та розвитку сталого сільського господарства.

Джерело: сформовано автором

Інноваційний SMART-розвиток соціальної інфраструктури сільських територій Миколаївської області передбачає використання технологічних рішень для покращення якості життя, доступу до соціальних послуг та економічного розвитку в умовах обмежених ресурсів [16]. Такий підхід сприятиме збереженню привабливості сільських територій для населення та залучення кваліфікованих кадрів для роботи на інноваційних об'єктах. Основні напрями, такі як цифровізація медицини, розвиток енергозберігаючих та відновлювальних джерел енергії, інклюзивне навчання та ефективне управління відходами, мають стати основою для сталого розвитку сільських територій, сприяючи підвищенню якості життя населення та зміцненню соціальної стабільності регіону [17].

Розв'язання проблеми дефіциту необхідних фахівців можливе через створення партнерства територіальних громад з університетами регіону та залучення вчених та молоді, що зацікавлені в дослідженнях та проєктах на селі. Наприклад, програми стажувань, практики чи короткострокових проєктів для студентів та аспірантів. Окрім того, студенти можуть проводити дослідження, тестувати нові технології, працювати над інноваціями в сільському господарстві, що сприятиме створенню бази для подальших змін.

Досить успішним є досвід територіальних громад, що забезпечені швидкісним інтернетом та належною інфраструктурою для віддаленої роботи [18].

В Миколаївській області активно працюють також міжнародні організації, які фінансують реалізацію інфраструктурних проєктів. Для швидкого введення в проєкти залучаються волонтери, які готові допомогти з організацією та управлінням проєктами. В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення територій механізми розвитку сільських територій та територіальних громад України в цілому повинні базуватися на використанні сучасних технологій та інновацій з метою покращення якості життя місцевих жителів, збільшення ефективності діяльності громад та зменшення негативного впливу на довкілля.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, соціальна інфраструктура є ключовим фактором формування належних умов для життя населення. Недоступність якісної освіти, дефіцит медичних кадрів, відсутність централізованого водопостачання, низький рівень управління відходами, руйнування культурних об'єктів та проблеми з енергозабезпеченням є основними проявами інфраструктурного насилля щодо населення сільських територій Миколаївської області. Така ситуація обмежує можливості сільських громад, спричиняючи соціально-економічну ізоляцію та міграцію населення до міст або за кордон. Необхідна модернізація інфраструктури, зокрема впровадження інноваційних технологій у медичні послуги, енергетичну ефективність, транспортну доступність, освіту та управління відходами. Зусилля з розвитку сільських територій варто спрямовувати на співпрацю з університетами і міжнародними організаціями, а також використання мобільності та віддаленої роботи. Це сприятиме покращенню якості життя, зменшенню соціальної нерівності та зміцненню стійкості регіону.

Література

1. Бульба В. Г., Оробей В. В. Наукові підходи до визначення поняття «соціальна інфраструктура сільських територій» та його публічно-управлінський зміст. *Global Scientific Trends: Economics and Public Administration*. 2021. Vol. 2. P. 75-92. DOI: 10.31110/2789-6536/2021-2/006.
2. Klinenberg E. *Palaces for the people: How to build a more equal and united society*. Penguin Random House, 2018. 288 p.
3. Latham A., Layton J. Social infrastructure and the public life of cities: Studying urban sociality and public spaces. *Geography Compass*. 2019. Vol. 13. № 7. P. 1-15. DOI: 10.1111/gec3.12444.
4. Grum B., Grum Kobal D. Concepts of social sustainability based on social infrastructure and quality of life. *Facilities*. 2020. Vol. 38. № 11/12. P. 783-800. DOI: 10.1108/F-04-2020-0042.
5. Оптимізація малокомплектних шкіл на Снігурівщині: що буде з освітою на селі і чому місцева влада стала заручником даної ситуації? URL: <https://snigurivska-gromada.gov.ua/news/1623585700/> (дата звернення: 20.08.2024).
6. Квітко А. Дефіцит лікарів на Миколаївщині: немає молоді, більше третини посад вакантні. URL: <https://nikvesti.com/news/public/293775-likarni-mykolaivshchynu-ukomplektovani-medikamy-67-znachna-chastyna-fakhivtsiv-zalyshylasia-za-korodonom> (дата звернення: 20.08.2024).
7. Чернявська В. На Миколаївщині селяни 20 років живуть без водопостачання. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/76732-na-mikolaivsini-selani-20-rokiv-zivut-bez-vodopostacanna/> (дата звернення: 20.08.2024).
8. Коханчук А. Сміттева реформа на шляху до ЄС: як Миколаївщина вчиться справлятися з відходами за новими стандартами. URL: <https://nikvesti.com/articles/278641> (дата звернення: 20.08.2024).
9. На Миколаївщині пошкоджені 211 закладів та пам'яток культури – Карандєєв. *Онлайн-медіа «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3851078-na-mikolaivsini-poskodzeni-211-zakladiv-ta-pamatok-kulturi-karandeev.html> (дата звернення: 20.08.2024).
10. Миколаївобленерго. Графік погодинних відключень. URL: <https://off.energy.mk.ua/> (дата звернення: 20.08.2024).
11. Горбатенко І. Хто возитиме людей до громад Миколаївщини. Роз'яснення фахівців. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/133868-hto-vozitime-ludej-do-gromad-mikolaivsini-rozasnenna-fahivciv/> (дата звернення: 20.08.2024).
12. Гурова В., Місайлов М., Кльосова С. Друга річниця повномасштабного вторгнення: відновлення та відбудова Миколаївщини. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/691308-druga-ricnica-povnomasstabnogo-vtorgnenna-vidnovlenna-ta-vidbudova-mikolaivsini/> (дата звернення: 20.08.2024).
13. Farmer P. On Suffering and Structural Violence: A View from Below. *Daedalus*. 1996. Vol. 125. № 1. P. 261-283.
14. Healy A. Innovation in circumpolar regions: new challenges for smart specialization. *The Northern Review*. 2017. Vol. 45. P. 11-32. URL: <http://orca.cf.ac.uk/102137/3/Healy%20A%202017%20Northern%20Review%20postprint%20%282%29.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
15. Honcharenko I., Kozachenko L., Moroz T. Informational support of the rural areas' development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 4. P. 93-99.
16. Формування «розумної спеціалізації» в економіці України : колективна монографія / Єгоров І. Ю., Бажал Ю. М., Хаустов В. К. та ін. ; за ред. чл.-кор. НАНУ І. Ю. Єгорова; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2020. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
17. Сمارт-спеціалізація регіонів України: методологія та прагматика реалізації : монографія / наук. ред. Сторонянська І. З. ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 424 с.
18. Honcharenko I., Shyshpanova N. Innovation as a factor of the labor resources of rural areas reserve. *Research for Rural Development*. 2021. Vol. 36. P. 174-179. DOI: 10.22616/rrd.27.2021.025.

References

1. Bulba, V.H. and Orobei, V.V. (2021), "Scientific approaches to defining the concept of "social infrastructure of rural areas" and its public-administrative content", *Global Scientific Trends: Economics and Public Administration*, Vol. 2, pp. 75-92, DOI: <https://doi.org/10.31110/2789-6536/2021-2/006>.
2. Klinenberg, E. (2018), *Palaces for the people: How to build a more equal and united society*, Penguin Random House, USA, 288 p.
3. Latham, A. and Layton, J. (2019), "Social infrastructure and the public life of cities: Studying urban sociality and public spaces", *Geography Compass*, Vol. 13, no. 7, pp. 1-15, DOI: <https://doi.org/10.1111/gec3.12444>.

4. Grum, B. and Grum, Kobal D. (2020), "Concepts of social sustainability based on social infrastructure and quality of life", *Facilities*, Vol. 38, no. 11/12, pp. 783-800, DOI: <https://doi.org/10.1108/F-04-2020-0042>.
5. "Optimization of small rural schools in Snigurivka: What will happen to education in villages and why has the local government become a hostage of the situation?", available at: <https://snigurivska-gromada.gov.ua/news/1623585700/> (access date August 20, 2024).
6. Kvitko, A. "Doctor Shortage in Mykolaiv Region: No Youth, Over a Third of Positions Vacant", available at: <https://nikvesti.com/news/public/293775-likarni-mykolaivshchyny-ukomplektovani-medikamy-67-znachna-chastyna-fakhivtsiv-zalyshylasia-za-korodonom> (access date August 20, 2024).
7. Cherniavska, V. (2024), "In Mykolaiv region, villagers have been living without water supply for 20 years", available at: <https://suspilne.media/mykolaiv/76732-na-mikolaivsini-selani-20-rokiv-zivut-bez-vodopostacanna/> (access date August 20, 2024).
8. Kokhanchuk, A. (2024), "Garbage reform on the way to the EU: how the Mykolaiv region is learning to deal with waste according to new standards", available at: <https://nikvesti.com/articles/278641> (access date August 20, 2024).
9. Ukrinform (2024), "211 Cultural Institutions and Monuments Damaged in Mykolaiv Region – Karandeev", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3851078-na-mikolaivsini-poskodzeni-211-zakladiv-ta-pamatok-kulturi-karandeev.html> (access date August 20, 2024).
10. Mykolaivoblenergo (2024), "Hourly outage schedule", available at: <https://off.energy.mk.ua/> (access date August 20, 2024).
11. Horbatenko, I. (2024), "Who will transport people to the communities of Mykolaiv region? Explanations from experts", available at: <https://suspilne.media/mykolaiv/133868-hto-vozytime-ludej-dogromad-mikolaivsini-rozasnenna-fahivciv/> (access date August 20, 2024).
12. Hurova, V., Misailov, M. and Kliosova, S. "Second Anniversary of the Full-Scale Invasion: Recovery and Reconstruction of Mykolaiv Region", available at: https://dostup.org.ua/request/136406/response/419743/attach/1/247%2024.pdf?cookie_passthrough=1 (access date August 20, 2024).
13. Farmer, P. (1996), "On suffering and structural violence: A view from below", *Daedalus*, Vol. 125, no. 1, pp. 261-283.
14. Healy, A. (2017), "Innovation in circumpolar regions: New challenges for smart specialization", *The Northern Review*, Vol. 45, pp. 11-32, available at: <http://orca.cf.ac.uk/102137/3/Healy%20A%202017%20Northern%20Review%20postprint%20%282%29.pdf> (access date August 20, 2024).
15. Honcharenko, I., Kozachenko, L. and Moroz, T. (2018), "Informational support of the rural areas' development", *Baltic Journal of Economic Studies*, no. 4, pp. 93-99.
16. Yehorov, I.Yu. (Ed.), Bazhal, Yu.M., Khaustov, V.K. et al. (2020), *Formuvannia "rozumnoi spetsializatsii" v ekonomitsi Ukrainy* [Formation of "smart specialization" in the economy of Ukraine], collective monograph, DU "In-t ekon. ta prohnoz. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 278 p., available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf> (access date August 20, 2024).
17. Storonianska, I.Z. (Ed.) (2022), *Smart-spetsializatsiia rehioniv Ukrainy: metodolohiia ta prahmatyka realizatsii* [Smart specialization of regions of Ukraine: methodology and pragmatics of implementation], monograph, Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine, 424 p.
18. Honcharenko, I. and Shyshpanova, N. (2021), "Innovation as a factor of the labor resources of rural areas reserve", *Research for Rural Development*, Vol. 36, pp. 174-179, DOI: <https://doi.org/10.22616/rrd.27.2021.025>.

Гончаренко І.В.

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета. Узагальнення проблем соціальної інфраструктури сільських територій регіону та розробка напрямів їх вирішення.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети нами були використані статистичні спостереження та емпіричні дослідження, проведені у сільських громадах Миколаївської області. Статистичні дані включають офіційні звіти, надані місцевими органами влади. Емпіричні дослідження базуються на польових дослідженнях, аналізі контенту засобів масової інформації та спостереженнях. Зібрані дані були оброблені, що дозволило виявити ключові тенденції та взаємозв'язки. Такий підхід забезпечив основу для розробки рекомендацій щодо покращення умов життя та розвитку місцевої соціальної інфраструктури.

Результати дослідження. Проаналізовано основні проблеми соціальної інфраструктури сільських територій регіону. Зокрема, виявлено недостатню доступність якісної освіти, дефіцит медичних кадрів, відсутність централізованого водопостачання, низький рівень управління відходами, руйнування культурних об'єктів та проблеми з енергозабезпеченням. Також з'ясовано, що наявна

ситуація має ознаки інфраструктурного насилля щодо населення сільських територій Миколаївської області. Така ситуація обмежує можливості сільських громад, спричиняючи соціально-економічну ізоляцію та міграцію населення до міст або за кордон. Розроблено напрями модернізації інфраструктури, зокрема шляхом впровадження інноваційних технологій у медичні послуги, енергетичну ефективність, транспортну доступність, освіту та управління відходами. Зусилля з розвитку сільських територій варто спрямувати на співпрацю з університетами і міжнародними організаціями, а також використання мобільності та віддаленої роботи.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано доцільність інноваційного SMART-розвитку соціальної інфраструктури сільських територій Миколаївської області, що передбачає використання технологічних рішень для покращення якості життя, доступу до соціальних послуг та економічного розвитку в умовах обмежених ресурсів. Виявлено, що такий підхід сприятиме збереженню привабливості сільських територій для населення та залучення кваліфікованих кадрів для роботи на інноваційних об'єктах.

Практична значущість результатів дослідження. Розроблено конкретні рекомендації для інноваційного розвитку соціальної інфраструктури на сільських територіях регіону. Застосування результатів дослідження сприятиме покращенню якості життя, зменшенню соціальної нерівності та зміцненню стійкості регіону.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, громади, SMART-розвиток, населення, потенціал, інновації.

Honcharenko I.V.

SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN THE REGION IN THE CONTEXT OF SMART SPECIALIZATION STRATEGY IMPLEMENTATION

Purpose. The aim of the article is to summarize the issues of social infrastructure in rural areas of the region and to develop strategies for their resolution.

Methodology of research. The study utilized statistical observations and empirical research conducted in rural communities of the Mykolaiv region. Statistical data included official reports provided by local authorities. Empirical research is based on field studies, content analysis of media sources, and observations. The collected data are processed to identify key trends and interrelations, forming the basis for recommendations to improve living conditions and develop local social infrastructure.

Findings. The study analyzed the main problems of social infrastructure in rural areas of the region. Identified issues include insufficient access to quality education, a shortage of medical personnel, lack of centralized water supply, inadequate waste management, destruction of cultural assets, and energy supply problems. It was also revealed that the current situation exhibits signs of infrastructural violence against the rural population of the Mykolaiv region, leading to social and economic isolation and migration to cities or abroad. Directions for infrastructure modernization were developed, including the implementation of innovative technologies in healthcare services, energy efficiency, transport accessibility, education, and waste management. Efforts to develop rural areas should focus on cooperation with universities and international organizations, as well as leveraging mobility and remote work.

Originality. The feasibility of innovative SMART development of the social infrastructure in rural areas of the Mykolaiv region is substantiated. This approach involves the use of technological solutions to improve the quality of life, access to social services, and economic development in resource-constrained conditions. It is found that this approach will help maintain the attractiveness of rural areas for residents and attract qualified personnel to work at innovative facilities.

Practical value. Specific recommendations for the innovative development of social infrastructure in rural areas of the region are developed. The application of the research results will contribute to improving the quality of life, reducing social inequality and strengthening the resilience of the region.

Key words: social infrastructure, rural areas, communities, SMART development, population, potential, innovations.

Брич В.Я.,
д-р екон. наук, професор, директор Навчально-наукового інституту
інноватики, природокористування та інфраструктури,
Гунько С.І.,
заступник директора Навчально-наукового інституту
інноватики, природокористування та інфраструктури,
викладач кафедри агробіотехнологій,
Питуляк М.Р.,
канд. геогр. наук, доцент,
доцент кафедри екології і охорони здоров'я,
Питуляк М.В.,
канд. геогр. наук, доцент,
доцент кафедри агробіотехнологій,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВОДНОГО СЛІДУ

Brych V.Ya.,
dr.sc.(econ.), professor, director of the Educational and Scientific
Institute of Innovation, Natural Resource Management and Infrastructure,
Hunko S.I.,
deputy director of the Educational and Scientific Institute
of Innovation, Natural Resource Management, and Infrastructure,
lecturer at the department of agro-biotechnology,
Pytuliak M.R.,
cand.sc.(geogr.), assoc. prof., associate professor
at the department of ecology and health protection,
Pytuliak M.V.,
cand.sc.(geogr.), assoc. prof., associate professor
at the department of agro-biotechnology,
West Ukrainian National University, Ternopil

IMPROVING THE EFFICIENCY OF SUSTAINABLE WATER USE IN PODILLIA REGION IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE EUROPEAN ENVIRONMENTAL WATER FOOTPRINT CONCEPT

Постановка проблеми. Політика України у сфері водокористування регулюється Водною Стратегією України на період до 2050 року, що визначає основні засади державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, а також спрямована на досягнення взаємної узгодженості, пов'язаної з їх використанням, підвищення рівня водної безпеки та скорочення до прийняттого рівня ризиків з управління водними ресурсами на засадах сталого інтегрованого управління водними ресурсами.

У тому числі вона має бути орієнтована на забезпечення економічного зростання і створення конкурентоспроможної ринкової економіки, поліпшення структури національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку та істотне зниження водоемності валового внутрішнього продукту. Слід зазначити, що національна Водна Стратегія розроблена на виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами- членами, з іншої сторони, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106, в якій наша країна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації положень Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 р. [1].

У Водній Стратегії України, серед іншого, зазначено проблеми, пов'язані з національним водним слідом, звертається увага на високу водоемність національного промислового та сільськогосподарського виробництва, відсутність закріплення в нормативно-правових актах термінів, що визначають гідрологічний режим, необхідний для досягнення та підтримання екологічних цілей, визначених для певного району річкового басейну, режим підземних вод, необхідний для досягнення та підтримання «доброго» кількісного стану певного масиву підземних вод, і співвідношення між обсягом щорічного природного відновлення водних ресурсів водного об'єкта та обсягом забору води з нього для цілей водокористування. А тому в ній визначено Стратегічну Ціль 1. Забезпечення рівного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води і належних санітарно-профілактичних заходів, що дасть змогу отримати такі результати, як зменшення ризиків виникнення захворювань населення, пов'язаних із споживанням питної води неналежної якості; залучення інвестиційних ресурсів до оптимізації централізованого водопостачання та водовідведення, а також очищення міських стічних вод, що стануть невід'ємними складовими частинами комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, генеральних планів населених пунктів, детальних планів територій тощо; зменшення потенційних збитків, що можуть бути завдані водним екосистемам, рибному господарству внаслідок шкідливого біологічного та фізичного (теплого) впливу на водойми; забезпечення заощадження прісноводних ресурсів за рахунок зменшення втрат води, підвищення рівня водоефективності промислового та сільськогосподарського виробництва і сфери житлово-комунального господарства, поліпшення ефективності обліку води та нагляду (контролю) за додержанням вимог щодо здійснення спеціального водокористування [1].

Основними рушійними силами у сфері сталого водоспоживання повинні стати:

- подальше поглиблення теоретичного базису щодо низки реформ в сфері водокористування;
- розробка Національної концепції політики сталого споживання водних ресурсів та раціонального їх використання;
- імплементація ідеології «зеленої» економіки в секторальній політиці та стратегії економічного зростання тощо;
- визначення критеріїв екологізації споживчої політики в структурі пріоритетів сучасної секторальної політики України;
- формування свідомого менталітету екологізбалансованого водоспоживання та водокористування;
- активізація дієвих важелів переходу до сталого споживання та виробництва через запровадження інструментів аудиту, сертифікації водогосподарських об'єктів тощо;
- подальший розвиток секторального партнерства та міжнародної підтримки [16, с. 154].

У підсумковому документі Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було ухвалено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 завдань. Серед них завдання 6.4, яке передбачає до 2030 року суттєве підвищення ефективності використання водних ресурсів у різних секторах економіки, забезпечення стабільного водозабору та постачання прісної води для зменшення кількості людей, які страждають від її дефіциту. Показник 6.4, що визначає рівень водного стресу, дозволяє оцінити частку вилученої прісної води у відсотках від загальних доступних ресурсів.

За даними ФАО, обсяг води, придатний для використання людством, оцінюється у 9000–14000 км³, що становить лише 0,001 % від усіх водних ресурсів планети. Із цього обсягу людство використовує близько 3600 км³ води, а ще близько 2400 км³ необхідно для збереження екологічної рівноваги у басейнах річок та озер. Таким чином, потенціал використання водних ресурсів є доволі обмеженим.

Проблема не в тому, що вода використовується, а в тому, що вона не в повному обсязі або не тієї якості повертається в навколишнє середовище. Водний слід – це саме той інструмент, який дає можливість виробити систему заходів щодо використання водних ресурсів та обґрунтування об'ємів забруднених водних ресурсів [16, с. 156].

Упродовж останніх десятиліть підвищення ефективності водокористування, особливо в сфері сільськогосподарського виробництва, було однією з основних цілей міжнародного співтовариства в області вирішення водних проблем. Всесвітня водна рада, Всесвітній фонд дикої природи та інші наукові організації в останні роки з цією метою використовують в своїх дослідженнях концепцію водного екологічного сліду. Ця концепція з середини 1990-х рр. розробляється за ініціативою ФАО і ЮНЕП групою фахівців під керівництвом Ар'єн Хоекстра в університеті Twente, Нідерланди. Ар'єн Хоекстра, засновник концепції водного сліду, трактує його як загальний обсяг прісної води, необхідний для виробництва товарів та послуг, споживаних окремою особою, спільнотою або бізнесом. Він розглядає водний слід як інструмент для оцінювання та управління використанням прісної води з урахуванням її кількісного споживання, забруднення та розподілу у просторі й часі.

Водний слід включає синю, зелену та сіру складові, які відображають: споживання поверхневої та підземної води (синій водний слід); використання дощової води (зелений водний слід); обсяг води, необхідний для розбавлення забруднень (сірий водний слід).

За Ар'єном Хоекстрою, водний слід – це індикатор впливу діяльності людини на водні ресурси, який дозволяє оцінювати екологічну, економічну та соціальну стійкість використання води. Його розрахунок і аналіз сприяють ефективнішому використанню прісноводних ресурсів та мінімізації впливу на довкілля.

У науковій літературі використовується також таке поняття, як віртуальний водний слід. Ним позначають величину обсягів води, акумульованої в виробленій продукції і яка переміщується торговими та іншими потоками. Це не фізичний обсяг водозабору, а розрахункова величина валового водоспоживання, витрачена на виробництво певного продукту і її переміщення [19].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питаннями використання водних ресурсів займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: A.Y. Hoekstra, A.K. Chapagain, M.M. Aldaya, M.M. Mekonnen, Carole Dalin [20–25]. Сучасні проблеми водокористування, охорони та відтворення водних ресурсів висвітлено в наукових роботах Левківського С. С. та Падуну М.М. [12], Шувара А.М. [3] та інших [14]. Дослідження водного сліду, водного стресу в контексті сталого водокористування представлено в публікаціях Скрипчука П.М. [15], Судук О.Ю. [16; 17]. Аналіз глобальних водних ресурсів та водних об'єктів України подано в публікаціях Хільчевського В.К. [18; 19]. Регіональні аспекти водокористування і охорони водних об'єктів висвітлено у публікаціях [4; 10; 11; 13].

Незважаючи на значні наукові доробки, питання використання екологічного стану водних ресурсів в контексті сталого розвитку залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ефективності та динаміки сталого водокористування в Подільському регіоні, системно-структурний аналіз водних ресурсів в контексті реалізації Європейської екологічної концепції водного сліду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Блакитний водний слід областей Подільського регіону формує обсяг водних ресурсів, які використовуються з поверхневих і підземних джерел для різних господарських потреб і водопостачання населення. Загальний обсяг водозабору в цих областях впродовж останніх п'яти років характеризується чітко вираженим спадом у Тернопільській і Вінницькій областях (рис. 1). У Хмельницькій області спостерігається збільшення обсягів загального водозабору у 2021 р. (111,0 млн м³), зменшення у 2022 р. (96,9 млн м³) і підвищення у 2023 р. (104,7 млн м³). У 2022 р. в усіх областях регіону прослідковується тенденція до зменшення обсягів використання водних ресурсів, що, на нашу думку, пов'язується з повномасштабними військовими діями країни агресора. Динаміку обсягів споживання водних ресурсів за 2020–2022 рр. в цьому регіоні нами проаналізовано у [3].

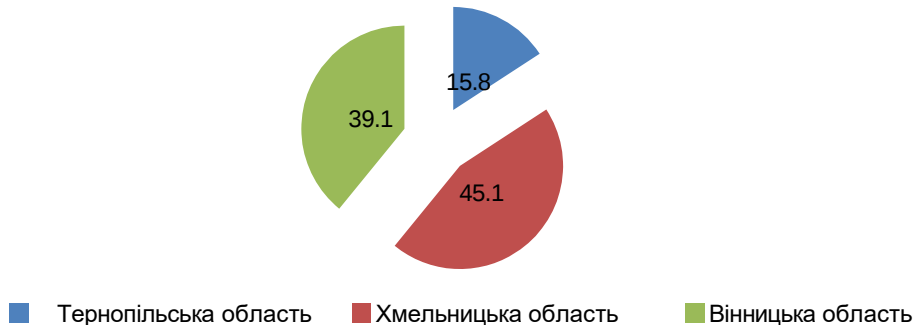

Рис. 1. Загальний обсяг блакитної води використаний в усіх областях регіону (%)

Джерело: побудовано на основі [7-9]

Обсяги блакитної води, яка використовується для різних видів господарської діяльності в областях регіону, характеризується певними відмінностями, що пов'язане в основному соціально-економічними чинниками, а саме – розмірами території, кількістю населення, рівнем економічного розвитку.

Загальний обсяг блакитної води, використаної в усіх областях впродовж 2023 р., становив 231,77 млн м³. Найбільша частка використаної води припадає на Хмельницьку область – 104,5 млн м³ (45,1 %), а найменша – на Тернопільську – 36,5 млн м³ (15,8 %). Обсяг води, яка використовується у Вінницькій області, становить 90,7 млн м³ (39,1 %).

Загальний водозабір у всіх трьох областях демонструє поступове зменшення з 2019 до 2022 року. Це може свідчити про зменшення потреб у воді через оптимізацію водокористування або впровадження водозберігаючих технологій. Можливим є вплив кліматичних чинників, а саме таких як менша кількість доступних водних ресурсів через посуху. У 2023 році у Вінницькій області спостерігається помітне зростання водозабору (на 3,14 млн м³ порівняно з 2022 роком), що не характерно для загального тренду (рис. 2).

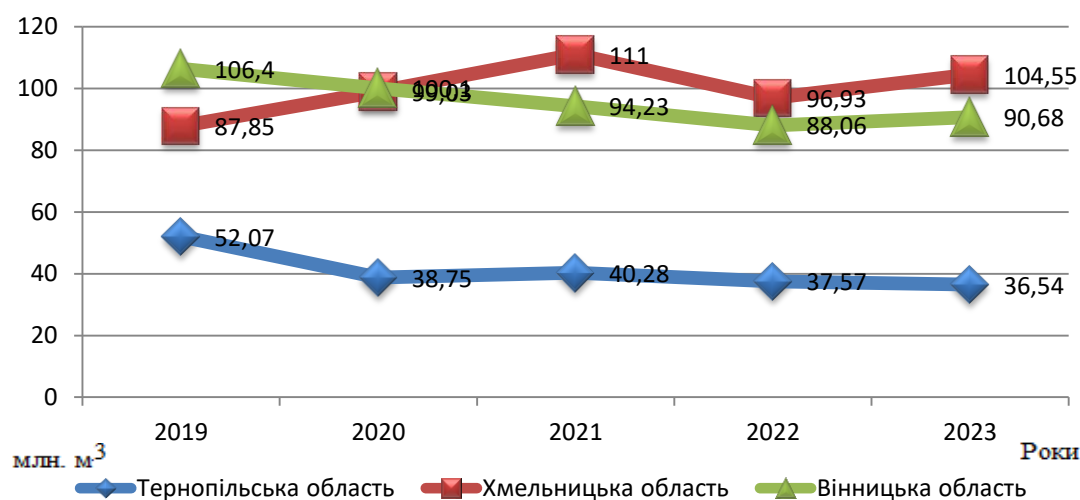

Рис. 2. Динаміка блакитного водного сліду (загальний водозабір) в областях Подільського регіону (млн м³)

Джерело: побудовано авторами на основі [7-9]

У Тернопільській області загальний водозабір зменшився з 52,07 млн м³ у 2019 році до 36,54 млн м³ у 2023 році. Найбільший спад відбувся між 2019 і 2020 роками.

У Хмельницькій області загальний водозабір досяг максимуму у 2021 році (111,01 млн м³), після чого знизився до 104,54 млн м³ у 2023 році. Зростання у 2021 році спричинене збільшенням поверхневого водозабору, зокрема на виробничі потреби. Попри коливання, водозабір залишається найвищим серед областей Подільського регіону.

У Вінницькій області загальний водозабір поступово зменшувався з 106,4 млн м³ у 2019 році до 88,06 млн м³ у 2022 році. У 2023 році показник зріс до 90,68 млн м³, що може бути пов'язано зі збільшенням водозабору для виробничих потреб.

Обсяг використаної блакитної води формується за рахунок поверхневих і підземних вод. Динаміка цих складових нами була проаналізована за 2020–2022 рр. і з'ясовані певні геопросторові відмінності [3].

Найбільша частка вод з підземних джерел використовується у Тернопільській області і становить 54,4 %. Цей показник нижчий у Хмельницькій області – 40,4 %, найменше води з підземних джерел використовується у Вінницькій області – 17,3 % (станом на 2022 р.) (рис. 3-5).

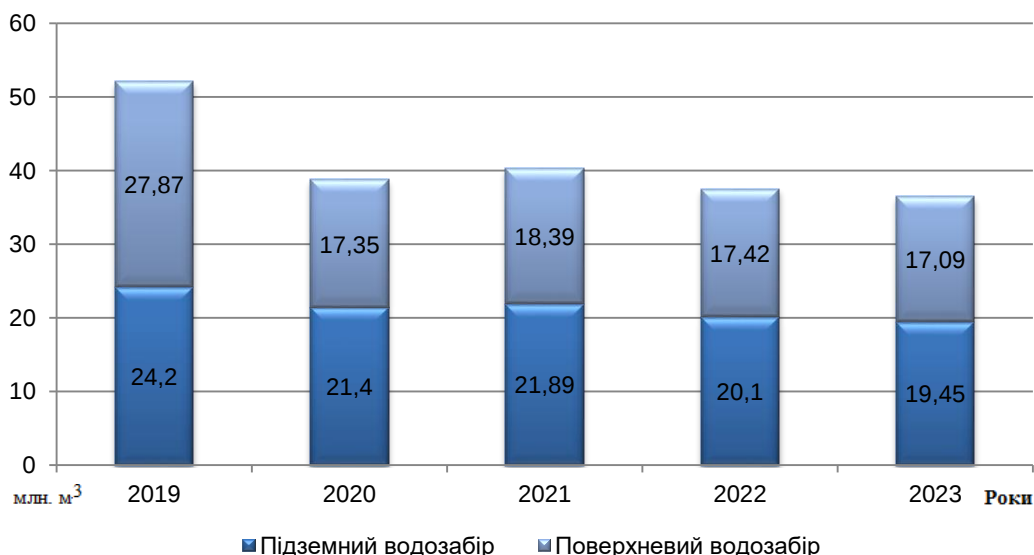

Рис. 3. Динаміка блакитного водного сліду (поверхневий і підземний водозабір) у Тернопільській області (млн м³)

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

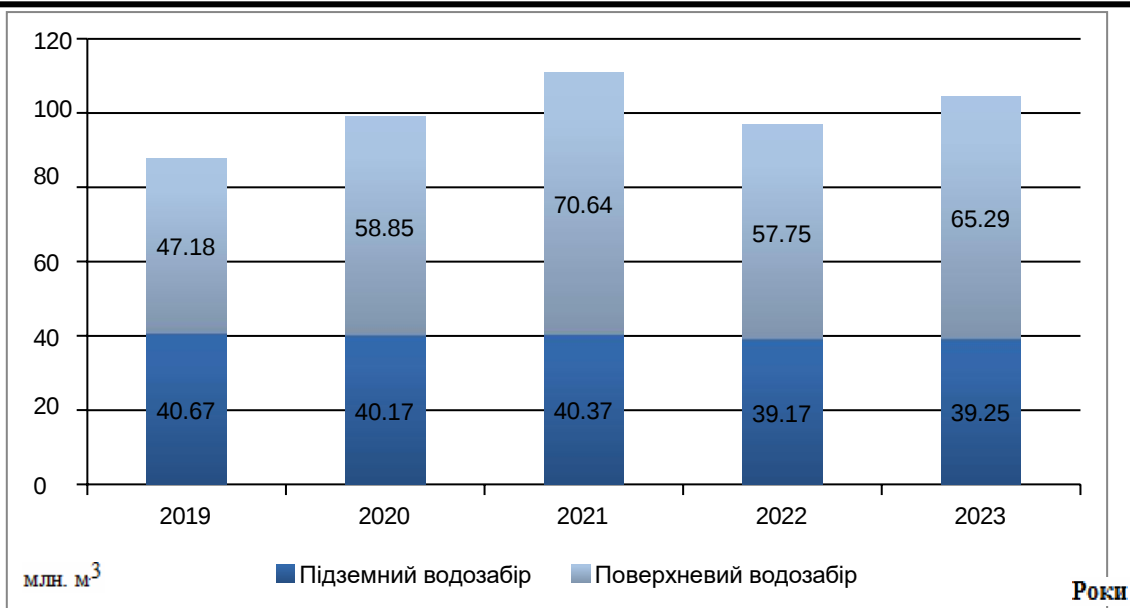

Рис. 4. Динаміка блакитного водного сліду (поверхневий і підземний водозабір) у Хмельницькій області (млн м³)

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

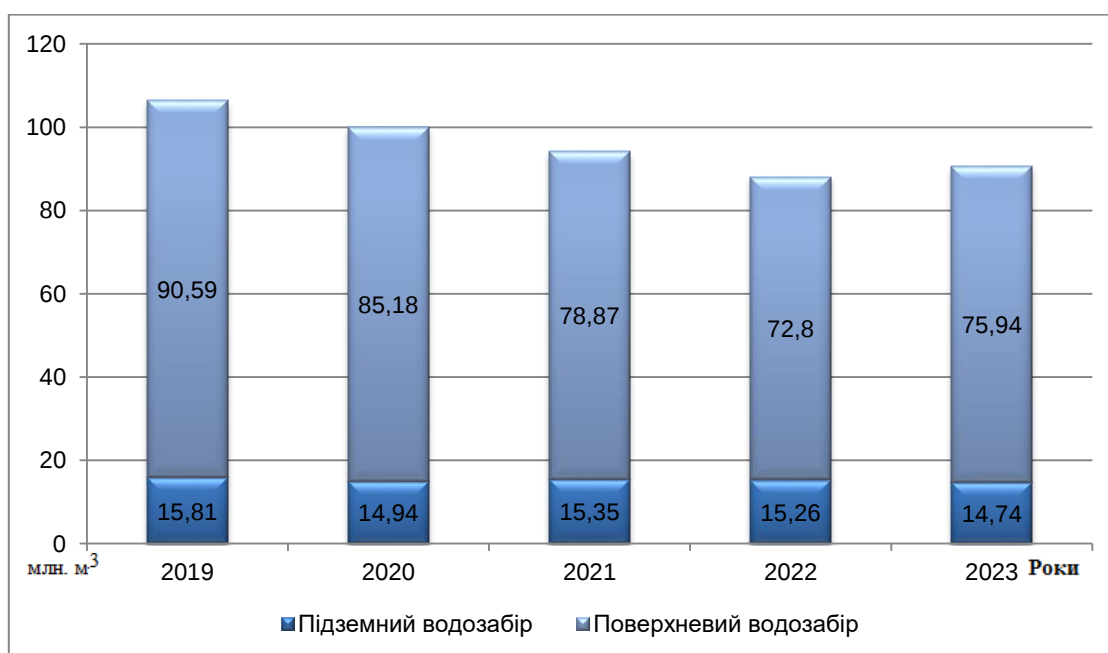

Рис. 5. Динаміка блакитного водного сліду (поверхневий і підземний водозабір) у Вінницькій області (млн м³)

Джерело: побудовано авторами на основі [7]

У Тернопільській області величина підземного водозабору впродовж 2020-2022 рр. залишалась майже незмінною – 21,4-20,1 млн м³ (54-52 %). У Хмельницькій області обсяги підземного водозабору у два рази більші ніж у Тернопільській (39,1-40,4 млн м³), хоча частка в загальній структурі водозабору становить 40,4 %. У Вінницькій області обсяги підземного водозабору також незначні, в порівнянні із Тернопільською областю, вони ще менші і становлять 15,0-15,3 млн м³. Відповідно, частка від загального водозабору становить всього 17,3 %.

Станом на 2023 р. частка підземного водозабору в загальному обсязі блакитної води суттєво не змінилася і становить у Тернопільській області 53,2 %, Хмельницькій – 37,5 % і Вінницькій – 16,3 %.

Основний обсяг блакитного сліду для областей Подільського регіону становить водоспоживання на виробничі та побутово-питні потреби.

Структура споживання свіжої води характеризується регіональними особливостями як в межах всього Подільського регіону, так і в межах кожної області зокрема (рис. 6).

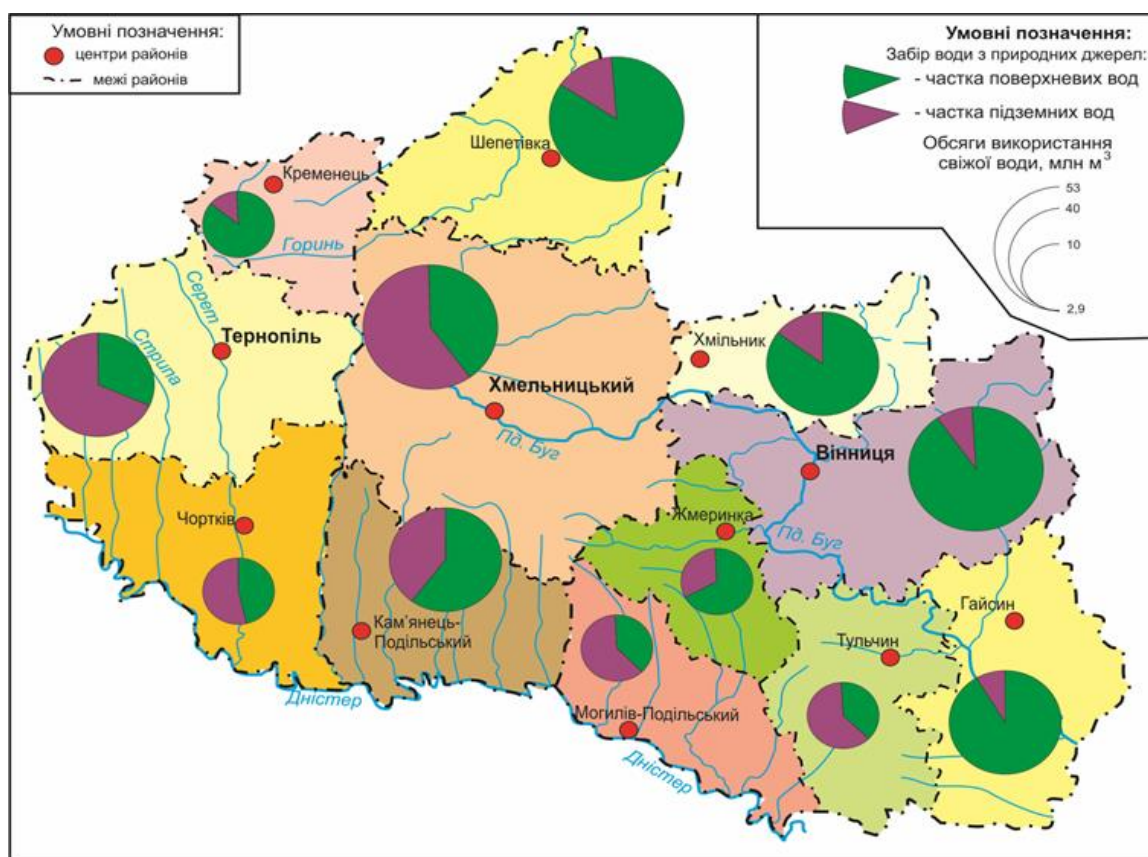

Рис. 6. Структура водозабору адміністративних районів Подільського регіону

Джерело: [3]

У Вінницькій області найбільша частка свіжої води від загального обсягу (70,98 млн м³) станом на 2023 р. використовувалась на виробничі потреби – 46,8 млн м³, менша на питні та санітарно-гігієнічні потреби – 20,86 млн м³. На зрошення використовувалося 2,1 млн м³. Упродовж 2022–2023 рр. обсяг блакитного сліду в області дещо зменшився. Найменший обсяг спостерігався в 2022 р. (69,23 млн м³).

У Хмельницькій області простежується така ж закономірність, щодо блакитного сліду. Обсяг свіжої води, яка використовується на виробничі потреби, складає 53,42 млн м³ і є найбільшим, на питні і санітарно-гігієнічні потреби – 27,17 млн м³. На зрошення в області використовується 1,71 млн м³.

У Тернопільській області співвідношення між складовими блакитного сліду майже однакове – 15,4 млн м³ води використовується на виробничі потреби і 14,2 млн м³ – на питні і санітарно-гігієнічні потреби.

Водокористування на потреби галузей господарства Подільського регіону в 2022 році становило 76,9 млн м³, в тому числі: промисловість – 38,3 млн м³; сільське господарство – 20,7 млн м³; комунальне господарство – 16,1 млн м³; інші галузі – 1,8 млн м³.

Сірий водний слід є показником забруднення прісних вод, які можуть бути пов'язані з виробництвом продукції. Він визначається як обсяг прісної води, необхідної для засвоєння навантаження забруднюючих речовин на основі існуючих стандартів якості навколишнього середовища [15].

У публікації «Unconventional Water Resources» (нетрадиційні водні ресурси) зазначається, що однією із альтернативних водних технологій заміщення джерел прісної води є використання відновленої (рециркуляційної) води або оборотного водопостачання (очищення стічних вод на підприємствах без скидання стічних вод), використання сірої та зливової води [26].

Відновлена або рециркуляційна вода – це вода, отримана в процесі обробки (очищення) стічної води, яка може бути використана повторно для різних цілей. Найпоширенішою є система оборотного водопостачання на промислових підприємствах – замкнена система, яка дозволяє повторно використовувати стічні води, які пройшли через очисні споруди підприємства. Концепція оборотного

водопостачання підприємства виключає скидання промислових стічних вод у водні об'єкти або міську каналізацію. Сіра вода (grey water) – частина господарсько-побутових стічних вод.

Сфера застосування відновленої сірої води – не питне використання. Вона є ефективною для: зрошення сільгоспугідь, міських парків і полів для гольфу; поповнення поверхневих і підземних водних об'єктів; охолодження агрегатів ТЕС; змішування бетону; автомийок; промивання туалетів.

Близько 50-ти країн світу використовують стічні води для зрошення (на них припадає 10 % площі зрошуваних земель). Завдання полягає в переході від безконтрольної іригації до планового і безпечного використання стічних вод [27].

Упродовж 2019–2023 рр. в областях Подільського регіону скидання зворотних вод відбувалося тільки у поверхневі водні об'єкти.

У Вінницькій області забір води з природних джерел зменшився за 2019–2023 роки на 15,7 млн м³ (з 106,4 до 90,7 млн м³), що вказує на поступове скорочення водокористування. Скид зворотних вод також знизився (на 11,1 млн м³), що може бути пов'язано з покращенням очищення води або зменшенням промислового споживання. Відсоток повернення води в навколишнє середовище залишався відносно стабільним із незначним зростанням (56,1 % у 2019 та 56,5 % у 2023 роках) (табл. 1).

Таблиця 1

**Повернення в навколишнє природне середовище забраної з природних джерел води
(сірий водний слід)**

Показники	Од. вим.	2019	2020	2021	2022	2023
Вінницька область						
Забрано води з природних джерел	млн м ³	106,4	100,1	94,2	88,1	90,7
Скинуто зворотних вод у поверхневі водні об'єкти	млн м ³	59,7	52,6	52,9	49,8	48,6
Повернення в НПС забраної з природних джерел води	%	56,1	52,5	56,1	56,5	56,5
Хмельницька область						
Забрано води з природних джерел	млн м ³	87,9	99,0	111,0	96,9	104,5
Скинуто зворотних вод у поверхневі водні об'єкти	млн м ³	46,3	44,2	48,3	35,4	54,7
Повернення в НПС забраної з природних джерел води	%	52,6	44,6	43,5	36,6	52,3
Тернопільська область						
Забрано води з природних джерел	млн м ³	52,1	38,8	40,3	37,5	36,5
Скинуто зворотних вод у поверхневі водні об'єкти	млн м ³	38,8	30,8	30,9	28,1	28,6
Повернення в НПС забраної з природних джерел води	%	74,4	79,4	76,6	75,0	78,3

Джерело: складено авторами на основі [7-9]

У Хмельницькій області забір води мав хвилеподібну динаміку: від 87,9 млн м³ у 2019 році до максимуму 111,0 млн м³ у 2021 році, потім спад у 2022 і знову зростання у 2023 році. Скид зворотних вод також був нестабільним: найменший показник у 2022 році (35,4 млн м³), найбільший – у 2023 році (54,7 млн м³), що, можливо, пов'язане з перепрофілюванням підприємств та переміщенням нових із зони бойових дій. Повернення води в навколишнє природне середовище демонструє загальну тенденцію до зниження сірого водного сліду в Подільському регіоні у 2019–2022 роках (з 52,6 % до 36,6 %), але в 2023 році повернулося до рівня 52,3 %.

У Тернопільській області забір води зменшився протягом 2019–2023 років на 15,6 млн м³ (з 52,1 до 36,5 млн м³), що свідчить про зменшення споживання природних водних ресурсів. Скид зворотних вод також зменшився, хоч і меншою мірою – на 10,2 млн м³ за той самий період. Відсоток повернення води залишається найвищим серед областей (від 74,4% у 2019 р. до 78,3 % у 2023 р.).

У структурі зворотних вод, скинутих у поверхневі водні об'єкти, станом на 2023 р. в усіх областях Подільського регіону найбільшу частку займають нормативно очищені води (у Вінницькій – 52,1 %, Тернопільській – 53,4 %, Хмельницькій – 57,8 % областях). Дещо меншою є частка нормативно чистих вод (у Вінницькій – 47,0 %, Тернопільській – 40,8 %, Хмельницькій – 41,1 % областях). Частка забруднених вод коливається в межах від 0,88% у Вінницькій до 5,8 % у Тернопільській областях (рис. 7).

Зелений водний слід – це обсяг води, який використовується для вирощування рослин, зокрема дощова вода, що поглинається ґрунтом і утримується корінням для підтримання врожаю. Це один із трьох компонентів водного сліду (поряд із блакитним і сірим слідами), що фокусується на природному і стійкому використанні водних ресурсів без шкоди для екосистем.

Основною ідеєю зеленого водного сліду є максимізація ефективності використання природної дощової води, аби зменшити потребу в штучному зрошенні та мінімізувати вплив на довкілля. Він відіграє важливу роль у сільському господарстві та забезпечує баланс між споживанням води і її природним відновленням. Однак зміни клімату та зменшення кількості опадів ставлять перед регіоном нові виклики у раціональному управлінні водними ресурсами.

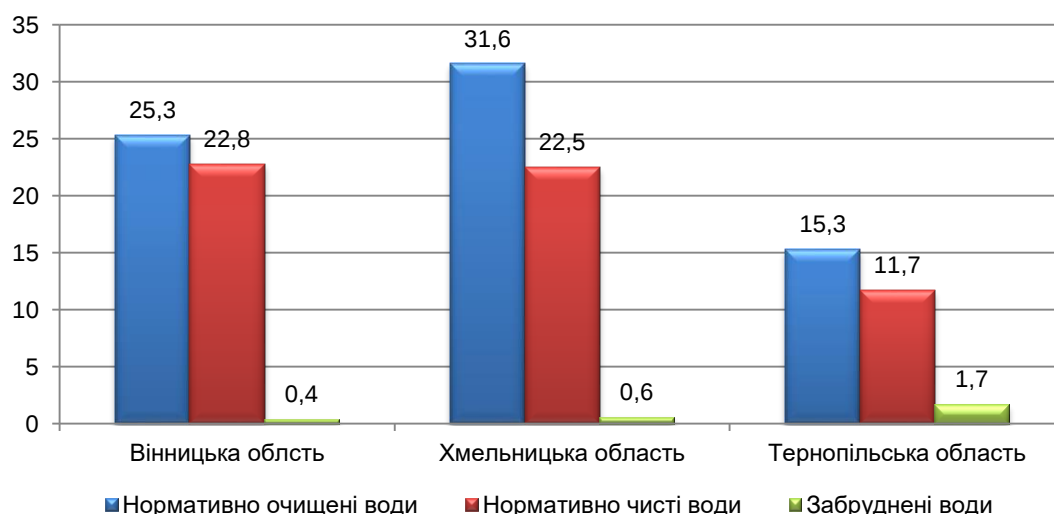

Рис. 7. Структура скинутих зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (млн м³)

Джерело: побудовано авторами на основі [7-9]

Опади є важливим кількісним відображенням зеленого водного сліду. Впродовж останніх років спостерігається тенденція до зменшення кількості опадів не тільки в Подільському регіоні, але і в Україні. На основі аналізу показників [5] нам вдалося прослідкувати певні особливості розподілу опадів.

За період з 2019–2021 рр. річна сума опадів в областях Подільського регіону коливалась від мінімального значення 340 мм у Вінницькій області (2019 р.) до 563 мм у Тернопільській (2021 р.) [6]. Найменші суми опадів спостерігалися у всіх областях у 2019 р.: Хмельницька область – 403 мм, Тернопільська область – 449 мм, Вінницька – 340 мм [6] (рис. 8).

Рис. 8. Динаміка річної суми опадів в Подільському регіоні (мм)

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6]

Найбільші показники суми опадів зафіксовані 2021 р.: Тернопільська область – 563 мм, Хмельницька і Вінницька області – 504 мм відповідно. Динаміка розподілу річної суми опадів (2019–2021 рр.) дає підстави говорити про збільшення цього показника в усіх областях, починаючи з 2019 р.

Найбільша кількість опадів за даний період випадала у Тернопільській області (2019 р. – 449 мм, 2020 р. – 546 мм, 2021 р. – 563 мм), а найменша – у Вінницькій області (2019 р. – 340 мм, 2020 р. – 481 мм, 2021 р. – 504 мм) [6], що є закономірним, оскільки в напрямку на схід збільшується континентальність клімату. Як зазначається у публікації [2], загальна річна кількість опадів за даними АМСЦ Тернопіль впродовж 2015–2021 рр. в Тернопільській області зменшилась і становить 564 мм.

Разом з тим, є певні відмінності в областях регіону щодо режиму випадання опадів, 70 % річної суми випадає в літній період. Найбільша кількість опадів випадає в травні–червні (85-100 мм) в усіх областях. Максимальні показники опадів спостерігаються в цей період у Тернопільській області – 130 мм (рис. 9-11).

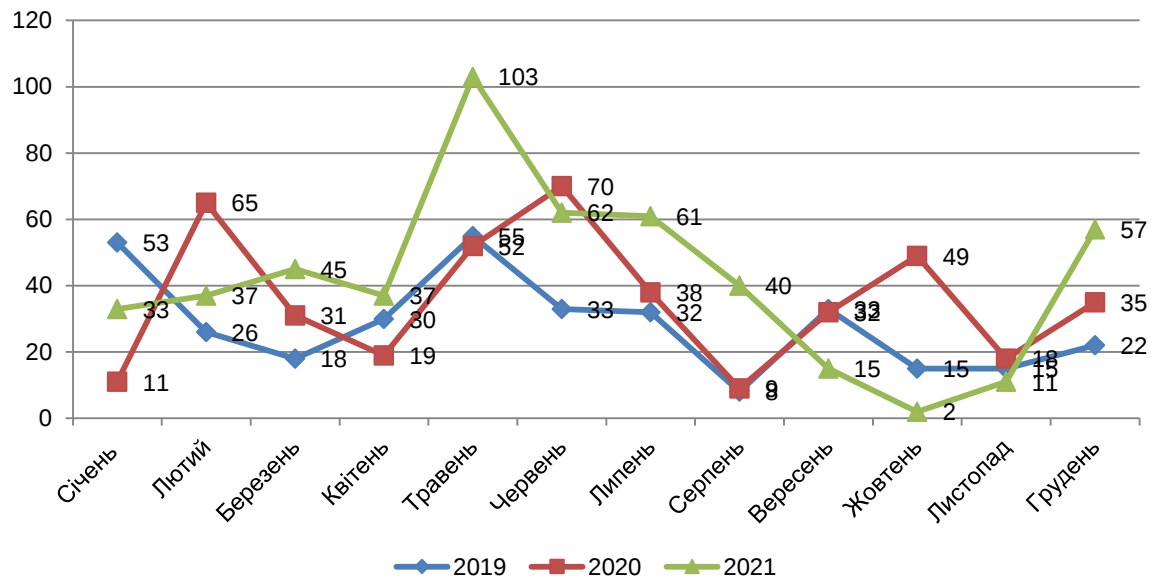

Рис. 9. Розподіл опадів у Вінницькій області (мм)

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6]

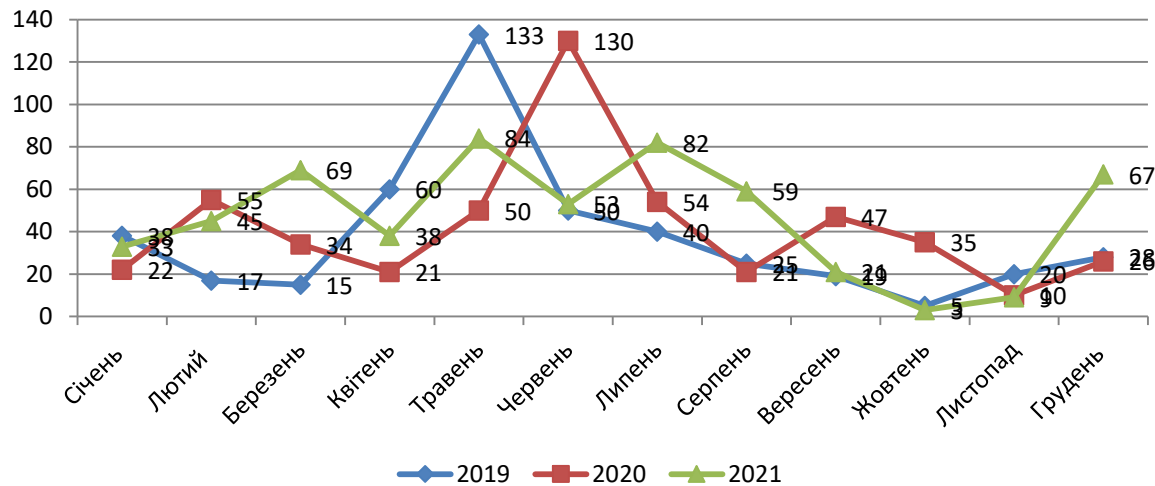

Рис. 10. Розподіл опадів у Тернопільській області (мм)

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6]

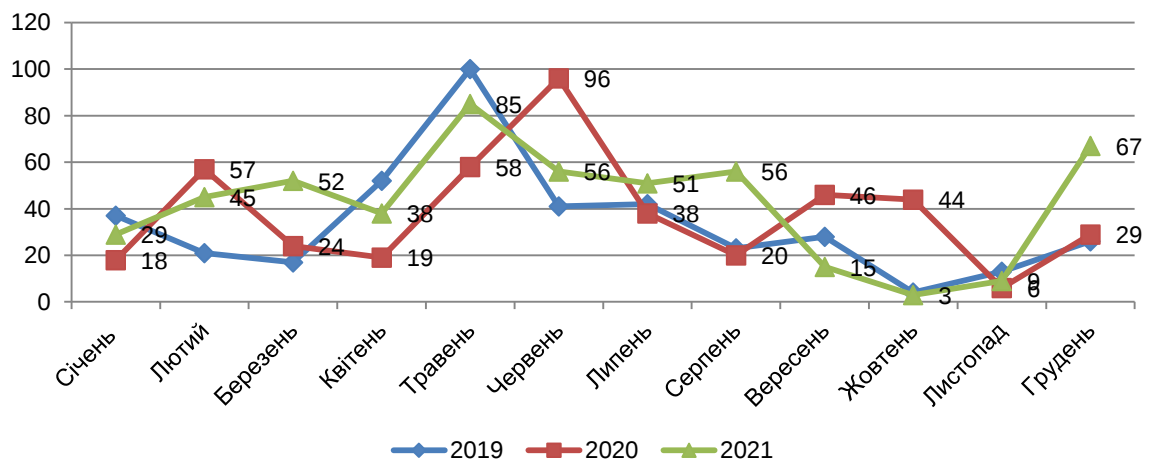

Рис. 11. Розподіл опадів у Хмельницькій області (мм)

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6]

Часто опади мають локальний, зливовий характер. Це не сприяє накопиченню вологи і засвоєнню її рослинами. Тому важко оцінити величину зеленого сліду. Подільський регіон уже стикається зі змінами клімату, що призводять до нерівномірності опадів, посух та ерозії ґрунтів.

Використання стратегій, спрямованих на підтримання зеленого водного сліду, може допомогти зберегти екологічну стійкість регіону та підвищити продуктивність сільського господарства навіть за складних кліматичних умов.

Раціональне управління зеленим водним слідом у Подільському регіоні – це не лише крок до сталого розвитку, а й важлива умова для збереження екологічного балансу та економічної стабільності регіону.

Посушливі періоди змушують аграріїв використовувати блакитний водний слід (води з річок, ставків чи підземних джерел), що може виснажувати ресурси регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Водний слід є важливим індикатором сталого використання водних ресурсів. Для збереження природного балансу та забезпечення водної безпеки необхідно активно працювати над зменшенням усіх трьох компонентів водного сліду. Це вимагатиме співпраці на всіх рівнях – від місцевих громад до міжнародних організацій.

У Подільському регіоні впродовж 2019–2023 років спостерігається тенденція до зменшення загального водозабору (блакитного водного сліду), особливо у Вінницькій та Тернопільській областях. У Хмельницькій області відзначаються коливання – максимальний обсяг водозабору в 2021 році (111 млн м³) із подальшим спадом у 2022 році та частковим відновленням у 2023 році (104,7 млн м³). Це може бути наслідком змін у виробничій діяльності та впровадженням водозберігаючих технологій. Скорочення водного сліду у 2022 році може бути обумовлене військовими діями, економічним спадом та технологічними трансформаціями. У Подільському регіоні основні зміни у загальному водозаборі зумовлені коливаннями в поверхневому водозаборі, тоді як підземний водозбір залишається стабільним.

Зниження скидів зворотних вод (сірий водний слід) вказує на потенційні покращення у водоочищенні або зменшення обсягів використання води в промисловості. Показник повернення води є найстабільнішим у Вінницькій області, а у Хмельницькій області – найбільш мінливий. У всіх областях спостерігається скидання значних обсягів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, що впливає на високу частку повернення забраної з природних джерел води в навколишнє середовище. Найвищий цей показник в Тернопільській області, що викликає особливу тривогу щодо стану водних ресурсів.

Ці висновки підкреслюють важливість раціонального використання водних ресурсів, модернізації водоочисних технологій та адаптації регіональної водної політики відповідно до принципів сталого водокористування.

Література

1. Водна Стратегія України на період до 2050 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p> (дата звернення: 03.06.2024).
2. Барна І. М., Софінська О. Регіональні тренди глобальної зміни клімату на території Тернопільської області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія*. 2022. № 1(52). С. 43-50.
3. Водні ресурси Подільського регіону та їх використання / Шувар А.М., Питуляк М.Р., Питуляк М.В., Гунько С.І., Кузик І.Р. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2024. Вип. 41. С. 19-32.
4. Гідрологічні заповідні об'єкти Тернопільського Придністер'я: екологічна роль та використання / Питуляк М. Р., Питуляк М. В., Кузик І. Р., Стецько Н. П., Хом'як Н. В., Жулканич Б.М. *Екологічні науки*. 2022. № 6(45). С. 139-143.
5. Головний сайт для агрономів. URL: <https://superagronom.com/blog/871-analiz-pogodnih-umov-v-ukrayini-v-2021-rotsi> (дата звернення: 03.06.2024).
6. Державний облік водокористування. *Державне агентство водних ресурсів України*. URL: <https://www.davr.gov.ua/derzhavnij-oblik-vodokoristuvannya> (дата звернення: 03.06.2024).
7. Екологічний паспорт Вінницької області. URL: <https://www.vin.gov.ua/upr-ter/stan-dovkillia/239-ekologichni-pasporty> (дата звернення: 03.06.2024).
8. Екологічний паспорт Тернопільської області. URL: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads_2022.pdf (дата звернення: 03.06.2024).
9. Екологічний паспорт Хмельницької області. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2022/> (дата звернення: 03.06.2024).
10. Калин Б. М., Непиталюк С. А. Аналіз водогосподарсько-екологічних проблем Хмельницької області. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2020. № 92. С. 87-92.
11. Кузик І. Р., Бицюра Л. О. Порівняльний аналіз структури водокористування адміністративних районів Подільського регіону. *Подільські читання-2023: комунікаційні стратегії для реалізації геоекологічних ініціатив та проєктів* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (2-3 листопад 2023 р.) / За ред. Л.П. Царика. Тернопіль : ТНПУ, 2023. С. 95-99.

12. Левківський С. С., Падун М. М. Раціональне використання і охорона водних ресурсів : підруч. для студ. вузів. Київ : Либідь, 2006. 280 с.
13. Питуляк М. Р. Питуляк М. В. Сучасний стан та особливості використання водних ресурсів Хмельницької області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія*. 2019. № 2(47). С. 156-163.
14. Сахарнацький В. В. Еколого-економічна оцінка використання водних ресурсів України в контексті сталого розвитку. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 3. С. 76-82.
15. Скрипчук П. М., Судук О. Ю. Водний слід: баланс, збитки, екологічна сертифікація. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/30907/1/Skrypchuk%20P.M._Vodni%20resursy.pdf (дата звернення: 03.06.2024).
16. Судук О. Ю. Концептуальні підходи до формування ефективних проектних рішень на засадах превентивного захисту водних ресурсів. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка»*. 2016. Випуск 1(73). С. 151-159.
17. Судук О. Ю. Аналіз та визначення індикатора водного стресу в Україні в умовах глобалізації. *Екологічний менеджмент*. 2018. № 2. С. 61-66.
18. Хільчевський В. К. Сучасна характеристика поверхневих водних об'єктів України: водотоки та водойми. *Гідрологія, гідрохімія, гідроекологія*. 2021. № 1(59). С. 17-27.
19. Хільчевський В. Глобальні водні ресурси: виклики XXI століття. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія*. 2020. № 1/2(76/77). С. 6-15.
20. Groundwater depletion embedded in international food trade / Dalin Carole and others. *Nature*. 2017. Vol. 543. № 7647. P. 700-704. URL: <https://www.nature.com/articles/nature21403> (дата звернення: 03.06.2024).
21. Hoekstra A. Y., Chapagain A. K. Globalization of Water: Sharing the Planet's Freshwater Resources. Blackwell Publishing, Oxford, UK, 2008. 11 p.
22. Hoekstra Arjen Y. The Water Footprint of Modern Consumer Society. London, United Kingdom, Routledge, 2013. 294 p.
23. Hoekstra Arjen Y., Mekonnen Mesfin M. Imported water risk: the case of the UK. *Environmental Research Letters*. 2016. Vol. 11. № 5. URL: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/11/5/055002> (дата звернення: 03.06.2024).
24. Mekonnen M. M., Hoekstra A. Y. The green, blue and grey water footprint of crops and derived crop products. *Hydrology and Earth System Sciences*. 2011. Vol. 15. № 5. P. 1577-1600.
25. Mekonnen M. M., Hoekstra A. Y. Four billion people facing severe water scarcity. *Science Advances*. 2016. Vol. 2. № 2. e1500323. URL: <http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500323.full> (дата звернення: 03.06.2024).
26. Unconventional Water Resources. URL: <https://inweh.unu.edu/projects/unconventional-water-resources/> (дата звернення: 03.06.2024).
27. UN World Water Development Report 2017. URL: <https://www.unwater.org/publications/un-world-water-development-report-2017> (дата звернення: 03.06.2024).

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), "Water Strategy of Ukraine for the period up to 2050", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p> (access date June 03, 2024).
2. Barna, I.M. and Sofinska, O. (2022), "Regional trends of global climate change in the Ternopil region", *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Serii: heohrafiia*, no. 1(52), pp. 43-50.
3. Shuvar, A.M., Pytuliak, M.R., Pytuliak, M.V. et al. (2024), "Water resources of Podillia region and their use", *Liudyna ta dovkillia, Problemy neoekologii*, Iss. 41, pp. 19-32.
4. Pytuliak, M.R., Pytuliak, M.V., Uzyk, I.R. et al. (2022), "Hydrological Protected Areas of Ternopil's Dniester Region: Ecological Role and Use", *Ekolohichni nauky*, no. 6(45), pp. 139-143.
5. "The main site for agronomists", available at: <https://superagronom.com/blog/871-analiz-pogodnih-umov-v-ukrayini-v-2021-rotsi> (access date June 03, 2024).
6. State Agency of Water Resources of Ukraine (2020), "State accounting of water use", available at: <https://www.davr.gov.ua/derzhavnij-oblik-vodokoristuvannya> (access date June 03, 2024).
7. "Environmental passport of Vinnytsia region", available at: <https://www.vin.gov.ua/upr-ter/standovkillia/239-ekolohichni-pasporty> (access date June 03, 2024).
8. "Environmental passport of Ternopil region", available at: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads_2022.pdf (access date June 03, 2024).
9. "Environmental passport of Khmelnytsky region", available at: <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2022/> (access date June 03, 2024).
10. Kalyn, B.M. and Nepyaliuk, S.A. (2020), "Analysis of water management and environmental problems of Khmelnytsky region", *Naukovyi visnyk LNUVMB imeni S.Z. Gzhytskoho. Serii: Silskohospodarski nauky*, no. 92, pp. 87-92.
11. Uzyk, I.R. and Bytsiura, L.O. (2023), "Comparative analysis of the structure of water use in administrative districts of Podil region", *Podilski chytannia - 2023: komunikatsiini stratehii dlia realizatsii*

heoekolohichnykh initsyativ ta proektiv: materialy mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. [Podilski readings-2023: communication strategies for the implementation of geo-environmental initiatives and projects : materials of the international scientific-practical conference], (Ternopil, 2-3 November 2023), TNPU, Ternopil, Ukraine, pp. 95-99.

12. Levkivskiy, S.S. and Padun, M.M. (2006), *Ratsionalne vykorystannia i okhrona vodnykh resursiv* [Rational use and protection of water resources], high-school textbook, Lybid, Kyiv, Ukraine, 280 p.

13. Pytuliak, M.R. and Pytuliak, M.V. (2019), "Current state and peculiarities of water resources use in Khmelnytsky region", *Naukovi zapysky TNPU Im. V. Hnatiuka, Seriya: heohrafiia*, no. 2(47), pp. 156-163.

14. Sakharnatskyi, V.V. (2023), "Ecological and economic assessment of water resources use in Ukraine in the context of sustainable development", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, no. 3, pp. 76-82.

15. Skrypchuk, P.M. and Suduk, O.Yu. "Water footprint: balance sheet, losses, environmental certification", available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/30907/1/Skrypchuk%20P.M._Vodni%20resursy.pdf (access date June 03, 2024).

16. Suduk, O.Yu. (2016), "Conceptual approaches to the formation of effective design solutions based on preventive protection of water resources", *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*, Issue 1(73), pp. 151-159.

17. Suduk, O.Yu. (2018), "Analysis and definition of water stress indicator in Ukraine in the context of globalization", *Ekolohichniy menedzhment*, no. 2, pp. 61-66.

18. Khilchevskiy, V.K. (2021), "Modern characteristics of surface water bodies of Ukraine: watercourses and reservoirs", *Hidrolohiia, hidrokhimiia, hidroekolohiia*, no. 1(59), pp. 17-27.

19. Khilchevskiy, V. (2020), "Global water resources: challenges of the XXI century", *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiia*, no. 1/2(76/77), pp. 6-15.

20. Hoekstra, A.Y. and Chapagain, A.K. (2008), *Globalization of Water: Sharing the Planet's Freshwater Resources*, Blackwell Publishing, Oxford, UK, 11 p.

21. Mekonnen, M.M. and Hoekstra A.Y. (2011), "The green, blue and grey water footprint of crops and derived crop products", *Hydrology and Earth System Sciences*, Vol. 15, no. 5, pp. 1577-1600.

22. Hoekstra, Arjen Y. (2013), *The Water Footprint of Modern Consumer Society*, Routledge, London, United Kingdom, 294 p.

23. Mekonnen, Mesfin M. and Hoekstra, Arjen Y. (2016), "Four billion people facing severe water scarcity", *Science Advances*, Vol. 2, no. 2, available at: <http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500323.full> (access date June 03, 2024).

24. Hoekstra, Arjen Y. and Mekonnen, Mesfin M. (2016), "Imported water risk: the case of the UK", *Environmental Research Letters*, Vol. 11, no. 5, available at: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/11/5/055002> (access date June 03, 2024).

25. Dalin, C. et al. (2017), "Groundwater depletion embedded in international food trade", *Nature*, Vol. 543, no. 7647, pp. 700-704, available at: <https://www.nature.com/articles/nature21403> (access date June 03, 2024).

26. Unconventional Water Resources, available at: <https://inweh.unu.edu/projects/unconventional-water-resources/> (access date June 03, 2024).

27. United Nations (2017), *UN World Water Development Report 2017*, available at: <https://www.unwater.org/publications/un-world-water-development-report-2017> (access date June 03, 2024).

Брич В.Я., Гулько С.І., Питуляк М.Р., Питуляк М.В.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВОДНОГО СЛІДУ

Мета. Аналітичне дослідження ефективності та динаміки сталого водокористування в Подільському регіоні, системно-структурний аналіз водних ресурсів в контексті реалізації Європейської екологічної концепції водного сліду.

Методика дослідження. Для дослідження сталого водокористування використано систему загальнонаукових та спеціальних методів і підходів, а саме: системно-структурного аналізу, статистичний, узагальнення і систематизації, порівняльний, геоінформаційний, картографічний, моделювання. Метод системно-структурного аналізу використано для аналізу показників водних ресурсів в контексті складових водного сліду в регіоні. Картографічне моделювання застосовано для виявлення геопросторових особливостей обсягів поверхневого і підземного водозаборів. Статистичний метод дає можливість проаналізувати і зробити висновки про динаміку використання водних ресурсів в контексті сталого розвитку. Метод аналізу і синтезу було застосовано при дослідженні міжнародного досвіду впровадження водного сліду та його адаптації до умов Подільського регіону. Таке поєднання методологічних основ допоможе створити цілісне дослідження, яке базується на сучасних підходах до управління водними ресурсами та сприяє адаптації європейських екологічних принципів сталого водокористування до умов України.

Результати дослідження. Досліджено складові водного сліду Подільського регіону, їх сучасний стан та динаміку. Встановлено територіальні відмінності в структурі блакитного та сірого водного сліду адміністративних областей Подільського регіону. Встановлено загальну тенденцію динаміки

водоспоживання у всіх областях регіону та її галузеву структуру. Обсяги блакитної води, яка використовується для різних видів господарської діяльності в областях регіону, характеризується певними відмінностями, що пов'язане в основному соціально-економічними чинниками, а саме – розмірами території, кількістю населення, рівнем економічного розвитку. Проведено аналіз складових сірого водного сліду. З'ясовано, що у структурі зворотних вод, скинутих у поверхневі водні об'єкти, станом на 2023 р. в усіх областях Подільського регіону найбільшу частку займають нормативно очищені води (52,1 % – 57,8 %).

Наукова новизна результатів дослідження. Встановлено, що індикатором водного сліду в регіоні є обсяги використання та екологічний стан водних ресурсів. Дані про обсяги водозабору та використання води в різних галузях дозволяють формувати цільові програми скорочення водоспоживання та покращення управління водними ресурсами. Це може слугувати прикладом для інших регіонів. Результати дослідження дозволяють виявити області, в яких спостерігається зменшення обсягів водозабору через впровадження водозберігаючих технологій або ефективніше управління водними ресурсами.

Практична значущість результатів дослідження. Можливості використання сірої води, описані у дослідженні, є перспективним напрямом стабілізації гідроекологічної ситуації в регіоні, що сприятиме впровадженню міжнародних практик та технологій для переходу до сталого водокористування.

Ключові слова: стале водокористування, концепція водного сліду, блакитний водний слід, сірий водний слід, водокористування.

Brych V.Ya., Hunko S.I., Pytuliak M.R., Pytuliak M. V.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF SUSTAINABLE WATER USE IN PODILLIA REGION IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE EUROPEAN ENVIRONMENTAL WATER FOOTPRINT CONCEPT

Purpose. The aim of the article is an analytical study of the effectiveness and dynamics of sustainable water use in the Podillia region, as well a systemic and structural analysis of water resources in the context of the implementation of the European ecological concept of the water footprint.

Methodology of research. The research on sustainable water has been utilized a set of general scientific and specialized methods and approaches, including systemic and structural analysis, statistical analysis, generalization and systematization, comparative analysis, geoinformation method, cartographic modelling, and modelling techniques. Systemic and structural analysis has been applied to evaluate water resource indicators in the context of the components of the water footprint in the region. Cartographic modelling has been used to identify the geospatial features of surface and groundwater extraction volumes. Statistical method has enabled the analysis and conclusions on the dynamics of water resource use in the context of sustainable development. Analysis and synthesis methods have been employed to study international practices for implementing the water footprint and adapting them to the conditions of Podillia region. This methodological combination aims to create comprehensive research based on modern approaches to water resource management and facilitate the adaptation of European environmental principles of sustainable water use to Ukraine's conditions.

Findings. The components of the water footprint in Podillia region, their current state, and dynamics were examined. Territorial differences in the structure of the blue and gray water footprints in the administrative areas of the Podillia region were identified. A general trend in water consumption dynamics across all regional areas and its sectoral structure was established. The volumes of blue water used for various economic activities in the region's areas have certain differences, mainly influenced by socio-economic factors such as territorial size, population density, and levels of economic development. The study has analysed the components of the gray water footprint. It was determined that, as of 2023, the largest share of return waters discharged into surface water bodies in all areas of Podillia region consisted of normatively treated waters (52.1%–57.8%).

Originality. It was established that the water footprint indicator in the region is the volume of use and the ecological state of water resources. Data on the volume of water abstraction and water use in various sectors allow the formation of targeted programs to reduce water consumption and improve water resources management. This can serve as an example for other regions. The results of the study allow identifying areas in which a decrease in water abstraction is observed due to the introduction of water-saving technologies or more efficient water resources management.

Practical value. The possibilities of utilizing gray water described in the study represent a promising direction for stabilizing the hydroecological situation in the region, contributing to the adoption of international practices and technologies for transitioning to sustainable water use.

Key words: sustainable water use, water footprint concept, blue water footprint, gray water footprint, water management.

УДК 502.131.1:338.43:338.27

DOI: 10.37332/2309-1533.2024.3.27

JEL Classification: Q01, Q56, Q57, O13, F15

Белова І.М.,
канд. екон. наук, доцент,
кафедра бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу,
Ярошук О.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

РОЗВИТОК БІОЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Belova I.M.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of
business analytics and innovation engineering,
Yaroshchuk O.V.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of
business analytics and innovation engineering,
West Ukrainian National University, Ternopil

DEVELOPMENT OF THE BIOECONOMY IN UKRAINE: ADAPTING EUROPEAN EXPERIENCE FOR INTEGRATION INTO THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE

Постановка проблеми. Біоекономіка як інноваційна концепція сучасного економічного розвитку є ключовим елементом переходу до сталого управління природними ресурсами, зменшення впливу на довкілля та забезпечення довгострокової економічної стабільності. У світлі глобальних викликів, таких як зміни клімату, дефіцит природних ресурсів, деградація екосистем і необхідність забезпечення продовольчої безпеки, розвиток біоекономіки набуває стратегічного значення. Вона відкриває нові можливості для економічного зростання через впровадження інновацій, створення високотехнологічних робочих місць, стимулювання циркулярних виробничих процесів і використання відновлюваних ресурсів.

Європейський Союз (ЄС) [30] демонструє провідну роль у впровадженні системного підходу до розвитку біоекономіки, інтегруючи її у свої довгострокові програми, такі як Європейська зелена угода (European Green Deal) [31], Стратегія біорізноманіття 2030 [16] і ініціатива «Від ферми до виделки» [20]. Ці програми спрямовані на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, зменшення залежності від викопних ресурсів, підвищення ефективності використання біологічних матеріалів та підтримку інновацій у сфері біотехнологій. Європейський досвід розвитку біоекономіки є унікальним прикладом того, як систематичні інвестиції в науку, інновації та екологічну інфраструктуру можуть забезпечити збалансований розвиток економіки та збереження екосистем.

Для України, яка має значний природний потенціал, зокрема у сферах сільського господарства, лісового господарства, рибальства та біоенергетики, адаптація європейського досвіду у сфері біоекономіки є надзвичайно актуальною. Аграрний сектор України, який історично був основою національної економіки, може стати рушієм сталого економічного зростання за умови впровадження сучасних біоекономічних практик. Використання інноваційних підходів до переробки біологічних ресурсів, утилізації органічних відходів, виробництва біопалива та створення стійких продуктів дозволить значно підвищити конкурентоспроможність України на міжнародних ринках.

Водночас, адаптація європейського досвіду вимагає розробки чіткої національної стратегії розвитку біоекономіки, гармонізації законодавства із європейськими стандартами, залучення інвестицій у наукові дослідження та інфраструктуру, а також стимулювання державно-приватного партнерства. Інтеграція України в європейський економічний простір через впровадження біоекономіки стане важливим кроком у реалізації євроінтеграційних прагнень країни, забезпечуючи екологічну безпеку, соціальну стабільність та економічний розвиток.

Тема розвитку біоекономіки є актуальною у світовій науковій спільноті, оскільки вона безпосередньо пов'язана з вирішенням ключових викликів сталого розвитку, таких як зміни клімату,

деградація природних ресурсів і необхідність забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки. У цьому контексті європейський досвід формування біоекономіки стає важливим предметом дослідження, тому що ЄС виступає провідним регіоном у розвитку концепцій сталого використання біологічних ресурсів [10].

Значний внесок у розвиток теорії та практики біоекономіки зроблено в рамках ініціатив Європейської Комісії, таких як Європейська зелена угода (European Green Deal) та «Circular Economy Action Plan» [13]. Ці документи акцентують увагу на необхідності інтеграції біоекономіки в усі сфери економіки, сприяючи зменшенню залежності від викопного палива, запобіганню утворенню відходів і стимулюванню розвитку інновацій [23]. Особливого значення набувають програми «Horizon 2020» [21] та «Horizon Europe» [22], які забезпечують фінансування досліджень і розробок у сфері біоекономіки, включаючи біоенергетику, переробку біологічних ресурсів та впровадження циркулярних моделей виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі увагу до концепції біоекономіки приділяють такі дослідники, як: Добрівська М. [2], Крамар І. [4], Кучер О. [5], Олешко А. [6], Федулова К., Федулова Л. [9] та інші. Вони у своїх роботах розглядають біоекономіку як інноваційну модель, що поєднує економічну ефективність із екологічною відповідальністю. Їхні дослідження підкреслюють значення біоекономіки для розвитку таких секторів, як сільське господарство, біоенергетика та виробництво стійких матеріалів. Особливу увагу приділено переробці органічних відходів, створенню замкнених циклів виробництва та оптимізації ланцюгів постачання.

Національні аспекти розвитку біоекономіки розглянуто в роботі Федулової Л. та Федулової К. [9], які акцентують увагу на потенціалі України у сфері сталого використання біоресурсів. Їхні дослідження підкреслюють роль сільського господарства, лісового господарства та біоенергетики як ключових елементів біоекономіки України. Водночас автори зазначають, що реалізація цього потенціалу потребує значних інвестицій, удосконалення законодавства, розвитку інфраструктури та підтримки наукових досліджень.

Звіти міжнародних організацій, таких як European Biomass Association (AEBIOM) [1] і DiXi Group [15], висвітлюють успішні приклади впровадження біоекономіки у країнах ЄС і надають рекомендації для їх адаптації в Україні. Аналітичні звіти цих організацій акцентують увагу на важливості фінансової підтримки для біоекономічних проєктів, розвитку державно-приватного партнерства та впровадження освітніх програм, орієнтованих на підготовку фахівців у цій сфері.

Кучер О. [5] звертає увагу на важливість інтеграції біоекономіки в контекст євроінтеграції України. У своїх дослідженнях автор розглядає перспективи гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами, необхідність впровадження інновацій у сільському господарстві, харчовій промисловості та біоенергетиці. Його праці також підкреслюють роль міжнародного співробітництва в адаптації європейських підходів до українських реалій.

Попри значний обсяг наукових напрацювань, питання адаптації європейського досвіду в Україні потребує подальших досліджень. Особливо важливим є розробка стратегічного підходу до інтеграції біоекономіки в економічну систему України з урахуванням її природних, соціальних та економічних особливостей. Таким чином, аналіз останніх досліджень показує, що біоекономіка є не лише ключовим елементом сталого розвитку, а й важливим інструментом для забезпечення економічного зростання в умовах глобальних викликів.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати європейський досвід розвитку біоекономіки, визначити ключові інструменти її підтримки та обґрунтувати необхідність адаптації цих підходів в Україні для інтеграції в європейський економічний простір. Особливу увагу приділено фінансовим, регуляторним, інноваційним та освітнім аспектам біоекономіки, що можуть сприяти забезпеченню сталого економічного зростання в умовах національної економіки.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі основні завдання дослідження:

1. Дослідити концептуальні основи біоекономіки як стратегії сталого розвитку в контексті глобальних викликів.
2. Вивчити основні напрямки розвитку біоекономіки в Європейському Союзі, включаючи фінансові, регуляторні та інноваційні інструменти.
3. Проаналізувати успішні приклади впровадження біоекономічних ініціатив у країнах ЄС, які можуть бути адаптовані до українських реалій.
4. Визначити потенціал України для впровадження елементів європейської моделі біоекономіки, з урахуванням її природних, економічних та соціальних особливостей.
5. Сформулювати рекомендації щодо адаптації європейських підходів у сфері біоекономіки в Україні для досягнення цілей євроінтеграції та забезпечення сталого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біоекономіка є стратегічним напрямом економічного розвитку, що поєднує інновації, екологічну відповідальність та економічну ефективність. Вона базується на використанні відновлюваних біологічних ресурсів, таких як рослини, тварини, мікроорганізми, а також органічні відходи, для створення широкого спектру продуктів – від продовольства до енергії та біоматеріалів.

Біоекономіка має значний вплив на соціальну, економічну та екологічну сфери. З економічної точки зору, вона сприяє створенню нових робочих місць у високотехнологічних секторах, таких як біотехнології, зелена енергетика та переробка відходів. У соціальному аспекті біоекономіка сприяє підвищенню якості життя завдяки виробництву екологічно чистих продуктів харчування та поліпшенню умов праці. Екологічний вплив реалізується через зменшення викидів парникових газів, мінімізацію використання невідновлюваних ресурсів і збереження біорізноманіття.

З моменту ухвалення першої стратегії біоекономіки у 2012 році ЄС значно розширив рамки цього напрямку, інтегрувавши його у стратегії сталого розвитку, науково-дослідні програми та політики регіонального розвитку [11]. Завдяки цьому біоекономіка стала не лише інструментом економічного зростання, а й платформою для інновацій та трансформації суспільства до більш екологічного та ресурсоефективного майбутнього.

Європейська модель біоекономіки базується на багаторівневому підході: від регулювання та фінансової підтримки на рівні ЄС до активного залучення національних урядів, наукових інституцій та бізнесу. Ця модель демонструє успішність інтеграції економічних і екологічних інтересів, створюючи стійкий баланс між економічним зростанням і збереженням природних ресурсів.

Розвиток біоекономіки в ЄС є стратегічно важливим напрямом, спрямованим на створення інноваційної, ресурсоефективної та екологічно збалансованої економіки. Біоекономіка є складовою більш широкої стратегії сталого розвитку, закріпленої у Європейській зеленій угоді (European Green Deal) [31]. Основою цих ініціатив є прагнення досягти кліматичної нейтральності до 2050 року, водночас забезпечуючи стійке економічне зростання, інноваційний розвиток та збереження природних ресурсів [3].

Перший стратегічний документ ЄС із біоекономіки, опублікований у 2012 році під назвою «Інновації для сталого зростання: біоекономіка для Європи» [23], окреслив основні цілі, серед яких:

1. Сприяння інноваціям та дослідженням: забезпечення фінансування науково-дослідних проєктів для створення інноваційних рішень у сільському господарстві, енергетиці, хімічній промисловості та інших секторах.

2. Стійке управління природними ресурсами: орієнтація на ефективне використання біологічних ресурсів, зменшення відходів та впливу на навколишнє середовище.

3. Розвиток ринків для біопродуктів: стимулювання попиту на екологічно чисті продукти через нормативні акти, фінансову підтримку та просвітницькі кампанії.

У 2018 році Європейська комісія оновила стратегію біоекономіки, додавши нові акценти:

- розширення біоекономіки на всю Європу: включення регіональних стратегій і залучення місцевих громад до впровадження біоекономічних ініціатив;

- впровадження циркулярності у біоекономіку: перехід від лінійної моделі споживання до моделі замкнутого циклу, що дозволяє зменшити споживання первинної сировини.

ЄС використовує комплексний підхід до реалізації стратегічних цілей біоекономіки, який включає:

1. Фінансову підтримку. Основним джерелом фінансування є програми «Horizon 2020» [21] та «Horizon Europe» [22], які підтримують дослідження та інновації. Зокрема, у рамках цих програм було виділено понад 10 мільярдів євро на розвиток проєктів біоекономіки, включаючи проєкти з виробництва біопалива, створення біопластиків та розробки сталих технологій у сільському господарстві.

2. Регуляторні ініціативи. Європейська комісія впроваджує законодавчі акти, спрямовані на гармонізацію ринків біопродуктів, зокрема вимоги до маркування, сертифікації та стандартизації. Директива про відновлювані джерела енергії встановлює обов'язкові показники для збільшення частки біоенергетики в загальному енергетичному балансі країн ЄС [14].

3. Розробку та впровадження національних стратегій біоекономіки. Країни-члени ЄС адаптують загальноєвропейські цілі до своїх національних умов, створюючи індивідуальні стратегії. Наприклад, Німеччина акцентує увагу на розвитку біоенергетики та біотехнологій, а Фінляндія – на стійкому лісокористуванні.

Біоекономіка тісно інтегрована з іншими стратегічними ініціативами ЄС, такими як «Від ферми до виделки» (Farm to Fork) [20] та Стратегія біорізноманіття 2030 [16]. Обидві ініціативи спрямовані на забезпечення сталого сільського господарства, зменшення використання пестицидів та добрив, а також захист екосистем і підвищення якості продуктів харчування.

Стратегічні рамки та політики ЄС у сфері біоекономіки відображають прагнення створити стійку економічну систему, яка базується на відновлюваних ресурсах та інноваційних технологіях. Успішна реалізація цих стратегій потребує гармонізації між країнами-членами, залучення приватного сектору та активної участі місцевих громад. Біоекономіка стає не лише економічним, але й соціальним та екологічним пріоритетом для ЄС, сприяючи досягненню цілей сталого розвитку та кліматичної нейтральності.

Біоекономіка охоплює широкий спектр галузей, які базуються на використанні біологічних ресурсів, таких як сільське господарство, лісове господарство, рибальство, енергетика, харчова

промисловість, біотехнології, переробка відходів та морські ресурси. У Європейському Союзі ці галузі розглядаються як основа для досягнення сталого розвитку, кліматичної нейтральності та економічної стійкості. У рамках біоекономіки ЄС впроваджує інноваційні підходи, спрямовані на екологічну стійкість і ресурсоефективність.

Сільське господарство є однією з основних галузей біоекономіки, яка забезпечує продовольство та сировину для виробництва біопалива, біопластиків і біоматеріалів. Основними напрямками розвитку є:

- органічне землеробство. Стратегія «Від ферми до виделки» [20] ставить за мету збільшення частки органічного виробництва до 25 % земель до 2030 року, що зменшує використання пестицидів і хімічних добрив, сприяючи відновленню ґрунтів і водних ресурсів;

- карбонове фермерство. Технології, такі як агролісівництво, використання покривних рослин та інтегровані системи землекористування, сприяють поглинанню вуглецю ґрунтом і зменшенню парникових викидів.

Лісове господарство в ЄС є джерелом біомаси для енергетики, будівництва та біохімії. Лісова стратегія ЄС до 2030 [28] року включає:

- збереження та відновлення лісів. Програми спрямовані на відновлення деградованих лісів та підтримку біорізноманіття;

- інновації в продуктах з деревини. Включають біопаливо, текстиль із целюлози, паперову продукцію та будівельні матеріали.

Біоенергетика є важливим елементом біоекономіки, спрямованим на зменшення залежності від викопного палива [12]. ЄС розвиває:

- виробництво біогазу та біоетанолу. Використання аграрних і харчових відходів для отримання енергії;

- технології другого покоління. Інноваційні рішення для виробництва біопалива з неліквідної біомаси, що зменшує конкуренцію з продовольчими культурами.

Біотехнології дозволяють створювати продукти з високою доданою вартістю:

- біопластики (виробництво екологічних альтернатив традиційним пластикам);

- біофармацевтика (інновації у створенні ліків та медичних засобів);

- ферментаційні технології (виробництво екологічно чистих хімікатів і харчових добавок).

Морська біоекономіка відіграє важливу роль у забезпеченні ЄС ресурсами, зокрема морськими водоростями, рибою та іншими морськими організмами. Основні напрями розвитку включають:

- використання водоростей. Морські водорості є перспективним ресурсом для виробництва біопалива, біопластиків, фармацевтичних препаратів і харчових добавок. Їх використання зменшує залежність від наземних біоресурсів та сприяє збереженню ґрунтів;

- відновлення морських екосистем. Програми ЄС спрямовані на збереження коралових рифів, відновлення водно-болотних угідь та захист морського біорізноманіття, що сприяє покращенню екосистемних послуг, таких як очищення води та регулювання клімату.

ЄС активно працює над зменшенням харчових відходів і підвищенням ефективності продовольчих систем [29]:

- мінімізація відходів. Запроваджуються ініціативи для скорочення втрат їжі на всіх етапах постачання – від виробництва до споживання;

- інноваційні продукти харчування. Включають білкові продукти на основі рослин і водоростей, що сприяє зменшенню впливу тваринництва на довкілля.

ЄС активно інтегрує циркулярну економіку в біоекономіку:

- переробка біовідходів. Включає біокомпостування та виробництво біогазу;

- вторинне використання. Відходи аграрного або лісового виробництва використовуються для створення енергії, добрив або біоматеріалів.

Галузеві аспекти біоекономіки в ЄС охоплюють інтеграцію екологічно стійких і ресурсоефективних практик у ключові економічні сектори. Особливу увагу приділяють інноваціям у морській біоекономіці, яка забезпечує перспективні джерела біоресурсів і сприяє збереженню природних екосистем. Європейський досвід демонструє ефективність багатогалузевого підходу до біоекономіки, що дозволяє одночасно досягати економічного зростання, екологічної стійкості та соціального добробуту.

Розвиток біоекономіки ЄС ґрунтується на застосуванні широкого комплексу інструментів, які сприяють досягненню стратегічних цілей сталого розвитку, економічної інноваційності та екологічної стійкості [17; 18]. Ці інструменти охоплюють фінансові механізми, регуляторні заходи, підтримку наукових досліджень, освітні ініціативи та активну інтеграцію приватного сектору. Використання такого багаторівневого підходу дозволяє ЄС не лише стимулювати економічний розвиток, а й одночасно вирішувати проблеми деградації природних ресурсів, кліматичних змін та соціальної нерівності.

Одним із найважливіших інструментів підтримки біоекономіки є фінансування інновацій та проєктів через спеціалізовані програми. Програма «Horizon 2020» [21] стала найбільшою дослідницькою ініціативою в ЄС за всю історію Союзу, з бюджетом понад 80 мільярдів євро на період

2014–2020 років. Вона підтримувала широкий спектр проєктів у сфері біоекономіки, включаючи розробку біотехнологій, дослідження нових джерел біоенергетики та впровадження циркулярних моделей виробництва. Наступницею цієї програми стала «Horizon Europe» [22], яка отримала ще більший бюджет – понад 95,5 мільярдів євро. Основними напрямками фінансування стали дослідження у сфері створення нових біопродуктів, оптимізація ланцюгів постачання ресурсів, розвиток біотехнологій для сільського господарства, промисловості та енергетики, а також реалізація інноваційних рішень у циркулярній економіці. Ці програми не лише сприяють розвитку нових технологій, а й створюють умови для їх інтеграції у виробничі процеси.

Додатково до цього, значну роль у стимулюванні біоекономіки відіграє Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) [19]. Його основною метою є зменшення економічної нерівності між регіонами ЄС шляхом підтримки локальних ініціатив. У сфері біоекономіки фонд надає фінансування для створення кластерів, орієнтованих на використання біологічних ресурсів, підтримує малий і середній бізнес, що займається виробництвом біопродуктів, та сприяє будівництву інфраструктури для збирання, переробки та повторного використання біоресурсів. Важливим інструментом є і Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), який пропонує спеціалізовані програми, такі як InnovFin [24]. Ці програми надають вигідні кредити для компаній, що працюють у сфері біоекономіки, наприклад, у переробці органічних відходів, впровадженні енергозберігаючих технологій у сільському господарстві чи розробці продуктів із високою доданою вартістю.

На окрему увагу заслуговує Фонд справедливого переходу (Just Transition Fund) [25], який створений для підтримки регіонів, що найбільше постраждали від переходу до зеленої економіки. У контексті біоекономіки цей фонд використовується для фінансування проєктів, які створюють нові робочі місця, забезпечують навчання та перекваліфікацію працівників, а також сприяють розвитку інфраструктури для використання відновлюваних ресурсів. Його метою є зменшення соціальних і економічних наслідків переходу від традиційних галузей промисловості до сталих моделей виробництва.

Регуляторні заходи є невід'ємною частиною підтримки біоекономіки в ЄС [26]. Найважливішим стратегічним документом є Європейська зелена угода, яка встановлює напрямок розвитку економіки, орієнтованої на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. У рамках цієї ініціативи передбачається значне скорочення залежності від невідновлюваних ресурсів, впровадження замкнених циклів у виробництві та споживанні, а також розвиток біоенергетики. Директива про відновлювані джерела енергії встановлює цільові показники для збільшення частки біоенергетики у загальному енергетичному балансі ЄС, що дозволяє зменшити викиди парникових газів і залежність від викопного палива. Крім того, регулювання використання біопластиків сприяє стандартизації продукції та розвитку ринку екологічно чистих матеріалів.

Наукові дослідження й інновації відіграють ключову роль у впровадженні біоекономіки. ЄС фінансує створення спеціалізованих дослідницьких центрів, які займаються розробкою біотехнологій, генетичними модифікаціями для покращення продуктивності рослин, розробкою методів переробки відходів та створенням стійких матеріалів. Також розвиваються мережі співробітництва між країнами-членами ЄС, що дозволяють обмінюватися найкращими практиками та пришвидшувати впровадження інновацій у різних галузях.

Освіта й навчання є ще одним важливим компонентом розвитку біоекономіки. ЄС активно підтримує розробку навчальних програм і курсів, які охоплюють тематику біотехнологій, управління природними ресурсами, циркулярної економіки та сталих практик у сільському господарстві. Для працівників, які постраждали від змін на ринку праці внаслідок переходу до зеленої економіки, пропонуються програми перекваліфікації, що сприяють їх адаптації до нових умов.

Важливу роль у розвитку біоекономіки відіграє приватний сектор. Державно-приватне партнерство (PPP) дозволяє поєднувати ресурси та знання держави і бізнесу для створення інноваційних підприємств. ЄС також підтримує стартапи у сфері біоекономіки, надаючи гранти та створюючи акселераційні програми, які допомагають розвивати нові продукти та технології на основі біологічних ресурсів.

Таким чином, інструменти підтримки біоекономіки в ЄС є багатограними та взаємодоповнюваними, що дозволяє стимулювати економічне зростання, розвивати інновації та забезпечувати екологічну стійкість. Завдяки комплексному підходу ЄС вдається інтегрувати біоекономіку в різні сектори, створюючи стійку, інноваційну та конкурентоспроможну економіку. Цей досвід є важливим прикладом для інших країн, які прагнуть впровадити подібні моделі розвитку.

Європейський досвід розвитку біоекономіки є цінним джерелом знань і практик для України, яка володіє значним природним, економічним та людським потенціалом. Використання найкращих європейських підходів може сприяти ефективному переходу до моделі сталого економічного розвитку, вирішенню екологічних проблем, підвищенню конкурентоспроможності на світовому ринку та покращенню якості життя населення. Важливо, щоб Україна інтегрувала ці уроки у свою національну політику, враховуючи специфіку своєї економіки, екології та соціального середовища.

Одним із ключових уроків, які Україна може взяти з європейського досвіду, є необхідність розробки та впровадження чіткої національної стратегії розвитку біоекономіки [27]. В ЄС нормативно-правові рамки є основою для розвитку біоекономіки, забезпечуючи її інтеграцію в загальну економічну модель сталого розвитку. Європейська зелена угода є прикладом системного підходу до трансформації економіки, де біоекономіка відіграє центральну роль. Україні слід розробити власну стратегію, яка охоплюватиме аспекти управління біологічними ресурсами, використання біомаси, переробки відходів та розвитку біоенергетики. Крім того, важливим кроком є гармонізація українського законодавства з нормативами ЄС, такими як директиви про відновлювані джерела енергії та циркулярну економіку [14]. Це дозволить створити сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій та інтеграції української економіки до європейського простору.

Україна, як одна з провідних аграрних країн світу, має великий потенціал для впровадження біоекономіки у сільському господарстві. Європейський Союз демонструє ефективність стратегій, таких як «Від ферми до виделки», які спрямовані на забезпечення стійкості продовольчих систем. Український аграрний сектор може скористатися цим досвідом через впровадження органічного землеробства, яке передбачає відмову від хімічних добрив і пестицидів. Це не лише сприятиме збереженню ґрунтів і водних ресурсів, а й дозволить українським виробникам виходити на преміум-ринки органічної продукції в ЄС. Важливим напрямом є також впровадження карбонового фермерства, яке дозволяє поглинати вуглець через такі методи, як агролісівництво, покривні культури та інноваційні підходи до обробки ґрунту. Це не лише знижує викиди парникових газів, а й підвищує довгострокову родючість ґрунтів.

Використання біоенергетики є важливим компонентом європейської стратегії сталого розвитку. Україні, як країні з великим обсягом аграрних і харчових відходів, варто спрямувати зусилля на створення інфраструктури для їх переробки у біогаз та біоетанол. Приклади з ЄС свідчать, що біоенергетика може значно зменшити залежність від викопного палива, забезпечуючи одночасно енергетичну незалежність та екологічну стійкість. Крім того, біоенергетика сприяє створенню робочих місць у сільських регіонах, де можливості працевлаштування часто обмежені. Україні слід розглянути можливість залучення інвестицій через програми ЄС, такі як Horizon Europe, для розвитку біоенергетичних проєктів.

Європейський досвід доводить, що наукові дослідження та інновації є ключовим чинником розвитку біоекономіки. Україні необхідно створювати науково-дослідні центри, що спеціалізуються на розробці біотехнологій, вивченні способів переробки відходів і створенні стійких матеріалів. Також важливо розвивати партнерства між університетами, науково-дослідними установами та бізнесом, як це практикується в ЄС. Залучення міжнародних грантів, таких як Horizon Europe, може стати важливим джерелом фінансування для українських наукових проєктів у сфері біоекономіки.

Україна повинна розвивати освітню систему, орієнтовану на підготовку фахівців у галузі біоекономіки. ЄС активно впроваджує навчальні програми з біотехнологій, циркулярної економіки та управління природними ресурсами, що забезпечують підготовку кадрів для нових секторів економіки. Для України важливо інтегрувати ці дисципліни у навчальні плани університетів, а також створити програми перекваліфікації для працівників, які постраждали від змін на ринку праці. Особливу увагу слід приділити міжнародному співробітництву у сфері освіти, що дозволить обмінюватися досвідом із провідними університетами Європи.

Розвиток біоекономіки неможливий без активної участі бізнесу. Європейський досвід демонструє успішність державно-приватного партнерства, яке дозволяє мобілізувати фінансові ресурси та експертизу для впровадження інноваційних проєктів. Україні слід створювати сприятливі умови для бізнесу, який працює у сфері біоекономіки, включаючи податкові пільги, гранти та спрощення регуляторних процедур. Стимулювання стартапів у галузі біотехнологій, біоенергетики та циркулярної економіки може стати важливим рушієм економічного зростання.

Інтеграція до європейського економічного простору відкриває для України можливості співпраці у сфері біоекономіки [7]. Використання програм ЄС, таких як European Green Deal, дозволяє отримувати фінансування, доступ до сучасних технологій і міжнародних ринків [8]. Україні варто активно брати участь у програмах трансферу технологій та обміну знаннями з європейськими партнерами, що сприятиме швидкій адаптації сучасних моделей біоекономіки до національних умов.

Європейський досвід розвитку біоекономіки є прикладом системного підходу до вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем. Україна має всі передумови для впровадження цих практик, адаптуючи їх до своїх умов. Розробка національної стратегії, інтеграція біоекономіки в ключові галузі, розвиток науки, освіти та співпраця з бізнесом можуть стати основою для сталого економічного зростання країни. Біоекономіка не лише сприятиме підвищенню конкурентоспроможності України, але й допоможе забезпечити екологічну рівновагу, поліпшити якість життя населення та зміцнити позиції країни у міжнародному економічному співтоваристві.

Висновки з проведеного дослідження. Біоекономіка, як стратегічний напрям сучасного розвитку, є ключовою складовою переходу до сталого використання природних ресурсів та

забезпечення довгострокової економічної стабільності. Проведене дослідження підтвердило, що європейський досвід формування біоекономіки базується на багаторівневому підході, який включає інструменти фінансової підтримки, регуляторні ініціативи, розвиток науково-дослідної діяльності та державно-приватне партнерство. Такий комплексний підхід дозволяє не лише вирішувати екологічні проблеми, а й сприяти економічному зростанню та створенню нових робочих місць у високотехнологічних секторах.

Для України адаптація європейського досвіду у сфері біоекономіки є надзвичайно актуальною. Аграрний сектор, значний природний потенціал та наявність відновлюваних біоресурсів створюють передумови для ефективного впровадження біоекономічних стратегій. Водночас для реалізації цього потенціалу необхідна гармонізація законодавства із європейськими стандартами, активізація наукових досліджень, створення інфраструктури для переробки біоресурсів та підтримка інноваційних проектів у сфері біоенергетики, біотехнологій та циркулярної економіки.

Перспективи подальших досліджень у сфері біоекономіки охоплюють кілька ключових напрямів, що мають стратегічне значення для інтеграції України у світовий і європейський економічний простір. По-перше, необхідно провести детальний аналіз можливостей адаптації європейського законодавства у сфері біоекономіки до національних умов України. Це включає вивчення механізмів впровадження директив ЄС щодо розвитку відновлюваної енергетики, управління відходами та стимулювання циркулярної економіки.

По-друге, перспективним є створення комплексної національної стратегії розвитку біоекономіки, яка б базувалася на інтеграції ключових секторів економіки, таких як сільське господарство, лісове господарство та біоенергетика. Така стратегія має враховувати специфіку національного економічного потенціалу та потребу в технологічному оновленні.

По-третє, актуальним є дослідження ефективності впровадження інноваційних рішень у переробці органічних відходів та створенні біопродуктів із високою доданою вартістю. Це дозволить оптимізувати використання ресурсів, мінімізувати екологічне навантаження та розширити економічні можливості підприємств.

По-четверте, важливим напрямом є оцінювання економічних і соціальних ефектів від реалізації біоекономічних ініціатив. Зокрема, це стосується створення нових робочих місць, підвищення добробуту населення та зниження рівня забруднення довкілля.

По-п'яте, необхідно дослідити можливості участі України у міжнародних програмах, таких як Horizon Europe, які забезпечують фінансування науково-дослідних проектів у сфері біоекономіки. Це дозволить залучити сучасні технології, міжнародний досвід та додаткові фінансові ресурси для розвитку національної біоекономіки.

Таким чином, подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію найкращих європейських практик у національні стратегії та забезпечення умов для їх ефективного впровадження.

Результати дослідження свідчать про те, що біоекономіка є не лише ключовим інструментом для досягнення сталого розвитку, а й потужним драйвером економічної трансформації. Подальше впровадження європейського досвіду сприятиме інтеграції України до європейського економічного простору, покращенню екологічної ситуації та зміцненню позицій країни на міжнародній арені.

Література

1. Біоекономіка: перспективи розвитку в країнах Східної Європи. European Biomass Association (AEBIOM). 2022. URL: <https://bioenergyeurope.org> (дата звернення: 06.08.2024).
2. Добрівська М. В. Біоекономіка як основа сталого розвитку. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 13–19. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/456/432> (дата звернення: 06.08.2024).
3. Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року / Міністерство енергетики та захисту довкілля України. Київ, 2020. URL: [https://enecities.org.ua/upload/files/Проект%20Концепції%20\(1\).pdf](https://enecities.org.ua/upload/files/Проект%20Концепції%20(1).pdf) (дата звернення: 06.08.2024).
4. Крамар І. С. Деякі аспекти розвитку біоекономіки в Україні. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2023. С. 135–137. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/40903/2/MNPK_2023_Kramar_I-Some_aspects_of_the_bioeconomy_135-137.pdf (дата звернення: 06.08.2024).
5. Кучер О. В. Біоекономіка як сучасна парадигма економічного розвитку. Економічні науки. 2021. Т. 12. № 2. С. 18–28. URL: <https://economicscience.com.ua/uk/journals/t-12-2-2021/bioekonomika-yak-suchasna-paradigma-ekonomichnogo-rozvitku> (дата звернення: 06.08.2024).
6. Олешко А. Розвиток стійкої біоекономіки: досвід Європейського Союзу та можливості для України. *Агросвіт*. 2022. № 3. С. 64–69. URL: https://er.knutt.edu.ua/bitstream/123456789/19554/3/Стаття_Агросвіт_64-69.pdf (дата звернення: 06.08.2024).
7. Потенціал впровадження біоекономіки в Україні. Аналітичний звіт. 2024. URL: https://socioinform.com/docs/zvit_bioekonomika.pdf (дата звернення: 06.08.2024).

8. Рекомендації для розвитку біоенергетики в країнах Східної Європи. European Biomass Association (АЕВІОМ). URL: <https://bioenergyeurope.org> (дата звернення: 06.08.2024).
9. Федулова Л. І., Федулова К. І. Теоретичні аспекти розвитку біоекономіки. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 5–12. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/586/561> (дата звернення: 06.08.2024).
10. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Програма розвитку ООН. Київ, 2017. 176 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsili-staloho-rozvytku-natsionalna-dopovid-2017> (дата звернення: 06.08.2024).
11. A sustainable Bioeconomy for Europe: Strengthening the connection between economy, society and the environment / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018. 107 с. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/edace3e3-e189-11e8-b690-01aa75ed71a1> (дата звернення: 06.08.2024).
12. Bioeconomy / European Commission, Joint Research Centre (JRC). URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/bioeconomy_en (дата звернення: 08.08.2024).
13. Circular Economy Action Plan. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/> (дата звернення: 08.08.2024).
14. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Promotion of the Use of Energy from Renewable Sources (RED II) / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L2001> (дата звернення: 08.08.2024).
15. DiXi Group Reports on Bioeconomy Development in Ukraine / DiXi Group. URL: <https://dixigroup.org/en/category/analytics/> (дата звернення: 08.08.2024).
16. EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing Nature Back Into Our Lives / European Commission. 2020. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (дата звернення: 08.08.2024).
17. EU Taxonomy for Sustainable Activities / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/eu-taxonomy-sustainable-activities_en (дата звернення: 08.08.2024).
18. European Investment Bank's Bioeconomy Programs / European Investment Bank. URL: <https://www.eib.org/en/projects/sectors/bioeconomy/index.htm> (дата звернення: 08.08.2024).
19. European Regional Development Fund (ERDF) / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf/ (дата звернення: 10.08.2024).
20. Farm to Fork Strategy / European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en (дата звернення: 10.08.2024).
21. Horizon 2020: The EU Framework Programme for Research and Innovation. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/> (дата звернення: 10.08.2024).
22. Horizon Europe: The EU Research and Innovation Programme (2021–2027) / European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/horizon> (дата звернення: 10.08.2024).
23. Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. 60 с. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f0d8515-8dc0-4435-ba53-9570e47dbd51> (дата звернення: 10.08.2024).
24. InnovFin – EU Finance for Innovators / European Investment Bank. URL: <https://www.eib.org/en/products/mandates-partnerships/innovfin/index.htm> (дата звернення: 10.08.2024).
25. Just Transition Fund (JTF) / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/jtf/ (дата звернення: 10.08.2024).
26. Monitoring the Bioeconomy / European Commission, Knowledge Centre for Bioeconomy. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/monitoring_en (дата звернення: 10.08.2024).
27. National Bioeconomy Strategies / European Commission. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/bioeconomy/national-strategies_en (дата звернення: 10.08.2024).
28. New EU Forest Strategy for 2030 / European Commission. 2021. URL: https://ec.europa.eu/environment/strategy/forest-strategy_en (дата звернення: 11.08.2024).
29. Sustainable and Circular Bioeconomy for Food Systems Transformation / Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). URL: <https://www.fao.org/in-action/sustainable-and-circular-bioeconomy/en/> (дата звернення: 11.08.2024).
30. The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2009. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2009/04/the-bioeconomy-to-2030_g1gha07e/9789264056886-en.pdf (дата звернення: 11.08.2024).
31. The European Green Deal / European Commission. 2019. URL: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua> (дата звернення: 11.08.2024).

References

1. European Biomass Association (AEBIOM) (2022), *Bioeconomy: Perspectives for development in Eastern European countries*. European Biomass Association (AEBIOM), available at: <https://bioenergyeurope.org> (access date August 06, 2024).
2. Dobrivska, M.V. (2017), "Bioeconomy as the basis of sustainable development", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 13–19, available at: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/456/432> (access date August 06, 2024).
3. Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine (2020), *Concept of the "green" energy transition of Ukraine until 2050*. Kyiv, available at: [https://enefcities.org.ua/upload/files/Проект%20Концепції%20\(1\).pdf](https://enefcities.org.ua/upload/files/Проект%20Концепції%20(1).pdf) (access date August 06, 2024).
4. Kramar, I.S. (2023), Some aspects of bioeconomy development in Ukraine. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, pp. 135–137, available at: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/40903/2/MNPK_2023_Kramar_I-Some_aspects_of_the_bioeconomy_135-137.pdf (access date August 06, 2024).
5. Kucher, O.V. (2021), "Bioeconomy as a modern paradigm of economic development", *Ekonomichni nauky*, no. 12(2), pp. 18–28, available at: <https://economicscience.com.ua/uk/journals/t-12-2-2021/bioekonomika-yak-suchasna-paradigma-ekonomichnogo-rozvitku> (access date August 06, 2024).
6. Oleshko, A. (2022), Development of a sustainable bioeconomy: Experience of the European Union and opportunities for Ukraine, *Agrosvit*, no. 3, pp. 64–69, available at: https://er.knuttu.edu.ua/bitstream/123456789/19554/3/Стаття_Аросвіт_64-69.pdf (access date August 06, 2024).
7. Analytical Report (2024), *Potential for bioeconomy implementation in Ukraine*, available at: https://socioinform.com/docs/zvit_bioekonomika.pdf (access date August 06, 2024).
8. European Biomass Association (AEBIOM). *Recommendations for the development of bioenergy in Eastern European countries*, available at: <https://bioenergyeurope.org> (access date August 06, 2024).
9. Fedulova, L.I. and Fedulova, K.I. (2017), "Theoretical aspects of bioeconomy development", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 5–12, available at: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/download/586/561> (access date August 06, 2024).
10. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine & United Nations Development Programme (2017), *Sustainable development goals: Ukraine*. National report 2017. Kyiv, available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsili-staloho-rozvytku-natsionalna-dopovid-2017> (access date August 06, 2024).
11. European Commission (2018), *A sustainable bioeconomy for Europe: Strengthening the connection between economy, society and the environment*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/edace3e3-e189-11e8-b690-01aa75ed71a1> (access date August 06, 2024).
12. European Commission, *Joint Research Centre (JRC)*. Bioeconomy. European Commission, available at: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/bioeconomy_en (access date August 08, 2024).
13. European Commission. *Circular Economy Action Plan*. European Commission, available at: <https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/> (access date August 08, 2024).
14. European Union (2018), *Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources (RED II)*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L2001> (access date August 08, 2024).
15. DiXi Group. *Reports on bioeconomy development in Ukraine*. DiXi Group, available at: <https://dixigroup.org/en/category/analytics/> (access date August 08, 2024).
16. European Commission (2020), *EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing nature back into our lives*. European Commission, available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (access date August 08, 2024).
17. European Commission. *EU Taxonomy for Sustainable Activities*. European Commission, available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/eu-taxonomy-sustainable-activities_en (access date August 08, 2024).
18. European Investment Bank. *European Investment Bank's Bioeconomy Programs*. European Investment Bank, available at: <https://www.eib.org/en/projects/sectors/bioeconomy/index.htm> (access date August 08, 2024).
19. European Commission. *European Regional Development Fund (ERDF)*. European Commission, available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf/ (access date August 10, 2024).
20. European Commission (2020), *Farm to Fork Strategy*. European Commission, available at: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en (access date August 10, 2024).
21. European Commission (2020), *Horizon 2020: The EU Framework Programme for Research and Innovation*. European Commission, available at: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/> (access date August 10, 2024).

22. European Commission. *Horizon Europe: The EU Research and Innovation Programme (2021–2027)*. European Commission, available at: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/horizon> (access date August 10, 2024).
23. European Commission (2012), *Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe*. Publications Office of the European Union, available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f0d8515-8dc0-4435-ba53-9570e47dbd51> (access date August 10, 2024).
24. European Investment Bank. *InnovFin – EU Finance for Innovators*. European Investment Bank, available at: <https://www.eib.org/en/products/mandates-partnerships/innovfin/index.htm> (access date August 10, 2024).
25. European Commission. *Just Transition Fund (JTF)*. European Commission, available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/jtf/ (access date August 10, 2024).
26. European Commission, Knowledge Centre for Bioeconomy. *Monitoring the Bioeconomy*. European Commission, available at: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/monitoring_en (access date August 10, 2024).
27. European Commission. *National Bioeconomy Strategies*. European Commission, available at: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/bioeconomy/national-strategies_en (access date August 10, 2024).
28. European Commission (2021), *New EU Forest Strategy for 2030*. European Commission, available at: https://ec.europa.eu/environment/strategy/forest-strategy_en (access date August 11, 2024).
29. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). *Sustainable and Circular Bioeconomy for Food Systems Transformation*. FAO, available at: <https://www.fao.org/in-action/sustainable-and-circular-bioeconomy/en/> (access date August 11, 2024).
30. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2009), *The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda*. OECD, available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2009/04/the-bioeconomy-to-2030_g1gha07e/9789264056886-en.pdf (access date August 11, 2024).
31. European Commission (2019), *The European Green Deal*. European Commission, available at: <https://eu4ukraine.eu/greengeal-ua> (access date August 11, 2024).

Белова І.М., Ярошук О.В.

РОЗВИТОК БІОЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Мета. Проаналізувати європейський досвід розвитку біоекономіки, визначити ключові інструменти її підтримки та обґрунтувати необхідність адаптації цих підходів в Україні для інтеграції в європейський економічний простір.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано системний підхід, методи аналізу та синтезу для оцінки європейських стратегій у сфері біоекономіки. Застосовано компаративний аналіз для визначення можливостей адаптації європейських практик до умов України.

Результати дослідження. Досліджено ключові напрямки розвитку біоекономіки в ЄС, включаючи фінансові, регуляторні та інноваційні інструменти підтримки. Виявлено, що стратегічні ініціативи, такі як Європейська зелена угода, програми «Horizon 2020» та «Horizon Europe», створюють умови для сталого використання біологічних ресурсів і підтримки інновацій. Запропоновано рекомендації щодо адаптації європейських підходів в Україні, зокрема у сферах біоенергетики, сільського господарства та управління відходами. Визначено перспективи участі України у міжнародних програмах, орієнтованих на підтримку біоекономіки.

Наукова новизна результатів дослідження. Вперше обґрунтовано необхідність комплексного впровадження європейських механізмів підтримки біоекономіки в Україні для її інтеграції в європейський економічний простір. Доведено, що застосування інструментів регуляторної гармонізації, фінансування інноваційних проєктів та розвитку біотехнологічного сектору сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Удосконалено методологічний підхід до аналізу потенціалу біоекономіки України через інтеграцію оцінки природних, економічних і соціальних факторів.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати можуть бути використані при формуванні національної стратегії розвитку біоекономіки в Україні, адаптації нормативно-правової бази до стандартів ЄС, розробці програм державної підтримки біотехнологічних підприємств та залученні міжнародних інвестицій. Запропоновані заходи сприятимуть розвитку біоенергетики, сільськогосподарського виробництва та переробки органічних відходів, що забезпечить стале економічне зростання та екологічну безпеку. Окрім того, результати дослідження можуть бути інтегровані у навчальні програми закладів вищої освіти для підготовки спеціалістів у сфері біоекономіки та сталого розвитку.

Ключові слова: біоекономіка, сталий розвиток, Європейська зелена угода, інновації, біоенергетика, Україна, євроінтеграція.

Belova I.M., Yaroshchuk O.V.

DEVELOPMENT OF THE BIOECONOMY IN UKRAINE: ADAPTING EUROPEAN EXPERIENCE FOR INTEGRATION INTO THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE

Purpose. The aim of the study is to analyse European experience in developing the bioeconomy, identify its key support instruments and substantiate the need to adapt these approaches in Ukraine to facilitate integration into the European economic space.

Methodology of research. A systemic approach was employed along with methods of analysis and synthesis to evaluate European strategies in the field of bioeconomy. Comparative analysis was used to assess the feasibility of adapting European practices to the Ukrainian context.

Findings. The study examined the main directions for the development of the bioeconomy in the EU, including financial, regulatory, and innovative support instruments. It was found that strategic initiatives such as the European Green Deal, the Horizon 2020 program, and Horizon Europe create favourable conditions for the sustainable use of biological resources and the promotion of innovation. Recommendations are provided for adapting these European approaches in Ukraine, particularly in the sectors of bioenergy, agriculture, and waste management. Additionally, the prospects for Ukraine's participation in international programs aimed at supporting the bioeconomy were identified.

Originality. For the first time, the necessity for a comprehensive implementation of European support mechanisms for the bioeconomy in Ukraine has been substantiated as a means to integrate the national system into the European economic space. The study demonstrates that utilizing tools such as regulatory harmonization, financing innovative projects, and developing the biotechnology sector can enhance the competitiveness of the national economy. Moreover, the methodological approach to assessing Ukraine's bioeconomy potential has been refined by incorporating natural, economic, and social factors.

Practical value. The obtained findings of this research can be used to formulate a national strategy for the development of the bioeconomy in Ukraine, adapt the regulatory framework to EU standards, develop state support programs for biotechnological enterprises, and attract international investments. The proposed measures will promote the growth of bioenergy, agricultural production, and the processing of organic waste, ensuring sustainable economic growth and environmental security. Furthermore, these results can be integrated into higher education curricula to train specialists in bioeconomy and sustainable development.

Key words: bioeconomy, sustainable development, European Green Deal, innovation, bioenergy, Ukraine, Eurointegration.

Нагірна Н.І.,
здобувачка третього рівня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини»,*
Демкура І.Т.,
*здобувач** третього рівня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини»,*
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Nahirna N.I.,
candidate for the third level of higher education "Doctor of Philosophy"
in specialty 292 "International Economic Relations",
Demkura I.T.
candidate for the third level of higher education "Doctor of Philosophy"
in specialty 292 "International Economic Relations",
West Ukrainian National University, Ternopil

CLIMATIC CHANGES AS DETERMINANTS OF THE FUNCTIONING OF GLOBAL FOOD SECURITY

Постановка проблеми. Кліматичні зміни є одним із ключових глобальних викликів, що чинить вплив на усі сфери діяльності людства, передусім на продовольчу безпеку, яка є базою для уникнення голоду, забезпечення стійкого розвитку суспільства та стратегічно важливим вектором для підтримки соціально-економічного розвитку країн. Підвищення температури, зміна режиму опадів, зростання екстремальних погодних явищ, деградація природних ресурсів – це далеко не повний перелік наслідків кліматичних змін, які впливають на сільське господарство, виробництво продовольства, стан земельних ресурсів, доступність продуктів харчування, тим самим детермінують шляхи адаптації продовольчих систем до зростаючих викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми продовольчої безпеки, які і кліматичних змін, не є новими для наукових дискусій. Найбільш ґрунтовні дослідження представлені у вигляді аналітичних звітів міжнародних організацій та дослідницьких центрів. Більшість з цих досліджень є спеціалізованими: фокусуються на глобальному потеплінні, екстремальних погодних умовах, кліматичній міграції тощо. У вітчизняній літературі питанням продовольчої безпеки та кліматичним факторам приділили увагу такі вчені, як О. Дем'янюк, І. Іващук, І. Карп, О. Коваленко, О. Шевченко, А. Юзефович та інші дослідники. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, окремі питання врахування кліматичних ризиків в екосистемі продовольчої безпеки залишаються недостатньо вирішеними.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування впливу кліматичних змін на функціонування глобальної продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість проблем, які виникають у сфері сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки, дослідники намагаються пов'язати з питаннями клімату та екологічних змін. Насправді, вони мають рацію, адже ці сфери тісно є залежними від кліматичних змін та її наслідків, проте цей фактор не можна розглядати відокремлено від інших, які виступають важливими детермінантами екосистеми продовольчої безпеки на різних етапах її розвитку.

Досліджуючи проблему продовольчої безпеки в історичній ретроспективі, науковці по різному оцінюють її періодизацію. Багато досліджень акцентують увагу на питання продовольчої безпеки починаючи з 40-50-х років XX ст. [1], бо «занепокоєння щодо продовольчої безпеки виникло дуже чітко через кілька років після Другої світової війни» [2]. З 70-х рр. XX ст. це питання розглядають зарубіжні науковці в статті [3], бо, на їхню думку, саме з цього періоду розпочинається наукове дослідження продовольчої безпеки у різних аспектах. У Звіті ФАО ця проблематика розглядається у контексті

* Науковий керівник: Іващук І.О. – д-р екон. наук, професор

** Науковий керівник: Іващук І.О. – д-р екон. наук, професор

сільськогосподарського виробництва та забезпечення продуктами харчування починаючи з 60-х рр. XX ст. [4]. Безперечно, продовольча безпека зазнає трансформацій під впливом глобальної нестабільності та викликів, тому об'єктивно, що змінюється фокус досліджень у різні періоди [5].

З огляду на зазначене, вважаємо, що проблему продовольчої безпеки потрібно аналізувати набагато раніше, ніж з періоду другої половини XX ст., бо вона є невід'ємним елементом розвитку людства, і світова історія має численні приклади, коли для країн поставала проблема голоду. Питання в тому, що на різних історичних етапах були різні причини та форми його прояву, а також наслідки. Систематизуємо основні історичні періоди, їх характеристики та детермінанти продовольчої безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Історичні періоди та характеристики продовольчої безпеки

Історичний період	Голод і масштабні події	Основні детермінанти продовольчої безпеки
Давні часи (доісторичний і ранній аграрний період)	Неврожаї через зміни клімату або виснаження ресурсів; масові міграції через нестачу їжі.	Природні фактори: залежність від ресурсів; Кліматичні умови: посухи або зміни температури.
Стародавні цивілізації (3000 р. до н.е. – 500 р. н.е.)	Руйнування іригаційних систем під час війн (Месопотамія, Єгипет); великий голод у Китаї; епізодичні голоди в Римській імперії.	Інфраструктурні фактори: іригація; Політичні фактори: війни.
Середньовіччя (V-XV ст.)	Великий голод у Європі; епідемії; голоди в Індії через залежність від мусонів та ін.	Кліматичні фактори: неврожаї; Соціально-економічні фактори: нерівність; Технологічні фактори: відсутність технологій збереження їжі.
Ранній новий час (XVI-XVIII ст.)	Ірландський картопляний голод; голоди у колоніях через експлуатацію ресурсів; кліматичні аномалії та ін.	Колоніальна політика: експлуатація; Аграрна залежність; Кліматичні фактори: коливання температур.
Індустріалізація та XIX століття	Масові голоди в країнах Європи	Технологічні фактори; Соціальні фактори: урбанізація.
XX століття: Війни та технології	Голодомор в Україні (1932–1933 рр.); великий китайський голод (1958–1962 рр.); голод у Бангладеш (1974 р.) та ін.	Політичні фактори: репресії; Технологічні фактори: «Зелена революція»; Економічні фактори: залежність від ринків.
Сучасний період (2000–2024 рр.)	Глобальна продовольча криза (2008 р.); голод у Східній Африці (2011 р.); війна в Сирії; пандемія COVID-19; війна в Україні (2022 р.) та ін.	Екологічні фактори: зміни клімату; Економічні: глобальні ціни та нестабільність ринків; Політичні: війни та конфлікти; Соціальні: нерівність.

Джерело: складено авторами

Перший період охоплює доісторичний період та період раннього аграрного виробництва. Американський науковець, біолог Джаред Мейсон Даймонд опублікував сенсаційну працю «Зброя, мікроби і харч. Витоки нерівностей між народами», де наводить причини не лише еволюції людства, а й переходу до землеробства і так званого харчового виробництва [6]. Вчений заперечує різкий перехід від скотарства до землеробства і появу так званого «свідомого харчового виробництва», тому «стає очевидним, що не слід гадати, нібито рішення про перехід до рільництва було неминучим, неначебто люди доти не мали засобів, аби прогодувати себе. Натомість харчове виробництво і мисливство-збиральництво слід розглядати як альтернативні стратегії, котрі протистояли одна одній» [6], тим більше, що автор наводить вагомні аргументи на користь існування харчового виробництва в доісторичні часи. У перший період відбулося одомашнення тварин та рослин, проте висока залежність від природних факторів та кліматичні умови, війни, відсутність технологій виробництва та зберігання їжі суттєво впливали на забезпечення їжею та доступ до неї, міграцію населення та виживання.

Другий період охоплює стародавні цивілізації, де продовольча безпека залежала від інфраструктурних факторів та політичних. Для цього періоду знаковими стали великий голод у Стародавньому Єгипті («виробництво їжі в Єгипті сильно залежало від обробки земель долини Нілу, які зрошувалися і удобрювалися щорічною повінню. Оскільки рівень затоплення був нерегулярним, продовольчі кризи повторювалися досить часто, від нестачі їжі до голоду» [7]), спричинений посухами і неврожаєм голод у Китаї, незначні порівняно з попередніми голоди в Римській імперії. Лише з третього періоду соціально-економічні фактори починають ставати детермінантами продовольчої безпеки. Такий історичний екскурс підтверджує, що проблема продовольчої безпеки є багатовимірною, залежною від низки чинників, які на різних періодах розвитку трансформуються в її головні детермінанти.

Наведена періодизація підтверджує важливу роль кліматичних чинників на усіх етапах становлення продовольчої безпеки і формування глобальної продовольчої системи з однією відмінністю: змінюється сила їх впливу та охоплення. Посилення їхнього впливу потребує адаптаційних стратегій та розширення глобальної співпраці. Разом з тим, інші фактори залишаються не менш значимими у забезпеченні стійкості продовольчих систем [8].

Щодо впливу кліматичних факторів, то найбільш критичними є підвищення середньої температури та екстремальні природні явища, адже глобальне потепління на різних рівнях (+1,5°C, +2°C, +3°C, +4°C) впливає на регіональні кліматичні зміни та екстремальні явища, а через них і на продовольчу безпеку (рис. 1).

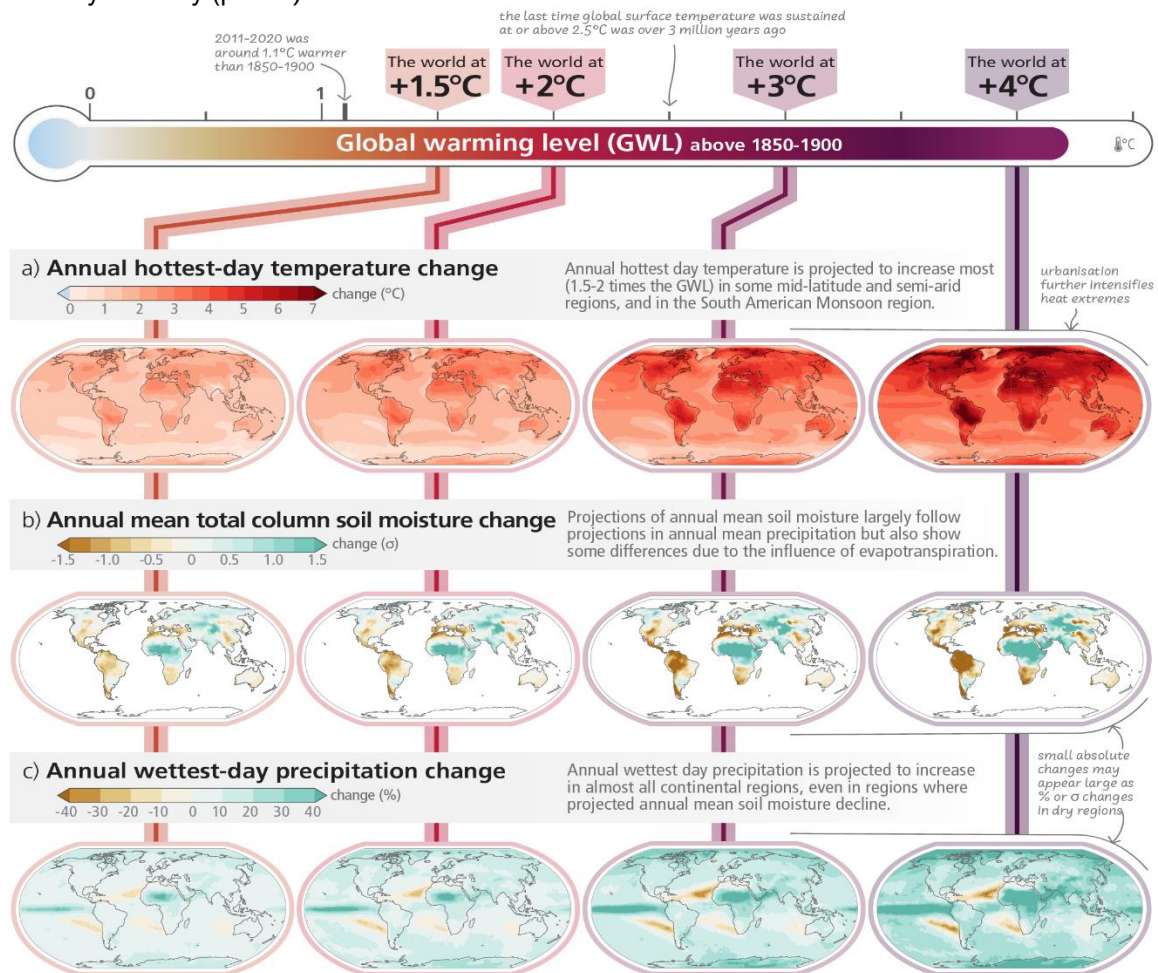

Рис. 1. Прогнозовані зміни річної максимальної добової температури, середньорічної загальної вологості ґрунту та річної максимальної одностовій кількості опадів при рівнях глобального потепління 1,5°C, 2°C, 3°C і 4°C відносно 1850–1900 рр.

Джерело: [10]

Підвищення температури супроводжується зростанням екстремальних явищ і регіональних змін, зокрема, в посушливих районах помітним є значне зменшення вологості ґрунту; в деяких регіонах температура може зростати більше, ніж середнє глобальне потепління, що призводить до зниження врожайності в цих регіонах; з іншого боку, зростають ризики повеней, які стають все більш інтенсивними; зростає число кліматичних мігрантів. Разом з тим, поділяємо думку українських науковців А. Юзефовича та О. Коваленко, що ці кліматичні явища «безпосередньо впливають не тільки на виробництво, а й на використання продовольства, оскільки відбувається зменшення його корисних властивостей, і не рідко – безпечності харчових продуктів» [9].

Усі кліматичні зміни мають безпосередній вплив на аграрний сектор та аграрне виробництво. І починається цей вплив з підвищення температури, яка кардинально змінює кліматичні умови вирощування сільськогосподарської продукції [11]. За даними Climate Action Tracker, «обмеження потепління до 1,5°C вище доіндустріального рівня означає, що викиди парникових газів необхідно швидко скоротити в найближчі роки, приблизно вдвічі до 2030 року, і звести до нуля приблизно в середині століття» [12], а такі обмеження є малоімовірними. На сьогодні країни не виконують свої зобов'язання щодо обмеження температури і, як зазначається у доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) «Глобальне потепління на 1,5°C» (SR15), «у багатьох регіонах суші та в сезони

спостерігається потепління, яке перевищує середньорічний глобальний показник, у тому числі в Арктиці, в два–три рази вище. Потепління зазвичай вище над сушею, ніж над океаном» [13]. Безперечно, обмеження потепління до 1,5°C потребує глобальних та локальних змін.

Уже тривалий період час вирішення питань продовольчої безпеки фокусується навколо впливу кліматичних змін на врожайність основних культур, збереження якої є критично важливим для стримування глобального голоду. Поточні втрати врожайності кукурудзи (7–15 %) і пшениці (6–10 %) викликані впливом кліматичних змін, особливо у тропічних регіонах, тому досягнення обмеження глобального потепління до 1,5°C може зменшити ці втрати до 3–4 %, що значно покращить продовольчу безпеку, особливо у вразливих країнах. Аналіз даних табл. 2 дає змогу оцінити, як обмеження глобального потепління до 1,5°C може вплинути на ключові аспекти продовольчої безпеки та довкілля.

Таблиця 2

Порівняння поточних кліматичних впливів та сценарію 1,5°C

Характеристики продовольчої безпеки та довкілля	Поточна ситуація	Очікувані покращення при 1,5°C
Врожайність культур	Зниження врожайності кукурудзи на 7–15 %, пшениці на 6–10 % (особливо у тропіках).	Зменшення втрат врожайності до 3–4 %, особливо у вразливих регіонах.
Ризики продовольчої безпеки	Зростаючі ризики голоду, особливо в Африці, Південній Азії та тропічних регіонах.	На 50 млн менше людей стикатимуться з голодом у порівнянні зі сценарієм 2°C.
Екстремальні погодні явища	Часті посухи, повені та теплові хвилі, які пошкоджують врожаї та інфраструктуру.	Зменшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ.
Морські екосистеми	Масова втрата коралових рифів (до 99 %) при потеплінні вище 2°C.	Збереження до 30 % коралових рифів, які підтримують рибальство та біорізноманіття.
Ціни на продовольство	Зростання цін на зернові на 10–29 % до 2050 року через вплив екстремальних погодних умов.	Менша волатильність цін, стабілізація ринків завдяки зниженню екстремальних подій.
Водні ресурси	Зниження запасів прісної води для іригації через висихання річок та посухи.	Стабільніші запаси води завдяки меншій кількості посух та повеней.
Біорізноманіття	Значна втрата видів, які підтримують продовольчі системи.	Збереження біорізноманіття, що покращує стабільність продовольчих систем.

Джерело: складено авторами

Наприклад, у 2015 році екстремальна спека в Індії призвела до скорочення врожайності пшениці. Ця ситуація отримала продовження і в наступні роки. Як зазначається у Звіті [14], в середині березня 2022 року відбулося різке підвищення температури, що «помітно вплинуло на врожай пшениці в Індії. Врожайність знизилася на 10–15 %, що призвело до скорочення виробництва пшениці в Індії в прогнозованому ринковому році (МҮ) 2022/23 (квітень–березень) зі 110 мільйонів метричних тонн (ММТ) до 99 ММТ» [14]. Це стало причиною того, що уряд Індії у травні 2022 року заборонив експорт пшениці. При підвищенні температури спостерігається поширення шкідників і хвороб, які швидко розмножуються та знищують врожай. Так, у Бразилії зафіксовано зростання захворюваності рослин (соя, кукурудза) через зміну кліматичних умов. Посухи та повені демонструють свій вплив на сільське господарство в регіонах, які й так відчувають проблеми у забезпеченні продовольчої безпеки. Зокрема, посухи в регіоні Сахель протягом 2010–2020 років, поряд із негативними політичними та економічними факторами, суттєво знизили врожайність зернових [15]. У 2022 році повені в Пакистані затопили великі площі орних земель, що спричинило втрати продовольства. У 2017 році під час урагану Марія в Пуерто-Ріко значна частина сільськогосподарських угідь була знищена [16].

Серед кліматичних змін актуальними залишаються підвищення рівня моря та порушення морських екосистем. Через затоплення прибережних територій часто відбувається попадання морської води у підземні води та засолення орних земель. Наприклад, у Бангладеш (належить до країн, найбільш вразливих до сильних мусонних повеней і циклонів) у 2020 році через повені втрачено значну частину орних земель – «83000 гектарів рисових полів були пошкоджені, що призвело до втрати врожаю та погіршення продовольчої безпеки в країні» [17]. У дельті річці Меконгу у В'єтнамі зниження врожайності рису стало наслідком засолення ґрунтів [18], тому актуальним є питання вирощення сортів рису, стійких до несприятливого середовища.

Майбутнє розвитку людства, в тому числі й стан продовольчої безпеки, залежатимуть від сценаріїв розвитку. Одна з перших наукових публікацій опису сценаріїв була опублікована у 2014 р. групою дослідників з різних країн [19]. Зокрема, автори зазначали, що «оцінювання впливу зміни

клімату на суспільство та наслідків альтернативних політичних підходів є ключовими цілями сценарію SSP» [19].

Згодом була опублікована ще одна фундаментальна стаття [20], в якій дослідники акцентують увагу на розробці SSP, «щоб забезпечити п'ять різних шляхів щодо майбутнього соціально-економічного розвитку, оскільки вони можуть розгортатися за відсутності явних додаткових політик і заходів для обмеження впливу клімату або підвищення адаптивної здатності» [20], що дало їм змогу обґрунтувати як «сценарії SSP визначають кількісну оцінку розвитку енергетики та землекористування, а також пов'язану з цим невизначеність викидів парникових газів і забруднювачів повітря» [20].

На сьогодні найбільш реалістичний сценарій перебуває між SSP2-4.5 і SSP3-7.0. Деталізуємо їх у табл. 3. Найгіршим прогностичним сценарієм є SSP5-8.5, для якого характерними є значні кліматичні зміни, великі викиди парникових газів через індустріалізацію та низький рівень адаптації, причому вплив на розвиток людства є критичним.

Таблиця 3

Сценарії зміни клімату, їх характеристики та вплив на продовольчу безпеку

Сценарій	RCP (радіаційний вплив, Вт/м ²)	Характеристика	Вплив на продовольчу безпеку
SSP1-1.9 (Стійкий розвиток)	RCP1.9 (~1,9 Вт/м ²)	- Глобальне потепління до кінця століття залишається нижче 1,5°C. - Широка міжнародна співпраця для досягнення екологічних цілей. - Активний перехід на відновлювані джерела енергії.	- Сільське господарство зазнає мінімального впливу. - Збільшується адаптаційна здатність агросистем завдяки екологічно орієнтованим стратегіям. - Скорочується ризик голоду вразливих регіонів.
SSP1-2.6 (Стійкий розвиток)	RCP2.6 (~2,6 Вт/м ²)	- Потепління обмежується в діапазоні 1,5–2°C. - Викиди парникових газів поступово знижуються. - Економіка розвивається з екологічною орієнтацією.	- Незначне скорочення врожайності у регіонах, що страждають від посухи. - Зростають інвестиції в адаптаційні заходи, що підтримують продовольчу безпеку.
SSP2-4.5 (Помірний розвиток)	RCP4.5 (~4,5 Вт/м ²)	- Температура зростає на 2–3°C до кінця століття. - Адаптаційні технології розвиваються повільними темпами. - Помірний рівень міжнародної співпраці.	- Зниження врожайності основних сільськогосподарських культур у тропічних регіонах. - Зростає залежність від імпорту продовольства у вразливих країнах.
SSP3-7.0 (Розбіжний світ)	RCP7.0 (~7,0 Вт/м ²)	- Глобальне потепління сягає 3–4°C. - Нерівність між країнами збільшується. - Низький рівень глобальної координації у вирішенні кліматичних проблем.	- Значні втрати врожаю через посухи та екстремальні погодні явища. - Високий ризик продовольчих криз, особливо в країнах Африки та Азії.
SSP5-8.5 (Екстремальні викиди)	RCP8.5 (~8,5 Вт/м ²)	- Температура зростає понад 4°C до кінця століття. - Швидке економічне зростання завдяки використанню викопного палива (що спричиняє дуже високі викиди). - Масштабні кліматичні зміни стають неминучими.	- Критичне скорочення врожайності в багатьох регіонах. - Масові продовольчі кризи. - Скорочується доступ до водних ресурсів, що впливає на агровиробництво.

Джерело: складено авторами

Загострення проблеми продовольчої безпеки об'єктивно актуалізує питання її екосистеми, яка реалізується на різних рівнях, починаючи від індивідуального, коли формується харчова культура, до глобального, коли постає питання подолання глобальних викликів: наслідків кліматичних змін, геополітичних ризиків та конфліктів, економічних обмежень, епідемій тощо. Тому слушно зауважує українська дослідниця О. Дем'янюк, що під впливом всіх цих чинників формується «складна комбінація непередбачуваної мінливості навколишнього природного середовища, що є серйозним випробуванням стійкості й продуктивності як для екосистем, так і для агроекосистем» [21].

Дослідниця Г. Лановська пропонує відійти від традиційного розуміння екосистеми, а взяти приклад із зарубіжних досліджень, де це поняття розглядається як «сукупність інституцій, які ефективно взаємодіють в економічній системі» [22]. Основним предметом дослідження було обрано інноваційну екосистему, яка базується на принципах, які властиві екосистемам: «... принцип

децентралізації та балансу інтересів; принцип стратегічної спрямованості; принцип урахування інноваційного потенціалу; принцип взаємодії; принцип адаптивності; принцип гласності та інформаційної прозорості; принцип урахування змін; принцип науковості; принцип орієнтації на потреби ринку» [22].

Таким чином, екосистема продовольчої безпеки відображає систему відносин між її суб'єктами, які можуть мати як горизонтальний, так і вертикальний характер (що забезпечує баланс системи, її гнучкість та структурність), детермінуються чинниками економічного, соціального, екологічного та технологічного характеру. Ці відносини формують єдину глобальну продовольчу систему, спрямовану на забезпечення доступу населення до безпечних, якісних і поживних продуктів харчування, з урахуванням їх кількісної та якісної доступності, рівноправності у доступі та розподілі, мінімізації негативного впливу на довкілля, а також адаптивності системи до сучасних глобальних викликів та загроз, в тому числі й таких як глобальні економічні кризи, геополітична нестабільність, зміна клімату, соціальна нерівність та ін.

У контексті нашого дослідження пропонуємо наступні принципи екосистеми продовольчої безпеки, які визначають її функціонування в умовах кліматичних змін та глобальних викликів: стійкість і адаптивність до змін клімату; збереження біорізноманіття; раціональне управління природними ресурсами, попередження їх виснаження; інноваційність; впровадження новітніх технологій та інновацій у виробництво та моніторинг кліматичних змін, застосування цифрових інструментів, автоматизації, штучного інтелекту; економічна доступність, забезпечення рівного доступу різних соціальних груп до продовольства; співпраця та координація зусиль на місцевому, національному, міжнародному та глобальному рівнях; аналіз ризиків; формування екологічної культури.

Незважаючи на досить розгалужену систему інституційної підтримки країн, які відчувають проблеми із продовольством, та певне поліпшення стану продовольчої безпеки у світі, залишаються регіони, де кліматичні чинники (наприклад, екстремальні погодні умови, включаючи посухи (Кенія) та повені (Сомалі), доповнюються соціальними, економічними, політичними (наприклад, нестабільність в Сомалі та Судані). За даними ФАО у 2024 р. 33 країни світу потребуватимуть зовнішньої продовольчої допомоги, серед них: 33 країни Африки, 9 країн Азії, 2 країни Америки і Карибського басейну, 1 країна Європи (Україна) [23].

Серед потенційних кліматичних загроз для екосистеми продовольчої безпеки пропонуємо виокремити наступні:

1. Поява нових шкідників і хвороб, адже комахи-шкідники все частіше мігрують в регіони, де вони раніше не оселялися. І це також пов'язане із зміною клімату і створенням для них сприятливого середовища перебування.

2. Кислотність океанів, яка зростає із підвищенням рівня CO₂ в атмосфері, впливає на ланцюги живлення [24], створює значні загрози для морських екосистем, знижує обсяги рибальства. Дослідження підтверджують, що «кислотність поверхневого шару океанів зросла на 30 % через величезну кількість антропогенного CO₂, поглинутого океанами з доіндустріального часу – за оцінками, це 500 гігатонн або 25 % від того, що було викинуто в атмосферу. Якщо цей процес продовжуватиметься з тією ж швидкістю, рН океану знизиться ще на 0,3 до кінця цього століття, що відповідатиме безпрецедентному зростанню кислотності океану на 150 %» [25]. Серед найбільш вразливих країн є Пакистан, Таїланд, Філіппіни, Китай та інші [26].

3. Танення льодовиків і підвищення рівня моря, основними наслідками яких буде зростання затоплення родючих земель у прибережних регіонах, засолення ґрунтів та зміна екосистеми прибережних вод, проникнення солоної води у підземні води, зменшення доступу до прісної води через танення льодовиків.

4. Кліматична міграція через зміни клімату. Так, у 2022 році 84 % біженців і шукачів притулку походили з країн, які мають високу кліматичну вразливість» [27]. Якщо не буде прийнято ефективних заходів підтримки таких країн, то зміна клімату стане причиною міграції до 2050 року 216 мільйонів людей у шести регіонах світу [28].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на основі проведено аналізу виокремимо існуючі кліматичні загрози екосистемі продовольчої безпеки, які будуть посилюватися у майбутньому: екстремальні погодні явища (посухи, повені і т.д.); зниження доступу до водних ресурсів через висихання річок та деградацію ґрунтів; втрата біорізноманіття, яке необхідне для підтримання аграрних систем та ін. Разом з тим, зміни клімату відкривають нові можливості для оздоровлення екосистеми продовольчої безпеки через впровадження інновацій, долучення до програм міжнародних організацій стимулювання екологічно орієнтованого аграрного виробництва, поведження з відходами, удосконалення режимів посіву і використання добрив, боротьби з шкідниками тощо. Заходами, що зменшать вплив кліматичних змін на продовольчу безпеку, можуть бути наступні: впровадження сталих практик у сільському господарстві, скорочення використання хімічних добрив і перехід до органічного виробництва, що сприятиме зниженню рівня забруднення ґрунтів та води; вирощування культур, адаптованих до екстремальних погодних умов; перехід на відновлювані джерела енергії та їх

широке застосування у сільськогосподарському виробництві; раціональне управління водними ресурсами та впровадження інших екологічно орієнтованих підходів.

Література

1. Sassi M. The History of Food Security: Approaches and Policies. In: Understanding Food Insecurity. Springer, Cham. 2018. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-70362-6_5.
2. Salvatici S. Writing the History of Food Security since 1945. *Contemporanea*. 2015. № 3. Vol. 18. P. 347-354. URL: <https://www.jstor.org/stable/24654149> (дата звернення: 12.08.2024).
3. The Evolution of Food Security: Where Are We Now, Where Should We Go Next? / Akbari M., Foroudi P., Shahmoradi M. *Sustainability*. 2022. № 14(6). 3634. URL: <https://www.mdpi.com/1550192> (дата звернення: 12.08.2024).
4. World agriculture: towards 2015/2030. Summary report. URL: <https://www.fao.org/4/Y3557E/y3557e00.htm#TopOfPage> (дата звернення: 13.08.2024).
5. Panghal A., Mor R. S., Kamble S. S., Khan S. A. R., Kumar D., Soni G. Global food security post COVID-19: Dearth or dwell in the developing world? *Agronomy Journal*. 2021. URL : <https://access.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/agj2.20932> (дата звернення: 13.08.2024).
6. Даймонд Джаред. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ : «Ніка-Центр», 2009. 488 с.
7. Coulon Laurent. *Famine*. UCLA Encyclopedia of Egyptology, Los Angeles. 2008. URL : <https://escholarship.org/uc/item/2nv473z9> (дата звернення: 14.08.2024).
8. Іващук І. О., Карп І. М. Дивергентні зміни в продовольчому секторі. *Інноваційна економіка*. 2021. № 3-4. С. 5-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2021_3-4_2 (дата звернення: 14.08.2024).
9. Юзефович А. Е., Коваленко О. В. Продовольча безпека в умовах глобальних змін клімату. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 13. С. 291-298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2019_13_30 (дата звернення: 14.08.2024).
10. AR6 Synthesis Report. Climate Change 2023. URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/figures> (дата звернення: 14.08.2024).
11. Global Temperature. URL: <https://climate.nasa.gov/interactives/climate-time-machine/?intent=021> (дата звернення: 14.08.2024).
12. Evaluating progress towards the Paris Agreement. URL: <https://climateactiontracker.org/global/temperatures/> (дата звернення: 15.08.2024).
13. Global Warming of 1.5°C. URL: https://www.ipcc.ch/sr15/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
14. India: India – Extreme Temperatures Scorch Indian Wheat Production. URL: https://www.fas.usda.gov/data/india-india-extreme-temperatures-scorch-indian-wheat-production?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
15. Impact of climate change and adaptations for cultivation of millets in Central Sahel / Abubakar A., Ishak M. Y., Uddin M. K. *Environmental Sustainability*. 2023. Volume 6. P. 441-454. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s42398-023-00291-8?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
16. Hurricane Maria: Puerto Rico facing crisis. 2017. URL: https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41377185?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
17. Bangladesh monsoon flooding 2020: anticipatory action pilot. URL: https://www.unocha.org/bangladesh-monsoon-flooding-2020-anticipatory-action-pilot?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
18. Paik SongYi, Le Dung Thi Phuong, Nhu Lien Thi, Mills Bradford Franklin. Salt-tolerant rice variety adoption in the Mekong River Delta: Farmer adaptation to sea-level rise. URL: https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371%2Fjournal.pone.0229464&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2024).
19. A new scenario framework for climate change research: the concept of shared socioeconomic pathways / O'Neill B. C., Kriegler E., Riahi K. et al. *Climatic Change*. 2014. № 122. P. 387-400. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-013-0905-2> (дата звернення: 15.08.2024).
20. The Shared Socioeconomic Pathways and their energy, land use, and greenhouse gas emissions implications: An overview. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378016300681> (дата звернення: 15.08.2024).
21. Дем'янюк О. С. Продовольча безпека України в контексті змін клімату. *Агроекологічний журнал*. 2015. № 4. С. 14-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrog_2015_4_4 (дата звернення: 15.08.2024).
22. Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 11. С. 257-262. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/43.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

23. Crop Prospects and Food Situation. FAO. Triannual Global Report. 2024. № 1. March. URL: <https://openknowledge.fao.org/items/b42fe73a-d371-4e59-afa3-96b8409e4fcf> (дата звернення: 16.08.2024).
24. Jin Peng, Hutchins David A., Gao Kunshan. The Impacts of Ocean Acidification on Marine Food Quality and Its Potential Food Chain Consequences. 2020. URL: https://www.frontiersin.org/journals/marine-science/articles/10.3389/fmars.2020.543979/full?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.08.2024).
25. Environmental Consequences of Ocean Acidification: a Threat to Food Security. 2010. URL: https://oceanfdn.org/sites/default/files/Environmental_Consequences_of_Ocean_Acidification.pdf (дата звернення: 16.08.2024).
26. Lemonick Michael D. Ocean Acidification Threatens Food Security, Report. 2012. 24 September. URL: https://www.climatecentral.org/news/ocean-acidification-threatens-food-security-in-developing-world-study-finds-15036?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.08.2024).
27. Anticipating the Business Impacts of Climate Migration. URL: https://deloitte.wsj.com/cmo/anticipating-the-business-impacts-of-climate-migration-3d0ce43f?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.08.2024).
28. Climate Change Could Force 216 Million People to Migrate Within Their Own Countries by 2050. World Bank. 2021. URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.08.2024).

References

1. Sassi, M. (2018). "The History of Food Security: Approaches and Policies". In: Understanding Food Insecurity. Springer, Cham, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-70362-6_5.
2. Salvatici, S. (2015), "Writing the History of Food Security since 1945", *Contemporanea*, no. 3, vol. 18, pp. 347-354, available at: <https://www.jstor.org/stable/24654149> (access date August 12, 2024).
3. Akbari, M., Foroudi, P. and Shahmoradi, M. (2022), "The Evolution of Food Security: Where Are We Now, Where Should We Go Next?" *Sustainability*, no.14 (6), 3634, available at: <https://www.mdpi.com/1550192> (access date August 12, 2024).
4. World agriculture: towards 2015/2030. Summary report, available at: <https://www.fao.org/4/Y3557E/y3557e00.htm#TopOfPage> (access date August 13, 2024).
5. Panghal, A., Mor, R. S, Kamble, S. S, Khan, S.A.R, Kumar, D. and Soni, G. (2021), "Global food security post COVID-19: Dearth or dwell in the developing world?," *Agronomy Journal*, available at: <https://access.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/agj2.20932> (access date August 13, 2024).
6. Daimond, Dzharred (2009), *Zbroia, mikroby i kharch: Vytoky nerivnostei mizh narodamy* [Weapons, Germs and Food: The Origins of Inequalities Between Nations], «Nika-Tsentr», Kyiv, Ukraine, 488 p.
7. Coulon, Laurent (2008), *Famine*. UCLA Encyclopedia of Egyptology, Los Angeles, available at: <https://escholarship.org/uc/item/2nv473z9> (access date August 14, 2024).
8. Ivashchuk, I.O. and Karp, I.M. (2021), "Divergent changes in the food sector", *Innovatsiina ekonomika*, no. 3-4, pp. 5–11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2021_3-4_2 (access date August 14, 2024).
9. Yuzefovych, A.E. and Kovalenko, O.V. (2019), "Food security in the context of global climate change", *Prodovolchi resursy*, no. 13, pp. 291–298, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2019_13_30 (access date August 14, 2024).
10. AR6 Synthesis Report. Climate Change 2023, available at: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/figures> (access date August 14, 2024).
11. Global Temperature, available at: <https://climate.nasa.gov/interactives/climate-time-machine/?intent=021> (access date August 14, 2024).
12. Evaluating progress towards the Paris Agreement, available at: <https://climateactiontracker.org/global/temperatures/> (access date August 15, 2024).
13. Global Warming of 1.5°C, available at: https://www.ipcc.ch/sr15/?utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).
14. India: India – Extreme Temperatures Scorch Indian Wheat Production, available at: https://www.fas.usda.gov/data/india-india-extreme-temperatures-scorch-indian-wheat-production?utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).
15. Abubakar, A., Ishak, M.Y. and Uddin, M.K. (2023), "Impact of climate change and adaptations for cultivation of millets in Central Sahel", *Environmental Sustainability*, Volume 6, pp. 441–454, available at: https://link.springer.com/article/10.1007/s42398-023-00291-8?utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).
16. Hurricane, M. (2017), "Puerto Rico facing crisis", available at: https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41377185?utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).

17. "Bangladesh monsoon flooding 2020: anticipatory action pilot", available at: https://www.unocha.org/bangladesh-monsoon-flooding-2020-anticipatory-action-pilot?utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).
18. Paik, SongYi, Le, Dung Thi Phuong, Nhu, Lien Thi and Mills, Bradford Franklin, "Salt-tolerant rice variety adoption in the Mekong River Delta: Farmer adaptation to sea-level rise", available at: https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371%2Fjournal.pone.0229464&utm_source=chatgpt.com (access date August 15, 2024).
19. O'Neill, B.C., Kriegler, E. and Riahi, K. (2014), "A new scenario framework for climate change research: the concept of shared socioeconomic pathways", *Climatic Change*, no.122, pp. 387–400, available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-013-0905-2> (access date August 15, 2024).
20. "The Shared Socioeconomic Pathways and their energy, land use, and greenhouse gas emissions implications: An overview", available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378016300681> (access date August 15, 2024).
21. Demianiuk, O.S. (2015), "Food security of Ukraine in the context of climate change", *Ahroekolohichniy zhurnal*, no. 4, pp. 14–21, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrog_2015_4_4 (access date August 15, 2024).
22. Lanovska, H.I. (2017), "Innovation ecosystem: essence and principles", *Ekonomika i suspilstvo*, Vol. 11, pp. 257–262, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/43.pdf (access date August 16, 2024).
23. Crop Prospects and Food Situation (2024), FAO. Triannual Global Report, no.1, March, available at: <https://openknowledge.fao.org/items/b42fe73a-d371-4e59-afa3-96b8409e4fcf> (access date August 16, 2024).
24. Jin, Peng, Hutchins, David A. and Gao, Kunshan (2020), "The Impacts of Ocean Acidification on Marine Food Quality and Its Potential Food Chain Consequences", available at: https://www.frontiersin.org/journals/marine-science/articles/10.3389/fmars.2020.543979/full?utm_source=chatgpt.com (access date August 16, 2024).
25. "Environmental Consequences of Ocean Acidification: a Threat to Food Security" (2010), available at: https://oceanfdn.org/sites/default/files/Environmental_Consequences_of_Ocean_Acidification.pdf (access date August 16, 2024).
26. Lemonick, Michael D. (2012), "Ocean Acidification Threatens Food Security, Report, 24 September, available at: https://www.climatecentral.org/news/ocean-acidification-threatens-food-security-in-developing-world-study-finds-15036?utm_source=chatgpt.com (access date August 16, 2024).
27. "Anticipating the Business Impacts of Climate Migration", available at: <https://deloitte.wsj.com/cmo/anticipating-the-business-impacts-of-climate-migration-3d> (access date August 16, 2024).
28. "Climate Change Could Force. 216 Million People to Migrate Within Their Own Countries by 2050" (2021), World Bank, available at: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050?utm_source=chatgpt.com (access date August 16, 2024).

Нагірна Н.І., Демкура І.Т.

КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Мета. Метою статті є обґрунтування впливу кліматичних змін на функціонування глобальної продовольчої безпеки.

Методика дослідження. Основою дослідження є системний та міждисциплінарний підхід, який охоплює екологічні, економічні та соціальні аспекти продовольчої безпеки. Для досягнення мети у статті використано такі методи дослідження: аналізу і синтезу – для опрацювання наукової літератури та узагальнення теоретичних основ глобальної продовольчої безпеки; історичний та логічний методи – при аналізі впливу кліматичних змін на продовольчу безпеку в історичній ретроспективі; діалектичний метод – при розкритті трансформаційних змін продовольчої системи; дедукції та індукції – при формулюванні висновків та узагальнень; метод візуалізації – для графічного представлення результатів дослідження.

Результати дослідження. Обґрунтовано роль кліматичних змін як глобального виклику, що впливає на продовольчу безпеку. Охарактеризовано історичні періоди продовольчої безпеки та визначено основні детермінанти для кожного з них. Підтверджено роль кліматичних чинників у формуванні глобальної продовольчої системи. Розкрито вплив підвищення середньої температури та екстремальних природних явищ на продовольчу безпеку. Аргументовано важливість досягнення обмеження потепління до 1,5°C в контексті впливу на продовольчу безпеку, проведено порівняння поточних кліматичних впливів та сценарію 1,5°C на неї. Проаналізовано результати впливу основних кліматичних змін на стан продовольчої безпеки та сільське господарство. Розкрито сценарії зміни клімату, їх характеристики та вплив на екосистему продовольчої безпеки. Подано авторське

визначення екосистеми продовольчої безпеки та її основні принципи. Визначено потенційні кліматичні загрози для екосистеми продовольчої безпеки.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано вплив кліматичних змін на глобальну продовольчу безпеку, що, на відміну від існуючих підходів, дає змогу комплексно оцінити зміни та їхній вплив на формування продовольчих систем у різних періодах. Набуло подальшого розвитку обґрунтування впливу кліматичних змін на ключові аспекти продовольчої безпеки, що сприяє розробці більш стійких та ефективних управлінських рішень у цій сфері.

Практична значущість результатів дослідження. Зроблені висновки щодо напрямків адаптації продовольчих систем до кліматичних змін можуть бути використані суб'єктами екосистеми продовольчої безпеки у практичній діяльності. Оцінка впливу кліматичних факторів дозволяє ідентифікувати виклики та запропонувати заходи з підвищення стійкості сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки.

Ключові слова: геополітичні ризики, глобальні виклики, економічний розвиток, продовольчі кризи, продовольча безпека, детермінанти продовольчої безпеки, сільське господарство, кліматичні зміни, глобальне потепління, відновлювані джерела енергії, адаптація продовольчих систем, екосистема продовольчої безпеки.

Nahirna N.I., Demkura I.T.

CLIMATIC CHANGES AS DETERMINANTS OF THE FUNCTIONING OF GLOBAL FOOD SECURITY

Purpose. The aim of the article is to substantiate the impact of climate change on the functioning of global food security.

Methodology of research. The basis of the study is a systemic and interdisciplinary approach, which covers ecological, economic and social aspects of food security. The following research methods were used to achieve the goal in the article: analysis and synthesis – to study the scientific literature and generalize the theoretical foundations of global food security; historical and logical methods – when analysing the impact of climate change on food security in historical retrospect; dialectical method – when revealing transformational changes in the food system; deduction and induction – when formulating conclusions and generalizations; visualization method – for graphical presentation of research results.

Findings. The role of climate change as a global challenge affecting food security is substantiated. Historical periods of food security are characterized and the main determinants for each of them are identified. The role of climatic factors in the formation of the global food system is confirmed. The impact of increasing average temperatures and extreme natural events on food security is revealed. The importance of reaching the limit of warming to 1.5°C in the context of the impact on food security is argued, and a comparison of current climate impacts and the 1.5°C scenario on it is made. The results of the impact of major climate changes on food security and agriculture are analysed. The scenarios of climate change, their characteristics and impact on the ecosystem of food security are revealed. The author's definition of the food security ecosystem and its basic principles are presented. Potential climatic threats to the food security ecosystem are identified.

Originality. The impact of climate change on global food security is substantiated, which, unlike existing approaches, allows for a comprehensive assessment of changes and their impact on the formation of food systems in different periods. The substantiation of the impact of climate change on key aspects of food security has been further developed, which contributes to the development of more sustainable and effective management solutions in this area.

Practical value. The conclusions drawn regarding the directions of adaptation of food systems to climate change can be used by actors of the food security ecosystem in practical activities. Assessment of the impact of climate factors allows identifying challenges and proposing measures to increase the sustainability of agriculture and ensure food security.

Key words: geopolitical risks, global challenges, economic development, food crises, food security, determinants of food security, agriculture, climate change, global warming, renewable energy sources, adaptation of food systems, food security ecosystem.

АВТОРИ НОМЕРА

Баланюк Іван Федорович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування, **Іваночко Богдан Романович**, аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ (ifbalaniuk@gmail.com);

Белова Ірина Михайлівна, канд. екон. наук, доцент, кафедра бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу, **Ярошук Олексій Вікторович**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри бізнес-аналітики та інноваційного інжинірингу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (i.belova@wunu.edu.ua; o.yaroshchuk@wunu.edu.ua);

Брич Василь Ярославович, д-р екон. наук, професор, директор Навчально-наукового інституту інноватики, природокористування та інфраструктури, **Гулько Сергій Іванович**, заступник директора Навчально-наукового інституту інноватики, природокористування та інфраструктури, викладач кафедри агробіотехнологій, **Питуляк Мирослава Романівна**, канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри екології і охорони здоров'я, **Питуляк Микола Васильович**, канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри агробіотехнологій, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (v.brych@wunu.edu.ua; s.hunko@wunu.edu.ua; myroslava.pytuliak@gmail.com; mykola.pytuliak@gmail.com);

Бурбело Наталія Олексіївна, старша викладачка кафедри маркетингу та управління бізнесом, **Ковшова Ірина Олегівна**, д-р екон. наук, професорка, професорка кафедри маркетингу та управління бізнесом, Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ (n.burbelo@ukma.edu.ua; i.kovshova@ukma.edu.ua);

Валігура Володимир Андрійович, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія, **Валігура Тетяна Володимирівна**, доктор філософії, викладач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль (v.valihura@wunu.edu.ua; t.valihura@wunu.edu.ua)

Гончаренко Ірина Василівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки, Миколаївський національний аграрний університет (honcharenko@mnaeu.edu.ua);

Гуцуляк Анатолій Іванович, здобувач третього рівня вищої освіти «доктор філософії», Західноукраїнський національний університет, Тернопіль (moir_kaf@wunu.edu.ua);

Дзюбановська Наталія Володимирівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри прикладної математики, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (n.dziubanovska@wunu.edu.ua);

Живко Максим Андрійович, канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, виконуючий обов'язки директора, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль (m.zhyvko@wunu.edu.ua);

Жуковська Аліна Юріївна, д-р екон. наук, доцент, доцентка кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, **Дяків Ольга Петрівна**, канд. екон. наук, доцент, доцентка кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (zhuk.alina81@gmail.com; dyakiv2020@gmail.com);

Іващук Олег Валентинович, доктор філософії, викладач кафедри міжнародної економіки, **Стаханський Олександр Олександрович**, здобувач третього рівня вищої освіти «доктор філософії» кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (o.v.ivashchuk@wunu.edu.ua; o.stakhanskyu@ukr.net);

Кривоус Віталій Богданович, канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної частини, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (kryvuous@yahoo.com);

Крисоватий Ігор Андрійович, канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри підприємництва і торгівлі, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (i.krysovatyuu@wunu.edu.ua);

Крупка Михайло Іванович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту, Львівський національний університет імені Івана Франка, **Ткачик Федір Петрович**, д-р екон. наук, доцент, професор кафедри фінансів ім. С.І. Юрія, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (tkachyk.fp@gmail.com);

Крупський Олександр Петрович, канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту, **Стасюк Юлія Михайлівна**, старший викладач кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту, **Гук Олександр Олегович**, здобувач освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 073 Менеджмент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро (krupsky71@gmail.com; stas.yul@gmail.com; guks346@gmail.com);

Купчак Олександр Ігорович, аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (o.kupchak@ukr.net);

Ліщинський Ігор Орестович, д-р екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, **Лизун Марія Володимирівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (lio@wunu.edu.ua; m.lyzun@wunu.edu.ua);

Луців Богдан Любомирович, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, **Чайковський Ярослав Іванович**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (b.lutciw@wunu.edu.ua; ya.chaikovskyi@wunu.edu.ua);

Нагірна Надія Ігорівна, здобувачка третього рівня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини», **Демкура Іван Тарасович**, здобувач третього рівня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини», Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (nahirnanadiya@gmail.com; demkuraivan@gmail.com);

Охота Віталій Іванович, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, **Оливко Оксана Андріївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (okhota_v@ukr.net);

Пацкан Валерій Васильович, д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Ужгородський національний університет (kaif-adminlaw@uzhnu.edu.ua);

Пшибельський Володимир Володимирович, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 051 Економіка, лабораторія проєктів та ініціатив, Волинський національний університет імені Лесі Українки, **Цимбалюк Сергій Миколайович**, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки та менеджменту, **Солов'янчик Ігор Васильович**, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Волинський інститут ім. В. Липинського ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (tsymbaliuk_i@ukr.net);

Свиноус Іван Вікторович, д-р екон. наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Білоцерківський національний аграрний університет, **Туржанський Віталій Анатолійович**, канд. екон. наук, доцент кафедри обліку та фінансів, Університет економіки і підприємництва, м. Хмельницький, **Шепель Тетяна Павлівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку і аналізу, Національний університет «Львівська політехніка», **Нікітченко Сергій Олександрович**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ (isvinous@ukr.net; turzhansky81@gmail.com);

Тимошук Василь Васильович, аспірант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (tymoshchuk.v.v@dsau.dp.ua);

Шварчовський Ігор Васильович, аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль (i.shvarchovskyi@ukr.net);

Шишпанова Наталія Олександрівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки, Миколаївський національний аграрний університет (Shishpanova@mnaeu.edu.ua);

Шматковська Тетяна Олександрівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, **Стеців Ігор Ігорович**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, **Захарчук Ілля**, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 071 «Облік та оподаткування», **Гузьо Максим**, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 071 «Облік та оподаткування», Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк (7tresure@ukr.net);

Шмигель Ольга Євстахіївна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу Західноукраїнського національного університету, Тернопіль (o.shmyhel@wunu.edu.ua).

AUTHORS OF THE NUMBER

Balaniuk Ivan, *dr.sc.(econ.), professor, head at the department of accounting and taxation, Ivanochko Bohdan*, *postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk* (ifbalaniuk@gmail.com);

Belova Iryna, *cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of business analytics and innovation engineering, Yaroshchuk Oleksii*, *cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of business analytics and innovation engineering, West Ukrainian National University, Ternopil* (i.belova@wunu.edu.ua; o.yaroshchuk@wunu.edu.ua);

Brych Vasyly, *dr.sc.(econ.), professor, director of the Educational and Scientific Institute of Innovation, Natural Resource Management and Infrastructure, Hunko Serhii*, *deputy director of the Educational and Scientific Institute of Innovation, Natural Resource Management, and Infrastructure, lecturer at the department of agro-biotechnology, Pytuliak Myroslava*, *cand.sc.(geogr.), assoc. prof., associate professor at the department of ecology and health protection, Pytuliak Mykola*, *cand.sc.(geogr.), assoc. prof., associate professor at the department of agro-biotechnology, West Ukrainian National University, Ternopil* (v.brych@wunu.edu.ua; s.hunko@wunu.edu.ua; myroslava.pytuliak@gmail.com; mykola.pytuliak@gmail.com);

Burbelo Nataliia, *senior lecturer at the department of marketing and business management, Kovshova Iryna*, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of marketing and business management, National University "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv* (n.burbelo@ukma.edu.ua; i.kovshova@ukma.edu.ua);

Dziubanovska Nataliia, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of applied mathematics, West Ukrainian National University, Ternopil* (n.dziubanovska@wunu.edu.ua);

Gutsuliak Anatolii, *applicant for higher education PhD degree, West Ukrainian National University, Ternopil* (moip_kaf@wunu.edu.ua);

Honcharenko Iryna, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of public management, administration and international economics, Mykolaiv National Agrarian University* (honcharenko@mnau.edu.ua);

Ivashchuk Oleh, *Doctor of Philosophy, lecturer at the department of international economics, Stakhanskyi Oleksandr*, *applicant for the third level of higher education "Doctor of Philosophy" at the department of international economics, West Ukrainian National University, Ternopil* (o.v.ivashchuk@wunu.edu.ua; o.stakhanskyi@ukr.net);

Krupka Mychailo, *dr.sc.(econ.), professor, head at the department of finance, money circulation and credit, Ivan Franko National University of Lviv, Tkachyk Fedir*, *dr.sc.(econ.), assoc. prof., professor at the S.I. Yuriy department of finance, West Ukrainian National University, Ternopil* (tkachyk.fp@gmail.com);

Krupskyy Oleksandr, *cand.sc.(psychol.), assoc. prof., associate professor of marketing and international management department, Stasiuk Yuliia*, *senior lecturer of marketing and international management department, Huk Oleksandr*, *bachelor's student of specialty 073 Management, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro* (krupskyy71@gmail.com; stas.yul@gmail.com; guks346@gmail.com);

Krysovatiy Ihor, *cand.sc.(econ.), assoc. prof., doctoral student at the department of entrepreneurship and trade, West Ukrainian National University, Ternopil* (i.krysovatiy@wunu.edu.ua);

Kryvov Vitalii, *cand.sc.(econ.), assoc. prof., senior researcher of scientific and research department, West Ukrainian National University, Ternopil* (kryvov@yahoo.com);

Kupchak Oleksandr, *postgraduate student at the department of international tourism and hospitality business, West Ukrainian National University, Ternopil* (o.kupchak@ukr.net);

Lishchynskyy Ihor, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of international economics, West Ukrainian National University, Ternopil, Lyzun Mariia*, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of international economics, West Ukrainian National University, Ternopil* (lio@wunu.edu.ua; m.lyzun@wunu.edu.ua);

Lutsiv Bohdan, *dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of financial technologies and banking business, Chaikovskyy Yaroslav*, *cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of financial technologies and banking business, West Ukrainian National University, Ternopil* (b.lutsiv@wunu.edu.ua; ya.chaikovskyy@wunu.edu.ua);

Nahirna Nadiia, candidate for the third level of higher education "Doctor of Philosophy" in specialty 292 "International Economic Relations", **Demkura Ivan**, candidate for the third level of higher education "Doctor of Philosophy" in specialty 292 "International Economic Relations", West Ukrainian National University, Ternopil (nahirnanadiya@gmail.com; demkuraivan@gmail.com);

Okhota Vitalii, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of international tourism and hospitality business, **Olyvko Oksana**, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of international tourism and hospitality business, West Ukrainian National University, Ternopil (okhota_v@ukr.net);

Patskan Valerii, dr.sc.(law), assoc. prof., professor at the department of administrative, financial and information law, Uzhhorod National University (kaf-adminlaw@uzhnu.edu.ua);

Pshybel'skyi Volodymyr, postgraduate student at the third (educational and scientific) level of higher education, pursuing a Doctor of Philosophy (Ph.D.) degree in the specialty 051 Economics, project and initiative laboratory, Lesya Ukrainka Volyn National University, **Tsybaliuk Serhii**, cand.sc.(econ.), assoc. prof. at the department of economics and management, **Solovianchuk Ihor**, cand.sc.(tech.), assoc. prof., assoc. prof. at the department of economics and management, Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynsky, PJSC "Higher Educational Institution "IAPM" (tsybaliuk_i@ukr.net);

Shmatkovska Tetiana, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of accounting and taxation, Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, **Stetsiv Ihor**, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of law and management in the field of civil protection, Lviv State University of Life Safety, **Zakharchuk Illia**, holder of the first (bachelor) level of higher education, specialty 071 "Accounting and taxation, Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, **Huzo Maksym**, holder of the first (bachelor) level of higher education, specialty 071 "Accounting and taxation, Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk (7tresure@ukr.net);

Shmyhel Olha, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of fundamental and special disciplines, Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship and Business of West Ukrainian National University, Ternopil (o.shmyhel@wunu.edu.ua);

Shvarchovskiy Ihor, postgraduate student at the department of international tourism and hospitality business, West Ukrainian National University, Ternopil (i.shvarchovskiy@ukr.net);

Shyshpanova Nataliia, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of public management, administration and international economics, Mykolaiv National Agrarian University (Shyshpanova@mnau.edu.ua);

Svynous Ivan, dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of accounting and taxation, Bila Tserkva National Agrarian University, **Turzhanskyi Vitalii**, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of accounting and finance, University of Economics and Entrepreneurship, Khmelnytskyi, **Shepel Tetiana**, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department accounting and analysis, Lviv Polytechnic National University, **Nikitchenko Serhii**, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of organization of entrepreneurship and stock exchange, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv (isvinous@ukr.net; turzhansky81@gmail.com);

Tymoshchuk Vasyl, postgraduate student at the department of economics, Dnipro State Agrarian and Economic University (tymoshchuk.v.v@dsau.dp.ua);

Valihura Volodymyr, cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the S.I. Yuriy department of finance, **Valihura Tetiana**, PhD in Economics, lecturer at the S.I. Yuriy department of finance, West Ukrainian National University, Ternopil (v.valihura@wunu.edu.ua; t.valihura@wunu.edu.ua);

Zhukovska Alina, dr.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of management, public administration and personnel, **Dyakiv Olha**, cand.sc.(tech.), assoc. prof., associate professor at the department of management, public administration and personnel, West Ukrainian National University, Ternopil (zhuk.alina81@gmail.com; dyakiv2020@gmail.com);

Zhyvko Maksym, cand.sc.(econ.), associate professor of international economic relations department, acting director of Bohdan Havrylyshyn Education and Research Institute of International Relations, West Ukrainian National University, Ternopil (m.zhyvko@wunu.edu.ua).